

FARKAS ANDRÁS

BUDAPEST – VARSÓ – PÁRIZS
Az angyalföldi nejlonbortól
a bordói eleganciáig

FARKAS ANDRÁS

BUDAPEST – VARSÓ – PÁRIZS
Az angyalföldi nejlonbortól a bordói eleganciáig

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
2022

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg
(pályázati azonosító: 203136/01963)

Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Tüskés Anna

© Farkas András, 2022

© Tüskés Anna, 2022

© BTK, 2022

ISBN 978-963-416-308-4

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, ELKH
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató (Bölcsészettudományi Kutatóközpont)
Nyomdai előkészítés: BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet
Tördelés: Hudecz Andrea
Borító: Kele János
Nyomdai munka: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: : Dránovits Anna

TARTALOM

Ismerkedjünk!	7
Ötévesen a New York kávéház törzsvendége	9
Málenkij robot	14
A krumplilángos megnyitja előttem a kommunista párt ajtaját	19
Holt nyelv a német	25
Esztergályos leszek	31
Esztergályos vagyok	36
Lillafüred-London	42
Do you speak African?	53
Világjárás az íróasztalomnál ülve	59
Ezer méterre Lengyelország földje alatt	64
Látogatóban Nasszernél	71
Hinni, vagy nem hinni, ez itt a kérdés	79
Határállomás	86
Éjfélkor az Invalidusok terén	91
Gara László emlékére	95
Civilisation Française	105
Koncepció 1	109
Koncepció 2	114
John és a kávéházak	121
Milliomosok	127
Love at first sight	134
Kirándulás Szent-Emilionba	141
Borban az igazság	149
Számítógép a szőlőben	157
Megrészegetjük Amerikát	166
Hazatérek	173
Rouge et Noir	178
Kellett volna, vagy nem kellett volna	185
Lajos	189
Tolsztoj, Gide és jómagam	195
Fotográfusnemzet vagyunk	203
Látogatóban Mozartnál	212

TARTALOM

Csoda a Balti-tenger partján	220
Életveszélyes sajtóhiba	226
Halló, Taxi!	233
Fekete, fehér, igen, nem	239
Utószó	245
JEGYZETEK	248
TÜSKÉS ANNA: FARKAS ANDRÁS ÖNÉLETÍRÁSA	251
OLIVIA FARKAS: MAGYAR APANYELVEM	257
DOKUMENTUMOK	
Megemlékezés Szilvási Lajosról születésének 80. évfordulóján, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012. január 13.	273
Fényképek	281

ISMERKEDJÜNK!

Roszzul aludtam az éjjel.

Többször is felébredtem. Nehéz volt ismét álomba merülnöm. Azon tanakodtam, hány óra lehet. Karórám on ugyan virítanak a foszforos számok, de mégis csak túl aprók ahhoz, hogy megkülönböztessenem egyiket a másiktól, ami bizony igen bosszantó a sötétben. Meg is mondom, miért.

Szerintem ugyanis nem mindegy, hogy hajnali hat órát böngészek-e ki a félhomályban, vagy reggeli hetet. Logikus, nem? Dehogynem. Hat órakor még van értelme elszundikálni a paplan alatt és álmodni egy gyorsat. De ha már hetet mutat az óra, akkor inkább kibújok az ágyból és hozzákezek a napi félórás házikérékpározáshoz. Bekapcsolom a lemezjátszót, felhangzik Schubert *Impromptu*je,¹ diktálja nekem a tempót. Nyeregbe, magyar!

A szobabicikli manapság egy olyan nélkülözhetetlen egészségápoló kelléke a magam korabeli, sok mindent megért embernek, mint amilyen nagyapám idejében a szódabikarbóna, a pióca,² a ricinus³ vagy a priznic⁴ volt. Ezek a különféle múltbeli klasszikus szerek nemcsak mindent ápoltak, gyógyítottak, de a bringával ellentétben kényelmesen, a karosszékben ülve is lehetett fogyasztani őket. Igaz, az én masinám több helyet foglal el, mint a piócásbögre, de ki merné tagadni, hogy annál sokkal-sokkal modernebb, izmosítóbb. Nem véletlenül pattanok rá reggelenként. Már csak azért sem, mert én kiskorom óta őszinte híve vagyok mindannak, ami modern. A sors keze? Családi tradíció? Egyik is, másik is. Meg aztán elválaszthatatlan attól is, hogy az ember kezdeményezései a mai modern világunkban sikerrel járjanak. Hiszen a mi időnkben csak az újító szellemű, soha nem látott koncepcióknak jut elismerés.

Nem tagadom, az ilyesfajta újító, modernizáló szellem rizikóval jár. Nem tetszik a dogmatikusoknak, a habozóknak, a begyepesedettnek, az irigyeknek. Pedig ők alkotják az emberiség döntő többségét. Én mindig messziről elkerültem őket. A továbbiakban is így lesz.

Ja igen, hadd tegyem még hozzá: azért is aludtam rosszul az éjszaka, mert két se füle, se farka álom között, a hajnali rózsaszínű virradatra pislákolva, egy bölcs francia mondás jutott eszembe. Melodikus, lírikusan logikus szavai ott motoszkáltak az agyamban, mialatt megpróbáltam visszaidézni őket. Semmi kétség, csak a rafinált francia szellem képes ilyen tökéletesen összeházasítani bölcsességet és eleganciát. Nahát, lássuk csak hogyan is szól...

„La vie d'un homme n'est rien d'autre, qu'une longue succession d'épisodes imprévus et de rencontres fortuites.”

És azoknak a kedves olvasóimnak, akik kevésbé járatosak Voltaire nyelvében:

„Az ember élete semmi más, mint előre nem látott epizódok és véletlen találkozások hosszú sora.”

Nem csak szép. De mennyire igaz is! A sorsdöntő epizódokat ritkán látja előre az ember, és az életre szóló találkozások úgyszólván mindig a véletlen művei. Aforizmánk formájában elegáns, filozófiájában helytálló. Vajon kitől ered?

Drrrrring! Szól a vekker az éjjeliszekrényen! Hét óra. Atyaisten! Kinyomkodom szememből az álmat. Hol is voltunk? Ott, hogy kitől származik ez a bölcsességteli mondat? Ne keressük tovább! Kitől mástól is származhatna, mint saját magamtól? Na és hogy miért van franciául? Azért, mert noha Csokonai Vitéz Mihály városában születtem, több mint hat évtizede Párizsban élek, s az éjszakáktól függően egyszer franciául, másszor magyarul álmodok.

S honnan ered e mondás alapgondolata? Olyan öt-hat év körüli komoly kisfiú lehettem, amikor megterveztem, előre láttam egész életemet. Apám nyomába lépve elhatároztam, hogy újságíró leszek. Annak is a legizgalmasabb változatában: riporter. Mert a riporter fedezi fel a mi világunkban azt, ami érdekes, és azokat, akik érdekesek.

Ember tervez, a sors végez. Nem lettem riporter, de felfedeztem a világot a magam mindennapi módján, benne egy jó néhány érdekes emberi figurával. Riportázok híján, itt mesélem majd el, mi mindent láttam, s kivel hozott össze a szerencse. Vagy a balsors.

Aki kíváncsi, kövessen...

ÖTÉVESEN A NEW YORK KÁVÉHÁZ TÖRZSVENDÉGE

Költözünk Budapestre – jelentette be apám egy délben az ebédlőasztalnál, a paprikás csirke kellős közepén. Anyám megdöbbenve, magyarázatra várva nézett rá. Ötéves koromban, amikor még nemcsak a galuskát ettem kanállal, hanem a csirkecombról lekapart husikát is, aligha voltam tisztában a költözés fogalmával. Azzal sem, mi rejlik a Budapest szó mögött. Csak azt értettem, hogy itt kell hagyni kényelmes és tágas harmadik emeleti lakásunkat a debreceni Püspöki Palota épületében, ebben a szép (akkor ezt még nem tudtam) szecessziós stílusú bérházban, a Hatvan utca sarkán, szemben a kéttornyos Nagytemplommal.⁵ Soha többé nem játszani a szomszédos Déri Múzeum előtti virágos, napsütéses kis parkban. De igazán azt sajnáltam, hogy anyukámmal a Piac utcán sétálva, nem látogatunk be többé a debreceni *Független Újság* írógépkipogástól zajos szerkesztőségébe, meg a szomszédos nyomdába, ahol a betűszedők vidáman nyomtak egy barackot a koponyámra.

„Valami baj van, Lajoskám?” – kérdezte anyám ijedten. Egy világháború és két forradalom után ő aggodalommal fogadta minden nagyobb változás hírére. Anyám ragaszkodott megszokott környezetéhez. Hét évvel korábban csak a szerelem készítette arra, hogy búcsút mondjon szülővárosának, Miskolcnak, és férjhez menjen a debreceni *Független Újság* című napilap főszerkesztőjéhez. Hogy a hegyes-völgyes Borsod megyéből hirtelen a lapos Nagy-Alföldön, a debreceni cívisek között találja magát.

A „valami baj van?” megjegyzés azért sem érkezett véletlenül, mert apám ízig-vérig demokrata volt. A brit parlamentáris rendszer híve. Erre épült lapjának politikai programja is. Csakhogy a húszas évek végén, a harmincas évek elején, Debrecenben, éppúgy, mint máshol, nem mindenki gondolkodott az ő mintájára. Az „ébredők” szélsőséges tábora különösen aktív volt a helybeli egyetem diákjai között, akik a német nemzeti szocialistákat utánozva randalíroztak a városban és a nagyerdei fakultás körül. Debrecen másik napilapja, a *Hajdúföld*, a *Független Újság* konkurense, ebben készségesen támogatta őket. Gyakran hallottam otthon Kolosváry-Borcsa Mihálynak, a *Hajdúföld* főszerkesztőjének, apám esküdt ellenfelének a nevét. Kolosváry-Borcsa és apám, kard helyett kivont vezércikkkel vívtak naponta párbajt.⁶

A politikai harc nem csak papirosra és nyomdafestékre szorítkozott. Három évvel a világrajövelelem előtt, 1928. október 23-án... – de hadd idézzem itt dr. Kerepeszki Róbertet, a Debreceni Tudományegyetem történelemprofesszorát: *...három fiatalember kereste fel a Debreceni Független Újság szerkesztőségét, és figyelmeztették az újságírókat, hogy az egyetemi ifjúság hamarosan „retorziókkal” fog élni ellenük. Akkor és a másnapi lapszámomban a Debreceni Független Újság élesen válaszolt a fenyegetésre: „Minket az újságírói kötelességünk teljesítésében meggátolni nem lehet. [...] Nem uszítunk senkit rendzavarásra, nem uszítjuk híveinket arra, hogy*

*a más elvét valló emberek fejét törjék be, és nem uszítottunk arra sem, hogy elpusztítsák azokat az újságokat, amelyek más úton óhajtják a nemzetet boldogítani. Tiszteletben tartjuk mindenki meggyőződését, de ezt követeljük a mi meggyőződésünk számára is. Vegye tudomásul mindenki, akit illet, hogy a megfélemlítésnek és az erőszaknak nem engedünk...*⁷ Farkas Lajos, a debreceni *Független Újság* főszerkesztője még ugyanezen a napon feljelentést tett a kiadó előtti tüntetés miatt... Sáy Lajos rendőr főtanácsos parancsára több egységet vezényeltek ki a debreceni *Független Újság* Piac utcai szerkesztőségének védelmére.⁸ A rendőrfőtanácsos mellett Hadházy Zsigmond, Hajdú megye főispánja is a *Független Újság* védelmére kelt.

Rajtuk kívül apám számíthatott egy másik köztisztelőben álló személyiség baráti támogatására is. A két háború között, a széles kultúrájú, felvilágosult szellemű Baltazár Dezső református püspök állt a „kálvinista Róma” élén.⁹ A modern gondolkodású főpap szimpatizált a fiatal újságíróval. Gyakran találkoztak, mert a két férfi kitűnően megértette egymást.

Az Ég, amelyet ő egész életében hűségesen szolgált, 1936-ban, hatvanöt évesen, magához hívta fiát, Baltazár püspököt, hogy ezentúl fentről kövesse szemmel e fura világ egyre ijesztőbb eseményeit. Apámnak is valószínűleg elege lett a kisvárosi csetepatékból és harminchárom évesen kedve jött valami újat, modernet, nálunk eddig sohasem létezőt útba eresztetni. A „syndicating”,¹⁰ ez a neki rendkívül logikusnak tűnő ötlet, az Egyesült Államokból érkezett. A kis büdzséjű, kevés munkatárssal rendelkező *Független Újság* például a helyi egyetem és a helyi gimnázium szaktanáraival íratta a szépművészeti, zenei, gazdasági, tudományos, filozófiai vagy pedagógiai jellegű cikkeket. A honorárium ugyan szimbolikus volt, de a büszke szerző neve ott szerepelt az újságban az egész város láttára és persze, barátok között, elismerő kávéházi beszédtema is lett belőle.

Így határozta el apám, hogy alapít a fővárosban egy sajtóügynökséget, s megpróbálja a cikkeket „szindikálni”, azaz megjelentetni más vidéki újságokban is, ha... Minden azon múlt, sikerül-e elfogadtatnia ezt az ötletet egy bizonyos számú főszerkesztő-kollégával. Sikerült. Sokan jól ismerték őt sajtókonferenciákról, újságírószövetségi összejövetelekről, meg onnan is, hogy az akkoriban híres debreceni futballcsapat, a Bocskai elnöke volt.

Negyvenen mondtak neki tüstént igent. Apám megalapította a Vidéki Napilapok Szindikátusát, irodát nyitott Budapesten a Szervita téren. Onnan rendelt cikkeket ismerős tanároktól, szakemberektől, társadalmi egyéniségektől, úgy ahogy a kulturális és a politikai események megkívánták. Egyetlen gépíró nő gépelte a cikkeket az akkoriban használatos stencilekre. Egy irodaszolga nyomta ki őket negyven példányban a sokszorosítógépen, s szaladt le a megcímezett borítékokkal a Petőfi Sándor utca túloldalán lévő Nagypostára. Abban az időben gyors volt a levélhordás. A cikkeket másnap reggel megérkeztek a szerkesztőségekbe.

1936 őszén felszálltunk a budapesti sebesvonatra, s a Keleti pályaudvarról egyenesen a Rákóczi úti Metropol Szállodába taxiztunk.¹¹ Egy hotelszobában aludtunk mindhárman, én egy díványon a sarokban. Apám nem akart lakást bérelni addig, amíg nem volt biztos vállalkozása sikerében. A próbaidő egy egész évig tartott. Sajnáltam-e én saját kis gyerekszobámat? Igen. Hiányzott-e a Nagytemplom? Ott volt helyette, jobbra az ablaktól, az elegáns Nemzeti Színház. És a Déri Múzeum virágoskertje? A Városligettel vigasztaltam magam. Hát a csónakázótó a debreceni Nagyerdőn? Felfedeztem helyette a fenségesen hömpölygő Dunát.

És vajon sajnáltam-e szép nagy ebédlőnket, amelyben gyakran ültünk tízen is a hosszú asztal körül?

Bevallom, hálátlan voltam hozzá, hiszen Debrecenben ez a bútordarab asszisztált fiatalkorom első művészi megnyilvánulásához. Ez időben ugyanis, jóval a pop, a rap és a hip-hop divatja előtt, szokás volt a kisgyerekeket a vendégek előtt produkáltatni. Nálunk is. Vállamhoz emelt, kivont fakarddal a kezemben, piros papírból szabott huszárcsákóval a fejemen, büszkén masíroztam az asztal körül, s teli torokból üvöltve énekeltem, amennyire az erőmből tellett:

*Seprik a pápai utcát,
Masíroznak a katonák.
Tizenhat esztendő barna kislány, barna kislány
Sétál a regiment után.*

*Kérdi tőle a kapitány:
Hová, háová, barna kislány?
Mit kérdezi tőlem a kapitány, a kapitány?
Megyek a szeretőm után.*

Az ebédlőasztalt, a pápai utcával együtt, már érkezésünk első napján elfelejtettem, mert...

A mai naptól fogva a New York kávéházban ebédelünk és vacsorázunk – mondta apám, amikor kicsomagoltunk. – Az praktikus. Itt van mellettünk.

A New York valójában kétlépésre volt a körúton, a Dohány utca sarkán, a szemben álló háztömbben. A csillárokkal és kandeláberekkel kivilágított óriási balkonos teremben kora reggeltől késő éjszakáig nyüzsgött a közönség, futkostak a pincérek, kasszíroztak a „főurak”. Vacsoraidőben felhangzott a „szalonzenekar”, és a „dizőzők” suttogva dalolták a mikrofonba szentimentális slágerjeiket. Ott, ebben a mulatós, lakomás, sziporkázó hangulatban lettem én ötévesen hirtelen törzsvendége a New York kávéháznak.

Tizenkét hónapig laktunk a Metropolban, tizenkét hónapig élveztem a New York kitűnő konyháját. Ott tanultam meg késsel-villával enni. Rendszerint a „mély víznek” nevezett, úszómedencéhez hasonló alsó szinten étkeztünk, a magunk megszokott törzsasztalánál. Csupa ismert arc vett körül bennünket, ők is „törzsvendégek” voltak. Legtöbbjük író, újságíró. Szüleim, akik tegeződtek velük, elvárták tőlem, hogy bokámat összecsapva, s kissé meghajolva „kezét csókolómmal” köszöntsem valamennyiüket.

A New York kávéház már több évtizede valóságos irodalmi lexikonnak számított. Ott lehetett megtalálni minden említésre érdemes budapesti tollforgatót. Sokan közülük, tintásüveggel a feketekávé vagy a nagyfröccs mellett, ott körmölték cikkeiket, verseiket vagy novelláikat a koffeines illatú meleg atmoszférában. Telefonvonal vagy lakáscím hiányában, ugyancsak ott lehetett üzenetet vagy csomagot hagyni nekik a ruhatárban. Legtöbbjük nem úszott a pénzben. Egyszer s másszor a megértő főpincér segítette ki őket a hónap végéig. Szüleim ösztökélésére, e hosszú év alatt, százak előtt álltam haptákba. Ennyi hosszú év után, csak kettőre emlékszem közülük: Szép Ernőre és Heltai Jenőre.

Szép Ernő kopaszodó, finom modorú kis emberke volt. Ma is még leginkább a tekintetét látom. A költő szerény, de mégis kíváncsi, firtató szemvilágát. Azét, aki egyszerre szeretne behatolni a szemközt álló élőlény lelkébe, vagyis a felfoghatatlanságába. Ötéves koromban ezt persze nem lettem volna képes így megmagyarázni, de valahogyan, tudat alatt, mégis megéreztem. Később kutattam költeményeiben ezt az egyszersmind reménykedő és pesszimista nézést, azt, amit a poéta a világra szegez, öregekre és fiatalokra egyaránt, s amit talán *Bánat* című verse tükröz a legjobban:

Álmos vagyok, gyáva, szegény,
Kinek se szándéka, se terve,
Istenem, hol járhatok én,
Szép életem hol folyhat, merre?

Heltai Jenőt a legelső pillanattól fogva joviális viselkedése tette nekem szimpatikussá. Elegáns, széles vállú, nyílt arcvonású bácsira emlékszem, aki oldalra fésült hajával magabiztosnak és barátinak tűnt. Apám tegeződött vele, de mókásan „elnök úrnak” szólította. Mint mindenki más. Később persze kerestem, honnan jön ez a titulus. Talán onnan, hogy a Pen Club alapító tagjai közé tartozott? Vagy hogy egy darabig ő dirigálta a Vígszínházat?

Az „elnök úr”, aki író volt, költő, drámaíró, s ha a helyzet megkívánta, zsurnaliszta is, kezét nyújtott nekem, amikor a szülői utasításoknak megfelelően haptákba vágtam magam előtte, s helyet kínált a szomszédos széken. S amikor így körülbelül egy magasságban voltunk, nyájasan feltette nekem a kérdést,

amire sok magam korú kisbarátom akkoriban azt felelte volna: mozdonyvezető vagy parádés kocsis.

Mi akarsz lenni, amikor majd nagy leszel? Nem haboztam egy pillanatig sem: újságíró.

Szavamat adtam rá a New York kávéházban a magyar irodalom egyik nagy személyiségének.

Mi mást tehettem volna?

MÁLENKIJ ROBOT

Vasárnap reggel volt. Tiszta, napsütéses, mosolygós, esőmentes, enyhén szeles időben léptem ki az utcára. Fehéres-szürkés báránnyfelhők göngyölödtek az égen, mint a friss vattacukor. Rajtuk szőke copfos, huncut szemű kisangyalok üldögéltek, vagy legalábbis én így képzeltem, amikor felkacsintottam a firmamentre.¹² Olyan igazi tavaszi reggel volt, amilyen csak április hónapjában létezik.

A tél már leköszönt, morogva visszabújt barlangjába. De, talán a hajnali fagyok miatt, nekem úgy tűnt, a tavasz még várta a felülről jövő megbízatást, hogy igazából hivatalba lépjen, s átvegye az ügyek intézését. Se ilyen, se olyan, határozatlan időszak volt ez a hirtelen áprilisi virulás. Az egyik a másiktól várta, hogy elsőnek moccanjon.

Nem tagadom, magam is valahogy így voltam vele. Haboztam, mint az évszakváltás, mielőtt útnak eredtem. Már csak azért is, mert olyan hosszú, olyan véget nem érő volt számomra az elmúlt tél. Fagyos. Goromba. Gyakran mínusz huszonöt-re zuhant a higany, vagy talán még annál is lejjebb. Sok-sok hóval. 1945 telén rengeteg hó esett a budapesti utcákra és ez a feketére szennyeződött, jéggé fagyott, dímbes-dombosra taposott hó mind ott maradt a járdán. Nem volt, aki seperje, lapátolja. Hová lett a simléderes¹³ sapkás, vörösorrú, csikket rágcsáló, harcsabajszos utcaseprő? És a bekecses, vastag szemöldökű viceházmester? Miért nem álldogált ő sem mogorván a kapu előtt, vörösre fagyott csupasz kezében a hólapáttal? Hát azért, mert az utóbbi időben, az utcaseprők is meg a vicik is, mint a többi férfi, akarva, nem akarva, éjjel-nappal a háborúval voltak elfoglalva.

Nekem is a háborúval kellett volna kezdenem ezt a történetet, hogy az, ami itt következik, érthetőbb legyen. Elfelejtettem volna? Dehogyan. Az ilyesmit nem lehet, de nem is szabad elfelejteni. Csakhogy én nem szívesen beszélek róla. Talán a rossz emlékek miatt? Persze hogy a rossz emlékek miatt. Tehát azzal kellett volna kezdenem, hogy itt, nálunk, Budapesten, Magyarországon, mostanáig háború volt. És hogy éppen mostanában értünk mi a háború végére. És hozzá kell tennem még azt is, hogy nemcsak nálunk dúlt a háború, hanem máshol is. Egyszóval, világháború volt. Annak érkeztünk a végére. Aki megélte, megtanulta, az egyetlen jó dolog a háborúban, amikor az véget ér. Hát e szép áprilisi reggelen a világháború már a vége felé járt, és hála a simogató tavaszi napsütésnek, még a hó is olvadozott.

A napfény, az olvadás csábított ki engem is az utcára. A tél jó részét a pincében töltöttem, amit az ostrom alatt a hivatalos nyelv „légópincének” nevezett. Tudnivaló, a „legó” ma inkább egy olyasfajta összerakós játék, ami abból áll, hogy színes műanyag elemeket nyomkodjon össze az ember az ujjával, és házikókat, autócskákat meg mindenfajta kis szörnyeket fabrikáljon belőlük.

„Légó” nekünk akkoriban légoztalmat jelentett, hiszen a légből hulló bombák ellen kerestünk védelmet. Így lett bunker a mi Pozsonyi úti bérházunk pincéje is, ahol békeidőben a lakók a régi poros kacatjaikat őrizték. Biztosabb bunker volt a miénk, mint Hitleré a Reichstag alatt, mert én még mindig itt vagyok, ő meg már régóta a pokolban.

Április közepe táján már három hónapja odébbállt a háború a mi megkínzott városunkból. A csetepaté Bécs felé vette az útját. Senki nem lövöldözött többé senkire. Hirtelen biztonságban éreztük magunkat. Csodák csodájára, még némi ennivaló is akadt, mert a Nyugati előtt a villamossínekre tolatott marhavagonokból ingyenkrumplit osztogattak az arra járóknak. Legalábbis azoknak, akiknek jutott belőle. Az erőszakosabbaknak, a hangosabbaknak, az éhesebbeknek, akik félretolták a félénkebbeket. Ki osztogatta a krumplit és milyen célból? Nem tudtam, de nem is kerestem, mi volt a dolog háttérében. Jótékonyág? Propaganda? Véletlen? Ki a fene törődött vele? Hónapok óta korgott a gyomrunk és a kicsírázott, kékesre fagyott burgonya, amit otthon egy kis kerek fekete vaskályha izzó tetején sütöttünk porhanyósra, nekem a béke és a bőség újraéledését jósolta. Reményt keltett. És akcióra készítetett, mert egy-két édesre fagyott sült krumpli nem volt elég egy tizennégy éves nagyra nőtt, korgó gyomrú fiúnak.

Az élelmiszerüzletek az utcánkban hónapok óta zárva voltak. Mindegyik. A fűszeres, a gyümölcsös, a hentes. Volt velünk szemben egy tejcsarnok. Az is. Mind lehúzták a redőnyt, mert nem volt mit kínálniuk. Így fedeztem fel, hogy a háború szó nemcsak lövöldözést jelent, hanem áruhiányt is. Eddig erre soha nem is gondoltam, pedig minket az iskolai történelemórákon jóformán mindig csak háborúkról oktattak. Kisebb-nagyobb háborúkról, egészen az ókori görögökig visszamenőleg. Kik voltak a vezérek? Volt ott szó Julius Caesarról, Nagy Sándorról, Dzsingisz kánról, Zrínyi Miklósról, Napóleonról, meg Klausewitzről¹⁴ is. Milyen fegyverekkel gyilkolták egymást? Gyalog-e, vagy lóháton? Hány halott lett egy csatában, hová temették őket? De, ha jól emlékszem, egy árva szó sem esett arról, miért nincs ilyenkor élelmiszer a boltokban. Erre az élet adta meg nekem a választ. Az én saját fiatal életem, amit sikerült megőriznem. És egy világháborúban, végső soron, csak ez számít, semmi más.

Szóval, ott tengtem, lógtam ezen az áprilisi vasárnap reggel a Pozsonyi úton, hosszú télikabátban, fülemre húzott svájcisapkával, magas szárú cipőben. A saját bakancsomat már kinőttem (de abból sem lehetett egy nagyobb találni, mert a cipőüzletek is zárva voltak), így hát elhunyt nagyapám divatjamúlt, századforduló körüli cügoscipőjében meg egy kinőtt sínadrágban közlekedtem az utcán.

Nem divatbemutatóra mentem. Harmonikus öltözékük körülöttem, ebben a zord téli világban, csak a szovjet kiskatonáknak volt. Jó meleg világoszürke steppelt vattazubbonyt hordtak, kivattázott gatyával, aminek a szára

rövid filccsizmájukba torkollott. Fejükön fülvédős szőrmesapka, ötágú vörös-csillaggal. Úgy hallottam, ebben az uniformisban jobb híján még a puszta havon is képesek voltak aludni. Dunyha nélkül.

„Ivának” hívtuk az oroszokat, akik kiszuppolták innen a Wehrmachtot. Honnan ragadt rájuk a becenév? Talán még az első világháborúból emlékeztek rá az öregebbek. Amikor ezek a behemót ukránok és ferde szemű kirgizek először hatoltak be vattával bélelt egyenruhájukban a mi „légópincénkbe”, hónuk alatt dobtáras géppisztolyukkal és zajtalanul jöttek-mentek a cementpadlón, nekem úgy tűnt, ők mind óriási rongybabákhoz hasonlítottak.

Januárban kergették ki a környékünkről véglegesen a németeket. A Duna-part csak néhány lépésre volt tőlünk és én a még zárva tartott gimnáziumi osztály helyett ott kíváncsiskodtam körülöttük. Mi vonzott oda? Az, hogy az oroszok ott állították fel január végén, Budára célozva, az ágyúkat, meg a Sztálin-orgonákat, hogy kifüstöljék a várból az ott ragadt ellenséget. Ott szoktam hozzá a ruszkhöz. Hangos, csattogó nyelvükhöz. Durva de muzikális hanglejtésükhöz. A szürke köpenyes, fekete perzsakucsmás tisztek üvöltözéséhez, amint a sorkatonákat ösztökélik, akik a sztyeppékről ideterelt bozontos kis lovakkal húzgálták jobbra-balra az ágyúkat, rakétavetőket. Kívülről figyelve az orosz hadsereg valami leírhatatlan rumliban működött. Aztán felfedeztem, hogy a szláv logika a hamis, az ellenséget félrevezető szervezetlenségben rejlik. Ezzel sikerült letaglózniuk a szervezetségéről híres Harmadik Birodalmat.

A Duna hóköntönyös partján vettem legelső orosz nyelvleckémet is. Amikor túl közel sompolyogtam a tűzerekhez, hogy jobban lássam, miként csúsztatják az ágyúba a lövedéket, a katonák durván rám ripakodtak. Mint később egy magyarul valamit dadogó ukrán harcos gesztusos tolmácsolásának hála kiderült, az orosz katonai szókincs, főleg amikor buzdításról vagy tiltásról van szó, kizárólag a nemi élet legintimebb aspektusaiból táplálkozik, gazdag anatómiai részletekkel. Pontosan úgy, mint a mi tolvajnyelvünk az iskolaudvaron. Otthon voltam.

Azt is megtanultam, hogy „chleba”. Kenyér. A ruszkhöz, a havon ülve, két ágyúlövés között, vastag szeleteket nyisszantottak le az ő szögletes, fekete bélű komiszkenyerükből, és nagyokat nyelve tömték a szájukba az éktelen darabokat. Néha megsajnálta bennünket, és hangosan csámcsogva, „vot”, „nesze” kiáltással, dobtak oda nekünk, kiéhezett kamaszoknak egy falatnyit, amit a levegőben kaptunk el, mint egy teniszlabdát.

Régi, több hónapos emlékek ezek. Most itt az áprilisi napsütés és vele együtt a béke. Az Ivánok Berlin alatt csepülnek a Fritzeket, az amerikaiak elérték az Elbát. Még egy-két hét, és vége az egész cirkusznak. Nem lesz az más, mint egy rossz emlék. Lemegyek a folyópartra, ahonnan az ágyúkat, a Sztálin-orgonákkal együtt már régen elhúzták valahova nyugat felé. Onnan jobban látom

a felrobbantott Margit-hidat, amelynek letaglózott ívei szomorúan lógnak a sűrű vízbe.

A Sziget utcánál bandukolok a Duna felé. Ott majd lemegyek a lépcsőn a rakpartra. Akkor veszem csak észre, hogy egy szakasz orosz katona áll a flassteren. Mellettük ballagok el, de az egyik elém áll: „Zdrásztvujtye.” „Zdrásztvujtye” – felelem neki. Jó napot. Se agresszív, se mosolygós. Mit akar? „Malinki robot” – jelzi a ruszki. Azt is megtanultam, mióta itt vannak: „kis meló”. Kicsike robotolás. Most látom csak, hogy arrébb, a saroknál, egy egész csoport civil férfi ácsorog. Fiatalabbak, öregebbek, vegyesen. Engem is beállítanak közéjük. Vagyunk valami harmincan. Egy orosz elöl, egy orosz hátul, úgy kísérek le bennünket a rakpartra.

És ott, a Margit-rakparton derül ki: az oroszok egy kétszárnyú fahidat építenek a Margit-sziget két oldalán. Az új híd Pestet és Budát fogja összekötni a lerombolt Margit-híd helyébe. Van ott a rakparton minden, ami kell hozzá: facölöpök, deszkák, szegecsek, vastag kötelek, talicskák, kátránypapír. Meg egy sereg pufajkás utász és egyre több férfi honfitárs, akiket az Ivánok a Sziget utcában kaptak el, vasárnapi séta közben. Én vagyok talán köztük a legfiatalabb, de nem látszik, mert nagyra nőttem, noha éppen csak másnap töltöm be a tizenegyedik évemet.

A frissen fűrészelt cölöpökből a természet kellemes szaga árad. Mellettük egy kisebb dombnak megfelelő tíz-húsz kilós, egyenetlenül fejtett szikladarab. Ezeket a köveket kell nekünk, az utcán összeszedett vasárnapi sétálóknak, egyenként felölelni, pusztá kézzel a híd megépített szakaszára cipelni, s onnan a folyóágyba vert fapillérek körül a vízbe dobálni. Nem mondták, miért. Mi, kényszermunkások, magunk között arra következtetünk, hogy a Dunába hajigált kőhalmaz biztosítja a facölöpöket a vízáramlat ellen. Igaz-e vagy nem? Mérnök legyen, aki megmondja. És különben is, ki a fene törődik vele? Dolgozni kell. Egy őrmester némán követi mozdulatainkat. Nincs idő se pisilni, se cigarettázni. „Chleba” sincs délben. Se ivóvíz. Korog a gyomrom. Két karommal a hasamhoz szorítva hurcolom a víz felé a durván kicsákányozott kődarabokat. Kabátomon lehorzsolódott a szövet, nagyapám hegyes orrú cúgoscipője a padlózat réseibe akadozik. Automatikusan hurcolom a köveket. Mögöttem egy idősebb zömök, borvörös arcú, halálra fáradt férfi nyögdecseve ismételteti két ny-nyel: „A kurva annyukat!” Amikor beállt az esti sötétedés és a ruszki végre-valahára lefűjták a munkát, már a fáradtságot sem érzem. Szerencsére csak öt percre lakom innen. Mihelyt hazatántorgok, elterülök az ágyamon és alszom reggelig, mint egy csecsemő.

Sötétedik. Nocsak, az oroszok egy kis asztalka elé terelnek bennünket, rajta egy papírlap. Egy bankjegyet kap mindegyikünk a napi munkáért. Nem emlékszem már, mennyit ért. Inflációs idők járták, sok nulla volt rajta. Oda kellett kanyarítani érte a nevünket a listára, egy aláírással. Hát nem semmiért melóz-

tunk. A gesztus meghatott ezektől a durva emberektől. Még valami szimpatikus mosolyfélét is véltem felfedezni a mongolos pofacsontokon.

Amikor mindenki megkapta a jussát, a katonák azt hadonászták, álljunk sorba, együtt megyünk majd vissza a városba. Voltunk vagy százan. Csupa férfi. Fiatalabbak, öregebbek vegyesen. Elindultunk fel a lépcsőn a rakpartról, Sziget utca, Pozsonyi út, masíroztunk a körút felé. Hová a francba megyünk így este, mint egy birkanyáj? Leszállt az éj. A háború óta nem működött az utcai világítás.

A Phoenix utca sarkán nem bírtam tovább. Észrevétlenül kisurrantam a sorból és csendesen felszívódtam az esti homályban... A többiek zárt sorban baktattak a kocsúton a géppisztolyos szovjet katonák felügyelete alatt. Csak évtizedek múlva tudtam meg, hol volt a végállomás...

Felirat a Terror Háza egyik kültéri kiállításáról:

A második világháború után a győztes Szovjetunió az elfoglalt és leigázott országok lakosságának munkaerejét a jóvátétel részének tekintette: több mint négymillió külföldi állampolgárt hurcolt el kényszermunkára munkatáborokba. A fogságba vetettek 85 százaléka a németek, a japánok és a magyarok közül került ki, voltak közöttük hadifoglyok és találmányra összeszedett civilek is. A kényszermunkásokat városok és üzemek újjáépítésére, mocsarak lecsapolására, gyárak, utak, hidak és gátak építésére használták. A táborokban uralkodó zord körülmények, az embertelen munka, az őrsemélyzet brutalitása, az elégtelen ételmezés és a betegségek, valamint a szélsőséges időjárási viszonyok miatt a legyengült foglyok tömegével haltak meg. A Szovjetunióba rabszolgamunkára kényszerített hétszáz ezer magyar közül mintegy háromszázezren soha nem tértek vissza.

A KRUMPLILÁNGOS MEGNYITJA ELŐTTEM A KOMMUNISTA PÁRT AJTÁJÁT

Borzasztó éhes voltam. Nem csak azért, mert egy tizennégy éves kamasz növében van és többet eszik, mint egy felnőtt. Azért sem, mert korán reggeliztem és türelmetlenül vártam a délidőt, hogy leülhessek az asztalhoz ebédelni. Nem, nem. Egyszerűen azért voltam nagyon éhes, mert nem volt mit ennünk.

1945 kivételesen hideg teléből tébláboltunk lassacskán kifelé és a város felét romba döntő, hónapokig tartó, véget nem érő ostrom után Budapest még mindig el volt zárva a külvilágtól. Annyira, hogy még a háborús évek óta aktív feketepiac sem működött. Egyszerűen azért, mert nem volt mit a piacra dobni. A Pest megyei falvak kistermelői, még ha volt is mit árulniuk, akkor sem mertek útra kelni a főváros felé a portyázó és „zabraló”¹⁵ szovjet katonák miatt. Ami pedig az élelmiszerüzleteket illeti, azokat a többi boltokkal együtt már régen kirabolták. A városba behatoló orosz katonák törték fel az üzletek ajtaját, „elzabralták”, ami tetszett nekik, és a környékbeli lakosok fejezték be a munkát. A szomszédok az üres boltokból többnyire a polcokat is ellopták tűzifának. A tágra nyitott üzletajtók szomorúan ásítottak, az utca egyik végétől a másikig.

Tapasztalatból mondom, mert átéltem: az éhezésnek három fázisa van. Az első fázisban meglepődünk azon, hogy a nap szokott óráiban nem ülünk asztalhoz, mert nincs miből rendes ebédet, vacsorát összeütni. Van még talán valahol egy kis avas szalonna, néhány régi száraz kenyérdarab, egy kávéskanálra való lekvár, egy félmaroknyi gríz a zacskó alján. Abból sikerül valamit kotyvasztani, amit jobb híján elrágcsálunk. A második fázis már agresszívabb. Meglepő, de az éhség olyan gyomorszúrásokat okoz, mint a túlságos jóllakás. Újabb keresgélés a spájzban. Ezúttal egy falatnyi liszt kerül elő egy régi, elfelejtett stanicliból.¹⁶ Zsír már régen nincs, az olaj is elfogyott, de van egy kis köménymag meg paprika. Só is. Diétás, fogyókúrás köménymagos leves lesz belőle. Jó forró. Ízes is. Nem tölti tele a gyomrot, de felmelegíti az ember szívét. A harmadik fázisba érve úgy tűnik, hogy minden reménynek vége. Fatalisták lettünk. A gimnáziumban megtanultuk, hogy az ember élhet hetven vagy nyolcvan napig is eledel nélkül, ha módjában van vizet inni. Vizünk az volt. Korlátlan mennyiségben. Vártam hát a csodára, volt rá még két hónapom.

Kíváncsiságból lebandukoltam a Szent István körútra, ahol a Vígyszínház környékén egy ócskapiac ütött tanyát. Használt ruhaneműt, csúnya dísztagyákat, régi penészes könyveket kínáltak a botcsinálta kereskedők. Hittek a sikerben? Látszott rajtuk, hogy újoncok a szakmában. Ennivaló után kutattam, de azt nem ajánlottak sehol a hazulról lehurcolt, pultnak előléptetett asztal-kákon. Nem hiszem, hogy jól ment az üzlet. Ilyen régi hulladékok mindenhol akadtak. Nem értek egy garast sem, ki akarta volna megvenni őket?

Kisütött a nap, kissé felengedett a hideg, de én már egyébként is hozzá szoktam a fagyos környezethez ezen a fűtetlen, különösen zord, mostoha télen. Jobb híján elhatároztam, hogy tovább lófrálok a Nyugatiig. Ott osztogattak ingyenkrumplit tíz nappal előbb az állomás előtti téren, hát mondtam magamban, ismét szerencsét próbálok, sose lehet tudni...

Alig érek oda, amikor hallom, hogy valaki távolról a nevemet kiabálja: „Andris! Hé, stop!” Nézek jobbra, nézek balra, hát kit látok? A kefehajú Szőnyi Jancsi ott ácsorog a Váci út elején, onnan üvöltözik utánam. Ugrál, mint egy versenyfutó, aki éppen startolni készül, mert csípi a hideg a lábujjait. Régi barátom ő. Hatéves korunk óta ismerjük egymást a Sziget utcai elemi iskolából és együtt járunk a Berzsenyi Gimnáziumba is.

- Szevasz, Farkas! Mit lógsz errefelé?

- Lógni lógok, de főleg éhezek, kefehajú. Nem hallod, hogy korog a gyomrom?

Szőnyit, a homloka felett hegyesre vágott üstökével és nullásgéppel nyírt koponyájával a fiúk kefehájúnak hívják. Akkoriban meglehetősen divatos volt az ilyesfajta frizura. Honnan jött a stílus? Biztosan valamilyen amerikai filmből. Talpraesett, ravasz fickó volt a kefehajú, de igazi jó barát, aki szívesen osztotta meg leleményességének gyümölcseit a cimborákkal. Jancsi ugyanis nem ismert kudarcot. Reménytelen helyzetekben is mindig sikerült kibuliznia valamit.

- Szóval szeretnél enni? - vetette oda nekem.

- Micsoda kérdés... Ki ne szeretne?

- Azonnal is, otthon is?

Furcsállva bámultam rá:

- Vendéglőt nyitottál? Vagy élelmiszerüzletet? Persze, hogy szeretnék. Akár rögtön, ha lehet, meg otthon is.

- Azt hiszed, viccelek? Komolyan dumálok. Szabad vagy ma délután?

- Miért kérded?

- Mert ha igen, akkor jössz velem dolgozni. És enni is fogunk, mégpedig valami jó meleget.

Ez felvidített. A fagyos idő dacára valami melegség öntött el. A Szőnyi szeretett túlozni. Ki nem szeretett felválni a mi bandánkban? De neki sok minden sikerült, mert ravasz volt és állhatatos.

- Dolgozni? Mi, srácok? - kérdeztem tőle. - Ki a fenének van ránk szüksége? Fizetnek érte valamit?

- Önkéntesen dolgozunk, nem pénzért. De meglátod, megéri.

- Hát akkor egyáltalán nem értem. Kinek dolgozunk ingyen, hogy az megérje?

Barátom elkomorodott. Büszkén, ünnepélyesen fordult felém:

- A Magyar Kommunista Pártnak.

„Kommunista.” Az én szókinccsemben, mióta az eszemet tudtam, a kommunista valami irtózatoss, veszélyes, tiltott, behatolhatatlan és megemlíthetetlen világot jelentett. Úgy éreztem, a munkámmal együtt eladom a kommunis-táknak a lelkemet is. Csak azért, hogy megtöltssem a bendőmet.

- Húha, Szőnyi! Te a kommunistákkal haverkodsz? Mit kell nekik csinálni?
- Plakátot ragasztunk.

A fal elé állt és hadonászni kezdett. Bal kezében egy nemlétező plakátot tartott. Jobb kezével, mintha egy nagy pemzli volna a markában, széles gesztusokkal mázolta rá a csirizt. Gyakran figyeltem az utcán a hivatásos plakátra-gasztókat, akik a náluk tízszer nagyobb falragaszokat kenték fel ide vagy oda. Nem volt mit irigyelnie tőlük.

- Úgy látom, ismered a szakmát. Bankó! Jövök veled. Azt is mondtad, hogy eszünk. Hol? Mit? Korog a gyomrom.

- Komolyan beszélek. A párt kerületi szervezete itt van a Váci úton egy ug-rásra. A helyiségben azelőtt egy mozi volt, a Kommunista Párt tette rá a kezét. Van egy kantinjuk, ott fogunk ebédelni.

- Tényleg?

- Nem viccelek.

- Jaj, de sajnálom, hogy az anyám nem jöhet velünk harapni valamit!

- Ne búsulj, otthonra is lesz mit ennetek.

- Adnak ételhordót?

- A fenét adnak, nem ételhordót. Nem adnak semmit. Tudod, mivel ra-gasztjuk a plakátokat?

- Gondolom, valami csirizfélével.

- És tudod, miből keverik a plakátokhoz szükséges csirizt?

- Soha nem kerestem... Ritkán ragasztok plakátot.

- Akkor tanuld meg. Száritott krumpliportból. Azt öntjük fel vízzel, hogy ragadós legyen. Sok a ragasztanivaló, hát óriási zsákokban áll a por náluk a rak-tárban. Én már voltam plakátot ragasztani a bátyámmal, ő fedezte fel a kommu-nistákat. Meg velük együtt a krumpliport.

- Még mindig nem tudom, mit fogok enni otthon.

- Krumplilángost.

- Krumplilángost?

- Te tényleg hülye vagy, Farkas. Mindent tízszer kell magyarázni neked. Sokkal több krumpliport viszünk majd ki a raktárból, mint amennyire szükségünk lenne. A felesleget megmutyizzuk és a muterod otthon krumplilángost süt belőle. Egy kis víz, egy kis só kell hozzá. Ha van valami zsiradék, annál jobb. Megpirítjátok rajta.

- Nahát...

- Verstanden?

Megértettem. Hirtelen optimista lettem. Egyszeriben másként láttam a világot. Akkor még nem sejtettem, hogy nemcsak nekem, de a kommunista pártnak is volt egy programja ahhoz, hogy az egész emberiség másként lássa a világot. Az az emberiség, amelynek én magam is tagja voltam. És ha valaki feltette volna nekem a kérdést ott a Váci út sarkán, a bányadt téli napsugár alatt, az emberiség sorsát illetőleg a kommunista mozgalommal, a kommunista párttal, a kommunista ideológiával kapcsolatban, mi a csodát tudtam volna neki válaszolni? Mi adott nekem életcélt, miután szerencsésen átvergődtem ezen az átkozott háborún? A gyomrom, az üres gyomrom, amely megállás nélkül azt követelte, hogy minél előbb megtöltssem.

Dél felé állítottunk be a Kommunista Párt kerületi helyiségébe. Jancsi már bejáratos volt náluk, úgy jött-ment, mintha otthon lett volna. Felmentünk az első emeletre, ott az egyik irodahelyiség ajtaján egy kis tábla állt: Agitprop.¹⁷ Nem értettem, mit jelent, milyen nyelven van. Furcsán hangzott. Barátom kopogott, beléptünk. Egy idősebb, kis termetű férfi ült szürke munkaköpenyben az íróasztal mögött. Rövidlátóan mustrált bennünket drótkeretes szemüvege mögül.

- Itt vagyunk plakátot ragasztani, Zoli bácsi. Hoztam a barátomat, hogy segítsen, mert a bátyám ma el van foglalva.

- Jól van, fiúk - felelte a másik. - Először ebédeljetek csak meg, adok nektek két utalványt a kantinra.

- Köszönjük, Zoli bácsi - mondtuk kórusban.

- Mondjátok csak, fiúk, hány évesek vagytok?

- Tizennégy - feleltük kórusban.

- Tizennégy - gondolkodott hangosan a másik. - Azzal, amit átéltetek, ti a felnőttek közé tartoztok.

- Ha Zoli bácsi mondja - egyezett bele a kefehajú Szőnyi.

A szürke köpenyes felemelkedett az íróasztal mögül, kezét rázott velünk és ünnepélyesen jelentette ki:

- Ettől fogva tegeződünk és elvtársnak szólítjuk egymást.

Sose hallottam a szót, azt se tudtam, mit jelent. Meghatónak találtam, hogy ez az öreg pasi a proli köpenyével ilyen gyorsan nemcsak a barátságába fogad, de még enni is ad. Így léptem be tizennégy éves koromban, lábujjhegyen, a Váci úton, a kommunista világmozgalomba.

A kantin a szuterénben volt, oda szaladtunk le. A jól fűtött, kivilágított helyiségben nyüzsgött a nép. Letelepedtünk egy asztalhoz és ott, az én kimondhatatlan boldogságomra, hirtelen megcsapott a sárgaborsó-főzelék illata. Mióta az eszemet tudom, én őszinte híve vagyok a sárgaborsónak. De csak abban az esetben, ha a borsó nem csomós, hanem omlósra, jóformán, de nem egészen, folyékonyra van főzve. Itt rejlik valójában a probléma. Mármint a sárgaborsó problémája. Tapasztalatból mondom, kevés háziasszony találja meg az igazi

készítési módot. Miért? Azért, mert csupán egy-két percnyi főzésen múlik, hogy a sárgaborsó-főzelék egyenetlen maradjon, vagy valami levesszerű híg folyadék legyen belőle. Egyik is, másik is elfogadhatatlan. Legalábbis nekem.

Ezért találtam nagyon szimpatikusnak a kommunisták receptjét. Nemcsak a főzelék sűrűsége felelt meg tökéletesen az én ízlésemnek, de a paprikás zsírban piritott hagyma készítési módja is, amellyel egy kövér szakácsnő, hogy a Jóisten áldja meg érte, locsolta meg jó bőven a főzeléket. Húst nem adtak hozzá. Aki megélte, tudja, hogy 1945 eleje nem volt egy húsos korszak. Szerencsére, kenyérszeletek is voltak az asztalon egy kosárkában. Csak az tudja, aki már mártogatott jó vastag kenyérdarabokat egy zsírban piritott hagymával felöntött sárgaborsó-főzelékbe, milyen boldogságot él át ilyenkor az ember. Ez volt az én első kapcsolatom a kommunista mozgalommal, jóval azelőtt, hogy Marx Károly műveit tanulmányoztam volna. Nemcsak pozitívabbnak, de sokkal könnyebben emészthetőnek is találtam a sárgaborsót, mint később a nagyszakállú filozófus tanításait. Jóllakottan dőltem a szélem támlájának, amikor Jancsi hangja rázott fel az álmodozásból:

- Gyerünk, Andris! Vár a munka.

Nagy nehezen lábra álltam. Teli hassal az ember a semmibe bámul. Az jót tesz az emésztésnek. Akkor vettem csak észre, hogy valaki énrám bámul. A vastag szemöldökök alól két szigorú, gúnyosan mosolygó szem döfte belém a tekintetét. Úgy éreztem, több ravaszság, mint vígság rejtett ebben a mosolyban. A dús, férfiasra pödört bajusz arra utalt, hogy aki viseli, nem tűr se kihívást, se konkurenciát. Az efféle szörzet tulajdonosa mindig a helyzet ura akar maradni. Kifelé menet sikerült részletesebb pillantást vetnem a plakátra, amelyről ez a tábornoki egyenruhába öltözött, soha nem látott férfiú mustrált engem. Akkor vettem csak észre a kép alá nyomtatott nevét: Joszip Visszarionovics Sztálin.

Így tettem szert Zoli bácsi után még egy új ismerősre a kommunista pártban. Ha Zoli bácsi a plakátragasztás után teljesen eltűnt az életemből, a bajuszos, szemöldökös generális még hosszú ideig jelen maradt.

Zoli bácsi, vagy Zoli elvtárs, a családnevére már nem emlékszem, felírta a papírra azokat az utcákat, amelyeket nekünk kellett plakátokkal feldíszíteni: Csáky, Csanádi, Pannónia, Táttra meg Hollán utca. „Ne spóroljatok vele, fiúk – adta ki az utasítást –, és ne veszítsetek időt se, mert korán száll le az este.”

Nem spóroltunk. Se a plakátokkal, se a szárított burgonyaliszttel. Kétfajta plakátot kellett ragasztani. Fehér alapon piros betűkkel állt a papíron: „Éljen a Magyar Kommunista Párt!” és „Éljen felszabadítónk, a dicsőséges Szovjet Unió!”. Ha szimpla is volt az üzenet, engem nem a szöveg, hanem a plakátok másik oldala érdekelt. Pontosabban a csiriz. Már láttam magam, úgy este hét óra felé a konyhában, amint anyukámmal a jókora lángosokat sütjük. Összefolyt a szájjamban a nyál...

Két nagy vállra akasztható zsákba raktuk a plakátokat a szárított krump-
lival, felkaptunk két vödrot az ecsetekkel és a kefékkel, és útnak indultunk.

Naplementéig dolgoztunk a falakon. A ragacs kitűnően működött. A já-
rókelők furcsállva nézegettek minket. Meglepte őket, hogy két kamasz csinál
hirdetést a kommunistáknak, de nem tettek megjegyzést. Inkább csak egymás
között suttogtak. Munka közben, a Csáky utcában felugrottunk a Szőnyiék-
hez. Ott hagytuk a lángoshoz szükséges, privát célra eltulajdonított alapanya-
got, mielőtt visszavittük a vödröket a párthelyiségbe.

Anyám meglepetéssel fogadott, amikor a jó nagy staniclival hazaérkeztem.

- Nem láttalak reggel óta, aggódtam, nem tudtam, hová lettél.

- Kenyeret kerestem.

- Micsoda?

- Krumplilángosnak valót találtam helyette.

Értetlenül nézett rám. Elmeséltem, hol töltöttem az egész napot és átad-
tam neki a zacskót:

- Az elvtársak küldik.

Lemondóan legyintett. Hozzá volt szokva fia furcsa ötleteihez. Este krump-
lilángost vacsoráztunk. Egy kis sóval. Finom volt. És főleg bőséges. Így kerül-
tem kapcsolatba a kommunista világmozgalommal.

HOLT NYELV A NÉMET

Nem szokásom büszkélkedni vele, de mégis jólesik elmondani. Én a kivételek közé tartozok, mert nem mindenkivel történik meg az, ami engem ért tizenöt éves koromban: kicsaptak a gimnáziumból.

Van, aki úgy tartja, hogy az ilyesmit jobb elhallgatni, titokban tartani. Szüleim például borzasztóan szégyellték magukat, amikor hírét hoztam a dolognak. A téma rögtön tabu is lett. Nem beszélünk többé róla, de anyám, ahányszor elmentem mellette a lakásban, fájdalmas tekintettel, sajnálkozva nézett rám, mert szerinte szégyent hoztam a házra, a családra. Én azonban büszke voltam magamra, mégpedig több okból.

Hivatalos adataink nincsenek róla, de általában igen kevés diákot csapnak ki az iskolából. Semmi kétség, én a kiváltságosok közé tartoztam. Elég egy pillantást vetni az oktatási eredményekkel foglalkozó statisztikákra, hogy meggyőződjünk róla: a kitűnő tanulók száma messze meghaladja azokét, akiket fegyelmi okból távolítottak el. A jó tanulók, a stréberék, a könyvmolyok ezerszámra hemzsegnek az iskolákban, míg az eltanácsoltak kivételezett kasztja a ritkaságok közé tartozik. A ritkaság pedig érték.

Még meglepőbb, de logikus, hogy az efféle ritkaság értéknek számít az érzelmi kapcsolatok terén is. Hogyan kerül ide az érzelem? Mi, fiúk annak idején tizennégy-tizenöt éves korunkban kezdtünk udvarolgatni a velünk egyidős kislányoknak. Az udvarlás sikere abban rejlik, hogyan tudunk benyomást tenni a kis bakfisokra. A példák azt bizonyítják, hogy minél inkább van módja egy srácnak valamilyen meglepő, ritkán látott negatív hőstettel henegegni előttük, annál inkább csodálják őt a lányok.

Az én alma materem, a Berzsenyi Gimnázium, ahonnan engem kirúgtak, akkoriban a Markó utcában volt, a törvényszék mellett, szemben a Mentőkkel egy méltóságteljes, klasszikus stílusú, 1858-ból származó épületben.

A háború utáni években a koedukáció nem volt semmi egyéb, mint egy idegen nyelvből származó kifejezés. Ki tudta volna elképzelni, hogy a fiúkat meg a lányokat egy és ugyanazon osztályterembe engedjék be összekeveredni? Hogy a fiúk a fekete tábla helyett inkább a lányokat nézegessék? Pedig a fiúkat és a lányokat a természet arra ösztönzi, hogy vonzódjanak egymáshoz. Közös iskolaterem híján az volt hát a szokás Budapesten, hogy szabad idejünkben minden egyes fiúgimnázium diákjai valamelyik szomszédos leánygimnázium növendékeinek csapják a szelet. A Berzsenyi néhány lépésre volt a Kiskörúttól, az pedig egyenesen a Deák térre vezetett. Ott a Deák téren, tőlünk tíz-tizenöt percre volt az Evangélikus Leánygimnázium, a hódításra kész „berzsenyisták” célpontja. Amikor intézetünk igazgatósága kímélet nélkül közölte velem, hogy a következő iskolaévben nem reflektál¹⁸ a jelenlétemre, három osztálytársammal indultunk diadalmenetben a Deák tér felé, hogy henegegjünk vele

a lányoknak. Kis barátaim, akik útra keltek velem, szintén fürödni kívántak a rivaldafényben.

A lányok éppen akkor tódultak ki az utcára, amikor odaértünk. Láttunkra összeverődtek a járdán, mialatt kíséretem tagjai hangosan adtak hírt az engem ért szégyentelen határozatról és magasztalták bátorságomat. Én ezalatt némán, szerényen hallgattam a hozzám intézett ódákat. A kis gimnazista lányok, iskolatáskával a hónuk alatt, meghatottan bámultak rám. Különösen kettő. Egy rövidre vágott hajú szőke, meg egy copfos barna. Sejtettem, ha valamelyiküknek azt javaslom, jöjjön el velem fagylaltozni, bizony nem utasítaná vissza a meghívást.

Valamelyiküknek... De melyiknek? A szőkének vagy a barnának? A hajszín nem semleges. Sem esztétikailag, sem pszichológiai szempontból. A világos bőrű szőkék többnyire kék vagy zöld szeműek, beléjük nézelődni olyan, mint amikor egy tó partjáról a víz tükrében álmodoznánk. A szőkék hangja ábrándozó, egy oktávval feljebb áll az átlagnál és simogatja a szívet, amikor egy fiúhoz szól. A szőkék romantikusak. Vagy úgy tesznek, mintha romantikusok volnának. Egyik is, másik is kellemes.

A barna hajú lányok szeme többnyire fekete, néha sötétzöld. Fiatalon copfban hordják a hajukat. Később kibontják, leeresztik a hátukon, néha derékig. Lóra ülve az ott lobog a szélben. Bőrük egész évben napsütéses. Hangjuk mély, energikus, ellentmondást nem tűrő. Egy oktávon van a férfihanggal. Ha a szőke szívesebben táncolja a keringőt, a barnának jobban áll a csárdás vagy a kubai eredetű csacsacs. A barna gyakran romantikus is, de inkább az ő saját romantikáját részesíti előnyben, s azt nem habozik rákényszeríteni a férfiakra. Ha a férfi békét és megértést kíván a barnától, érdekében áll elfogadni azt, amit kínálnak neki.

A tapasztalatlan tizenöt éves kamasz is megsejti, amikor egy csinos kislány szimpatikusnak találja. Én is megéreztem, hogy az iskola előtt lézengő, nevetgélő bakfisok közül én főleg kettőnek imponálok: a kis karcsú, jó alakú szőke Évának és a formásabb, asszonyosabb barna hajú Líviának. Melyiknek javaslom a fagylaltot? A szőkének vagy a barnának? Éva vagy Lívia? Nem volt jogom tévedni. Amit tizenöt évesen határozunk el a lányok hajszínét illetően, hatással lehet egész életünkre. Odaléptem a kis szőke Évához. Határozottan, nehogy megérezze a lámpalázam. Most tettem először az életemben személyes jellegű javaslatot a női nem egyik képviselőjének:

- Szereted Fred Astaire-t?
- A táncos amerikai színészt?
- Azt. Ő játszik Bing Crosbyval egy új filmben. Az Urániában adják.
- Tudom. Mi ott lakunk a mozi mellett, a Szentkirályi utcában.
- Megnézzük együtt? Ha akarod, oda mehetünk holnap délután.

Kicsit meghökkent. Váratlanul érte a meghívás, mert így, szemtől szemben, most láttuk egymást először. Hogy valamilyen logikus okot találjon a randevúra, még hozzátette:

- Akkor majd elmeséled, miért csaptak ki.
- Elmesélem. Nem titok. Fél hatkor a mozi előtt.

Most veszem észre, hogy mindeddig csak a lányokról disszertáltam anélkül, hogy szó esett volna a velem történt katasztrófa okairól és körülményeiről.

Amikor 1945 telének végén, több hónapos kényszerszünet után visszatértünk a gimnáziumba, hirtelen mindannyian úgy éreztük, hogy az éhezés, a hideg, az utcai harcok és a légből hulló bombák belőlünk, kamaszokból igazi felnőtt férfiakat teremtettek. Kissrácokként hagytuk ott a gimnáziumot 1944 októberében vagy novemberében és 1945 kora tavaszán felnőttként tértünk vissza az iskolapadokba. Azzal a benyomással, hogy úgy kinőttük a padokat, mint egy régi ruhadarabot, nem illettünk többé beléjük. Más meglepetés is várt ránk. Egy jó néhány ismeretlen, nálunk négy-öt évvel idősebb bajszos fiatalember, sörtével az állán, gyarapította sorainkat. Kiderült róluk, hogy miután nagyon fiatalon mozgósították őket a hadseregbe, kénytelenek voltak megszakítani tanulmányaikat és most ott folytatják, ahol évekkel ezelőtt abbahagyták. Köztük volt egy tizenkilenc vagy húszéves behemót fickó is, orosz egyenruhában, egy nagy revolverrel az oldalán. Ő valahol a keleti fronton esett fogságba, beállt a partizánok közé, felfegyverezték, kiképezték és azóta is az ő überceriherüket¹⁹ hordja.

Félénk kis iskolásokból néhány hónap alatt fegyelmetlen banda lettünk. Viselkedésünkben, magatartásunkban, gondolkodásunkban. A tanárt azelőtt egy felettünk álló megcáfolhatatlan személyiségnek tekintettük. Most egy velünk egyenlő emberi lény lett belőle. Visszaszóltunk neki, vitakoztunk vele. A tanár szava nem volt többé szentírás. Néha, ha nagyon óvatosan is, nem restelltük provokálni őket olyan csalafinta kérdésekkel, amelyekre nem volt könnyű a válasz. Volt, amelyik megpróbált részletes feleletet adni rájuk és belegabalyodott a témába, ami őszinte örömeinkre szolgált. Mások idegesek lettek, felmérgeződtek és megvetően morogtak valamit. Ebből egy valóságos játék lett és bizonyítéka újonnan szerzett egyenlőségünknek tanuló és tanító között.

Csupán egyetlen tanárral nem mertünk ujjat húzni: az intézmény igazgatójával. Trombitás Gyula több éve állt a Berzsenyi Gimnázium élén.²⁰ Németet tanított. Német nyelvtant, német irodalmat. Jól ismerte és szerette a tárgyat, szerette a német kultúrát, a német történelmet. Nem vetette meg a német közelmúlt, a Harmadik Birodalom történetét sem, s ennek, a háború utolsó éveiben, gyakran adta jelét nyíltan is. Szimpátiája nem mentette meg a menthetetlent. A szövetségesek győzelmével a dolgok nem úgy alakultak, ahogy Trombitás igazgató úr szerette volna. Ő hát láthatóan magába vonult, zárkózott lett, de velünk szemben még fölényeskedőbb, mint annak idején. Sohasem szimpatit-

záltunk vele igazán, de az utóbbi időben ez a hatvan körül járó, kemény vonású, humortalan ember nekünk antipatikusabbnak tűnt, mint valaha.

Ha nem haboztunk csapdába ejtő kérdéseket intézni a többi tanárhoz, egy diák se akadt, aki provokálni merne volna Trombitást másképpen, mint a háta mögött. Magunk között sohasem említettük a nevét, hanem szócső formájú két markunkba trombitáltunk, olyan hamisan, mint egy ködkürt.

Trombitás nekem nemcsak ellenszenves volt, de úgy éreztem, igazságtalan is az osztályzatokat illetően. Ötéves koromban kezdtem tanulni a nyelvet egy német óvodában és 1945-ben már a negyedik gimnáziumi évemben jártam németórára. Otthon voltam benne. Úgy éreztem, Trombitás kellemetlen, komplikált kérdéseket tesz fel nekem. Nehezebbeket, mint a többieknek, azzal a hátsó gondolattal, hogy elgáncsoljon. „Pikkkel rád” – mondták osztálytársaim.

Pedig én szerettem a német nyelv zenéjét, hosszú mondatait, az igével a végén. Szerettem szavalni „Wer reitet so spät durch Nacht und Wind...”²¹ Elolvastam Thomas Mann *Zauberbergjének* magyar fordítását.²² Nem rettentem vissza attól sem, hogy meghallgassam Wagner *Niebelungen*-sorozatát az Operaház kakasülőjén, és elhatároztam, hogy egyszer valamikor, ha majd nagy leszek és utazni lehet külföldre, meglátogatom II. Lajos bajor király rémálomból született, csak képekről ismert mesekastélyát, Neuschwansteint.

Trombitás mindezt nemcsak nem tudta, de talán nem is vette volna tudomásul.

Miután a tanárokkal szemben egymásra licitáltunk a pofátlanságban, gondoltam, én nyerem majd a versenyt, ha csapdába húzom az igazgatót. Nem kétseges, jó ideig törtem a fejem, mielőtt kiagyaltam valami hozzá méltó kelepécet.

Már az iskolaév vége felé jártunk, amikor Trombitás, az egyik németóra alkalmával, az ő megszokott fölényes modorában meghúzta a német nyelvtanítás mérlegét és röviden megszabta a következő év programját. A végén, rutin-kérdés volt, amire soha senki sem válaszolt, de mégis feltette: „Van valakinek kérdése vagy mondanivalója ezzel kapcsolatban?” Egyszerű formalitás volt ez. Az előző években soha senkinek sem jutott eszébe hozzászólni az igazgató monológjához. Már éppen becsukta az osztálykönyvet, amikor feltettem a bal kezemet. Ismétlem, a balt, nem a jobbat. Bal karral hívni fel a figyelmet egy tanár előtt nem volt tilos, de udvariatlannak számított. Ezzel én is tisztában voltam, de nem véletlenül tettem. Láttam a szeméből, hogy rossz néven veszi. Nem szólt semmit, mert a gesztus talán udvariatlan volt, de nem tilos.

– Farkas, mondd meg gyorsan, mit akarsz. Nincs időnk tárgyalásra.

– Azt szeretném mondani, igazgató úr, hogy szerintem nem érdemes tantervet készíteni a németre, mert az egy holt nyelv lett.

Elvörösödött. Úgy érte az ütés, mint amikor egy bokszolónak az orrába csapnak.

– Mi a csodát mesélsz te itten? Holt nyelv? Hogyan merészelsz...

Csapásom váratlanul érte. Nem is tudta, hogyan válaszoljon rá, hát csak hebegett, mint aki gutaütést kapott.

– Németország elvesztette a háborút, igazgató úr. Németország kaput – kiáltottam keményen, a *putra* helyezve a hangsúlyt, Hitlert utánozva. – Németországot a győztesek felosztották egymás között. Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország és a Szovjetunió vette át a hatalmat a különböző országrészekben, ahol a lakosság ezentúl angolul, franciául vagy oroszul fog beszélni. Nem vitás, hogy a németből holt nyelv lett.

– Németország nem kaput! – kiáltotta Kürtös. – A német kultúra nem kaput. Goethe és Schiller nem kaput. Hegel és Schopenhauer nem kaput... Hogyan mered a csodálatos német nyelvet holt nyelvnek lealázni?

Láttam, elvesztette a fonalat, nem tudta, mit mondjon. Én segítetttem rajta:

– Nem szégyen a holt nyelv, igazgató úr. Példának hoznám fel a latint vagy az ógörögöt.

Néhány osztálytársam nem bírta tovább és kuncogni kezdett. Valamelyikük felröhögött. Trombitás a hóna alá kapta az osztálykönyvet és kirobogott a teremből. Mihelyt eltűnt, kitört belőlünk a kacagás. Mindenki nekem gratulált.

Egy vagy két héttel később volt az érettségizők ballagása. Mi, fiatalabbak is részt vettünk benne, mert, szokás szerint, a ballagás alatt nincs tanítás. Tizenegykor ért véget a nyolcadikosok balhéja. Tizenegytól tizenkettőig, a tanrend szerint, a németóra következett volna. Nem tudom, ki javasolta, hogy egy rövid órácskára nem érdemes visszamenni az osztályba. Talán én, talán valaki más. Talán én is, meg mások is. Felkaptuk a táskáinkat és kiözlöttünk az utcára...

Másnap reggel tízkor, a matematikaóra alatt jött értem a pedellus, nyakon fogott és a tanári szobába vitt. Ott elnökkölt Trombitás az asztalfőn, egy tucat tanár jelenlétében. Éreztem, hogy meg van írva a halálos ítéletem, de nem az volt a vád, amire vártam.

„Farkas – mondta recsegő hangján –, maga a többi diákot tegnap az iskolai fegyelem megtagadására buzdította. Arra készítette őket, hogy hagyják el engedély nélkül a gimnázium épületét, a tanítási órák vége előtt.”

Kicsit elgondolkodott, de nem tette hozzá, hogy a németórát passzoltuk el. Talán azért, mert végre ő is megértette, hogy a németből egy holt nyelv lett...

„A tanári kar – folytatta – egyhangú határozatot hozott, amelynek értelmében Farkas Andrásnak a jövő tanévre szóló felvételi kérelmét ezennel elutasítjuk.” És szigorú arckifejezéssel az ajtó felé mutatott.

Ezt meséltem el a csinos kis szőke Évának a fagyaltatózóban, amikor véget ért a film. Nemcsak jót nevetett rajta, de meg is nyugtatta, mert nem valami megbocsáthatatlan bűnért távolítottak el a Berzsényi Gimnáziumból. Olyannyira, hogy legalább három évig folytattuk a fagyaltatózást és a mozit, mert Éva nagyon szerette a filmeket. Sohasem felejttem el: ő javasolta nekem 1947-ben, hogy nézzük meg Gérard Philipe és Micheline Presle *Az ördög a testben* című

csodálatos klasszikus francia filmjét az akkor még létező Royal moziban, az Erzsébet körúton.

A szép német nyelvvél örök barátságban maradtam és negyven évvel később alkalmam akadt meglátogatni Neuschwansteint is.

Több mint ötven évvel később ütköztünk egymásba Évával Budapesten. Még mindig olyan bájos volt, mint ahogy egy elegáns idősebb hölgyhöz illik.

- Orvosnak készültél annak idején. Sikerült?

- Sikerült. Bőrgyógyász lettem. Orvoshoz mentem feleségül is, de sajnos fiatalon vitte el őt egy kegyetlen betegség.

- Sajnálom, hogy ilyen megrázó hírt kell hallanom, amikor viszontlátjuk egymást.

- Csak az vigasztal, hogy a fiam meg a lányom is orvos.

- Gratulálok, Éva!

- És képzeld el, te, aki engem tizenöt éves koromban ismertél meg – mondta szomorú mosolyával –, jövőre hetvenéves leszek. Hát nem rettenetes?

Meg kellett vigasztalnom:

- Hetvenéves? Ne törődj vele! Az csak egy évig tart...

ESZTERGÁLYOS LESZEK

A személyzeti főnök gondolkodva vakargatta a fejét. Feltettem magamban a kérdést: az intelligencia jelének tekintsem-e magas homlokát, vagy inkább a mindennapi, sok gond okozta vakargatásnak? Beszívta ajkát, mint aki tanácsot szeretne kérni, de nem tudja, kitől. Egy pillanatig kibámult az ablakon a gyár szomorú udvarára, s az ég felé nézett, mintha a mennyből várna a megoldást. Az se segített. Reggel hatkor még sötétszürke volt az égbolt.

„A te problémád nem mindennapi, Farkas elvtárs.” Csupasz „e” betűvel mondta a problémát, ékezet nélkül, mint az időben pártkörökben volt szokás. Valami potentát, talán Marosán György, a hordószónok harsogta így egy nagygyűlésen, s a „népiesnek” elkönyvelt formula előbb-utóbb, valahogyan saját magától, kötelezővé vált. „Nem értem a problémádat... Mi a túróst csináljak én veled, barátom?” – sóhajtott lemondóan.

Megmondom őszintén, jómagam sem értettem a saját problémámat. Ha ezen a kora őszi hajnalon, tizennyolc évesen, itt ülök most az angyalföldi ATRA vasüzem személyzeti főnökének az irodájában, térdemen egy nagy közérteszacskóval, amelyben vadonatúj sötétkék kezeslábas munkaruhám rejlik az...

Jó, hát elmesélem, mi történt velem egy héttel előbb...

Ugyanis egy héttel ezelőtt beállítottam Katona Évához, a *Szabad Ifjúság* főszerkesztőjéhez. Nem volt szokás telefonon randevút kérni. Ha szabad volt, beengedtek hozzá, ha nem, várni kellett az előszobában, a régi számokat böngészgetve. Ezúttal beengedtek. Két évvel korábban valami pályázatra küldtem nekik egy cikket. Elfogadták, közölték, buzdítottak. Gimnazistaként írtam nekik tárcákat, glosszákat, életből ellesett jeleneteket. Az volt az álmom, hogy érettségi után riporter legyek. Hát most leérettségiztem, nyaraltam is. Fiatal voltam, napbarnított, tele tervekkel. Készen a dolgos életre. Ezt mondtam el Katona Évának, ennek a munkássorsból előléptetett, egy országos napilap élére helyezett, meghatározhatatlan korú, de talán mégis fiatal asszonynak. Akinél, mint elegánsan mondják, „az intelligencia messze túltesz a szépségen”. Éva becsült engem, tehetségesnek tekintett. Szívesen kommentálta írásaimat, és amit a legbátorítóbbnak találtam, közölte is őket. Biztosítva volt a jövőm. Rögtön bevezettek hozzá.

– Gratulálok András – mondta. – Matematikából is átmentél?

– Abból is. Valószínűleg véletlenül.

Elmosolyodott:

– És most?

– Hát éppen ezért jövök hozzád, Éva. Folytathatjuk az együttműködést. De mint a *Szabad Ifjúság* rendszeres munkatársa. Te jól tudod, az álmom az, hogy riporter legyek nálatok. Más szóval: állást keresek.

A mosoly eltűnt az arcáról. Összeráncolta a homlokát:

– Ismersz engem, nem vagyok kertelős. Ez itt a MINSz²³ napilapja és a Szövetség utasításai világosak. Nincs kivétel! A magyar sajtóban véget kell vetni a burzsoá elemek többségének. Ma már én csak munkásszarmazásúakat veszek fel a laphoz.

– Minek minősítesz engem? Burzsujnak? Apám értelmiségi...

– Ne egyszerűsítsük a dolgot. (A „dolgot egyszerűsíteni” a dogma kétségbevonását jelentette.) Gondolj Marx osztályharcelméletére és pártunk abból eredő stratégiájára! Ne felejtse el azt se, ami magától értetődő: egy munkásszarmazású srác jobban ismeri a munkásosztály érzéseit, viselkedését, vágyait. Hivatását. Másképpen is gondolkodik, másképpen él, lélegzik. Harcosabb. – S hogy véget vessen a vitatkozásnak, hozzátette: – Ez egyébként is elvi kérdés.

Ismertem a kifejezést. „Elvi kérdés.” Elvi kérdésekben nem volt, de nem is lehetett vita. A párt mantrája szent volt. Engem, a burzsujt, egyszerűen kiközösítettek a szentélyből. Kirúgtak, mint egy tök részeg embert éjfélkor a talponállóból. Marx Károly rúgott ki, aki száz éve, Engels pénzéből, egész nap csak körmölt egy jól fűtött szobában és a felesége háta mögött erkölcstelenkedett a szobalánnyal. Mit válaszoljak rá?

– Az ember felelős a jelenért és a jövőért, Éva. A múltat nem lehet visszacsinálni. Hogyan küldjem néhai nagyapámat, aki vendéglős volt Békéscsabán, visszamenőleg Csepelre, a Weiss Manfrédhoz? Hogy ott legyen visszamenőleg vasmunkás... Az egészet visszamenőleg... Ilyesmi csak a regényekben létezik.

Katona elvtársnő mélyen elgondolkodva a körmével kapirgált egy mappán. Azután, csendesen dúdolgatva, egy ceruzát szorított a fogai közé. Több percig szótlánul néztük egymást.

– Van egy ötletem.

– Csupa fül vagyok!

– Menj el te magad vasmunkásnak. Ne a nagyapád.

– Nem riadok vissza az elképzeléstől. Nem félek attól, hogy melós legyek. De az én személyes perspektívám nem változik. Riporter akarok lenni.

– Az egyik nem zárja ki a másikat. Légy melós egy évig. Ismerd meg az üzemet, a termelést, a munkásosztályt. – Hangját beüzüstözte a pátosz, mint az orosz filmekben. – Éljen velük, tölts időt közöttük, egyél, igyál, fáradj, izzadj, szórakozz, mint ők. Tanulj meg a munkások józan eszével gondolkodni.

Nem is várta, hogy igent mondjak. Hogy tiltakozzak a józan ész ügyében. Ráugrott a telefonra. Tárcsázott jobbra-balra, kért, követelt, ellentmondást nem tűrő baritonján, mert ismert mindenkit. Néhány perc alatt felfedezte, hogy egy darab ideje létezik az iparban, felnötteknek, egy „átképzős” nevezetű gyorstalpaló képzés. Az érett emberek a tanonckodás négy éve helyett egy év alatt szerzik meg szakképzésüket.

Imígy vettem tegnap spórolt pénzemből egy overallt. Szüleim egy fillért se adtak rá. Nem értették az egészet. „Nem azért neveltünk téged, hogy proli légy, a család szégyene. Mi normális, felfelé törő polgárok vagyunk...” Polgárok... Hát éppen ez volt az én bajom. A polgári származás. Másnap, hajnali ötkor vörös szemekkel másztam ki az ágyból. A 15-ös villamos elvitt a Lehel térig, ott a Váci úton átszálltam a 3-asra, Angyalföld felé. Atyaisten, hányan gyömöszölődünk be abba a villamosba! Emberi fürtök lógtak róla mindenütt. Tucatjával voltak a tujázók²⁴ is. Nem volt nehéz kitalálni, mind a munkásosztályból származtak. Figyeltem őket, vígan mennek-e a melóba, építeni a szocializmust. A hangulat morózusnak tűnt. Úgy látom, meggyőződésüket inkább a szívükben hordják, mint a fizimiskájukon. A munkásosztálynak nem illik harcos szelleméből reklámot csinálni. Az üzem egyébként jó nagy, a Váci út egyik mellékutcájában. Igazi vasas üzem. A vasmunkások alkotják a munkásosztály élgárdáját. Ez a sok micisapkás fickó, öregek, fiatalok, ez mind élgárda. Nekem a burzsujnak ez megtisztelő. Most itt ülök a személyzeti főnökkel szemben... Megint szemügyre vesz. Újabb vakargatás... Feláll, unottan néz ki az ablakon.

- Nem értem ezt az egész balhét... Te azért jöttél ide, hogy ne maradj itt? Hogy elmenjél? Ilyet még sose láttam.

- Ez nem ilyen egyszerű, Csete elvtárs...

- Mert azt hiszed, nekem ez egyszerű... Mióta valaki ott fent kiagyalta ezt az egész átképzős cirkuszt? - A plafonra mutatott, de a pártközpontot értette alatta.

- Mit mondjak neked? Tegnap hallottam róla először...

- Tudod, mire szolgál az „átképzés”?

- Mire, Csete elvtárs?

- Munkára fogni az összes reakciósokat. Átképezni őket, hogy termeljenek a rohadékok, hogy valami hasznunk legyen belőlük. Tudod te, kik ezek? A csuhából kiugratott szerzetesek. A Conti utca összes striches kurvája. A B-listázott bürokraták.²⁵ Bezártuk a kolostorokat, a kupikat, vége a horthysta közigazgatásnak, valahol tisztességes munkára kell fogni őket.

- Remélem, Csete elvtárs, engem nem sorolsz közéjük. - Összeráncolt szemöldökkel, szúrósan néztem a képébe. - Én tizennégy éves korom óta vagyok aktív. A MADISz-ban²⁶ kezdtem, a Diákszövetségben folytattam. Ha engem tizenhat éves koromban felvettek a pártba...

Nem kellett tovább mesélnem. Szokás szerint, ott volt az életrajzom az orra előtt. Különben is elege volt belőlem, lipótvárosi burzsujgyerekből, amikor tucatjával kellett a prostituáltakat meg a kispapokat „átképezni”. Nem szerettem volna a bőrében lenni. Egy pakli elnyomorított Munkást halászott ki a zsebéből.

- Cigi?

- Kösz.

– Beteszlek drehásnak. – Látta, nem értettem. – Esztergályosnak. A német drehenből ered a szó. „Forgatni.” Mert nálunk, a kezdet kezdetén, leginkább a svábok mesterkedtek benne. A megmunkálni való vasanyag forog az esztergapad pofájába rögzítve, te meg... te meg dolgozol rajta az edzett acélból gyártott esztergakéssel, mint egy, mint egy... szobrász. A legnemesebb vasmunkás mesterség...

Nahát! Prolinak készültem és végül Kisfaludi-Strobl²⁷ lesz belőlem. Meg nemes. Szüleimmel szemben így már jobban is hangzik az egész. Lementünk az üzembe. Akkora nagy hangár volt, mint egy futballpálya. Zajos, teli mindenféle gépekkel, előttük olajfoltos kék munkaruhába öltözött emberek szorgoskodtak. Fiatalok, idősebbek. Kíváncsian mérték végig. Tanoncnak öreg voltam, reakciós funkcionáriusnak vagy szerzetesnek fiatal. Nem tudtak hová tenni.

Az üzemberendezésnek megvolt a maga logikája. A gépezetsor legelső masinái, több munkással körülöttük, egyszerű szériadarabokat produkáltak. Amint Csetét követtem, úgy váltak a gépek egyről egyre nemesebbé, komplexebbé, és akik kezelték őket, idősebbé, szemmel láthatóan tapasztaltabbá. Legtöbbjük gondtelen hajolt a masinája fölé, és figyelemmel mustrálta a széleseben forgó, egy csapból sugárzó, fehér folyadékkal hűtött acéldarabot, amelyről kése csikorgó zajjal borotvált le egy fémfonalat.

Csete a legutolsó esztergapadnál stoppolt. Az idősebb esztergályos leállította a gépét, drótkeretes pápaszeme mögül értetlenül nézett ránk. Ötven körüli, kis termetű fáradt férfit láttam magam előtt, kopott, lötyögő civil nadrágban, felgöngyölt ingujjban. Kis macskabajusza alól gyanakodva pásztázott minket. Mellette, vadonatúj kék kezeslábasomban, én testesítettem meg a vasmunkások védőszentjét.

„Mi hoz ide, Csete?” A kérdés egyenes volt. Gyanakvó. De a személyzetis csupa méz maradt. „Szükségünk van rád, Makár bácsi. Hogy betanítsd...” És a fejével felém bökött. Minthogy nagyjából egyidősek voltak, a másikat bácsinak szólítva Csete elismerte Makár vitathatatlan felsőbbrendűségét. „Te jól tudod, Csete, hogy én már rég nem foglalkozok tanoncokkal.” „Hát ő nem tanonc, hanem átképzős” – ekszkuzálta magát a másik. A macskabajusz megint engem célzott. Nem látszottam se papnak, se fasiszta tisztviselőnek. Talán antipatikusnak se. Csak valami szokatlannak. Az esztergályos felhúzta a bal szemöldökét, mialatt ismét végigmért. „Jó, hagyd itt” – mondta röviden, és hátat fordított, hogy ismét a gépébe szorított fémdarabbal foglalkozzon.

Így tettem meg a meghatározó lépést az esztergályosmesterség felé.

Makár bácsi kezdetben szófukar volt. Csak annyit mondott: „Figyelj és próbálj utánózni engem.” Figyeltem. Próbáltam. Lassan-lassan felmelegedtem, amíg egy délben együtt ültünk le ebédelni két ládán, az esztergapad mellett. „Szar a kantine – mondta –, mehetnek a francba a grízeslaskájukkal.” Egyetértettünk benne. 1949-ben már elfelejtettük, mi a bőség, de azért lehetett jobbat

is találni a komor üzemi konyhánál. Makár bácsi a felesége főztjét részesítette előnyben. Emlékszem, aznap paprikás krumpli volt a csajkájában. Benne főtt, jó darab zsíros főzőkolbász-karikákkal. A gyárterem egyik sarkában berendezett ipari vasedző kemencén melegítette fel a kosztját. Nyitott szájjal, jóízűen, csámcsogva nyelte az ízes krumplidarabokat, látni lehetett, amint csúsznak lefelé a gégején. Egy ismeretlen, örömteli embert fedeztem fel benne.

„A paprikás krumpli lelke a füstölt szalonna – magyarázta nekem. – Nem drága, de nem is szabad spórolni vele, mert az adja az ízet, a zamatját. A lényeg az, hogy ne hajítsd a szemébe a szalonnahéjat. Le kell azt hámozni egészben, mielőtt felszeleteled a szalonnát és spékeled a burgonyát vele. A héját pedig benne főzni, mert abban van az az igazi jó füstölt íz.”

Itt jegyzem meg: ha egy évvel később felhagytam az esztergályozással, a paprikás krumplit, amelynek változatlanul híve vagyok, amikor ezeket a sorokat írom, még mindig Makár bácsi tanítása szerint készítem.

Teltek a napok, a hetek, a hónapok. Makár bácsi lassan feloldódott. Egy délben pájslit hozott magával, amit különösen szeretett. Boldogan tunkolt a saftban, s az jó kedvre derítette. Láttam, valami piszkálja, végre előállt vele: „Te amolyan amerikai módra próbálsz nekiállni az életnek?” Mi a fenét beszél az öreg? – tettem fel magamnak a kérdést. – A negyvenes-ötvenes években, mindaz, ami „amerikai” volt, nálunk negatívnak számított. Veszélyesnek. Ingujjával próbálta tisztogatni pápaszemét, mialatt rövidlátó tekintetét rám szegezte. „Olvastam valahol, náluk ott, Amerikában, ha valaki mérnök akar lenni, előbb egy gyárban dolgozik, hogy lássa, miről van szó, mert az azután praktikusán jön neki a szakmájában.” Miután a pájsli jó kedvre hangolta, elhátároztam, bevallom neki igazi életcélomat.

Figyelmesen, egy szó nélkül hallgatott. A munkásosztály méltó képviselőjével álltam szemben, nem takarékoskodtam a részletekkel. Minél tovább meséltem, annál kevésbé értette, mi húzott engem a munkásosztály és a szocializmus építése felé. Először egy darab kenyérrel gondosan felmártogatta a maradék szószt a csajka négy sarkában, figyelmét a gyárterem madárpiszoktól foltos üvegboltozatára összpontosította és álmodozva mesélte: „Negyvenben már összespóroltam a párommal annyi pénzt, hogy egy kisautót vehessünk magunknak. Mindig az volt az álmunk. Aztán kitört ez a nyavalyás háború és az egész fuccs lett.”

Nem tette hozzá, hogy a szocializmus építésével az autóvásárlásnak most lett csak fuccs igazán...

ESZTERGÁLYOS VAGYOK

Hová üljek? Mióta itt dolgozok a vasiparban, most másztam fel először a kantinba, az üzem első emeletére. Ahogy az ajtóhoz érek, megcsap a nehéz, orrfacsaró káposztaszag. Meg a zsírban pirított vöröshagyma illata. Megtorpanok a bejáratnál, nézem a fapadokra telepedett munkásokat, tisztviselőket a hosszú, gyalult deszkából összetákoltsz talok mentén. Mind kisebb-nagyobb csoportokban ülnek. Mert haverok. Együtt dolgoznak, ismerik egymást. Ismerik, szeretik, utálják, becsülik, megvetik egyik a másikat. Ki hogyan. Csak ők tudják, miért. Ez az emberi kapcsolatok titka. Én csak azt látom, hogy tömök a szájukat. Van, aki hadonászva mesél valamit, a többi meg kukorékolva hahotázik rajta. Irigylem az egész bandát. Azért irigylem őket, mert árva, égből pottyant gyerekek, én itt nem ismerek senkit. Senki olyat, akinek a vállára csapjak, mellé üljek. És ha a magam külön világából érkezve mégis befurakodnék a sok ismeretlen közé, hogy tele szájjal én is meséljek nekik valamit, az vajon érdekelné, mulattatná-e őket?

Pillanatnyilag még messze tartunk a mesétől. Pontosabban szólva, én még sehol sem tartok. Csak állok az ajtónál és hagyom magam lökdösni, mert nem tudom, hová csúszsak be. Mint már említettem, én Marx Károly elméletének köszönhetően vagyok itt. Azért, hogy megismerjem a munkásosztályt. Amiatt a bizonyos Marx miatt, aki száz évvel ezelőtt kellemes, elegánsan berendezett, nehéz bútorokkal teli otthonában, nemes származású felesége és hat gyereke társaságában, az ízlésesen terített ebédlőasztalnál ülve, kiötölte valahonnan, igen, igen, kiagyalta, talán az újjából szopva találta ki az osztály nélküli társadalom elméletét. Ki tudja, honnan jött neki ez a légből kapott ötlet, mert amikor szemügyre veszem az üzemi étkezde közönségét, már csak így távolabbról, az ajtótól félreállva, nehogy zavarjam az újonnan érkezőket, a következtetés nem kétséges: üzemünk kintinja a cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a társadalmi osztályok igenis léteznek.

De mennyire léteznek! A segédmunkások egy pakliban ülnek. A szakmunkásoktól külön, mert azok bizony nem ereszkednek le hozzájuk. Az ipari rajzoló, a mérnök, az irodai tisztviselő, a gépíró, a kisebb-nagyobb csoportokban, mind közvetlen kollégáik társaságában tömök a gyomrukat. A művezetők is, meg persze a beírók is. Az osztály nélküli társadalmat, a marxizmus megcáfolhatatlan diadalmát pillanatnyilag csak az jellemzi, hogy mindenki káposztás kockát eszik. Innen a szag. Főzött-e Marxnak a hitvese, született Jenny von Westphalen, káposztás cvekedit? Mákos bögyölöt? Esetleg grízes laskát? Vagy egyéb ilyesfajta főtt-tészta-különlegességet, amit a hazánkban uralkodó húshiány miatt minékünk, a vasmunkások kintinjában, hetenként háromszor-négyszer tálalnak fel?

Nem tagadom, szeretem a káposztás kockát, borssal jól meghintve. Be is álok a sorba, s csak akkor látom, hogy mindenki a saját tányérjával, csajkájával, lábaskájával érkezik. Evőeszközük is van hozzá: villa meg kanál. Nincs szükség késre, nincs mit vágni. Csupasz kézzel álok a termetes, bozontos szemöldökű, piros pettyes fejkötős asszonyság elé, aki merítőkánalával egy óriási fazékból csapkodja a főtt tésztát a sorban állók edényébe.

Szutykos köténye mögül gyanakodva pillant rám, amikor félénk mosollyal a csupasz kezemet mutatom neki. Rám is ripakodik: „Hová tegyem? A marokdba? Megérdemelnéd, hogy éhen maradj.” Zord arc kifejezése mögött talán mégis megértő szív rejlik. Kihalás valahonnan egy pléhtányért, rákanalaz egy nagy adag káposztás tésztát, hozzálök egy villát és int, hogy tűnjek el, miközben utánam kiabál: „Amikor megetted, mosogatás és vissza a tányérral!” Megígérem. S csak akkor fedezem fel, hogy az, aki előttem evett ebből a bádog-edényből, nem sok erőfeszítést tett az ételmaradékok eltüntetése érdekében. Tizennyolc évesen az éhség mégis legyőzi az undort. Korog a gyomrom, látok egy szabad ülőhelyet egy csoport magam korabeli fiatal mellett. Oda is lavírozok a laskával. „Szevasztok!” – mondom és leülök. Kanalazom a tésztát. Ízlik...

Miért néznek ezek engem? Mióta mellettük ülök, mind a négy vagy öt letette a villát és rám bámul. Nem szűrös szemmel, nem, nem, inkább kíváncsian. Mintha egy kérdést akarnának nekem feltenni, de valahogyan nem jön az ajkukra a szó. Ez a néma kérdezősködés eléggé kellemetlen. Látják talán, hogy nem vagyok munkásszármazású? Honnan? És ha mégis ez az új divatos kifejezés, a „munkásszármazás” csiklandozza őket, miről látják, hogy én egy más társadalmi kategóriában jöttem a világra? Hiszen ugyanolyan munkaruhát hordok, mint ők. Értelmiséginek tekintenek? Értelmiségi... Ez is egy új, divatos „pártszerű” meghatározás. A Vörös Hadsereg hozta magával, a hanyatló Nyugatot „entellektüeljének” a helyébe. Honnan a csudából derítenék ki? Még ki sem nyitottam a szájamat, hogy megmagyarázzam nekik Arisztotelész vagy Hegel metafizika elméletét, amiből egyébként majdnem elbuktam az érettségim. Nem vitás, most vagyok először ilyen közel a munkásosztályhoz, mégpedig az én korombéliekhez, és csak nézzük egymást, tátott szájjal, villával a levegőben.

Hirtelen a szemembe szűr az, ami engem megkülönböztet tőlük. A burzsujt a proliktól Az asztal körül mindannyian bozontosak vagyunk, hiszen mostanában, a magam korabeli legényeknél, a hosszú, dús, fésületlen haj a divat. Az oroszlanysörény. A hímoroslán-sörény... Csakhogy az esztergapad fölé hajolva, a szabadon lobogó hajfürtök veszéllyel járnak. Beléjük kaphat a sebesen forgó masina. Ezért visel minden egyes asztaltársam, ipari diadémként, egy a fejére görbített kimustrált keskeny fémfűrészlapot. Azzal szelídítik a bozontjukat. Húha! Ha a Marxék Karcsija is egy tizennyolc éves drehás volna most itt, Angyalföldön, neki is egy ilyen fűrészlap volna a zseniális koponyájára csípve. És ha én is egy ilyesmivel szállok le ma délután a 15-ös villamosról

a magam polgári lakónegyedében, micsoda szenzációt keltek majd az utcán...
A fejemre mutatok:

„Mondjátok, srácok, ki tud nekem egy ilyen használt fémfűrészlapot beszervezni?”

Mind egyszerre teszik le a villát és nyújtják magasba a kezüket. Így lettem tagja a Zoli bandájának.

Negyvennyolc órás volt akkoriban a munkahét. Reggel hattól délután fél háromig, hétfőtől szombatig álltunk a gépünk mellett, a nokedlihez szükséges félórás ebédidőt leszámítva. Szombaton, a munka után kaptuk kézhez a heti fizetést. Két könyvelő osztotta ki a kintinban; aláírás ellenében, a nevünkkel ellátott kis sárga borítékokat, bennük a heti bérünk. Készpénzben. Újdonsült barátaim közül kettő még utolsó tanoncévében volt. Borítékjuk tartalma, csakúgy, mint az enyém, szerény. Hárman már fiatal szakmunkásként dolgoztak: kettő, mint esztergályos, a harmadik géplakatos. Ezek egy vastagabb zacskót csúsztattak a zsebükbe.

A kapun kilépve, az alacsony, fekete hajú, feketebőrű, határozott modorú Zoli adta ki az utasítást: „Gyerünk a Janóhoz!” Nagyjából mindannyian egyidősek voltunk, de serkedő kis bajuszával, basszushangjával Zoli volt a csapat természetes parancsnoka. A szomszédos utca felé vettük az irányt. Kellemes napsütés fogadott bennünket a kora őszi égbolt alatt, és habozás nélkül a kocsmá előtti teraszra telepedtünk le.

Zoli, süketnémához illő gesztusokkal, az asztalra könyökölve adta fel a csaposnak a rendelést. Láthatólag nem először. Ez volt az ő tolvajnyelvük. Jobb kezét a felszolgáló orra alatt először egy jó arasznyira nyitotta, azután pedig a hüvelykujja és a mutatóujja közötti kisebb réssel jelezte, hogy egy nagy meg egy kisebb adagot kíván. Végül is körbemutatott az egész társaságra. Így rendelt valamit némán, mindannyiunknak. Láthatóan megszokott, rutinos gesztusokkal, nekem is. Anélkül, hogy kíváncsi lenne a véleményemre.

A rejtélyre a pincér nagy kerek tálcája adta meg nekem a választ. Hat féllite-res krigli volt rajta, tele fehér habbal díszített világos sörrel. Mellettük hat féldecis kupica, valamilyen aranybarna színű erős szesszel töltve. Mindegyikünk megkapta a maga két poharát.

Zoli csak ekkor fordult hozzám: „Húzz előbb egy slukkot a korsóból!” – parancsolta. Szomjas voltam, engedelmeskedtem neki és egy nagy kortyot nyeltem a jóleső jéghideg kesernyés italból. Mindannyian követték a példámat, ők már tudták, miért. „Most pedig billentsd a helyére a féldeci rumot!” Mialatt az utasítást adta, egy leveseskanalat húzott elő a zubbonya belső zsebéből és átnyújtotta, hogy megkavargassam a nekem eddig ismeretlen angyalföldi koktélt. Akkor vettem csak észre, hogy a társaság többi tagjának a zsebében is lapult egy kanál... és ébredtem rá, hogy a hajcsíptető mellett, a leveseskanál lesz a másik elkerülhetetlen eszköze sikeres beolvadásomnak a szocializmust diadalmasan

építő munkásosztályba. Nem is váltam meg aztán a kanalamtól egész esztergályos évem alatt.

A rum valami különös, édeskés, számomra eddig ismeretlen ízt adott a sörnek. A munkásosztálynak hála, imígy fedeztem fel, a nagykorúság határán, a szeszes italok iránti szimpátiát, tanultam meg a leveseskanál használatának egy eddig ismeretlen, meglepően praktikus oldalát, tárult fel előttem a kimustrált fűrészlapok szerepe a hajápolásban és lettem törzsvendége egy angyalföldi italmérésnek. Mire lenyeltem a második rummal finomított korsó sört, mi sem különböztetett meg engem a többi ifjúmunkástól.

A korcsma, hamarosan ezt is megtanultam, olyan, mint egy nagy család. Vagy inkább, apa és anya híján, mint egy szoros testvéri közösség. Zoli bandájának a tagjai igazi testvéreim lettek és rájöttem, hogy pityókásan, jó baráti társaságban se füllenteni, se titkolózni nem lehet, mert a szesz hatására, akarva, nem akarva, az ember legintimebb titkai is kievickélnek a bűvőhelyükről.

Egy hideg téli kora estén – a besötétedett utcán már szállingóztak a hópelyhek, és a hőmérő jóval a nulla alatt tanyázott – a söröskoktél helyett tiszta rumot ittunk. A rum, a hozzáértők tudják, nemcsak test- és lélekmelegítő, de még a némából is egy lotyogós szószátyárt csinál. Én magam józanon is elég könnyen viszem a szót. Hát még a második féldeci után... Már nem emlékszem, hogyan és miként, de valahogyan mégis kibuggyant belőlem a *Szabad Ifjúság* főszerkesztő elvtársnőjének zseniális ötlete jómagamat és a munkásosztályt illetően.

A fiúk előbb csak néztek rám. Néztek, néztek. Megdöbbenve. Mintha most láttak volna először. És valljuk be, ilyen új megvilágításban tényleg először láttak engem. Előbb mindannyian némán meredtek rám. Azután pedig Antal, a behemót, aki 46-os cipőt viselt és akit a testalkata miatt, még fiatalokra ellenére is nevetséges lett volna Antinak becézni, hát ez az Antal vont engem kérdőre: „És te beugrottál ennek a hülyeségnek?”

Mit válaszoljak? Mondjak nekik egy ünnepi beszédet a munkásosztály történelmi hivatásáról? Magyarázkodjak én, az álruhát öltött, fűrészlap alá kontyolt burzsuj, ezeknek az igazi, hamisítatlan proletároknak? Szónokoljak? Maradjunk inkább az igazságnál: „Azt állítod, hogy hülyeség? Szeret tenni öt jó haverra, az egy hülyeség? Ismeretséget kötni a rummal Janónál? Neked talán az is hülyeség?”

Az argumentum telibe talált. „Rólunk is írsz majd, amikor híres firkász lesz?” – tette fel a kérdést a hirtelen megszelídült Antal. „Naná, hogy írok majd rólatok!” „Azért írsz majd, mert mi vagyunk a munkásosztály?” „Egy francot! Azért, mert nektek hála, megtanultam rumot inni.”

Ki mert volna ilyesminek ellentmondani? Rendeltünk is rögtön egy harmadik féldecit. Anélkül, hogy egy pillanatig is gondoltam volna a negyvenöt fokos, csupa hamis alapanyagból gyártott szeszes ital káros hatására. Ha

voltak is elképzeléseim arról, hogy az igazi rum cukornádból készül, valahol a Karib-tenger egyik vagy másik szigetén, nem pedig Budapest külvárosában, nem csináltam elvi kérdést belőle. A Martinique messze volt Angyalföldtől. És ki tudja? Talán csak a mesében létezett. A mámorban arra sem gondoltam, hogy ami a cehhelés után a heti fizetésemből még megmarad, aligha lesz elég a szülőknek járó kosztpénzre.

Kellemesen becsípve, a csapszék langyos atmoszférája még egyéb vallomásokra is ösztökélt. Vagy inkább ígéretekre. Becsületszavamat adtam az egész gyülekezetnek, hogy lesz, ami lesz, újságíró vagy nem újságíró, én továbbra is az asztaltársaság hűséges tagja maradok és a szombati délutánokon meglátogatom őket, hogy együtt koccintsunk egymás egészségére. Erre ürítettük ki azt, ami a harmadik féldeciből még a pohárban maradt.

A szeszes légkör vagy a rum édeskés zamata adott-e hirtelen egy ötletet Pityunak? Pityu volt a legidősebb közöttünk. A huszadik évében járhatott már, végzett esztergályos, jóképű, nyurga, fekete szemű legény. „Azt állítod – szegezte rám a szemét –, hogy az újságírásához előbb melósnak kell lenni. Igaz?” Vállat vontam. Nem tőlem jött az ötlet. „Vagyis, mennél jobb melós vagy, annál jobb újságíró leszel...” Kérdés volt ez, vagy inkább megállapítás? „Azt javaslom, jóemberek – folytatta Pityu –, csináljunk Andrásból sztahanovistát.”

Jól hallottam? Vagy csak a másfél deciliter rum gőze szállt a fejembe és képzlődöm? Nem hittem a fülemnek. Nemcsak nekem, de a józan paraszti ésszel megáldott Zolinak is kételyei voltak. „Viccelsz?” – ripakodott rá a másikkra, aki visszafricskázott: „Nem én viccelek, hanem Sztahanov, aki állítólag a normája tizennégyszeresét teljesítette egy Don-medencei szénbányában. Igaz, vagy nem igaz? Nem álltam ott mögötte egy mérleggel a sötétben. De Sztahanov most itt nálunk divatban van. A KISZ-titkár,²⁸ meg a párttitkár csak azt ismételteti, hogy az ifjúmunkásoknak is példát kell venniük róla.” „Na és – hitetlenkedett rám mutatva Zoli –, neki még az esztergályos szaklevele sincs meg és te, nagyokos, elképzeled magadnak, hogy ő majd tizennégy drehás munkáját fogja egyes-egyedül elvégezni.” „Nyugi, nyugi! Nem Sztahanovot csinálunk belőle, hanem sztahanovistát. Elég, ha majd 200 vagy 300 százalékra teljesíti a normáját.”

Kételkedve csóváltuk a fejünket, miközben Pityu folytatta: „Figyeljetek csak ide! Tegyük fel, hogy amikor kiosztják a melót, neked 40 percet adnak egy bizonyos szériadarab megmunkálására, amit te 40 perc alatt el is készítesz. Akkor 100 százalékra teljesítetted a normádat.” „Köszönöm, hogy megmagyaráztad – felelte gúnyosan Antal –, de képzeld el, ezt én már tudtam még azelőtt, hogy megismerkedtünk.” „Lehetséges – húzta fel a szemöldökét Pityu. – De azt biztosan nem tudtad, hogy ha ugyanerre a darabra a beíró 40 helyett egy 80 perces cédulát ad neked, akkor 80 perc alatt nem egyet, hanem kettőt eszter-

gálsz belőle. Érted, fiatalember? Tudod hogyan hívják ezt minálunk? Kétszáz százalékos normateljesítésnek.”

Pityu matematikai magyarázata magától értetődött. Most mindannyian azon törtük a koponyánkat, mi rejlik mögötte.

Zoli bontotta meg a csendet. Csak ennyit mondott, vagy inkább kérdezett: „Piroska?” Pityu néma szemhunyással válaszolt igent.

Piroska egyike volt az esztergályosműhely négy beírónőjének. Négy szürke köpenyes lány a műhely egyik sarkában, egy hosszú pult mögött. Ezek a lányok körmölték és osztották ki az alapanyaghoz tartozó cetliket, amelyeken ott állt a mérnökök által előzetesen kikalkulált, a megmunkáláshoz szükséges időtartam. A harmincas éveiben járó csinos Piroskának a snájdig Pityu volt a „zsánere”. Érte még az én cédulám kitöltésében is képes volt „tévedni”.

Néhány nap múlva egy fél tucat dugattyú megmunkálását bízták rám Piroska cédulájával és én kétszázötven százalékra teljesítettem a normámat. A napi több száz írásbeli utasítás között ki tudta volna felfedezni Piroska „tévedését”? Másnap már ott is tündökölt a nevem az érdeemes munkások díszabláján.

Azóta is meghatottan gondolok vissza erre a kalandra, amely csak a mi akkori különös világunkban létezett. Sztahanovot a Kreml zord ura, a bajszos grúz fabrikálta. Engem az aranyos, zöld szemű Piroska. Ki habozna, ha választani kellene közöttük?

Hetven év távlatából visszatekintve, két apróbb részlet mondott csak búcsút a memóriámnak.

Mire szolgált a hat dugattyú? Üzemünk, az ATRA, szállított a kormánynak is meg a Honvédségnek is. Népköztársaságunk miniszterei, noha megvetették az imperialista Amerikát, rendkívül vonzódtak a ma már nem létező, Hudson márkájú, egyenesen Detroitból importált autómobilokhoz. Én is gyakran csodáltam a Parlament előtti Kossuth téren ezeket az öt-hat méter hosszú, lapos, világoskékre vagy ezüstösre zománcozott földi meteorokat, amelyben, a lefüggönyözött ablakok mögött, a Dobi-kormány tagjai ringatták magukat. Addig, amíg kétbalkezes sofőrjeik ki nem nyírtak egy-két dugattyút az országúton. Olcsóbb volt őket Angyalföldön, méretre szabva megcsináltatni, mintsem Detroitból, drága dollárokért importálni. Az sem lehetetlen, hogy egy a Szovjetunióból származó T-34-es tank dugattyúit szűrte el egy tapasztalatlan kiskatonáé? Nem tudom.

Arra sem emlékszem pontosan, mivel győzte meg Pityu, az én jóképű barátom a szerelmes Piroskát. Maradjon ez az ő titkuk...

LILLAFÜRED – LONDON

Lépésben döcög a Keletiről kifelé a személyvonat. Egészen Rákoscsabáig. Ott a fűtő behajít egy-két lapát szenet a kazánba, az iram felgyorsul, a vágány menti jegenyék gyorsabban szaladnak vissza Budapest felé, és a kerekek olyan ritmussal dobszólót játszanak, mint amire csak Gene Kruppa volt képes annak idején Glenn Miller fantasztikus dzsessz-zenekarában a szép háború utáni időkben. Meg sem állunk többé Hatvanig... Se Pécelen, se Gödöllőn, se Aszódon.

Én meg arra gondolok, hogy már legalább tíz éve nem ültem a miskolci vonaton. Anyai nagyanyám lakott ott annak idején az Avas alatt, a Szinva partján egy kis földszintes házban, mielőtt hozzánk költözött Pestre. A szerény, nagyon szerény családi házikó miniatűr kertjében szilvafák nőttek. Az Avas alacsony volt, a Szinva medre szűk és nyáron száraz. A ház előtt, a keskeny sikátorban, mezítlábas gyerekek futballoztak rongylabdával. Gyanakodva vettek szemügyre. Nagyvárosi fiúcska, vasalt ingemmel és címeres diáksapkámmal én valahogy nem tartoztam bele a helyi társadalomba.

Mi tagadás, nehezen idomítható, makacs kis emberke voltam. Egyke. Se testvérem, se nővérem. A harmincas években a városi családokban nem volt divat több gyereket hozni a világra. Az élet nehéz volt, a perspektívák ijesztők, a háború ott lógott a fejünk felett. Az egyetlen gyerek persze kényeztetett, mert minden szülői szeretetet ő zsebel be, és tudnivaló, hogy mennél inkább kényeztetnek egy gyereket, annál kibírhatatlanabbá válik. Szüleim nyáron Miskolcra küldtek vakációzni, hogy legalább egy hónapig megszabaduljanak tőlem.

A nagymama száraz, ráncos, fehér kontyos kis öregasszony volt. Házi varrónő. Nőiruhát, gyerekruhát, s ha kellett, ágyneműt szabott, varrt vagy alakított át lábbal taposott Singer masináján. Így sikerült özvegyen, minden garast a fogához verve, három gyereket felnevelnie. Sose láttam másképp, mint az egyetlen fekete pongyolájában. Nem hallgatott rádiót. Nem is volt neki. Járt-e valaha moziba, színházba? Nem hiszem.

A konyhában ettünk. Pedig a házacskának volt egy tágas ebédlője, benne hosszú asztal, legalább nyolc sötétbarna bőrüléssel, rézszögecses székekkel. A régióta nyugdíjba küldött garnitúra megszürcült fehér vászonhuzatokkal bevonva állt ott több mint huszonöt éve, mióta nagyanyám hirtelen özvegy lett. Soha senki nem tette be többé a lábát a barlanghűvösségű „szép szobába”.

Néha-néha visszagondolok, láttam-e valaha is könyvet vagy folyóiratot a házban. Nem hiszem. Nagyanyám egyszer-másszor valahol a szomszédságban szert tett egy többnapos samárfüles újságra. Leginkább a *Borsodi Naplót* szerette, mert az nem volt „szélsőséges”. Egy hokedlire telepedve az orrára csípte csorbult cvikkerét és félhangon olvasgatót belőle.

A kicsiny, törékeny, kislányosan szép asszonyka fehér fátyolos esküvői képe ott lógott a széles, kék csíkos parasztdunyhákkal megrakott dupla ágy felett,

amelyben éjszakánként csak az ő fáradt csenevész teste bújt meg. Csokornyak-kendős nagyapámmal, akit én csak erről a berámázott fényképről ismertem, mindketten ijedten néztek a fotográfus lencséjébe. A kis özvegyasszony addig hajtotta a varrógépet, amíg egyik fiából orvost, a másiktól ügyvédet nevelt, a lányának pedig, az akkori szokás szerint, hozományt spórolt össze. Emlékszem, kemény volt ő, mint a szikla, határozott, mint a villámcsapás. Fittyet hányt az én makrancos lelkiállapotomra és mi tagadás, neki volt igaza.

Most már elmúltam tizenkilenc éves, és ez a zakatoló, gőzhajtásos szerelvény régi emlékeket elevenít fel bennem. A harmadik osztály fapados vagonjainak hangulatát, az egytermes, fokhagymaszagú kocsik felejthetetlen atmoszféráját, ahol a vidéki ember a monoton tájat bámulva, szárazkolbászt rágcsálva próbálja elúzni az unalmát. Mulatságos volt nekem, városi gyerekeknek a szüntelen kotkodácsolás is, mert a fejkendős parasztasszonyok fölött a csomaghálóban, fonott kosarakban mindig ott lapult egy-két szabadságát vesztett eleven, méltatlankodó tyúk.

Hatéves koromban álltam neki először egyedül a nagyvilágnak. A „közbiztonság” szót ritkán említették akkoriban. Talán nem is volt szükséges beszélni róla, mert akkor az még létezett. Szüleim minden aggodalom nélkül raktak fel Budapestén jókora kofferrögzővel, meg néhány szelet paprikával beszórt zsíros kenyérral és egy szép piros almával a vonatra. Egyes-egyedül. Csókot nyomtak a fejem búbjára és öt-hat órával később Róza nagymama szedett le a Miskolc-Tiszai állomáson.

Ma is a fülemben cseng még az útról a tányérsapkás kalauz tájsházásos, borízű hanglejtése, amint öblös baritonján, a peronról kiabálja teli torokkal a sok kis állomás furcsa nevét: Adács, Ludas, Kál-Kápolna, Füzesabony, Mezőkövesd, Csincse, Emőd, Nyékládháza.

Csodálatos, misztikus elnevezések! Honnan erednek, ki találta ki őket? Nagy élvezettel rágtam a körmöm, szüleim nem voltak ott, hogy a kezemre csapjanak és egy rövidnadrágos kisfiú kimeríthetetlen fantáziájával boncolgattam a helységneveket.

Mindaddig, amíg nem jártunk egy városban, amíg nem ismertük annak se az utcáit, se a lakóit, amíg csak a nevét hallottuk, de semmi mást, akármit lehet álmodozni, feltételezni róla. Jót, rosszat, gazdagságot, szegénységet, szépet vagy csúnyát. Elképzeltem, mi minden rejtőzhet a sohasem látott, csak parasztosan zengő nevével ismert Kál-Kápolna, Csincse vagy Nyékládháza mögött.

Szüleim barátaival, amikor felszaladtak hozzánk egy kávéra, gyakran került a szó Velencére és a kanálisokra, New Yorkra és a felhőkarcolókra, Kairóra meg a piramisokra. Akkor még messze voltunk a világjáró turizmus korszakától. Az olvasgató, kíváncsi magyar, Verne Gyulának, Kőrösi-Csoma Sándornak vagy Vámbéry Árminnak hála, a betűk hátán repülve jutott el a világ legtávolibb részeire. Ki merte volna megcáfolni, hogy Kál-Kápolnán is léteznének gondolat kanálisok, égis erő felhőkarcolók vagy hegyes tetejű piramisok?

Hát ezek a gyerekkori emlékeim jutnak eszembe most, amikor végre a magam ura lettem. Még két hónap és megkapom esztergályos oklevelemet, hivatalosan elismert szakmunkás leszek. Újdonsült tagja a munkásosztálynak, amelybe engem valamiféle Marx által kiagyalt „történelmi szükségszerűség” pottyantott. Ámbár mihelyt célba érek, tüstént leteszem az esztergapad pofájához szükséges csavarkulcsot és otthagynom a vasüzemet. Riporternek megyek. Franciakulcs helyett ceruzát veszek a kezembe! Pedig a szakik azt állítják, tehetségem van a mesterséghez. A bizonyíték? Hát a bizonyíték az, hogy itt ülök a vonaton a kofferemmel. Csak a zsíros kenyér hiányzik. Az üzem szakszervezeti bizottsága megjutalmazta jó munkámat és beutalt egy hétre, díjmentesen, a lillafüredi Szakszervezeti Üdülőbe.

Miskolcra egy kis keskeny nyomtávú vicinális szállítja a nyaralókat Lillafüredre. Igazi játék vonat. Én is arra kapaszkodok fel. A vonatocska komótosan eldohog a diógyőri kohók mellett, behatol a sűrű, árnyas erdőbe, kibukkan a hosszúkás, kékes vizű Hámori-tó partján, és két hegyes tornyával, sárgás termésköveivel, széles teraszával, ott tűnik fel előttem a... minek is nevezem?

A zsebemben lapuló beutaláson ez áll: „Szakszervezeti Üdülő. Munkásnyaraló.” Nem mindig volt ez így. Én tudom. Honnan tudom? Tapasztalatból.

Talán nyolcéves lehettem és Miskolcon töltöttem az iskolai vakációt, amikor szüleim egy szép napon váratlanul beállítottak Róza nagymamához. Felkapták csemetéjüket és hármásban beköltöztünk egy hétre a Lillafüredi Palotaszállóba.

Palotaszálló... Már a neve is egy álomvilág. Micsoda, de micsoda luxus a Szinva parti házikó után! Süppedő szőnyegek, pehellyel bélelt puha ágynemű, maharadzsnak illő reggeli az ágy mellé tolt kerek asztalkán, a kitért ablak előtt. Napbarnított, fürdőruhás, formás szépasszonyok a hotel gondosan elkerített, finom homokkal behintett tóparti magánstrandján. Fehér zakós, ezüsttálakkal rohangászó pincérek az étteremben. Egymáshoz simuló, érzelemmel teli, a szalonzenekar halk muzsikájára táncoló párok este a teraszon, szmokingos, hajlongó személyzet a portán.

Ezek a gyermekkori élmények jutnak eszembe, amikor a többi újonnan érkezett vakációzó melóssal együtt ott állok a hosszú sorban. Mint a Közért előtt a kenyérért, arra várva, hogy kiutalják a szobámat. Annak idején a libériás portás „javasolt” egy szobát apámnak és a londoner hozta utánunk a bőröndöket egy tolókosin.

A pult mögött álló ingujjas jóember röviden szemügyre vesz, egy stempelit üt a cédulámra, kezembe nyomja a kulcsot és egy karlejtéssel a harmadik emeletre küld. Mogorván teszi. Talán nem biztos abban, hogy megérdemlem a szakszervezeti nyaralást? De a szoba szép, kis keskeny balkonja a tóra nyílik. Kilépek rá, teljes tüdővel szívom a friss hegyi levegőt, csodálom a Bükk erdővel borított távoli csúcsait.

Figyelmemet mégsem a táj ragadja meg, hanem az a fiatalember, aki az ágyon ül. A szobában álló egyetlen egyszemélyes ágyon, az ablak közelében. Meglepődve nézek körül, de ezen az ágyon kívül csak egy kis alacsony, horpadt díványt találok a sarokban. Gyors a leltár: egy szoba, két fekvőhely, két nyaralóvendég, két minőségi kategória. A vasasszakszervezet a szobával együtt „kiutalta” nekem a vakációhoz szükséges társaságot is. Szobatársam érkezett elsőnek és habozás nélkül az ágyat foglalta le magának. Ott ül rajta, meztelen lábait lógatva, mellette egy batyu.

Szóltanul méregetjük egymást. Se szia, se jó napot. A bőrönd a batyut nézi, a batyu a bőröndöt. Két csomagfajta, két társadalmi kategória, két világ. Saccolom a korát. Idősebb nálam, talán három vagy négy évvel. Bajuszos, zömök, energikus fickó, rövidre nyírt, hullámos hajjal.

Úgy látom, valami nem stimmel neki. Gyanakvóan mustrál, hát én is jól szemügyre veszem. Megvetően nézegetjük egymást. Jól ismerem az ilyesféle komplexusos fajtát, ahol a fölényes viselkedés próbálja álcázni a kisebbségi érzést. Az én szobatársam a „pökhendi félénkek” fajtájába tartozik. Sohasem szimpatizáltam velük, pedig sok szaladgál belőlük a földtekén. Néma a párbeszéd, szűrőszak a tekintetek.

Én töröm meg a csendet. „Megengeded?” – kérdem tőle gúnyosan és az *Aida* bevonulási kórusát fütyörészve lerakom a cuccomat a kerevetre.

Nem válaszol, csak masszírozza a csupasz lábujjait, miközben gondosan összehajtott, tiszta fehérneműmet a szekrény egyik üres polcára helyezem és frissen vasalt pizsamámat a párnámra terítem. Fél szemmel látom, a piros sujtásos halványkék éjszakai öltözet nagy hatással van rá. A kíváncsiság legyőzi az ellenszenvet. Nem is restelli megkérdezni: „Te ebben a gúnyában alszol?” Az *Aidát* fütyörészve igent bólintok neki, ő meg cigarettával kínál. Megtört a jég... Melléje ülök az ágyon. Rágyújtunk, fújuk a füstöt.

– Ebben hát! – mondom neki. – Meglep?

– Én ilyet eddig csak az amerikai filmekben láttam...

– Hát akkor te miben alszol?

Értetlenül bámul rám:

– Mi a francban aludnék? Mint mindenki más. Ingben, gatyában.

Így kötöttem ismeretséget Józsival, az építőmunkással. Józsi, a malterkeverő, éppoly büszke volt szakképzettségére, mint az én esztergályos Makár bácsi a sajátjára. Éjfél táján, amikor már eloltottuk a villanyt, hosszasan magyarázta nekem, miként kerüli el, hogy a malter megcsomósodjon. Nélküle sohasem ismertem volna fel, lettem volna tudatában, milyen katasztrófális következményekkel járhat a csomós habarcs.

A kezdetben szűrőszemű Józsi beszédes fiúnak bizonyult. Két kimeríthetetlen téma körül járt az agya: a malter és az evés. Ez a két téma határozta meg életfilozófiáját és adott zamatot a mi éjfélig tartó tereferénknak. Józsihoz képest

nekem alig volt mondanivalóm. Ami a maltert vagy a cementet illette, bevallom, nem voltam járatos a témában. Józsi a legapróbb részleteket is figyelembe véve magyarázta nekem a homok, a mész, a kavics meg a víz arányát a fateknőben. Kellett még más is bele? Ha igen, elfelejtettem, micsoda, mert soha az életben nem volt alkalmam maltert keverni. Megmutatta persze a habaráshoz szükséges mozdulatokat is, én meg udvariasan hallgattam őt. Mi egyebet tehettem volna?

A habarcs után a kosztra tértünk át.

- A kaja nekem a mindenem - magyarázta újdonsült barátom. - Tudod, hogy van, ha valaki, mint én, kora hajnalban megy a munkába. - Mutatóujját rám emelve húzta alá mondókájának fontosságát. - A cementet a szabad ég alatt csinálod, nem egy irodában, zakóستól, nyakkendőstől. Attól lesz csak igazán étvágyad! Legyen kánikula vagy mínusz húsz, ki a fene törődik veled? Iz-zadsz, vagy befagy a feneked, nem számít, csak tunkolod a masszát: egy-kettő, egy-kettő. Kora délután érek haza, úgy korog a gyomrom, hogy már messziről hallani. Dorombol, mint egy kandúr - kacsintott rám tréfásan. - Hál' istennek, otthon már vár engem a szépen terített asztal.

- Hányan ültök az asztal körül? - kérdeztem udvariasan, hogy valami fogalmam legyen Józsiék háza népéről.

Homlokát ráncolva, döbbenetesen mustrált:

- Hogyhogy hányan? Csak én egyedül.

- Az előbb azt mondtad, hogy többen várnak rád. Lakájokat alkalmazol talán, mint Ferenc Jóska a császári udvarban?

- Jaj, ne viccelj! Minek nekem a lakáj? Ott a muter meg a Bori, az én kis feleségem.

Így tudtam meg, hogy fiatal szobatársam már nős. Bólogattam:

- Értem. Akkor tehát hárman ültök az asztal körül...

Józsi megdöbbenve biggyesztette le az ajkát, mint egy szárazra vetett szomorú ponty:

- Hárman? Ki a másik kettő?

- Hát a kis feleséged meg a muterod.

Furcsállva, a homlokát ráncolva nézett rám:

- Hogyan szolgáljanak ki engem, ha az asztalnál ülnek?

Muszáj volt röhögnöm:

- Talán melletted állnak kétoldalt, amíg a ház ura zabál? - tettem fel némi gúnnyal a kérdést, de ő komolyan vette:

- Kitaláltad, kis barátom. Mellettem állnak. Mellettem bizony. Úgy, ahogy illik. Az egyik jobbról, a másik balról. - Összeráncolta a homlokát: - Tudod, hogy van az ilyesmi... Sokszor még két asszony se elég szeletelni, kavarni, választani, szervírozni, önteni, feltenni, leszedni, hámozni, kenyeret vágni, salátát keverni, sózni, paprikázni, ecetet hozzáadni, szaladni a konyhába, felmelegíte-

ni ezt meg azt a sparhelten, tányért cserélni. Látod, nem vagyok egy igényes fiú, de ami a kosztot illeti, ami kell, az kell...

Elámultam. Nem Ferenc Jóskával álltam szemben, hanem XIV. Lajossal, a Napkirállyal. És a Napkirály tovább ment:

- Keményen melózok, szeretem a jó nehéz ételeket. A babgulyást, a rakott krumplit, a székelykáposztát, a disznótorost...

- Miért ne? - vetettem közbe. - Ha a lányok jól főzőcskéznek.

- Érdekükben áll, kis barátom. Mert nem tagadom, ha valami nem stimel, ha nem úgy van, ahogy kell, ahogy én kívánom, ahogy én szeretem, már repül is a tányér.

Jól hallottam? Nem hittem a fülemnek.

- Milyen tányér? Hova repül?

- Hát ki az ablakon - nevetett Józsi és kunos pofacsontja széles vigyorra derült.

- Viccelsz...

- Nekem az evés nem vicc!

- A bableves pedig az utcán sétálók fején köt ki? Benne a kolbásszal meg a csipetkével?

Fölényesen lökte oda:

- A mi ablakunk egy üres grundra néz...

- És a feleséged meg a muterod túri, hogy kézilabdát játsszál a marhapörkölttel?

- Ki az úr a házban? Én vagy ők? Az ember vagy az asszony?

Lenézően csücsörítette össze a száját:

- Te még túl fiatal, túl éretlen vagy ahhoz, hogy megértsed az asszonyfajtat.

És a tapasztalt hím felsőbbbségével vetette oda nekem:

- Voltál te már nővel egyáltalán?

A fejembe szállt a vér...

- Még nem, Józsi bácsi - vágtam vissza mérgesen és hozzátettem: - Azt hitted, talán arra vártam, hogy te adj rá engedélyt, te... te tányérhajigáló...

Minek néz engem ez az ipse? Tapasztalatlan kisfiúnak? Azt kérdezi, voltam-e már nővel? Micsoda pimaszság! Mert ha voltam is, hát bizony nem az ő társaságában. És nem olyasféle nővel, mint az ő Borija. Bori... Bori vidd ki! Bori hozd be! Bori szaladj érte! Csak falusi lány lehet az ilyen. Szánalmas falusi rab-szolga, aki mindent tűr, mindent behunyt szemmel nyel le. Cseléd. És különben is, mi köze ennek a fickónak az én nemi életemhez? Hogy meri beleütni az ő proli orrát? Ott, ahol a jobb házból származó pesti diákoknak alkalmuk van korlátlanul élvezni a női nem intimitását, s mi több, gyakorlati leckét venni a két nem közötti legszorosabb fizikai kapcsolat titkaiból, a kiskomákkal folytatott izgató elméleti szuttogás után, ott bizony ritkán járnak malterkeverők.

Meséljek talán neki Madame Clarisse „szalonjáról” a Király utca 84. első emeletén, amely oly híres a férfikorhoz közeledő, serkedő bajuszú budapesti gimnazisták körében? Híres, hála a csinos fiatal „rezidenseknek,” akik ott üldögélnek a puha kanapékon, a mély fotójökben, ott olvasgatnak, hímezgetnek, hajukat fésülgetik, vagy a szájukat rúzsozzák a tágas, hangulatos, világos nappaliban. Szőkék, barnák, vörösek – nagy a választék. Nem véletlenül. Van, aki a nyúlánkabbakat kedveli közöttük, mások pedig inkább a jobban kárpitozott moletteket. Tapasztalatból tudom, a vágytól megnémult kamasznak nehéz a választás, amelyetől a következő fél óra sikere függ.

Mert néhány perccel később, a hosszú folyósóról nyíló kis szobák egyikében, a földre hull a könnyű kis selyem hálóköntös az izgalomtól felhevült diák előtt. Szabad az út. Szabad birtokba venni Praxitelész ezúttal nem hideg márványból, hanem húsból és vérből teremtett szobrát. Morcosan fordítottam hátat a Bori férjének.

Józi az ágyon ülve a körmét nyirkálta egy kisollóval, miközben valamit morgott magában, én pedig kiültem az erkélyre és fortyogva lapozgattam Solohov *Csendes Donját*.

Inkább lapozgattam, mint olvastam a doni kozákok tragikus históriáját. Mert az eszem másfelé járt. Csak bámultam a semmibe. Voltam-e én már nővel? Hogyan meri a Józi beleütni az orrát az én magánéletembe? Éppen most...

Igen, éppen most, amikor úgy érzem, csoda történt velem. Amikor váratlanul, anélkül, hogy kerestem volna, felfedeztem az igazi, az egész életre szóló szerelmet. Hogyan? Elmondom. Az üdülő éttermében szolgálják fel nekünk az ebédet és a vacsorát. Nyolcan ülünk egy asztal körül, fiúk-lányok vegyesen. Asztaltársaimat akkor láttam először, ott hozott össze velük a véletlen. És közöttük egy édes teremtéssel, akiről az első pillantásra úgy éreztem, hogy nem a véletlen, hanem a sors keze ültette mellém tegnapelőtt este. Bemutatkoztunk. Így kötöttem ismeretséget Ilonával. Mi tagadás, ez a lány rögtön megtetszett nekem.

Már csak azért is, mert szeretem a szőkéket. Ha kék szeműek, akkor még inkább. A karcsú, de telt vonalú Ilona közülük került ki. Mintha csak nekem fabrikáltak volna, megrendelésre. Nem is szólva arról, hogy piros pulóvert viselt, én pedig, akárcsak egy spanyol bika az arénában, képtelen vagyok ellenállni a piros pulóvereknek.

Tudom, tudom, a külső megjelenés, az első szempillantás, a pusztaság, a csábító mosoly egy fiatal hölgy arcán, mindez együttesen nem elég ahhoz, hogy életre szóló tervekről morfondírozzon egy, a huszadik évében járó fiatalember. De én úgy éreztem, Ilonával teljes szimbiózisban voltunk, már azelőtt, hogy az első szót kiejtettük volna. Azt az első szót, amit újdonsült ismerősök között, főleg, ha egy fiúról és egy lányról van szó, olyan borzasztóan nehéz megtalálni. Én nagyon keresgéltem ezt az első szót, de talán a hirtelen rám szabadult boldogság hatására, nem akadtam semmilyen jó ötletre.

Ha a Zeneakadémián ismerkedtünk volna össze Beethoven *V. szimfóniáját* élvezve, vagy a Nemzeti Színházban *Az ember tragédiája* előadásán, rengeteg megrázó, átérzett, mélyreható, jól fogalmazott mondanivalóm lett volna. De az üdülő esti programja nem volt más, mint egy tányér rakott burgonya. Azt szurkáltuk fel unottan a villánkra az asztal körül. Citromsavból készített limonádé volt hozzá, mármint annak, aki szerette. Ha meg nem szerette, csapvíz. Se nem udvarlós, se nem intellektuális témák.

S mialatt lemondóan morfondíroztam, hirtelen, váratlanul, úgy fél kilenc táján, felcsendült a zene. Két zenész telepedett le az egyik sarokban. A zongorista skálázni kezdett, kollégája megpattogtatta a dobverőjét, a pincérek pedig gyorsan félretaszigálták az asztalokat és az első párok a terem közepén máris nekikezdték egy szapora boogie-woogie-nak.

„Boogie?” – fordultam hódító mosolyommal Ilonához, mielőtt valaki más felkérte volna. „Woogie!” – felelte szellemesen és máris úgy éreztem, hogy fél szóból is megértjük egymást. A boogie-woogie-t egy tangó követte. A tangóval lehet igazán megmérni a férfitartner vonzerejét. A tangó egy simuló tánc és tudni kell azt is, hogy a simulás fokától függ a táncosok közötti megértés. Ilona úgy simult hozzám, ahogyan én szerettem. Geográfus nyelven szólva, a női test egy hegyes-völgyes, háromdimenziós térkép, és nem tagadom, az első kirándulás jól sikerült ezen a csodálatos dímbe-dombos, újonnan felfedezett, ígéretekkel teli tájon.

Másnap este már alig vártam, hogy a zenészek munkába lépjenek. Foxtrottal kezdődött a multság, ami nem az én specialitásom, de ha kell, abban is megállom a helyem. És utána, jaj istenem, utána az a tangó következett, amit én úgy imádok, Chopin *Búcsúvalcere*. Csupa érzelem, csupa szerelem, csupa remény. S míg a pianista ujjai a billentyűkön szaladgáltak, az én ujjaim Ilona derekán, a piros pulóveren verték a taktust, mialatt a fülébe dúdoltam a jól ismert, szívhez szóló rímeket:

*Száz éve már, több is talán,
Párizsban bál volt minden éjszakán
és karnevál.
Kényeskedve táncolnak a dámák,
Míg sír a lány holdvilág.
Dalt komponál a zongorán
Chopin, a költő, árván muzsikál
egy lány után.
Vágyat lát a hölgy szemében,
gárdahadnagy táncra kérte,
s látja, hogy az ajkuk összeér.
Azóta már, száz év messze jár,
halkan hoz a szél melódiát,
Chopin dalát.²⁹*

Milyen szép és milyen szomorúan megható! Vagy inkább meghatóan szomorú. Kerestem a legtökéletesebb formulát, hogy Ilona fülébe suttogva lelkileg még közelebb kerüljünk egymáshoz. Testileg ugyanis már elég közel voltunk, és nem tagadom, ébren álmodoztam arról, mi minden szép várhat kettőnkre az életben.

„Szabad?”

Váratlan férfihang ébresztett fel álmodozásomból. Szemügyre vettem a betolakodót. Egy negyven körüli pasas kérte fel, merte felkérni az én partneremet. Lekérni rólam. Az én simulós, tangózós Ilonámat, akinek olyan szenvedélyesen fúrtam az orromat a nyakába. A vörös pulóver kibontakozott ölelésemből és táncra kelt az ismeretlennel. Gárdahadnagy lett volna ez a pasi? Úgy volt ő gárdahadnagy, mint én Frédéric Chopin, a zeneköltő. Elnyúlt öltönyével, kikaposott cipőjével nem éreztem konkurensnek. Annak ellenére, hogy az évek számában legalább kétszer annyit nyomott, mint jómagam.

Egye fene! Kisétáltam a szálloda tágas teraszára elszívni egy cigarettát és álmodozni arról a lányról, akivel talán soha többé nem hagyjuk el egymást ebben a boldog életben. Kellemes, enyhén hűvös volt az éjszaka. A holdvilág kerek arca ott fénylett a Hámori-tó fekete víztükrén, lanyha szellő borzolta a faleveleket. A korlátnak támaszkodva bámultam a semmibe, mialatt jólesően álmodoztam az én Ilonámról.

- Volnál szíves tüzet adni?

Odatartottam a Kossuth izzó végét, mielőtt felnéztem volna a férfihang tulajdonosára.

- Parancsolj... - Akkor vettem csak észre, hogy a „gárdahadnagy” áll előttem.

- Te is petrezselymet árulsz? - kérdezte. Nem gúnyosan, inkább lemondóan.

- Mi a csudát mesélsz?

- Nekem se, neked se. Valaki másnak jutott csak belőle. Talán nem vagyunk a zsánere.

Áthajolt a balkon korlátján, fél szemmel kacsintva intett nekem és az erdő felé mutatott. Sikerült egy utolsó pillantást vetnem az én imádott Ilonámra, amint egy ismeretlen fickó karján, lassan lépkedve a kis erdei ösvényen, hirtelen eltűnik a fák között.

- Csinos lány volt. - A voltra tette a hangsúlyt. - Neked talán egy kicsit idős. Nekem talán egy kicsit fiatal. Ilyen az élet. - Nagyot húzott a cigarettán és dúdolni kezdett: „Hosszú még az éjszaka, nem megyek én még haza...” Van kedved egy pofa sörhöz?

- Benne egy fél deci rummal?

- Legyen!

Az üdülő nagyvonalúan bárnak nevezett italmérés ecetszagú atmoszférájában kötöttünk ki. Lassan kortyolgattam a krigli tartalmát, kedvem volt berügni. Újdonsült ivócimborám vigasztalni próbált:

- Van még más lány is a világon! Fiatal vagy, előtted az élet. Mondd csak, te mivel foglalkozol? Diák vagy?

- Diák? Nem, nem. Esztergályos...

Jobban szemügyre vett.

- Tényleg? Drehás?

- Látom, ismered a szakmát. Te is?

- Én egészen mással foglalkozok.

Láthatóan habozott, mert abban az időben a szellemi munkások kisebbségnek érezték magukat a fizikai munkásokkal szemben, de végül kibökte:

- Én a sajtóban dolgozok.

- Igazán? A sajtóban?

- Tudod mi az. Az újságok meg a rádió. Meg persze a hírügynökségek, mint például az enyém. Én a Magyar Távirati Irodánál vagyok szerkesztő. Hallottál már róla?

- Hülyének nézel? Az apám újságíró, én is annak készülök. Tudom, mi az MTI.

- Hát akkor mi a fene ez az esztergályos história?

Elmeséltem neki a kalandomat Katona Évával. Jót nevetett rajta. Ismerte Évát, szerinte csak ő tudott ilyesmit kiagyalni. Hozzátettem, hogy egy hónap múlva leteszem a szakmai vizsgát és ott hagyom a mesterséget, mert fémdarabok helyett mondatokat szeretnék faragni. Szilvapálinkáját ízeltgetve türelmesen hallgatott, hosszan elgondolkodott, s végre kimondta:

- Van egy ötletem.

- Elő velem!

- Ismersz te idegen nyelveket? Milyen nyelvet tanultál a gimnáziumban?

- Például latint.

- Meg talán ógörögöt. Ne marhaskodj! Élő nyelvet, amit jól is tudsz.

- Tanultam németül, oroszul, angolul. Az angolt idestova tíz éve, magánúton is. Úgy érzem, az megy nekem a legjobban.

A plafonra nézett, azután megint a poharába, és fennhangon morfondírozott:

- A külpolitikai szerkesztőségben az összes angolul tudó munkatárs a múlt rezsimből maradt vissza. Mind közel állnak a nyugdíjba menetelhez. Ideje felfrissíteni a csordát. Meglátod, kiskomám, milyen meglepetést keltünk majd, amikor az angol sajtószemlét egy fiatal esztergályosra bizzuk.

Ilyen meglepő, ilyen előreláthatatlan módon ütöttem tanyát 1950 őszén a ma is ott álló, és az 1956-os eseményekben nagy szerepet játszó Bródy Sándor utcai épületben, amelyet a Magyar Rádió annak idején az MTI-vel osztott meg. A gárdahadnagynak hála, akit, ha jól emlékszem, Gombos Lacinak hívtak.

Íróasztalomon, mint egy angol lord a klubjában, valahol az elegáns Mayfair-negyedben, minden reggel ott találtam a londoni napilapokat, amelyeket addig csak hírből ismertem.

The Times, The Daily Telegraph, The Daily Mail, The Daily Mirror, The Financial Times példányai mind rám vártak. Belőlük kellett egy napi sajtószemlét összehoznom. Anglia nem volt ismeretlen számomra, hiszen a harmincas-negyvenes években tucatjával fordították magyarra a huszadik század kitűnő angol regényíróit. Apám mind hazahozta, és én már kamaszkoromban gusztust kaptam G. B. Shaw, H. G. Wells, Graham Green, Somerset Maugham vagy J. B. Priestley ötszáz oldalas regényeihez, szellemes novelláihoz. Belőlük ismertem meg a britek életét, gondolkodásmódját, ami megkönnyítette az újságcikkek analízisét.

Igaz, Ilona másé lett. De mégis e takaros leányzónak és Chopin *Búcsúvalcére*nek köszönhetem, hogy utam Lillafüredről egyenesen az angol fővárosba vezetett.

DO YOU SPEAK AFRICAN?

Világlátott barátom már néhány éve nyugdíjban volt. Nem turistaként járta be a földtekét, úgy ahogy manapság szokás, ötven más balekkel egy autóbuszba begyömöszölve. Jean-Michel egy francia világcégben töltött be magas rangú állást. Vállalata telefonközpontokat gyártott, telefonhálózatokat épített városoknak, országoknak. Nem aprópénzben dolgozott. Sok-sok millió dolláros szerződéseket kötött kormányokkal, metropoliszokkal.³⁰ Hosszú évekig ő volt felelős az egész ázsiai kontinensért, a Szovjetunió szétrobbanása után pedig Kelet-Európát bízták rá, Oroszországgal együtt.

A világlátott Jean-Michel szeretett geopolitikáról társalogni. Én is. Délután négy felé szeretett meginni egy pohár nagyon jó bordói vörösbor a Médoc vidékéről. Én is. Szerette elmesélni legfurább élményeit, mert volt neki belőle jó néhány. Én meg szerettem őt hallgatni.

Kellemes és mértékletes délutánokat töltöttünk együtt a bisztróban. Kellemes volt a délután, mert azzal foglalkoztunk, amit a franciák úgy neveznek, hogy „refaire le monde”. Más szóval: „újrateremteti a világot”. Persze a magunk ízlésére. Az olvasó bízhat abban, hogy a mi képzeletes világunk szebb, kellemesebb, gazdagabb és békésebb volt annál a másik valóságos világnál, ahová a sors pottyantott bennünket. És mértékletes is volt a délután, mert egyetlenegy pohárra szorítkoztunk. Ízeltük a bort, nem nyakaltuk.

Egy ilyen borozgató esős délután mondta ő nekem, nevetgélve: „Elképzelheted, az én munkakörömben mennyi furcsa kalandon megy keresztül az ember.” Elképzeltem. „Elmeséljem a leghihetlenebbet?” „Meséld.”

A kilencvenes évek elején történt, a Szovjetunió akkor már eltűnt a térképről. Külön-külön kellett tárgyalni az oroszokkal, az ukránokkal, a grúzokkal meg a többiekkel. Ez lett az általános privatizáció időszaka is, valóságos gazdasági földrengés. Minden volt politikusból vált leendő üzletember igyekezett szégyentelenül meggazdagodni a valaha centralizált állam tetemén.

Ebben az időben került kapcsolatba velünk, pontosabban a mi bécsi központi irodánkkal Kazahsztán kormánya. Modernizálni készültek az ország divatjamúlt, alig-alig létező telefonhálózatát.

Egy ilyen óriási tervet nem lehetett se telefonon, se levélben megtárgyalni. Oda kellett utaznom azonnal, mielőtt egy amerikai vagy német konkurencsall lépnek kapcsolatba.

Alma-Ata, Kazahsztán fővárosa ötezer kilométerre volt Bécsből. Rendszeres repülőjárat akkoriban természetesen nem létezett, nemcsak Bécsből, de még Moszkvából sem. Óriási volt a tét. Megpróbáltam hát egy magángépet bérelni, de nem találtam pilótát, aki elvállalta volna. Mindannyian a veszélyes viszonyokra hivatkoztak, az Alma-Ata-i repülőtér siralmas állapotára, meg arra, hogy talán üzemanyagot sem találnak majd ott a visszaútra. Éreztem, hogy

Kazahsztán telefonhálózatát valaki más fogja modernizálni. Akinek talán kedve és ereje lesz odabiciklizni. Ekkor jutott eszembe Bubi.

Már nem emlékszem, ki és milyen alkalommal hozott össze velem. Bubi nem Ausztriából, hanem „valahonnan máshonnan” származott. Szerb volt, macedón vagy albán? Esetleg moldovai? Ki tudta? Talán ő maga sem. Specialitása: a két ellenséges világtábor közötti tiltott földalatti üzleti kapcsolatok világa. Bubi tudott venni, eladni, szállítani vagy csempészni, amit csak kellett. Embert, kaviárt, luxusholmit. Emlékeztem, kissé felvágós is volt. „Wass können Sie erreichen, Bubi?” kérdeztem tőle. Mi mindenre képes maga, Bubi? Főlényesen válaszolt vissza: „Alles!” Hát, ha mindenre képes, itt van most az igazi alkalom őt próbára tenni.

Másnap behívtam az irodámba és feladtam neki a leckét:

– Bécs-Alma-Ata. Oda-vissza. Sürgős. Ha lehet, már holnap!

Vizenyős zöld szemével előbb rám bámult, azután pedig a plafont nézegette.

– Rendszeres repülőjárat nem létezik. Se innen, se Moszkvából. Meg kell állapodni egy pilótával.

Egyszeriben diadalmasan és lemondóan konstatáltam, hogy nem ravaszabb nálam.

– Ezt már én is kitaláltam, Bubi. Csakhogy a magánpilóták nem vállalnak egy ilyen veszélyes fuvart.

Lenézően legyintett.

– Nem olyan becsinálós kis fickókra gondolok, mint amelyet itt Bécsben lehet találni. Telefonálhatok?

Elé toltam a készüléket. Oroszul beszélt, nem sokat értettem belőle. Olyan természetesen tette, mint aki egy másfél kiló borjúsültnek valót rendel a hentesnél. Kérdezett, válaszolt, kérdezett, válaszolt. Maga elé húzta a blokkomat és ráfirkált. Végül letette a kagylót:

– Minden rendben. Holnap reggel 7 óra 25-kor indulás Moszkvába a schwechati reptérről. Tizenegy órakor érkezik az Aeroflot járat Vnukovóra. A létra alján egy orosz repülő őrnagy vár magára egy terepjáróval.

– Autón visz el Kazahsztánba? Az onnan is messze van...

Láttam rajta, nem szereti, ha félbeszakítják.

– Repülőtiszt, nem gépkocsis. Egy repülőbázisra viszi. Ott egy vadászgépre száll. A MIG egy-két óra alatt Alma-Atába érkezik.

– Fantasztikus!

– A vadászgép másnap visszaviszi Moszkvába, ahol felül az Aeroflot rendszeres bécsi járatára.

– Bubi...

– Ne köszönje. Nem szívességből teszem, hanem pénzért. Tizenkétezer dollárt ad a pilótának a visszaúton. Készpénzben. Különben ott felejtí magát a sivatagban.

– És maga? Hogyan háláljam meg?

– Magának barátságból teszem. Háromezer dollárért. Ha nem volnánk barátok, ötezret kérnék...

Jót neveltünk a történeten. Nincs akárkinek alkalmja az orosz légierő gépein utazgatni. Én magam a MIG vadászgépeket csak a lövöldözésükről ismertem. Jean-Michel várakozóan nézett rám. Remélte, hogy valamiféle személyes históriát mesélek majd neki. Személyeset és meglepőt, ami csak velem történhetett. Ha lehetséges, életveszélyeset és mégis vidámat szeretett volna hallani.

„Hallottál te már az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozóról?” – kérdeztem tőle. Nem hallott róla. Megmagyaráztam neki, hogy „békeharcos” jelszavakkal, szovjet kezdeményezésre, a kommunista ifjúsági mozgalmak szervezésében jött létre a találkozó. Húszezer fiatal vett benne részt, nyolcvan országból jöttek. Igazi Bábel tornya volt, ahol mindenféle nyelvet beszéltek a hollandustól az urduig. Nekünk, akik a külső világtól teljesen elszigetelve éltünk, izgalmas volt összejönni az idegenből érkező fiúkkal, lányokkal. Ha jól emlékszem, augusztus 14-től fogva két hétig tartott a találkozó, kisebb-nagyobb összejövetelekkel, sporteseményekkel.

Kezdő újságíró voltam akkor az MTI külpolitikai szerkesztőségében, tudtam angolul, és minthogy tolmácsokra volt szükség, kértek tőlünk néhány fiatal, idegen nyelvet beszélő munkatársat tolmácsnak. Tizenkilenc éves koromban én is közöttük voltam. Az afrikai delegáció mellé osztottak be. Itt volt életemben leelőször alkalmam „színes bőrű” fiatalokkal kapcsolatba kerülni. Jöttek ők mindenfelől, legtöbbször diák volt, egyetemi hallgató. A fekete Afrikából, Kenyából, Kongóból, Dél-Afrikából, Nigériából, Szudánból érkeztek, éppen úgy, mint a Közel-Keletről. Volt közöttük perzsa, egyiptomi és szíriai arab is. A gyarmatosítás megtanította jó részüket Shakespeare nyelvére, amit, mint én meglepetéssel konstataáltam, láthatólag (és főleg hallhatólag) legtöbbszörük kitűnően beszélt.

Mihelyt megismertük egymást, kis csoportok formálódtak egy-egy tolmács körül, húsz-huszonöt vendéggel. Együtt ebédeltünk az óriási menzákon, együtt sétáltunk a városban, hogy bemutassam nekik az én szép Budapestemet. Már az első negyedórán megértettem, hogy ideérkezésükig halvány fogalmuk sem volt, mi rejlett a „Magyarország” szó mögött. Azt sem tudták elképzelni a maguk elmaradt világában, milyen csodálatosan szép városba hozza őket a véletlen.

Vidám volt a hangulat, baráttan megértő a csevegés. Nagy megnyitó ünnepségre készültünk az újpesti sportstadionban, ahol Guy de Boysson, a kommunista befolyás alatt álló Világifjúsági Szövetség elnöke mondotta a megnyitó beszédet és több, a földgolyó különféle részeiről érkezett küldött szólalt fel. Az én csoportomban is volt egy afrikai, akit ez a különös megtiszteltetés ért.

Mihelyt megismerkedtünk, mellém ült az étkezőben. Feltette a szemüvegét, hogy komolyabbnak tűnjön és mialatt a babfőzeléket kanalaztuk, rám emelte két nagy szemgolyóját, amelyek még a bőrénél is sötétebbek voltak. „Andrássz – mondta –, szükségem van rád!”

Ez egy kicsit megdöbbenett. Mire kér majd engem? Szabadítsam fel a gyarmatosítók igája alól?

„Az a megtiszteltetés ért – folytatta –, hogy az afrikai küldöttek nevében mondjak beszédet a megnyitó ünnepségen.” Gratuláltam neki. „Nem tudok magyarul” – tette hozzá. Ez persze nekem sem volt újság. „Szeretném, ha te tolmácsolnál. Ha te fordítanád a beszédemet a résztvevőknek.”

Meglepő volt, amit ajánlott. Büszkeséggel töltött el. De ijesztő is. Mert ha szokásom volt írott angolból íróasztalnál ülve nyomtatott szövegeket papírra fordítani, sohasem adódott alkalmam kapásból tolmácsolni egy tizenöt ezres tömeg előtt. Megmagyaráztam neki őszintén, mit érzek, de ő csak a fejét rázta jóindulatúan. „Don’t worry! I’ll write it down for you in advance, I shall quote it bit by bit, and you will translate whatever I just said.” Így már persze érthetőbb lett a dolog. Leírja nekem előre a beszéd szövegét, ő azt kis darabokban mondja el, én meg rögtön fordítom a kis darabokat. Egyszerű: őt követem szóról szóra, szó szerint mondom azt, amit ő. Fellélegeztem. Éreztem, hogy képes leszek tökéletes munkát végezni és a szorongás helyett hirtelen büszkeség töltött el. Ha ez a dzsungelből szabadult ifjú néhány óras ismeretség után ennyire bízik bennem, az arra mutat, hogy a személyiségemből intelligencia és biztonság sugárzik, nem is szólva arról, milyen bizonyítéka lesz majd kitűnő angoltudásomnak ez a fordítási kaland. Két kanál babfőzelék között vidáman a tenyerébe csaptam. Éreztem, hogy az afrikai–magyar barátság nem egy üres jelszó.

1949. augusztus 14-én már leszállt az este, amikor az újpesti stadionban kezdetét vette a megnyitó ünnepség. A harmincegy éves francia Guy de Boysson,³¹ ez a régi katolikus főnemesi családból származó hithű kommunista, a Világifjúsági Szövetség elnöke nyitotta meg az ünnepélyt, s adta át a szót a világ különböző részeit képviselő felszólalóknak. Volt közöttük mindenki, mindenhol. Ha jól emlékszem, az én afrikai küldöttem egy bolgár tévészékből delegált, kis vastag lábú asszonyka után került sorra. A népművészeti öltözetbe bújtatott kövérkés hajadon büszkén mesélte, hány liter tejet képes ő naponta kifejni a termelőszövetkezet fajtiszta teheneiből. Meg is tapsoltuk érte.

Tizenötezer fiatal népesítette be a garádicsokat a sportpálya négy oldalán, tizenötezer fiatal ünnepelte tapssal, lábdobogással a bolgár fejőnőt, aki a stadion közepére épített fából összeácsolt pódiumról büszkélkedett országa felsőbbrendűségével a tejtermékeket illetően.

Hirtelen mi kerültünk sorra.

Szívdobogva lépkedtem fel szónokom nyomában a pódiumra. Ő még délután átadott nekem négy vagy öt kézzel írt papírlapot, beszédének angol szövegével. Kézírását nem volt könnyű kibogozni. Csúnyán firkálta le a mondanivalóját, amit én persze tüstént megpróbáltam elolvasni, hogy pontosan, a szöveghez ragaszkodva tudjam magyarra fordítani. Láttam, hogy ideges. Lámpaláza volt. Nem akartam bosszantani a saját kis gyakorlati problémáimmal. Amit nem tudok jól elolvasni, majd hallom a hanglejtéséből, nyugtattam magam. Úgyis csak általánosságokat szónokol, amit én már kívülről ismerek. Angolul is, magyarul is egyaránt.

Fantasztikus büszkeséggel telt érzés fogott el, amikor felmásztam a magas pódiumra és ott álltam a hatalmas, ezrekkel teli pálya kellős közepén. A körös-körül elhelyezett reflektorok vakító fényében az izgatottan várakozó tömeg csupán egy fekete massa volt előttünk a nyáréjszakai sötétségben. Soha nem fogott még el ilyen szédületes érzés...

Fergeteges tapsvihár fogadott bennünket. Tudtam, persze hogy tudtam, a lelkesedés társamnak, az afrikai ifjúság képviselőjének szól, de azért nekem is, az ő mondanivalója szerény tolmácsának is jut egy picinyke belőle. Mialatt a hallgatóság tombolva üdvözölt bennünket, társam hozzám fordult:

„Talán elfelejtettem neked mondani, én a magam törzsi nyelvén szónoklok, azért, hogy híven képviseljem a saját népemet. Azt a dialektust persze te nem érted. De nálad van a szöveg pontos angol fordítása. Egyszerű a dolog. Én szólok egy néhány mondatot az anyanyelvemen, te meg fordítasz a papírról egy néhány mondatot angolról magyarra. Senki sem fogja észrevenni, hogy nem az eredetiből csinálod.”

Pánik fogott el, de nem volt visszaút. Nem lehetett odalökni neki a félig olvashatatlan angol handzsabandzsát, lemászni a létrán és eltűnni a sötét újpesti éjszakában. Mindkettőnknek jutott egy mikrofon és ő már elkezdte a beszédet, valamilyen soha nem hallott, gargalizáló stílusban. Szónokolt néhány érthetetlen mondatot, megállt és felém fordult, hogy átadja a szót, úgy ahogy javasolta. Én is lefordítottam az első néhány mondatot és vártam a következőket. Megint ő vette át a szót és így folytattuk tökéletes egyetértésben, a hallgatóság teljes megalégedésére körülbelül tíz percig. Akkor én megdermedve vettem tudomásul, hogy újdonsült barátom továbbra is szónokol, nekem pedig, legalábbis a kezemben tartott irkafirkált papírlapok szerint, nincs több mondanivalóm.

Vannak az életben olyan katasztrofális pillanatok, amikor tilos pánikba esni, mert az életveszélyes következményekkel járhat. Ha valakit felelősségre vonnak azért, mert én hirtelen megnémultam tizenötezer szurkoló előtt, az én leszek. Én, a helybeli leszek a mártír, nem pedig Afrika fia, és semmi kétség, az én hirtelen megnémulásom a sportpálya közepén rengeteg kiszámíthatatlan negatív következményt hozhat magával.

Mindezt pillanatok alatt gondoltam át. Olyan gyorsan, mint az öngyilkos, aki a hatodik emelet és a járda között zuhanva leforgatja emlékezetében egész életének a filmjét. Mint amikor XVI. Lajos feje várta a hideg kést a guillotine alatt. Két dologban bíztam. Egy: csak az ő honfitársai értették, amit mondott, de ők egy árva szót sem tudtak magyarul. Kettő: beszédében csak politikailag korrekt általánosságok szerepeltek. Ilyesmit, ha kellett, én is képes voltam órákon keresztül ismételtetni.

Hát így aztán ő csak beszélt a saját érthetetlen nyelvén, én meg mondtam, a papírlapokra kancsítva azt, ami éppen az eszembe jutott. Beszéltem a Szovjetunió vezető szerepéről a „béketábor” élén, az imperialisták aljas háborús terveiről, a népi demokráciák és az afrikai tömegek összetartásáról, a nehézipar fontosságáról, arról az ellentmondásos fogalomról, amit abban az időben a „békéért folytatott harcnak” neveztek. Kis szünetet is tartottam a csattanók után és a közönség a lábával dübörögve vadul tapsolt nekünk. Vagy inkább nekem. Mert ki tudja, mi a csudáról értekezett barátom a mikrofonba?

Végre megállt. Nem volt több mondanivalója. Nekem még lett volna. Órákig tudtam volna folytatni ezt az általánosságokkal töltött locsogást. De minden jó véget ér. Óriási tapsvihar köszöntötte a rendkívül érdekes és egzotikus ünnepi beszédet. Afrikai barátom átölelt és egy olyan forró csókot nyomott a homlokomra, mintha egy törzsből származtunk volna. A következő napokban többen gratuláltak nekem az afrikai törzsi nyelvek kitűnő ismeretéért. Nem cáfoltam meg őket. A titok máig is titok maradt.

Miután elmeséltem Jean-Michelnek a bizstróban, most először, közel hetven év után mondom el az olvasónak is. Azzal a szigorú feltétellel, hogy tartsa meg magának.

VILÁGJÁRÁS AZ ÍRÓASZTALOMNÁL ÜLVE

Elmesélem itt majd az egyik következő fejezetben, hogyan kötöttem ki 1957-ben Párizsban Varsóból menekülve, egy fagyos februári éjszakán.

Jártam-e én azelőtt a francia fővárosban? Könyvem arra vall, hogy nem. Egyáltalán nem. Én azonban inkább azt mondanám, hogy... igen is, meg nem is. Joggal kérdezheti az olvasó, lehet-e egy távoli várost igen is, meg nem is meglátogatni? Válaszom egyszerű: igen is, meg nem is. Ellentmondásos volna az érvelésem? Megmagyarázom, miről van szó.

Gyermekkorom óta mindig vágytam utazni. Felfedezni, mi rejlik „túl az Óperencián”. Nem csak én. Emlékszem, kis barátaim, iskolatársaim is mind szerették volna bejárni a világot. Voltak, akik dél-amerikai őserdőkről, afrikai sivatagokról álmodoztak. Mások Ázsiában szerettek volna felmászni a Himálája valamelyik csúcsára, vagy nemcsak fényképen, de a helyszínen is felfedezni, mire hasonlít a kínai Nagy Fal. Én inkább a metropoliszok iránt érdeklődtem, azok vonzottak magukhoz. New York, London, Párizs vagy Berlin lett volna az én kedvenc úti célom.

Elképzelttem az autókkal teli széles bulvárokat, rajtuk a felhőkarcolókat, a sokemeletes áruházakat, alattuk a véget nem érő metróvonalakat és velük együtt a tágas, tölgyekkel beültetett, szobrokkal, emlékművekkel, híres épületekkel díszített tereket. Velük, bennük, rajtuk, körülöttük, amerre csak a szem ellát, hemzsegő, vidám, jól öltözött járókelőkkel. Ezekben a városokban szerettem volna asztalhoz ülni az éttermekben, megrendelni a helyi specialitásokat a vigyázzban álló, utasításra leső főpincértől. Utána pedig egy elegáns szállodában tölteni az éjszakát. Múzeumokat látogatni, színházba menni, kávéházak teraszán üldögélni egy pohárral a kezemben.

Messziről, elérhetetlenül, reménytelenül álmodozva gondoltam a távoli nagy metropoliszokra, mert 1947, vagyis az úgynevezett „fordulat éve” után, a szigorú, begubózott magyar politikai rezsim lezárta az ország határait. Több mint negyven évig áthatolhatatlan drótkerítés és aknamező vette körül Magyarországot.

Kísértésem még nagyobb, még fájdalmasabb lett, amikor a külpolitikai újságírást választottam hivatásnak. Olvasgattam, fordítottam, kommentáltam a nyugati lapok tudósítóinak a cikkeit, akik a világpolitikai eseményeket követve, oly szabadon és könnyedén ugrottak a világ egyik pontjáról a másikra. Cikkeikből kitűnt, hogy útlevelük mellett egy jól tömött pénztárca is volt a zsebükben. Nemcsak szabadon forogtak mindenütt, de láthatólag élvezték is a dolgot. Soraikból érezni lehetett, hogy az övék volt a világ. Irigyeltem őket. De az irigykedés, ne felejtjük el, gyakran jó tanácsadó is.

Így jutott eszembe egy ógörög filozófus bölcs mondása: „Fizikailag megközelíthetetlen, de szellemileg elérhető.” Arisztotelész, Platón vagy Xenokratész

lett volna e mély igazság szerzője? Az egyik vagy a másik? Ki tudja? Ne veszítünk időt a keresgéssel! Csak annyit, hogy a fentebb idézett mondás valóban igaz. Bizonyítékom van rá!

Ha a múlt század ötvenes éveinek elején személyesen lett volna kedvem felülni a vonatra és ellátogatni Párizs városába, szó sem lehetett arról, hogy megtegyem egy elképzelhetetlen, elérhetetlen, csak álmaimban létező útlevel nélkül. Szellemileg azonban, csupán gondolatban, elképzelésben, fittyet hányva a reglamára,³² szabadon ugorhattam át a határok szögesdrótkerítésén. Így döntöttem el valamikor 1952 táján, hogy egy hétvégét Párizsban töltsök.

Bőrönd? Vonatjegy? Szobafoglalás? Francia valuta? Valóságos létemmel elmentétnben, pusztá szellememnek egyikre sem volt szüksége. Elég volt neki egy vagy két útikalauz. Itt volt a baj! Külföldi, s különösen az „ellenséges világ” országaival foglalkozó útikönyveket nem lehetett vásárolni a könyvesboltokban, se kölcsön venni a nyilvános könyvtárakból. Nem léteztek se itt, se ott. Különben is, valljuk be, ki a csodának lett volna rájuk szüksége a mi elszigetelt, befelé forduló, köldöknéző földrészünkön, ahol a világjáró tömegturizmus ötlete akkor még a legvadabb fantáziában sem létezett. Hirtelen egy ötletem támadt. Ki utazik tőlünk idegen országokba? Kinek adnak rá engedélyt? Hát persze: a külföldre akkreditált diplomatáknak. Kicsoda-micsoda küldi őket a határon túlra? Hát ki más, mint a külügyminisztérium?

Felhívtam telefonon a Bem téri épület könyvtárát: „Halló, halló! Itt az *Esti Budapest* külpolitikai rovata... Ha van egy párizsi útikalauzunk, szeretném azt néhány napra kölcsön venni.” A hölgy a vonal másik végén csupa gyanú volt. Nem is tagadta. Leendő attasékon kívül eddig még soha senki semmilyen okból nem kérte kölcsön a híres Bedekkeret. Megpróbálta kifürkészni a vonal másik végéről, milyen titkos, be nem ismert szándék rejlett kérésem mögött. Becsületes terv, vagy valamilyen ellenséges fondorlat? Elképzelhető-e, hogy a kötet rajtam keresztül az ellenség kezébe kerüljön? Megnyugtattam, garantáltam neki, hogy nem. Viccelődve megkérdeztem tőle, mi a csodát csinálna az ellenség egy párizsi útikalauzzal. Nem válaszolt rá. Ki tudja, miért nem? Nem volt mit válaszolnia, vagy megértette, hogy gúnyolódok?

A lényeg az, hogy másnap a szerkesztőségi íróasztalomon volt a lipcsei Karl Baedeker kiadó *Paris and its environs*³³ című angol nyelvű kötetének huszadik kiadása. Korát és állapotát tekintve, valahol egy antikváriumban tehettek rá szert. Vele egy párizsi utcatérkép. Minthogy nagyjából egykorúak voltunk a könyvecskével, gondoltam, jól megértjük majd egymást.

A József körút és a Rákóczi út sarkán, kényelmesen elhelyezkedve a karoszekékben, készen voltam bejárni a francia fővárost.

Első külföldi riportom a következő szombati számban jelent meg a hétvégi szórakoztató olvasmányok között, „Séta Párizsban” címmel. Ritka az a riportter, aki két és fél rövid nap alatt olyan sok ismert párizsi célpontot képes

bejárni, mint jómagam. De abban az időben még fiatal voltam, kíváncsi és fáradhatatlan. Bandukoltam a Champs-Élysées széles járdáján és a latin negyed szűk utcáin. Felmentem a Diadalív és az Eiffel-torony tetejére és lementem az Invalidusok aranykupolás templomának tágas kriptájába, amelyben Napóleon márványkoporsóját őrizik. Meglátogattam a Louvre múzeumát is, s nem messze tőle, a Notre-Dame katedrálisát a Szajna szigetén. Sétáltam a Bois de Boulogne évszázados tölgyei alatt, és minden elítélendő szándék nélkül felkerestem a nagy vásárcsarnok mellett azt az éjjel-nappal aktív negyedet, ahol többé-kevésbé fiatal hölgyek tesznek ajánlatokat az arra járó férfiaknak. Az első este a híres Maxim's étteremben vacsoráztam, az irodalmi és a színházi élet kiválóságaival körülvéve, másnap pedig egy kis bisztróban a Sorbonne mellett, ahol mindenki vörösbort ivott és én vígan koccintgattam a zajongó diákokkal.

Mielőtt útra keltem, elhatároztam, hogy nem fukarkodok az anyagiakkal. Kell, ami kell! Nem utazik az ember olyan gyakran Párizsba. Ha már feláldozom magam a munka érdekében, legyen részem egy kis luxusban is! Nem haboztam Maxim's éttermében egy pohár Moët & Chandon pezsgővel kezdeni és egy réges-régi vágyamat teljesítettem a két párizsi éjszakára: a Ritzben szálltam meg. Persze nem egy királyi lakosztályban, de mégis egy olyan elég költséges szobában, amely a csodálatos Place Vendôme-ra néz.

Amikor vasárnap este a Gare de l'Est-en, a „Budapest–Bécs–Párizs gyorsvonat” kezdetű slágert dúdolgatva, beültem az első osztályú kupéba, megelégedéssel tekintettem vissza jól végzett munkámra, mielőtt elszundikáltam a kényelmes, puha ülésen.

Cikkem a hermetikusan zárt határok közé préselt magyar olvasók között kitűnő visszhangra talált. Ők is úgy érezték, mintha velem együtt Párizsban jártak volna. És mi tagadás, egy képzeletbeli, de jól szervezett, mindenre kiterjedő, részleteiben érdekes párizsi luxusutazás ezerszer többet ér, mintha az ember unatkozva ülne kis földszintes, udvarra néző lakásában, azt kérdezve magától, hogy pasziánszot volna-e kedve játszani, vagy megkenni egy nagy szelet zsíros kenyeret. Esetleg ezt is, meg azt is.

Ami Párizsban kezdődött, az a világ többi nagy városaiban folytatódott. Párizs és a Champs-Élysées után Londont látogattam meg: Mayfair, Buckingham Palace, Trafalgar Square, Oxford Street, British Museum, The London Tower, hangverseny az Albert Hallban... volt mit bámulgatnom ebben az óriási, magára oly büszke városban, ahol a keménykalapos, sötétkék öltönyös, esernyős úriemberek némi lenézéssel kezelték a messziről odacsöppent idegent. Azután Zürich, Stockholm és Amszterdam még Európában, mielőtt átugrottam volna Amerikába, hogy bejárjam New York, Boston és Chicago városait, s azután egy kicsit feljebb, Torontóban kössek ki egy kanadai hétvégére.

Hamarosan nemcsak világlátott lettem, de hírnévre is szert tettem. Ritka volt akkoriban az az ember a mi karanténba kényszerített országunkban, aki

ilyen könnyedén ugrándozott az egyik kontinensről a másikra. Szomszédjaim, idősebbek, fiatalok egyaránt, tisztelettel köszöntöttek engem a liftben és kíváncsian nézegettek. Soha nem volt még dolguk ilyen világutazóval. Egyikük arra kért, hozzak neki Gillette borotvapengét, egy másiknak pedig valami orvosságfélére lett volna szüksége. Nehéz volt visszautasítani a kérésüket. Elfoglaltságommal érveltem, de láttam, szívtelen önző fickónak minősítenek.

A siker mégis büszkévé tett. A külügyminisztérium könyvtára, felismerve és elismerve a kölcsönzött könyvek valóságos hivatását, megértette, hogy nem szököm külföldre az állami kincstár tulajdonával és ettől fogva habozás nélkül osztotta meg velem lakat alatt tartott kincseit.

A siker felbátorít, a siker új akciókra késztet. A siker ötleteket is ad. Hát még ha a siker mellett ott lapul az irigység is! Minden sikerem ellenére borzasztóan irigyeltem azokat a nyugati kollégákat, akik rendszeresen részt vesznek a nemzetközi konferenciákon, szót váltanak a világ hírességeivel, interjúkat kérnek tőlük, és nem haboznak *ex katedra* kommentálni a fontos nemzetközi eseményeket. Többször tettem fel magamnak a kérdést: tudnak-e ezek a helyszínre küldött újságírók mást vagy többet, mint én? Válaszom: aligha. Hozzám is befutnak a világ összes sajtóügynökségeinek a hírei, jelentései. Internet akkor még nem létezett. Az egyszerű polgár el sem tudta volna képzelni, hogy a villamoson ülve, telefonját felkattintva, percről percre tájékozódjon a nemzetközi eseményekről. Mialatt az újságokat szolgáló nemzetközi hírszolgálatnak, a távirati irodáknak köszönhetően, szerkesztőségünk percről percre kapta a legfrissebb híreket a világ minden pontjáról.

Egy szép napon el is határoztam, hogy „kiküldött tudósítónak” léptetem elő magam, és ezentúl valóságos eseményekről számolok majd be.

Próbafutásként kisebb eseményekkel kezdtem. Ha jól emlékszem, első képzeltbeli kirándulásom Hollandiába, az Északi-tenger partjára vezetett, ahol egy váratlan tengerár elöntötte a környező házikókat. Egy német napilapból ollóztam ki a történeteket. Minden egyes szó igaz volt benne, az én jelenlétem kivételével. Ezt az angol királynő beszéde követte a parlamenti kurzus megnyitása alkalmából. Leírtam a brit képviselők hangulatát, idéztem II. Erzsébet szavait és Sir Winston Churchill miniszterelnök válaszát. De nem tettem fel kérdéseket se az egyiknek, se a másiknak. Olyan szerényen viselkedtem, mint ha ott sem lettem volna.

1953 májusában lett a szimpatikus svéd Dag Hammarskjöld az Egyesült Nemzetek Szervezetének a főtitkára. Elhatároztam, hogy jelen leszek ünnepélyes beiktatásán a világszövetség New York-i palotájában. Ott is voltam (lélekben...) és hosszan idéztem székfoglaló szónoklatából. Könnyes lett a szemem, amikor a gyűlésterem elnöki székéből, tökéletes angol kiejtéssel szólt a világ összes nemzeteinek képviselőihez: „In my new official capacity the private man should disappear and the international public servant take his place.” Vagyis:

„Az én új hivatalos minőségemben nincs többé helye az egyszerű polgárnak. Szerepét a nemzetközi szervezet szolgálója veszi át.” Szép és szerény, nem?

Mi volt a legemlékezetesebb élményem? Minden kétség nélkül a négy nagyhatalom 1955. július 18-i békekonferenciája Genfben. A négy (akkori) nagyhatalom vezetői adtak randevút egymásnak ebben a békés és gazdag tóparti városban, azzal a céllal, hogy az évtizedes hidegháború után felenyhítsék a nemzetközi kapcsolatok hőmérsékletét. Ebből nekem sem szabadott kimaradnom...

Ott voltam hát (elképzelésben) a Genf-Cointrin repülőtéren, hogy üdvözljem a küldöttségeket. Már ez is megérte, hogy ott szorongjunk százával, egymás lábára taposva, a nemzetközi sajtó kordonja mögött. Elsőnek Eisenhower tábornok gépe, az Air Force One landolt. A civilbe öltözött amerikai elnököt John Foster Dulles, a morózus szemüveges külügyminiszter követte. Sir Anthony Eden, a brit miniszterelnök volt a következő, majd Edgar Faure, a kopasz, szemüveges francia kormányelnök érkezett.

Ezután került sor a leglátványosabb jelenetre. Nem egyszerű érkezés volt ez, hanem valóságos invázió. Két rövid évvel Sztálin halála után a Szovjetunió még „kollektív vezetés” alatt állt. Négyen osztották meg a hatalmat, amíg Hruscsov át nem vette a vitathatatlan főnök szerepét. Négyen szálltak le az Aeroflot síneiben érkező Iljuszinból. Három civil: Hruscsov, a Kommunista Párt főtitkára, Bulganyin, a szovjet állam elnöke, Molotov külügyminiszter, s velük, tábornoki egyenruhában, Zsukov honvédelmi miniszter.

Miután mindannyian nagy túlköléssel, motoros rendőrök védelme alatt útnak indultak, mi, újságírók hűségesen követtük őket a neoklasszikus stílusú Eynard palotáig. Honnan tudtam, hogy az Eynard palota neoklasszikus és hogy az a genfi kanton székhelye? Hát a külügyminisztérium útikalauzából.

E sorok olvasója tudja csak, hogy nem voltam ott. Mert a tudósításnak egyébként minden egyes sora igaz. Tisztességesebb az ilyesmi, mint a helyszínen lenni és elferdíteni a valóságot. De azért a titok csak maradjon közöttünk.

EZER MÉTERRE LENGYELORSZÁG FÖLDJE ALATT

1956 tavaszán megengedték, hogy életemben először ne csak képzeletben, de valóban is átlépjem szülőhazám határát. Persze szó sem lehetett arról, hogy a megvetni való kapitalista világot látogassam meg. Első utam három „baráti” országba, Csehszlovákiába, Lengyelországba és Kelet-Németországba vezetett. Végre igazi riportokat készíthettem a kiagyalt, virtuális fantazmagóriák helyett. A legérdekesebbet persze nem írhattam meg. Sem azt, hogy keletnémet kollégámmal titokban átcusszantunk Nyugat-Berlinbe, ahol az elegáns, autókkal teli Kurfürstendamm luxusboltjainak kirakataiban olyan holmikat láttam, amiről mi Magyarországon csak álmodoztunk.

Sem pedig azt, hogy Lengyelországban a beszéd sokkal szabadabb volt, mint nálunk, a szellem pedig kifejezetten forradalmi. Alig landolt a MALÉV kis amerikai, Douglas márkájú, harminc vagy negyven utasra mért propelleres gépe a varsói reptéren, és máris két szimpatikus kolléga ugrott a nyakamba a varsói esti laptól. Hosszan ráztunk kezet, felkapták a cuccaimat, beültettek a kocsijukba és azonnal politizálni kezdtek. Alig tudtam felocsúdni a meglepetésből. Mert már az első néhány szóból megértettem, hogy az eszmezsere politikai vonala, a budapesti szokásokkal szemben, százszázalékosan őszinte, cenzúrázatlan volt. Újdonsült barátaimmal hamarosan jól megértettük egymást.

Kapcsolatunk még őszintébbé, még szorosabbá vált, amikor érkezésem estéjén elcipeltek a varsói újságíróklubba, ahol egy-két kupica lengyel vodkával olajoztuk meg az eszmezsere. Attól fogva, mialatt Varsóban tartózkodtam, minden esténket valamilyen klubban töltöttük: ha nem az újságíróklubban, akkor az írók, a színészek vagy az egyetemi tanárok klubjában. Kollégáim mindenkit mindenhol ismertek és mindenkinek bemutatnak. Fantasztikus volt!

Ha a magyar az itókától hamar beszédessé válik, honfitársaink mégis messze elmaradnak lengyel barátaink mögött, akiket a vodka különféle fajtái – és tanúsítom, hogy sok van belőlük! – vég nélküli tereferére ösztönöznek. 1956 tavaszán Lengyelország levegőjében már nagyon jól lehetett érezni a rendszerrel szembeálló elégedetlenség forradalmi szellemét. Noha a lengyelek olvasottak, a lányok pedig szépek, mégis ritkán cseréltünk eszmét irodalomról vagy a csinos hölgyekről. Kizárólag politikáról esett szó közöttünk. Újdonsült barátaim számára nem volt kétséges, hogy 1956 a szovjet táborban a forradalmi események éve lesz. Így is történt. A lengyelek mutatták a példát. Egy hónappal lengyelországi vizitem után, június 28-án tört ki a tragikusan végződő poznańi munkáslázadás, amelynek az előérzete akkor már ott vibrált e baráti ország levegőjében.

– Szeretnél magad is meggyőződni arról, mit érez, hogyan vélekedik nálunk az egyszerű ember? – kérdezte Mietek kollégám. – Járd be az országot, fedezd fel, miként gondolkodnak a lengyelek arról a rezsimről, amelyben több mint egy évtizede élnek. Tölts egynéhány napot a terepen. Merre szeretnél utazgatni?

Mit válaszoljak? Varsón kívül csak Krakkóról meg Gdanskról volt némi távoli fogalmam. Meg is mondtam neki. Mietenk elgondolkodott:

- Gdansk fent van északon, a Balti-tenger partján. Krakkó pedig a Tátra-hegység mentén, nem messze a déli határtól.

- Én is így tanultam az iskolában...

- Ezek szerint szeretnéd bejárni az egész országot az egyik végétől a másikig.

- Szeretni szeretném. De hogyan?

- A rendelkezésedre állítunk egy autót tolmáccsal. Kamila lesz az idegenvezető, vele beszéld majd meg a részletes útitervet.

Mietenk barátom hű volt az ígéretéhez. Harmadnap korán reggel ott állt a kis sárga Moszkvics a szálloda bejárata előtt. Kamila ült a volánnál. Ez a szimpatikus fiatalasszony volt a sofőröm, az idegenvezetőm és a tolmácsom is. Jól beszélt angolul.

- Azt javaslom, kezdjük északon - mondta. - A következő két-három napra ugyanis szép időt jósolnak. Meglátod, milyen csodálatos a Balti-tenger vidéke.

- Gdanskot is meglátogatjuk?

- Persze. Azzal kezdjük. Ott megismered majd a Szent Mária-katedrális, a hajógyárat és ha tényleg napsütéses az idő, megpróbálunk megmártózni a Balti-tenger vizében.

- Milyen messze van innen Gdansk?

- Innen Varsótól? 420 kilométerre.

- Gyerünk! Ha jól gurulunk, odaérünk ebédre.

- Megéri. Főleg, ha szereted a tengeri halfélét. Ha te is tudsz vezetni, akkor majd váltogatjuk egymást.

- Vezetek, úgy ahogy... Amikor alkalom adódik rá, de nincs jogosítványom.

- Akkor jobb, ha inkább rám bízod. De mondd csak, Magyarországon jogosítvány nélkül is lehet vezetni?

- Még csak az hiányozna! Titokban csinálom.

- Nem értem. Hogyan lehet titokban autót vezetni? Éjszaka? Egy fekete autót, hogy ne lássák?

A lengyelek szeretik a fanyar akasztófahumort. Kamila is így volt vele.

- Újságom kocsijának a sofőrje jó barátom. Amikor valamilyen hivatalos randevúra szállít engem, megesik, hogy szerepet cserélünk. Átadja nekem a volánt és tanítgat a mesterségre.

- Miért nem vizsgázol le?

- Mi a csudának? Soha az életben nem lesz saját autóm.

- Pessimista vagy.

- Realista.

Kamila szó nélkül bólintott. Rátaposott a gázpedálra, a Moszkvics megugrott és máris úton voltunk Gdansk felé.

A katedrális megdöbbenőnek találtam. Inkább grandiózus volt, mint szép. Masszív vörös téglás sziluettje, két mértéktelenül nagy tornyával az őt körülvevő elegáns kis családi lakok közé szorult be, amelyekben a múlt századokban nemesi családok vagy jómódú Hanza-városi kalmárok éltek, s most valószínűleg a lengyel politikai élet kivételezettjei találtak bennük tanyát. Kamila elmesélte, hogy a 14. és a 15. században épült Szent Mária-székesegyház a világ legnagyobb templomai közé tartozik, amelyben huszonötezer hívő is részt vehet a misén. Azt is megtudtam tőle, hogy a 16. század vallási reformja után egészen 1945-ig evangélikus templom lett belőle. A katolikus egyház csak a második világháborút követően vette vissza ezt a masszív építményt.

Másnap egy vakítóan napsütéses reggelre ébredtünk.

- Csoda szép meleg napunk lesz - mondtam a reggelinél. - Mielőtt útra keltünk, ha jól emlékszem, te nekem a strandról beszéltél.

- Szerinted csoda szép meleg? Bizonyék arra, hogy sohasem jártál a Balti-tenger környékén.

- Mert, ha jártam volna, akkor mit mondanék?

- Akkor tudnád, hogy a napsütés errefelé ritkán jelent magas hőmérsékletet. Mindig fújdogál a szél, a tenger vize pedig még nyáron is megtartja alacsony hőmérsékletét, ami ugyancsak lehűti a parti levegőt.

- Ne ijesztgess!

- Nem ijesztgetlek, csak figyelmeztetek. Nehogy utána a panaszkönyvet kérjed tőlem.

- Próbáljuk ki. Felszaladok a szobába az úszónadrágomért...

Huszonöt évesen, ma fedezem fel, most látom először a tengert! A száraz Nagyalföldön jöttem a világra, sohase léptem át hazám határát. Ez volt életem első találkozása az óceánnal. Olvasmányaimban rendszerint az Atlanti- vagy a Csendes-óceánról, a Földközi- vagy a Fekete-tengerről volt szó. Csak Thomas Mann említette regényeiben a Balti-tengert. Nem csoda, hogy kíváncsi voltam rá. Útra keltünk és autónk hamarosan maga mögött hagyta az iparosított Gdanskot. Az országúton nyugat felé fordultunk és nem messze, tíz vagy tizenöt kilométerrel odébb, Sopotban, ezen a szép tengerparti fürdőhelyen kötötünk ki. Sütött a nap, de a szeles levegő mégis megdidergtetett. Nem éreztem a hideget, mert engem a helybeli atmoszféra nyugtázott le.

Mi jellemezte az első pillantásra a Balti-tengert? Először is a csöndesség. A strand ezen a késő tavaszi hétköznapon néptelen volt. A csendet csak a madárcsiripelés és a partot érő hullámok ütemes csapkodása törte meg. Mi volt az első, mindent átfogó benyomásom a Balti-tengerről? Minden kétség nélkül a szürke szín. Szürke volt a tenger vize, szürkés a bárányfelhőkkel díszített ég-bolt, és szürkének találtam a finom homokkal behintett partot is. A levegő is szürke volt. Világosszürke. Megnyugtató. Ha egyetlenegy jelzővel kellene meghatároznom a Balti-tenger jellegét, személyiségét, látványát, atmoszféráját, azt

mondanám róla, hogy szürke. De nem unalmasan szürke. Nem ám! A szürke szín, árnyalatától függően, lehet elegáns vagy szegényes, megnyugtató vagy taszító. Hát a Balti-tenger nekem mindenekelőtt elegáns és megnyugtató volt.

Ott láttam először a kosárfotójként is, ezeket az ember nagyságú, nádból fonott, legalább egy évszázad óta létező stílusos skatulyákat, amelyekbe a nap-sütés, a szél, a hideg vagy az eső ellen védekezve húzódnak be a félmeztelen fürdőzők. Egyedül vagy kettesben, ahogy adódik. A tengerparton rengeteg volt belőlük.

Aznap délután, visszafelé menet, elhatároztuk, hogy meglátogatjuk az utunkba eső gdanski hajógyárat. Ott volt az Sopottól néhány kilométerre, a Balti-tengerbe ömlő Visztula folyó deltájának egyik szigetén. Kamila ismert valakit a szakszervezetből, sikerült neki telefonálnia a portáról és engedélyt szerezni arra, hogy egy magyar újságíró elbeszélgesse néhány munkással.

Soha életemben nem jártam még hajógyárban. Hihetetlen nagynak találtam mindent, amerre csak a szemem elkalandozott: a dokkokat, a gyárépületeket, a fantasztikusan magas darukat, és persze az építés alatt álló hajókat. Gdansk a múltban Németországhoz tartozott és ebben a több évszázados üzemben, az idő és a technika haladtával, egyre nagyobb tengerjárókat építettek. Előbb vitorlásokat, utána pedig gőzhajókat. A második világháború alatt még százötven tengeraltjárót is gyártottak a náci hadiflotta számára. A háború után a baráti kommunista országok rendeltek hajókat a gdanski művektől.

Ezt mesélte el nekünk egy fél tucat nagy termetű, zöldes kezeslábba öltözött festőmunkás, akik az építés alatt álló óceánjárók oldalára felfüggesztett deszkákon állva mázolják ezeket a kolosszusokat. Mint a beszélgetésből kitűnt, a megrendelések zöme a Szovjetunióból érkezett, amelyeket „baráti áron” kellett végrehajtani. Innen származtak-e a rendkívül alacsony bérek? Vagy onnan, hogy a lengyel népköztársaság társadalmi rendszere képtelen volt biztosítani a lakosság jólétét, élelmiszer-ellátását? Ott hallottam először, hogy gyakran még kenyér sincs a lengyel élelmiszerboltokban, és ott derült ki az is, hogy ha Varsó, a főváros, ebből a szempontból a kirakat szerepét tölti be, a vidéki élelmiszerboltok fehérre csempézett falaikkal olyan üresek, hogy gyógyfürdőkre hasonlítanak. Félórás eszmecserenk alatt jóformán semmi másról nem volt szó, mint ennivalóról. Jobban mondva az ennivaló hiányáról. Ezek a megtermett, nehéz fizikai munkások éhesek voltak. Tőlem akarták megtudni, van-e mit enniük a magyar dolgozóknak.

Ha visszagondolok gdanski látogatásomra, 1956 tavaszán aligha tudtam volna elképzelni a munkások baráti, udvarias beszédmodorából, hogy a hajógyár 1970 decemberében egy kegyetlenül megtorlott munkáslázadás helyszíne lesz. 42 munkás fizetett érte az életével. Tíz évvel később, 1980 augusztusában, ott alakul meg Lech Wałęsa, az addig ismeretlen, egyszerű villanyszerelő irányítása alatt Solidarnosc, a Szolidaritás néven ismert független szakszervezet, amely nagy hatást gyakorol majd a lengyel politikai életre és fontos eleme

lesz a rendszerváltozásnak is. Olyannyira, hogy 1990-ben Wałęsát, a gdanski hajógyár munkását választják meg az első demokratikus lengyel köztárság elnökének.

Hatszáz kilométernyi kocsikázás után késő este érkezünk Krakkóba.

- Itt egy kicsit otthon vagyok - mondtam Kamilának.

- Tényleg? Jártál már itt? Miért nem mondtad?

- Ne érts félre, most vagyok itt először. De Krakkó 1848 és 1918 között az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott.

- Igaz, nem gondoltam rá.

Másnap este, a városnézés után, idegenvezetőm feltette a kérdést:

- Mit kedvelsz inkább? A magasságot vagy a mélységet? Height or depth?

Kamila szeretett mókázni. Vicces nép a lengyel, annak ellenére, vagy éppen azért, mert országa történelmében sok tragikus perióduson ment keresztül. Én is szeretek viccelődni, mégsem értettem, mit akar.

- Mi köze az egyiknek a másikhoz, Kamila?

- Egyszerű. Itt vagyunk a Kárpátok tövében, egy ugrásra Lengyelország legmagasabb csúcsától, a kétezer ötszáz méteres Rysytól. Fantasztikus onnan a kilátás a hegyvidékre!

- Mit csináljak én a csúcson? És mivel nem gyanítod, tudd meg: tériszonyom van. Még egy sámlira is nehezen mászok fel. Azért jöttem ide, hozzátok, hogy kitapogassam az egyszerű emberek érzéseit, véleményét, hogy alkalmam legyen velük elbeszélgetni. Úgy, mint Gdanskban. Nem a hegytetőn.

- Nahát, éppen ezért választhatod a mélységet is.

- Ne haragudj, de nem látom, hova akarsz kilyukadni velem.

- Volna kedved a hajógyári munkások után a szénbányászokkal is találkozni?

A meglepő javaslat váratlanul ért. Annál is inkább, mert a tériszony mellett én klausztofóbiás is vagyok. Az orvosok szerint a kettő rendszerint együtt jár.

- Találkozni a bányászokkal odalent, a föld mélyén?

- Inkább a kantinjukban szeretnél volna velük beszélgetni? Amikor feljönnek a föld alól ebédelni? A bányászoknak nincs kantinjuk. A bánya mélyén esznek, ha van mit.

- Mély az akna?

- Minden szénbánya mély. Errefelé ezer-ezerkétszáz méter körüli a mélység.

Amit mondott, azt egyaránt ijesztőnek és izgatónak találtam. Ez volt az első és valószínűleg az utolsó alkalmam egy kis időt tölteni több mint egy kilométer mélységben a föld színe alatt... Ha a félelem visszatart, mondtam magamban, soha többé nem lesz lehetőségem meglátogatni egy szénbányát. Haboztam, de a kísértés erősebbnek bizonyult, mint az aggodalom.

- Hol vannak a te szénbányáid?

Idegenvezetőmnek mindenre volt válasza. Előhúzott egy térképet a táskájából és kitergette előttem az asztalon.

– Itt vannak mind, nem túl messze, Katowice környékén. Az egy bányavidék. A legtöbbjük szénbánya, de van só- meg ezüstbánya is.

– Maradjunk a szénnél...

– Wieczorik, Murcki, Wujek, Boleslaw – kezdte felsorolni Kamila a különböző bányák nevét.

– Wieczorik vagy Wujek? Akármelyik. Soha az életben nem hallottam róluk.

– Akkor folytatom: Sobieski...

– Stop, Kamila! – kiáltottam fel. – A Sobieski bányára szavazok.

Meglepve bámult rám.

– Ismered valahonnan? Hallottál róla?

– Hogyne ismerném. Nem tudod ki volt Sobieski János?

Felnevetett és a homlokára csapott:

– Jan Sobieski. Hát persze hogy tudom. A mi királyunk. Lengyelország királya. Ő rakta meg 1683-ban Bécs alatt a törököket.

– Pontosan. Így sikerült kikergetni őket a mi civilizált Európánkból. Gyerünk a hős Sobieskihez köszönetet mondani, hogy megszabadított az ottománoktól!

Egy pillantást vetettem a térképre. A szénbányák mind Katowice környékén voltak, közel Krakóhoz. Kora délelőtt értünk oda, és az autóból kiszállva Kamila bevallotta, hogy ő is klausztrofóbiás.

– Menj le egyedül – mondta. – A hölgyek ritkán látogatják a szénbányákat.

– Hogyan fogok velük beszélni? Kézzel-lábbal?

– Na, éppen ezt akartam neked mondani. Szilézia a háború végéig Németországhoz tartozott és az idevalósiak legtöbbször ért németül. Nem lesz szükséged tolmácsra.

Az akna bejáratánál kaptam egy fekete overallt is a látogatásra szóló engedéllyel. Hozzá egy lámpával felszerelt bányászsisakot. Büszkén nézegettem magam az öltöző tükrében, mialatt a magyar bányászok jól ismert himnuszát dúdoltam: „Szerencse fel,/Szerencse le,/Ilyen a bányász élete...”

A kapuőr, aki elkísért, nem tudott németül. Mondtam neki: „Prose bardzo” – Legyen szíves, és „Dzsinkuje bardzo” – Köszönöm szépen. A két általam ismert lengyel kifejezést. Ez felbátorította és saját nyelvén árasztott el egy véget nem érő magyarázkodással. Utána felfedezte, hogy nem értem, amit mond és csak kézzel-lábbal hadonászott. Talán így is volt jobb. Amikor kínok vannak kilátásban, kevésbé kellemetlen a meglepetés, mint az előzetes figyelmeztetés. A jóember begyömöszölt engem egy rácsos ajtójú bányaliftbe és vigyorogva figyelt, miközben benyomta a gombot. Ő tudta, miért. Gyakran mentem már le a liften a hatodik emeletről a földszintre és az ilyen huszonöt méteres utazás rendszerint két vagy három percig tartott.

De nem Sobieski Jánosnál. Ott úgy éreztem, mintha ejtőernyő nélkül dobtak volna az űrbe egy repülőgépről. A vaspántokból összetákolat remegő bá-

nyalift irtózatoss csörgő-recsegő zajjal hullt a feneketlen mélységbe. Az volt a benyomásom, hogy néhány rövid perc alatt értük el az aknát, valahol ezer méterre a föld alatt. A zuhanás úgy megijesztett, hogy még a klausztrófóbiámról is elfeledkeztem.

Aki még nem járt szénbányában, nem tudja elképzelni, milyen ez a föld alatti világ. A plafon alacsony, az akna, a piciny bányáslámpák fényében, a régi mondás szerint „olyan sötét, mint az ördög feneké”. És a lengyel bányászok ebben a kegyetlen atmoszférában töltöttek heti negyvennyolc órát, hogy kicsákyozzák, vagy villamos fúróval bontsák a szénfalat ebben a fullasztó, gázszagú környezetben. Én, az újonc, úgy éreztem, hogy még egy rövid órácskát is nehéz elviselni a föld gyomrában. A bányászok szívesen vették látogatásomat, mert az, ha csak néhány percre is, megszakította a monoton robotolást.

– Nem a nehéz munka zavar bennünket – mondták nekem, miután többen körülvettek. – Bányásznak lenni nálunk családi hagyomány. Apánk, nagyapánk is bányász volt. Büszkék vagyunk a mesterségünkre. De ha kemény munkát végez az ember, megfelelően kell táplálkoznia. Nem lehet, nem szabad az ilyesmit üres hassal csinálni.

Itt hallottam először szó szerint azt a rövid, de energikus követelést, ami néhány héttel később a poznaí munkáslázadás jelszava lett és hamarosan elterjedt az egész országban: „Zadamy chleba!” Kenyeret követelünk! Már nem emlékszem, miként mondták németül: „Wir brauchen Brot? Wir benötigen Brot? Wir bemüssigen Brot?” De ennek az egyszerű, érthető és szívfacsaró követelésnek a jelentősége nem tűrt félreértést. Tizenkét évvel a véget nem érő gyilkos világháború után, amelyben országuk rengeteget szenvedett, a keményen dolgozó lengyel munkásnak még mindig nem volt elegendő ennielője.

A békés felvonulás Poznań utcáin ugyanezzel az egyszerű jelszóval kezdődött. A tüntetők tábláin csupán ez a két szó állt: „Zadamy Chleba!” A lengyel munkás nem készült feldönteni a politikai rendszert, csak azt hirdette, azt kiáltotta a világba, hogy éhes. A kommunista rendszer kenyér helyett géppuskagolyóval válaszolt. Négyszáz harckocsival és tízezer katonával utasította vissza ezt az egyszersmind jogos és békés követelést. Hamarosan hetven vagy nyolcvan halott és több mint ötszáz sebesült hevert a város járdáin.

Mindezt én már Budapesten, napilapom szerkesztőségében tudtam meg. Nem a lengyel, hanem a nyugati sajtóból. A poznaí munkások lemeszárítása tiltott téma volt. Nem esett nálunk egy szó se róla.

A gdanski hajógyári munkásokkal és a katowicei bányászokkal való találkozás után nem volt nehéz megértenem, miért vonultak ki az utcára poznaí honfitársaik.

LÁTOGATÓBAN NASSZERNÉL

1956. július 26-án, csütörtökön, Nasszer ezredes államkézbe vette a Szuzei-csatornát. Másnap, pénteken, Szirmai István, az *Esti Budapest* börtönből szabadult új főszerkesztője (aki később Kádár propagandafőnöke lett) az irodájába hívat és bejelenti nekem: „András, csomagolj! Mihelyt meglesznek a papírjaid, Egyiptomba utazol tudósítónak egy hónapra... Nekünk meg a *Szabad Nép*nek küldesz majd cikket minden nap.” „Viccelsz?” – kérdeztem tőle. Szirmai rám hunyorgott aranykeretes pápaszeme mögül és azt mondta: „Ez tényleg viccesen hangzik, de mégis igaz.”

Így azután csonka, Csehszlovákiára, Lengyelországra és Kelet-Németországra korlátozott útlevelembe beütöttek két új stemplit. Érvényes lett Nyugat-Európára és Afrikára is. A Nemzeti Bank pénztárosa, felülről jövő különleges utasításra, átnyújtott nekem 150 angol fontot ötfontos bankjegyekben, az akkor még fiatal II. Erzsébet portréjával. Ebből a napi öt fontból kellett táplálkoynom, közlekednem, s szórakoznom is, ha még jutott belőle. És augusztus 1-én a KLM repülőgépén Kairóba, ebbe az ismeretlen, a nyári forróságtól elkábult metropoliszba érkeztem.

Mi volt az első benyomásom, mialatt a taxi a repülőtérrel a magyar követségre vitt? Minden kétségen kívül, az egyiptomi hadsereg jelenléte. A júniusi népszavazással Nasszer nemcsak az állam élére került, de az új egypártrendszerrel bevezette a katonai diktatúrát is. Ezt bizonyította az utcákon nyüzsgő sok zöld színű egyenruha és militarista propagandaplakát. Az egyiptomi katonai államszervezés szimbóluma, a vászonra festett, két szárnyát kiterjesztő óriási zöldes színű sasmadár hidalta át Kairó központi sugárútjait az építmények első emeletének magasságában. A zöld uniformisok és a vele járó sasok engem a Wehrmachtra emlékeztettek.

Ez volt a leginkább szembetűnő vízió. Egy-két nap után általánosabb képem alakult ki a városról, a kairói élet szimbólumairól. Megpróbálom ezeket feleleveníteni több mint hat évtized távolából.

A magyar kontinentális klímával szemben a vakító napfény és a száraz, csapadékmentes, bőr alá hatoló meleg, a mi utcaseprőkkel és öntözőkocsikkal telt, rendezett utcáinkhoz, s a Budapesten akkoriban uralkodó „csendrendelet-hez” képest a fülsértő zaj és a hulladékokkal teli járda. A Budapesten sétálgató honpolgárokhoz képest a lakosság kevertsége. A szállítóeszközök elképzelhetetlen vegyessége, tarkabarkasága. Az autókon, teherautókon, kerékpárokon és motorbiciklikén, a tetőjükig megrakott buszokon kívül rengeteg másféle jármű nyüzsgött még az utcákon és a keskeny sikátorokban. Lófogatú szekér, szamár, öszvér és teve, talicska, targonca, saroglya és nem utolsósorban, az emberi hát. A forgalom persze a közlekedési szabályokat teljesen figyelmen kívül hagyva zajlott.

A kiskereskedelem minden elképzelhető és elképzelhetetlen fajtája. Mindennél, mindenki, mindenhol árult mindenfélét. Az enni- és innivalóktól a hasznos és haszontalan holmikig. Zsebből, ponyváról, pult mögül, piacon, boltban, zsidvásárban, vásárcsarnokban, ablakon keresztül. A javasolt áraknak semmi közük sem volt a portékák valóságos értékéhez. A kereskedelem sport volt a kairói kalmárnak, az alkudozás pedig driblizés³⁴ egy futballmeccsen.

Hozzáteszem az előbbiekhöz, a városi együttélés által megkövetelt polgári fegyelem szabályait a kairóiak nemcsak nem vették figyelembe, de nem is ismerték ebben az emberi dzsungelben, ahol európai öltözetű, elegáns polgárok vegyültek a helybeli, hálóingre hasonlító dzsellabás járókelőkkel.

Nem volt veszteni való időm a nézegetéssel. Mindennap két tudósítást kellett küldenem. Az egyiket a déli lapzárta előtt az *Esti Budapestnek*, a másikat a késő esti órákban a *Szabad Népnek*.

Munkabázisomnak a magyar követség irodája, lakhelynek pedig a követség vendégeinek szentelt spártai egyszerűségű rezidencia szolgált. Egyiptomi kalandom előtt nem volt semmi kapcsolatom a magyar diplomáciai személyzettel. Kairói tapasztalataim hát igen megleptek.

A brit koloniális típusú épület egyik tágas irodájában kaptam egy munkaszettet, rajta egy írógéppel, egy csoport fiatal követségi alkalmazott társaságában. Ők az irodai órák többségét ceruzahegyezéssel, papírrakosgatással és egyéb ilyesfajta elfoglaltsággal töltötték. Lehetetlen volt megállapítanom pontos hivatásukat. Néha felcsengett a telefon. Ilyenkor egyikük franciául vagy angolul próbált választ adni, de nem sok sikerrel. A nyelvtudás láthatólag nem tartozott az alkalmazási kritériumok közé. Mindez azonban nem az én problémám volt. Nekem igazában a sajtóattaséra volt szükségem.

Hát a sajtóattasé idejének legnagyobb részét a magyar sajtó olvasására szánta. Érzésem szerint abból tájékozódott a helyszíni eseményekről is. Kértem, adjon nekem ötleteket cikkíráshoz, mondja meg, mit hol és hogyan keressek. Hozzon kapcsolatba érdekes, mérvadó forrásokkal, emberekkel, szerezzen nekem meghívásokat fontos eseményekre, koktélokra, sajtókonferenciákra, meg ami még csak eszébe jut. Sajnos semmi sem jutott az eszébe. Úgy éreztem, nem is nagyon próbálja. „Menj csak a Tájékoztatási Minisztériumba, ott majd mindent megmondanak neked.” Baráti gesztusként felajánlotta nekem a helyi angol és francia nyelven megjelenő sajtóorgánumokat. Ott porosodtak egy polcon a felbontatlan címszalagok alatt. Láthatóan soha senki sem volt rájuk kíváncsi.

Következő utam a követségi telegráfistához vezetett. Miért, miért nem, szó sem lehetett arról, hogy telefonon vagy telexen küldjem cikkeimet Budapestre. Az „ellenség” beleütötte volna talán az orrát az én fogalmazványaimba. Táviratozni kellett őket a külügyminisztériumba. A követség épületének a tetején volt egy óriási antenna. Azon át morzézta cikkeimet egy erre specializált mun-

katárs. Ti-ti-ti tá-tá-tá ti-ti-ti. A sok kis pontot meg vonást a Bem téren valaki gépelt szövegre ültette át, s egy futár vitte a papírokat a szerkesztőségbe. Mind ez technikai kérdés volt, nem az én ügyem. Legalábbis úgy hittem, mert nem számoltam a táviratozás ideológiai oldalával.

Az én táviratosom, egy alacsony, befelé kancsító fiatalember, a padláson dolgozott. A tízméteres antenna alatt, a borzasztó nyári hőségben. Rövidnadrágban, mezítláb, félmeztelenül csinálta a dolgát éjjel-nappal. Problémám nem esztétikai volt velem, hanem mint már mondtam, ideológiai jellegű. Miért? Mert ő többször is lemászott a padlásról, kezében az én gépelt újságcikkemmel, rám bandzsított és ujjával egy mondatra bökve rám röffent: „Farkas elvtárs, én ezzel a te megállapításoddal nem értek egyet.” „Hogyhogy nem értesz egyet?” „Ideológiai szempontból nem helyes, amit mondasz” – felelte, csupasz gyomrát vakargatva. És választ nem is várva, megpróbált nekem tanácsot adni, korigálni a szöveget. Ebből minden alkalommal heves vitatkozás támadt közöttünk. Többször majdnem le is késtük miatta a lapzártát.

A többi fiatal munkatárs kuncogva asszisztált eszmecseréinkhez, amelyek felélénkítették unalmas munkanapjaikat. Egyikük, egy szimpatikus, nagy természetű, izmos fiú, miután a duzzogó telegráfistát visszaparancsoltam a háztető alá, azt javasolta, menjek vele a bazárba egy hamis Omega órát vásárolni. „Úgy látom, te tudsz angolul, jönnél velem tolmácsolni?” A bolhapiac cikktémának szolgálhatott, hát rögtön bele is egyeztem és másnap ott kóborogtunk a standok között. Így tudtam meg, hogy újdonsült barátom egy téeszcséből került a diplomáciába, parasztszármazásának köszönhetően. Csakúgy, mint legtöbb kollégája, akiket valahonnan „előléptettek”.

Olyan idős lehetett, mint én, ugyancsak nagyalföldi származású. Jól megértettük egymást. Elmeséltem neki a legújabb pesti vicceket, találtunk olcsó hamis Omega karórákat, amit hosszú gesztikuláló alkudozással vettünk meg egy hálóingés, szakállas alkalmi kereskedőtől. Bandukolás közben, mint két fiatalember között várható volt, a lányokra terelődött a szó. Fel is tettem neki a kérdést, alkalma van-e itt a helyi fekete szemű hastáncosnókkal kapcsolatba kerülni.

Ott, a bazár kellős közepén derült ki, hogy diplomatáinknak szigorúan tilos volt bármilyen intim kalandba keveredniük egy, a szovjet táboron kívüli ország női elemeivel. Kémkedés, beszerzés és egyéb állambiztonsági veszélyek miatt, magyarázta újdonsült ismerősöm. „Hát akkor, amíg te itt vagy, kolos-torba vonulsz?” – kérdeztem tőle. Megnyugtató. Mint mondta, a külügyminisztérium gondot visel a nőtlen férfiakra. Ez meglepett. „Tényleg? Hogyan?”

Ímígy fedeztem fel, hogy a kommunista blokkon kívüli összes követségen vannak titkárnők, akiknek hivatása, a gépírás mellett, a nőtlen diplomatákkal való nagyon is személyes jellegű foglalkozás. Megtudtam, hogy ez még az érintett hölgyek szerződésében is benne van.

Következő állomásom a Tájékoztatási Minisztérium volt. Ott jóformán az összes férfi alkalmazottak tiszti egyenruhát viseltek. Bizonyítékként, hogy az egyiptomi hadsereg nemcsak a csatatéren diktálta az iramot, hanem a civil életben is. Első benyomásaim pozitívak voltak: szervezett légkör, logikus útbaigazítás, névtáblák az ajtókon, modern irodák, forgó ventilátorok a plafon alatt, udvarias hangnem. Magas rangú tisztetek fogadtak bennünket, újságírókat. Ezredesek, alezredesek, őrnagyok. Mind kitűnően beszélt angolul, brit akcentussal. Jó részük a volt brit gyarmatosítónál, a Sandhurst-i katonai akadémián csiszolta ki nyelvtudását.

Engem egy őrnagyhoz vagy alezredeshez vezetnek. Kérdezi, honnan jövök. Előre örülök a továbbiaknak, mert tudom, hogy Nasszer terve kútba esett az angolszászokkal az asszuáni gát ügyében, s emiatt ő az utóbbi napokban gyorsan a Szovjetunióval egyezett meg. Tehát most barátok lettünk. A bajuszos óbester talán nem fog a nyakamba borulni, de remélem, majd haverkodik egy kicsit. Várom, hogy fellazuljon, mosolyogjon. Hiába. Semmi jel.

Udvarias. Kimért. Átad egy meghívót az államfő sajtókonferenciájára. Megköszönöm. Kérdezi, akarom-e meglátogatni a csatornát. Akarom. Akarok-e csinálni egy városnéző riportot Kairóról. Akarok. Akarom-e látni a múmiákat a múzeumban? A múmiákat is feltétlenül akarom. Gondosan feljegyzi mindezt egy nekem nyitott dossziében. Végzi a dolgát, úgy ahogy kell. Se többet, se kevesebbet. Ott érzem igazán, hogy csak egy nagyon kis országot képviselek. Tízmillió lakos, kilencvenháromezer négyzetkilométeren. Se kőolaj, se tengeri flotta, se adómentes bankolás számozott betétekkel. Ergo, keveset nyomunk a nemzetek közötti kapcsolatokban. Megpróbálom a „small talk”, a csevegés cselét. Hiába. Elnéz a fejem fölött, az órájára pillant. Közben nyílik az ajtó, s vele együtt az ő arca is széles mosolyra nyílik. A londoni *Times* tudósítója lép be a szobába. A volt gyarmatosító szócsöve. Tisztem kitárt karral üdvözlö. A londoni Fleet Street, az újságok utcája, többet jelent neki, mint a *Szabad Nép* székház.

Az államelnök sajtókonferenciáin mindannyian egyféle kezelésben részesülünk. A terem nagy, rengeteg széksor van benne, mind elfoglalva. Hőség ide, hőség oda, az öltöny és a nyakkendő kötelező. Csupa nyakkendő férfi, hölgyek nincsenek a teremben. A zsigongás hirtelen elnémul, Nasszer érkezik két magas rangú állami tisztviselővel. Mindhárman civilben vannak. Sötét öltöny, fehér ing, sötét nyakkendő. Nasszer arcbőre is sötét, onnan villog ki hófehér fogazata. Mögöttük egy magas, fehér zakós, szigorú tekintetű testőr. A három úriember helyet foglal velünk szemben az emelvényen, míg a testőr, szétterpesztett lábakkal áll Nasszer mögött az egész ceremónia alatt.

E testes, gyakran mosolygó, angolbajuszos férfin érezni lehet, hogy hazájában ő a helyzet korlátlan ura. Erre utal viselkedése, mondanivalója. Angolul szól hozzánk. Folyékonyan. Amit mesél, azt már tudtuk: ő Egyiptom vitathatatlan ura. Ugyancsak ő a bandungi semlegesek két esztendővel ezelőtti konfe-

renciájának egyik kezdeményezője. Újonnan kisajátított Szuezi-csatornájával a nemzetközi teherhajózás egyik pillére. A Nílus völgyének termékennyé tételével az éhes fellah³⁵ jótevője. Ő mindezt nagyon büszkén mondja nekünk, mi meg tapsoljuk. Utána felel kérdéseinkre és a konferencia résztvevői szétrebbennek a kairói utcákon.

Itt ér engem egy kellemes meglepetés. A *Times* riportere, akivel összehozott a sors a minisztériumban, megismer, integet, több kollégával megy a kijárat felé. „Van kedved lehajtani egy pohár valamit a társaságunkban?” Persze hogy van. Egy kis görög vendéglőben kötünk ki. Vacsoraidő előtt állunk, az étterem üres, a főnök hozza nekünk a sört. Asztaltársaim angolok, van egy kanadai is köztük, viccelnek, egymást ugratják, Nasszer és Egyiptom szóba se kerül. Egy londoni magyar étterem kosztját kommentálják nekem részletesen, a gulyásról pedig egyenesen a magyarországi olvadásra kerül a szó. Tudnak Rákosiról, tudnak Nagy Imréről, a Petőfi Körről, az Írószövetségről. Persze hogy tudnak, ezek mind edzett külpolitikai újságírók. A csevegés baráti alapon megy, semmi indiszkrét vagy személyes tudakozódás. Mégis felteszem magamban a kérdést: Helyes-e nekem barátkozni az imperialista sajtó képviselőivel? És azt felelem magamnak: Miért ne? Olvasom rendszeresen az ő sajtóorgánumaikat. Most végre megismerem a szerzőket is.

Barátságba keveredtünk. Többször viszontlátottuk egymást. Így ismertem meg, az angolok által a század elején alapított híres Zamalek Sportklubot, a Nílus közepén fekvő Zsezira szigetén. Ott akkoriban még a bőrfotójók mélyek voltak, a légkör félhomályos és a fehér mellényes bárpincér igazi whiskyt ajánlott. Ugyancsak így kerültem a folyóparton álló Szemirámisz luxushotel tetőteraszára, ahol a naplemente utáni esti hűvösségben táncoltak a még akkoriban Kairóban élő, európai eredetű fiatal és kevésbé fiatal párok. Legalább tizenkét zenész húzta és fújta az akkori slágereket és a brillantinos hajú olasz énekes szívből-lélekből dalolta: „Arrivederci Roma, goodbye, au revoir...” Inkább goodbye, mint au revoir... Egy korszak végének lettem a tanúja.

Kairó ugyanis hosszú ideje fontos kereskedelmi és kulturális központja volt a Közel-Keletnek. Ehhez nagymértékben hozzájárult az ott élő, európai eredetű lakosság. A vendéglők, a luxusüzletek, az utazási irodák, a külkereskedelem, az autómárkaügynökségek legtöbbször éppúgy, mint az ipar vagy a bankok zöme az európaiak tulajdonában volt, s az ő irányításukkal működött.

Az 1952-es monarchiaellenes puccs és a nacionalista politika uralomra juttatása volt az első figyelmeztetés. Az európai gyökerű lakosság, előbb félénken, azután meg habozás nélkül felvetette a kérdést: maradunk-e, vagy más éghajlat alá költözünk. Nem volt könnyű dönteniük. Az európai ember élete, legyen ő olasz, angol, görög, francia, spanyol, vagy a háború alatt és után oda menekült zsidó, kellemes volt és olcsó. Valljuk be azt is, hogy ő a törzslakossághoz képest felsőbbrendűnek tekintette magát. A háztartási, kereskedelmi, ipari alkal-

mazottak bére alacsony volt, a délutáni szieszta pedig kellemes. Ők úgy éltek Egyiptomban, mint Marci Hevesen. 1956 augusztusában már nem lehetett habozni. Ezek a rétegek félték Nasszertől és hatalomra lépése következményeitől, s a törzslakosság is egyre kevésbé nézte jó szemmel a volt „gyarmatosítókat”.

Sokat beszélgettünk erről a fehér abrosz körül, s ők kitálalták nekem gondjaikat-bajaikat. Nem az aggasztotta őket, hogy máshol kell majd új életet kezdeni. Volt szervezési és kereskedelmi képességük, jó részük több nyelvet beszélt, nem félték az ismeretlen jövőtől. Problémájuk más volt: az útra kelés előtt értékesíteni kellett tőkájüket. Eladni házukat, kereskedésüket, kisipari cégüket, gyárukat, s erre ritkán volt helybeli vevő, s ha volt, csupán nevetséges összegeért. De nem volt választás. Előbb-utóbb mindannyiuk útra kelt.

Valamit én akkor ott, Kairóban, 1956 augusztusában, nem sejthettem. Azt, hogy négy hónappal később, tehát még ugyanaz az év decemberében, magam is útra kelek. Meg azt sem, hogy Párizsban kötök ki, ahol jövőbeli munkakörömben, újdonsült barátaim között és a mindennapi életben is, számos Egyiptomból ideköltözött emberrel hoz majd össze a sors. Felfedeztem, mind megállták a helyüket, nemcsak mint orvosok, mérnökök, ügyvédek, vállalati és kereskedelmi alkalmazottak, de jó néhányan magasra ívelő karriert futottak be nemzetközi mamutcégekben is. Az ötvenes évek végén és a hatvanas években, a párizsi biztosítási és lakásügynökségek legtöbbszörét ugyancsak ők indították és vezették. 1965-ben egyébként rajtuk keresztül jutottam első saját párizsi lakásomhoz. Közös emlékeinket felidézve, szoros barátságba is keveredtem az ügynökség tulajdonosával.

Mi lepett meg ott, több mint hatvan évvel ezelőtt, egy budapesti fiatalembert? Elsősorban a lakosság sokrétűsége, a koldustól a gazdag, művelt, világlátott nagypolgárig. Reggel, amikor a követségi rezidenciáról kiléptem az utcára, első pillantásom a kapu mellett letelepedett gyümölcsárusra esett, aki bokáig érő fehér vászoningében, kerek fehér sapkával a feje búbján ajánlotta számomra érthetetlen éneklő érveléssel étvágygerjesztő áruját. Rengeteg olcsó banánja volt, amiről a sors már tizenöt éve leszoktatott. Este későn, amikor hazaérkeztem, ugyanez az ember ott aludt a járdán, ponyvával letakart targoncája mellett.

Nem ő volt az egyetlen hajléktalan. Ezrével aludtak az utcán, amikor az európai országokban a hontalanok fogalma még jóformán ismeretlen volt. Az én saját kiskereskedését birtokló gyümölcsárusomnak egyébként semmi köze sem volt a párizsi munkanélküli clochard-hoz. Ő azért választotta a járdát, mert az közel volt az üzletéhez, a lakbér nem került egy fillérjébe sem, és az állandó száraz, meleg idő megengedte, hogy egész évben a szabadban éljen.

Szerencsére a kairóiak többsége nem az utcán aludt. A vegyes összetételű társadalom a koldustól a kulturált, vagyonos, világlátott nagypolgárságig ter-

jedt. A kéregetők főképpen a piramisok körül fényképező, tevéhaton közlekedő turistákat próbálták alamizsnára buzdítani. Ami a polgárság felső szintjét illeti, újdonsült ismerőseim esti kiruccanásaink alkalmával összehoztak közülük is egynéhánnyal a Zamalek Klubban, vagy egy kávéházi asztalnál. Ezek az európai stílusban öltözött, elegáns, többnyire művelt polgáremberek, akik jól beleilleszkedtek az 1922-től 1952-ig terjedő brit befolyás alatt működő kozmopolita rendszerbe, nem mind nézték jó szemmel a katonai diktatúrát. Éreztem, hogy néhányuk, angol egyetemi diplomával a zsebében, akkor már Nagy-Britannia felé kacsintgat.

Saját tapasztalatom a katonai diktatúrával természetesen elsősorban a propaganda terére korlátozódott. Az erre specializált tisztek nagy lelkiismeretességgel végezték munkájukat. Módszereiket, a mi saját agitprop osztályunknak hála, már ismertem. Mint nálunk is, a múltban minden negatív volt, a jelenben minden pozitív lett. Minthogy ez az alapelv megegyezett saját újságjaim politikai vonalával, nem volt nehéz harsonázni az új Egyiptom társadalmi sikereit.

Legközvetlenebb kapcsolatom egy fiatal századossal hozott össze. Őt bízták meg azzal, hogy elvigyen Port Saídba, a Szezei-csatorna földközi-tengeri bejáratához. Hozzánk csatlakozott egy negyven körüli hórihorgas orosz is, az *Izvesztyija* állandó helyi tudósítója. A kétszáz kilométeres út kellemes csevegéssel telt el a katonai terepjáróban. Egy őrmester tartotta a volánt, a maga módján, de szerencsére mégis baleset nélkül tettük meg az utat. El Kantaránál értünk a csatornához, onnan annak a partján folytattuk Port Saídig.

Azóta is sokan kérdezték tőlem, milyennek találtam Lesseps Ferdinánd zseniális művét. Gazdaságilag vagy a stratégia szempontjából, nem tagadom, hasznosnak. Nélkülözhetetlennek. Esztétikailag az egy szennyes állóvízzel megtelt hosszú szalag volt a szomorú, lapos homoksivatag közepén. Nem hiszem, hogy szürkésbarnás habjai keringőírásra ihlették volna Johann Strausst. Századosunk ódákat zengett róla. Mindenekelőtt arról, hogyan sikerült az egyik napról a másikra kirúgott angol és görög technikai személyzetet helyettesíteni. Itt elsősorban az általam csak Rejtő Jenő könyveiből ismert révkalauzokról beszélt. Ezek a szakemberek, akik úgyszólván méterről méterre ismerik a kanális minden veszélyes pontját, mihelyt egy hajó befut a csatornára, átveszik a kapitány szerepét és 162 kilométeren át, egyik végétől a másikig, baleset nélkül lavírozzák végig az óriási vízi járművet a homokpadok és zátonyok között. Mi örömmel jegyeztük fel, hogy az angol és görög révkalauzokat mostantól fogva egyiptomi és hindu elemek helyettesítik.

Déli egy óra felé, a mi snájdig kapitányunk (frissen vasalt ing, háromcsillagos paroli, elegáns tányérsapka és napszemüveg) bejelentette, hogy vendégei leszünk ebédre egy port-szaídi étteremben. Ott kivételes alkalmunk lesz majd megköszölni a helyi konyha egyik legkitűnőbb specialitását. Nagy várakozással telepedtünk le az asztalhoz...

Egy meghatározhatatlan eredetű alapanyagokból készített zöld szósszal leöntött sült galambot tálaltak fel nekünk. Undorító volt. A szaga is, az íze is. Udvariasságból hosszan piszkálgattunk benne, és egy-két korty vodka vagy pálinka híján Coca-Colával igyekeztünk leöblíteni az elviselhetetlen zamatokat. Amikor a fiatal százados néhány percre magunkra hagyott, orosz útitársam rám hunyorított és odasúgta nekem: „Kairóba visszatérve feljössz hozzám valami rendeset harapni.”

Kollégám lakásán, egy modern kairói házban, kellemes meglepetés ért. Ő ki-rámolta hűtőszekrénye egész tartalmát. Tálkákat, ibrikeket és kisebb-nagyobb tányérokat rakott ki a nagy nappali szoba bútorzatára. Volt ott minden: pirozski, füstölt halak, pástétom, kolbász és szalonnaféle, sajt és kefir, savanyúságok különböző fajtái, s hozzá finom fekete kenyér. Úgy éreztem magam, mint egy falusi lagziban. Kézzel turkáltunk a tálakban és hús, kissé édeskés görög borral öntöttük a jó falatokat.

A következő meglepetésre akkor került sor, amikor már kissé pityókásan, külpolitikáról a belpolitikára ment a beszélgetés. Már mint a magyar belpolitikára. Az én oroszom arról kérdezősködött, milyen jelei vannak nálunk Hruscsov beszéde óta az olvadásnak. Ő már hallott valamit a Petőfi Körről, az Írószövetség vitáiról, a Nagy Imre és Rákosi közötti párbajról, a rehabilitációról és előre kijelentette: ma esti beszélgetésünk szigorúan kettőnk között marad. „Off the record” – erősködött angolul. Ha halványan is, de a második üveg bor közepén már nem tagadta, hogy némely moszkvai értelmiségi körökben is van eset arra, hogy néhányan feltegyék a kérdést erről meg arról. Igen, „this and that” – mint az angolok mondják. Nem határozta meg pontosan, mit jelentett neki „ez meg az”, de én így is megértettem.

Augusztus utolsó napján hagytam el Kairót, a világpolitikai krízis centrumát. Hazafelé repülve hogyan is sejthettem volna, hogy nem egészen két hónappal később az én Budapestem veszi át a világesemények gócpontjának szerepét.

HINNI VAGY NEM HINNI, EZ ITT A KÉRDÉS

Törtem a fejem, mióta felébredtem. Hogyan fogom nekik megmagyarázni, velük megértetni ezt az egész... hogyan is nevezzem? Ezt az egész históriát. Azt, ami itt történt, ami itt történik. Ami még ezután történhet... Ami ellentmond, de mennyire ellentmond a nekünk szajkózott, a mi koponyánkba taglózott elméletnek, az ideológiai szentírásnak! Egy pillantást vetettem az íróasztalom álló naptárra: szombat reggel volt, tíz óra felé járt az idő. Körülbelül tíz óra felé, mert az előző este elfelejtettem felhúzni a karórám és a két mutató, valamikor hajnalban, megállt.

A naptár szerint 1956. október 27-ét írtunk. Ezek az október végi napok mély nyomot hagytak az ország történelmében. Három és fél nappal ezelőtt vonultak végig a Duna budai partján, a Gellérthegytől le a Bem térig, s onnan át a Kossuth térre a Múgyetem diákjai. És velük együtt mindazok, akik menet közben hozzájuk csatlakoztak. Három hosszú nap telt el, mióta a szovjet tankok, az éjszaka kellős közepén, előzönlötték Budapestet. Két nap a Parlament előtti borzalmas vérfürdő óta és ma már az egész országban csata folyik, szólnak a fegyverek.

Az én újságom, az *Esti Budapest* szerkesztősége mindennek ellenére meglepően csendes. Lapunk október 23-án, a forradalom kitörésének napján jelent meg utoljára. Azóta az újság nem létezik, de én mégis itt töltöm éjszakáimat dolgozószobám kárpitozott ajtaján. Este leakasztom az ajtófélfáról, a földre borítom, a kabátom alá bújok, és máris elkábít az álom. Cserkészkoromban gyakran aludtam a csupasz földön, erdők alján, mezők peremén. Hozzászóltam. Fiatal vagyok még, a reumát is csak hallásból ismerem. Néha megpróbálom kifüleselni, egyedül vagyok-e én itt, a második emeleten. A folyosó néptelen, nem hallani se lépteket, se vitatkozást, se írógépkopogást. A földszinti rotációsok dübörgését sem. Modern stílusú szerkesztőségi épületünk, szemben a Nemzeti Színházzal, a Nagykörút és a Rákóczi út sarkán, az országos csetepaté központjában kihaltnak tűnik.

Ha pillanatnyilag én volnék az újságírószakma egyetlen képviselője a házban, tíz-tizenöt perc múlva legalább ketten leszünk. Petert várom. Petert, vesző nélkül az első „e” betűn. Amit angolul Píternek ejtenek. Egy évvel ezelőtt ismertem meg őt személyesen is, akkor látogatott el először Budapestre, hogy bekasszírozza azt a szerény, angol valutára átválthatatlan, forintokban fizetett honoráriumot, amely londoni tudósításaiért járt neki, s amit itt kellett elköltenie az áruhiányban szenvedő magyar boltokban. A harmincas éveiben járó Peter Fryer³⁶ a *Daily Worker*, az Angol Kommunista Párt szerény példányszámú, keveset olvasott, nem is nagyon érdekes lapjának volt a munkatársa. Ebbe a dogmatikusan unalmas lapba írta ő, vagy diktálta nekünk a telefonba, precíz, sokoldalú, stílusos cikkeit. Következtetéseit, mi tagadás, nem mindig

a valóság, hanem inkább a dogma diktálta. Cikkei szerint Angliában nem volt rózsás az élet, a lakosság életszínvonala állandóan csökkent és az életnívóval együtt csökkentek az angol állampolgár politikai jogai is. Hitte-e ő, amit papírra vetett? Ilyesfajta kérdéseket a kommunista sajtóban nem illett feltenni. Annyi biztos, hogy a magyar olvasó, Peter cikkeit böngészve az *Esti Budapestben*, joggal lehetett büszke a mi népi demokráciánk bőséggel áldott boldog életmódjára.

Néhány udvarias koppantás az ajtómon és Peter dugja be a fejét. Szürke trencskő,³⁷ vörösbarna hullámos haj a tipikusan British ellenzős sapka alatt, kerek szemüveg, széles mosoly, irattáska, fényképezőgép – a világjáró riportert teljes felszerelés. „Hello! How are you?” A jól nevelt fiatalember portréja egy angol képeslapban. Hosszan, mosolyogva rázunk kezét. „Hello, hello!” Odahúz egy fotelt, kényelmesen helyet foglal velem szemben és rám veti kissé rövidlátó tekintetét. A kötelező udvariassági formulák után szótlánul mosolygunk egymásra. Csend van. Kissé nyomasztó csend, mialatt az utcán ropognak a fegyverek. Különös időket élünk.

Ki teszi fel az első kérdést? Mi lesz az első kérdés? És mi lesz rá a válasz? Peter, a londoni újság kiküldött tudósítója, mielőtt útra kelt, átböngészte az angol nyelvű nemzetközi sajtót és semmi kétség, már megformálta a saját véleményét. A felkelés okairól. A felkelés körülményeiről. A felkelés következményeiről. A felkelés résztvevőiről.

Peter, meggyőződéses tagja a pártnak, barátja a kommunista Magyarországnak. Ugyanakkor híve a kommunista Szovjetunióknak is, amely harcban áll a kommunista Magyarországgal. Kinek az oldalán áll az angol királynő alattvalója? Peter fiatal kora óta hisz a kommunizmus eszméjében. Hogyan látja hát, hogyan értelmezi ő azt, ami az utóbbi három napban itt, nálunk történik? Minek minősíti? Felkelésnek? Lázadásnak? Forradalomnak? Ellenforradalomnak?

És mit gondol magában? Ki áll a legutóbbi események mögött? Fasiszták? Átlagemberek tömegei? Meggondolatlan tömegek? Félrevezetett tömegek? Manipulált tömegek? Úgynevezett politikai „elhajlók”, akik búcsút mondtak a kommunista pártnak? A múlt rendszerből visszamaradt reakciósook? Az imperialisták?

Én olyan pontosan érzem Peter belső vajúadását, mintha az ő bőrében lennék, de mi mégsem vagyunk egyenlőek a sors előtt. Peter Fryer, a Brit Korona alattvalója, egy olyan országban él, ahol az egyszerű honpolgár minden kockázat nélkül vállalhat felelősséget a saját véleményéért. S ha neki úgy tetszik, elküldheti a pokolba az egész angol Kommunista Pártot, s vele együtt a *Daily Workert* anélkül, hogy más veszély fenyegetné, mint egy néhány hetes, vagy néhány hónapos munkanélküliség, amíg valahol állást talál. Itt, nálunk, ahol az egész országban csupán egyetlenegy munkaadó létezik, a kommunista állam, megtagadni a dogmát sokkal veszélyesebb következményekkel jár.

Erre gondolok, miközben szó nélkül nézegetjük egymást, s várom, hogy ő, a vendég, a távrolól érkezett szemtanú tegye fel az első kérdést. Fel is teszi, de a ködös Albion polgáraihoz méltó, hogyan is nevezzem... Nem alattomosan, nem, nem, de valami rejtett célzással mondja: „Where do you position yourself in this whole thing?”

Hogyan érint engem ez az egész dolog? Egész dolog... hogyan is hívhatná másképpen? Tehát, hogyan érint engem, egyedül, a tízmillió magyar közül. Hm, valljuk be, már én is feltettem magamnak ugyanezt a kérdést anélkül, hogy megtaláltam volna rá a választ. Talán nem is kíséreltem választ találni rá, inkább félretettem magamnak a témát, besöpörtem a szőnyeg alá azzal, hogy majd később felelek rá. Azóta pedig olyan hihetetlen gyorsasággal játszódtak le az események, hogy nem volt időm mélyebben eltűnődni rajta. Nincs menekvés! Peter itt ül velem szemben ceruzával a kezében és a jóindulatú rövidlátók mosolygó hunyorgásával, várakozóan engem céloz.

Szóval, hogyan érint engem az, amit ő elegánsan „egész dolognak” titulál? Mit gondolok róla? Az intellektuális angol ember kifejezésmódjában, amit az oxfordi diákok hosszú éveken át tanulnak, gyakorolnak, a dadogás nemcsak engedélyezett, de kifejezetten ajánlott is. A hebegés eltereli a figyelmet annak a kétségeiről, akinek válaszolnia kell egy nehéz kérdésre és időnyerésre is alkalmas. Azonban nem szabadít fel a válaszadás felelőssége alól. Gyerünk hát, lépjünk a porondra...

Nem könnyű szó szerint visszaidézni a dialógust, vagy pontosabban az én monológomat több mint hat évtized távlatából, de a lényege még mindig itt fészkel az emlékezetemben.

„Hol is kezdjem, Peter? Talán ott, hogy az én hivatásom, az én szerkesztőségi munkám is megkövetelte, hogy a világnézetem ugyanaz legyen, mint a tiéd. Te is, meg én is egy irányba húztuk a szekeret. Meggyőződéssel, őszintén. Hittünk benne. Mert, valljuk be, sokan vannak közöttünk, akik csak mímelték a meggyőződést. A buzgó szimulánsok. Én kamaszkoromban kerültem kapcsolatba a kommunizmus eszméjével és az úgy vonzott engem magához, mint egy mágnes. Két okból: a háború, az ostrom nagyon fiatalon fabrikált belőlünk érett embereket, keményített meg bennünket és készítetett arra, hogy életfilozófiát, életre szóló terveket kovácsoljunk magunknak. Ne felejtse el azt sem, hogy a ruszkik, a kommunista birodalom harcosai, szabadítottak meg bennünket a gyűlöletes nácizmustól.

Így csöppentem bele tizennégy éves koromban a MADISz-ba, a kommunista párt ifjúsági szervezetébe és kezdtem böngészni, detektívregények helyett, a marxista filozófusok írásait. Ezek a nehéz stílusú, hosszú mondatokból formált és idegen szavakkal megtűzdelt, véget nem érő szövegek magukkal ragadtak. Logikusnak találtam őket és egy csodálatos jövő panorámáját nyitottak meg nemcsak előttem, aki most tettem be a lábamat az igazi életbe, de szerin-

tem az egész emberiség számára is, amely hosszú történelmében oly sok megpróbáltatáson ment keresztül. És amelynek egy vallás sem nyitotta meg igazán a boldogság kapuját, véget vetve több évezred szenvedésének. Te biztosan megérted, Peter, hogy süldőkorodban, amikor terveket építesz a jövőre, a marxizmus életfilozófiája, egy életre szóló – bocsásd meg profán kifejezésemet –, egy egész életre szóló „használati utasítás”. Olvasmányaim szerint gondolkodtam, érveltem és jutalmul, tizenhat éves koromban, amihez egyébként külön engedély kellett, felvettek a párt tagjai közé.

Tudod mi a nagyszerű ebben? Az, hogy életutad, hála a marxista, a kommunista elméletnek, előre meg van írva, és vele együtt országod, a földgolyó, az emberiség, a világűr egész története évtizedekre, évszázadokra világossá válik. Marx Károly garantálja neked a biztonságot, a boldogságot, a rózsás jövőt a következő néhány évezredre. Elképzelheted, mennyire bearanyozta ifjúságomat ez a csodálatos perspektíva. És mennyi témára adott lehetőséget olyasvalakinek, mint én, aki zszurnaliszta akartam lenni.

Ha tizenhat éves koromban felvettek a pártba, tizennyolc évesen bezárták előttem a sajtó ajtaját. Miért? Mert nem voltam munkásszármasú. Nem tartoztam az új nemességhez. Pedig azt olvastam az összes tudós írásokban, hogy a szocializmus rendszerében mindenki egyenlő, egyforma, egyenjogú. Kivéve a nép ellenségeit. Én is a nép ellensége lettem volna? Nem, nem... – felelték mindannyian –, de meg kell értened – mondták az ideológusok –, hogy most, itt, 1949-ben a munkásosztály fiait részesítjük előnyben.

Hát jobb híján – hogy is mondjam? – pucarájba tettek. Ami a te nyelveden „laundry”. Ne kuncogj, Peter, tisztítóba küldtek, mint egy koszos inget. Tanoncnak egy évre egy külvárosi vasüzembe, megtanulni az esztergályos mesterséget. Nem hiszed? Nézz csak ide, itt a személyi igazolványom. Bele van írva, szakképzettsége: vasesztergályos, foglalkozása: újságíró. Látod? Kell, ami kell, jó szívvel, dalolva mentem a munkába. Mint akkoriban mondták, én is építettem a szocializmust. Te is jól tudod, Peter, hogy Marx szerint a szocializmusban mindenki képessége szerint dolgozik, és munkája szerint részesül a termelés gyümölcseiből. De utána, a kommunizmusban, olyan óriási bőség lesz, hogy elég lesz kinyújtani a kezed. Ingyen kapsz majd mindent, amit szemed-szád kíván.

De ahhoz, hogy ez a csodálatos társadalmi rendszer valósággá váljon, mindenekelőtt meg kellett szabadulnunk a múlt maradványaitól. A hivatalos nyelv „fasisztákat”, „reakciósokat” említett, de a gyakorlatban lenyiszálták mindazokat az ágakat nemzetünk politikai fatörzséről, amelyek a szociáldemokratáktól jobbra helyezkedtek el.

1949-re véget ért a tisztogatás. Nem volt többé ellenzék az országgyűlésben, megtisztították a közhivatalokat a régi rendszer képviselőitől. A kommunista párt jutott megosztatlan hatalomra és vele együtt az ostobák armadája. Mond-

jak egy példát? Amikor én ideérkeztem az *Esti Budapesthez*, egy főszerkesztő és három főszerkesztő-helyettes állt a napilap élén. A főszerkesztő agresszivitásán csak határtalan butasága tett túl. Három helyettese közül kettő tényleg bunkó volt, a harmadik pedig ravasz, aki mindent megpróbált, hogy hülyének tűnjön. Azt gyanítom, a felesége segítségével még otthon is gyakorolta, hogy bambán nézzen az emberekre. Nem csoda, hogy lassan, de biztosan engem is túszul ejtett a kétség.

Újabb periódus: újabb dilemma. A hűségeseket a leghűségesebbek közül „pártellenes” tevékenység vádjával egy úgynevezett „népbíróság” elé állítják, és halálra vagy hosszú börtönbüntetésre ítélik. Titokban kételkedsz, de még nem veszíted szem elől a kitűzött célt, mert építeni kell a szocializmust. De már felteszed magadnak a kérdést: lehetséges-e kételkedni és ugyanakkor a cél felé haladni? Figyelmen kívül hagyni az egyiket és követni a másikat?

Egyre többen tettük fel magunknak a kérdést. Kezdetben egyedül, éjszaka, amikor már eloltottuk a villanyt. Azután egy-két barát társaságában éjfél felé egy befüstölt kocsmában. Így születtek végül is a vitakörök, hogy választ adjunk arra az eddig megfogalmazhatatlan, kimondhatatlan kérdésre: létezik-e egy igazságos alapelvekre épülő szocializmus?

Ez a valóságos kérdés, Peter, minden egyéb csak üres vitatkozás, szószátyárkodás, tereferencia, hamis ígéret. Minderre sohasem jött érdemes válasz, és a nép, az egyszerű polgár az utcát, a tüntetést választotta és méltó válasz híján fegyvert ragadott. Akiket itt a városban látsz puskával, revolverrel, géppisztollyal, nem a régi magyar nácibarátok közül maradtak itt, és ejtőernyővel sem dobták le őket a nyugati hatalmak, hogy a felkelők segítségével egy fasiszta bástyát csináljanak Magyarországból.

Peter figyelmesen hallgatott. Baráti volt a beszélgetés. Négyszemközt zajlott le. Nem csinált jegyzeteket, miközben szó nélkül figyelt rám. Nem is lett belőle cikk a *Daily Worker*-ben. Ezután tette csak fel második kérdését barátom és kollégám, a ködös Albion szülötte. Kényes volt a kérdés és éreztem, hogy saját magához intézi: „Hiszel még a te... a mi ideálunkban?” E pillanatban Shakespeare *Hamlet*-jét véltem felfedezni Peterben: „Hinni, vagy nem hinni, ez itt a kérdés...” Összeszedte a cókmojkját, kezét ráztunk és kilépett a folyosóra.

Válasza később érkezett el hozzám. Amikor megtudtam, hogy Londonba visszatérve Peter végleg búcsút mondott a *Daily Worker*-nek.

Shakespeare után Wagner? Herbert Ziergiebel,³⁸ a berlini *Neues Deutschland* állandó budapesti tudósítója köszönt be hozzám dél felé. Cintányéros hangzású nevével egy pocakos, vörös arcú, hangoskodó müncheni sörözőtötléléket képzel el az ember, aki habozás nélkül vesz részt a mesterdalnokok nürnbergi versenyében.

A nomen nem mindig ómen. A nálam tíz évvel idősebb Herbert, a keletnémet kommunista párt központi lapjának a munkatársa, egy magas, sovány fia-

taleMBER. Megfontolt, halk beszédű. Sápadt és csontos, mint honfitársai, akik Németország északi részén, a holland határ mentén születtek. Herbert nem sok zajt csap, de törekeny alakja mögött nagy bátorság rejlik. Véletlenül és csak sokkal később tudtam meg, hogy a háború alatt részt vett a szerény létszámú német ellenállási mozgalomban.

Herbert kulturált volt, kitűnő tollforgató és rengeteg olyan viccet importált a Német Demokratikus Köztársaságból, amelyet nem illett se kiskorú gyerekek, se jól nevelt hölgyek előtt elmesélni. A pöfögő Trabant autók és a csinos kis Erika írógépek mellett Kelet-Németország vitathatatlan szülőhazája volt a pikáns történeteknek. Így egészítettem ki, neki hála, a gimnáziumban felhalmozott mindennapi német szókincsemet.

Mindketten politikával foglalkoztunk, azzal kerestük kenyerünket is, de miért, miért nem, amikor a sors itt vagy ott összehozott bennünket egy pohár italra, soha nem esett szó politikáról. Cikkei nem hagytak kétséget: Herbert hűséges volt a párt vonalához és még Sztálin halála után se próbálkozott itt vagy ott letérni az egyenes útról.

Egy este, ha jól emlékszem, 1954-ben történt, néhány nappal a felesége és gyerekei Budapestre érkezése előtt, amikor még a Gellértben lakott, vacsora után valahogy ott ragadtam a szobájában. Felhozott a bárból egy üveg hamis, Grúziában fabrikált konyakot. Hamar kiürítettük az első flaskót és azonnal rendeltünk egy másodikat.

Ez a kaland három eltörölhetetlen emléket hagyott bennem. Először is holtrészeg lettem. Másodsor, teljesen felöltözve, valami borzasztó katzenjammerrel ébredtem fel másnap reggel a szoba sarkában álló heverőn. És harmadszor, ahogy a konyak nívója süllyedt az üvegben, Herbert egyre vehemensebben kritizálta a keletnémet rezsimet és vele együtt Ulbricht³⁹ és Grotewohl⁴⁰ elvtársakat. Borzasztóan kikelt magából. Sohasem láttam így, se előtte, se utána. „Korlátolt banda – üvöltött pohárral a kezében –, intellektuális színvonaluk nulla, fogalmuk sincs arról, hogy mi a művészet, és az oroszoknak, ezeknek a faragatlan gyarmatosító alakoknak a talpát nyalják. A május elsejei felvonulás a Hitlert dicsőítő masírozásokra emlékeztet és ha a keletnémet sportolók érmeiket szereznek maguknak a nemzetközi bajnokságokon, ezt csak a doppingolásnak köszönhetik.”

Saját maga gyűjtötte össze érveit, vagy a Szabad Európa adásaiból halászta ki őket? Nem tudom. Soha többé nem került szó közöttünk erről a megöngyözött éjszakáról. Kis családja Budapestre érkezett és beköltözött a nekik szánt szolgálati lakásba. Néha, náluk, vacsora után, különböző szakmai kifogásokkal bocsánatot kértünk a feleségétől és beültünk a szomszédos szobába, ahol elmeséltük egymásnak a legfrissebb vicceket. A témák között nem szerepelt se a kommunista párt, se Walter Ulbricht, se a Szovjetunió.

Ma délben csak futólag említette a legutóbbi eseményeket és nem volt kíváncsi az én véleményemre. Már megvolt a sajátja, vagy talán az, amit a *Neues Deutschland* szerkesztősége diktált neki telefonon a keletnémet fővárosból.

„Fasiszta ellenforradalom – szögezte le. – Kis híján ez történt nálunk is, Berlinben, a nyugatnémetek támogatásával. Szerencsére a szovjet hadsereg elnyomta az egészet a csírájában. Ein, zwei, drei!”

Nem tette hozzá, hogy Budapesten is ez történik majd. Neki ez magától értetődött.

Csodák csodája, hatvanöt évvel később véletlenül Herbert nevére bukkanok a Wikipédiában. És felfedezem, hogy Berlinbe visszatérve kollégám felmondott a kommunista párt központi napilapjának azért, hogy a jövőben regényírásnak szentelje az életét. De nem akármilyen regényfajtának... Kiábrándult barátom ettől fogva csupán sci-fi regényeket írt azért, hogy búcsút mondjon a valóságnak, amely ilyen óriási csalódást okozott neki. Legismertebb regénye, „Die andere Welt” (Egy másik világ) a sztratoszférában játszódik, egy űrrakéta utasai között. Rögtön megkerestem az Amazon portálján: hat évtizeddel később ma is kapható ez a bestsellerré vált história, amelyben három férfi és egy nő az égi skatulyába bezárva kilenc hónapot tölt a világűrben. Messze-messze a budapesti forradalomtól és a keletnémet kommunista rendszertől. Ideológiában csalódott barátom számára ez volt az egyetlen kiút a valóságból, amelyben a magyarországi események után nem érezte többé otthon magát.

HATÁRÁLLOMÁS

Leginkább a nyikorgás idegesített. A kerekek dörzsölték a síneket, a fékek súrlták a kerekeket, a vagonokat összekötő vaspadlós átjárók minden egyes kanyarban szomorúan sirtak fel, és a mozdonyvezető, aki talán unta magát ezen a milliószer bejárt vonalon, egyszer s másszor jókorát húzott a gőzsípon. A hosszú, panaszos oroszlánüvöltés fülsértően visszhangzott a Börzsöny hólepel takarta, szelíd hajlatú hegyei között. Fél tíz lehetett, de az ég még sötétkék volt. Majdnem fekete. A piszkos vonatablakon át feketének tűntek a lustán szállingózó hópilék is. Én maradtam egyedül a hideg, cigarettacsutka szagú fapados kocsiban. Morcos útitársaim, akik velem együtt ültek vonatra a Nyugatin, egymás után szálltak le az elpityhedt, mozdulatlan külvárosokban. A szerelvény hirtelen egy nagyot nyögött és fáradtan megállt.

Kis állomásépület tűnt fel a félhomályban. Rajta fehér tábla fekete felirattal: Szob. Csak négy betű és mégis milyen sokat jelent! Szob. Határállomás. Itt ér véget szülőházam. Az az ország, ahol én huszonöt és fél évet éltem, tanultam, dolgoztam, barátkoztam, szerettem, terveket szőttem. Ahol küzdöttem egy eszméért és alkalmasint, az emberi aljasság ellen is. Huszonöt évesen már tudjuk, honnan jövünk és hová tartunk. Én is tudtam. Ezért szőttem magamnak rengeteg hosszú távú tervet itt, ahol a világra jöttem, s ahonnan tegnap útilapút kötöttem a saját talpam alá.

Tegnap ugyanis felborult velem a világ. Tegnap, 1956. december 7-én, pénteken, lementem az utcára bandukolni. Hétköznapi volt, mégsem dolgoztam. Már több mint egy hónapja voltam munkanélküli. Ilyen fiatalon. Miért? Hát az 1956. november 4-i szovjet invázió miatt. Mióta az oroszok visszajöttek – anélkül, hogy igazában elmentek volna –, nem volt se állásom, se munkám. A fegyveres ellenállás már a végét járta. Újból béke honolt Budapesten, kiszámíthatatlan, sok rosszat sejtető béke.

Az újságok még nem jelentek meg, az egyetlen rádió pedig főleg harci indulókat és orosz népdalokat sugárzott. Pletykákból, ellentmondásos rémhírek-ből éldegéltünk. Meg a hetenként kétszer-háromszor megjelenő négyoldalas szűkszávú magyar nyelvű közlönyből, amit a Vörös Hadsereg propagandistái szerkesztettek. Két forintért árulták a rikkancsok az utcán a ruszki híradóját. Kíváncsiságból tegnap is megvettem. Kinyitottam. A harmadik oldalon, jobbra az alján, rögtön ráesett a szemem. Először a nevére: Dudás József. Mi történt Dudás Józseffel? Letartóztatták. Hova vitték Dudás Józsefet? Tökölre, a szovjet hadsereg magyarországi főhadiszállására. Mi lesz Dudás Józseffel? Bitófa vagy sortűz. A rövid közlemény, ha nem is említette a módszert, alig hagyott kétséget a végkimenetelt illetően. A cirill betűkkel írott halálos ítélet, Dudás József nevével, ott lebegett a szemem előtt.

Összehajtogattam és a zsebembe csúsztattam az orosz újságocskát a vér-fagyasztó hírrel. Dudás József... A fagyos, pesti járdán, valahol a Hollán és a Pannónia utca sarkán, megjelent előttem Dudás izmos sziluettje, amint hátrafésült fekete hajával, panyókára vetett kabátjában, egy sereg felfegyverzett civil élén október 30-án, alig öt rövid héttel ezelőtt, benyomul a Nagykörút és a Rákóczi út keresztezésénél álló *Szabad Nép* székház előcsarnokába.

Dudás akkor tette be életében először a lábát a kommunista párt napilapjainak szentélyébe. Népfelkelőkből toborzott, állig felfegyverzett bandériumát a földszinten hagyta és komótosan nekiállt a félemeleti balkonra vezető lépcsősornak. Én ugyanakkor lefelé lépkedtem. Félúton találkoztunk. Széles vállával elállta az utam. Egy lépcsővel feljebb maradtam, hogy uraljam a helyzetet. És a következő meglepő párbeszéd zajlott le kettőnk között:

- Újságíró vagy?

- Igen. És te?

- A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke. Azért jöttünk ide, mert a Bizottmányunknak szüksége van egy napilapra. Tudnál nekem egy újságot csinálni?

- Hogyan csináljak neked egy újságot, amikor még a programotokat sem ismerem?

Ilyen gyors és felelősségteljes állásajánlatra az én fiatal karrieremben még sohasem volt példa. Újdonsült, égből pottyant jövőbeli harcostársam a kezembe nyomott két vagy három gépírási papírlapot. Átfutottam őket. A program huszonöt pontból állt. Egyetértettem velük. Később tudtam meg, hogy az előző este diktálta őket a feleségének a konyhájukban, és hogy a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt találkozásunk reggelén alapította.

Miért ne? – mondtam magamban. Három éve voltam az *Esti Budapest* külpolitikai szerkesztője, hat éve újságíró. Megtanultam a szakmát, de számítani se mertem volna arra, hogy ilyen fiatalon bízzák rám egy politikai napilap főszerkesztői státusát. Dehát a forradalom felgyorsítja a karriereket. Ki mondta azt, hogy egy forradalmi pillanat évtizedekkel is felérhet? Danton? Robespierre? Nem számít. A lényeg az, hogy szabad voltam, mint egy kismadár. Október 23-án, a felkelés napján, a puskaropogás közepette ott ragadtam a *Szabad Nép* székházában. Leakasztottam irodaszobám kárpitozott ajtaját és télikabátommal takaródzva rajta aludtam át az utolsó hét éjszakát. Nyomdánkban bénán álltak a rotációs gépek a külvárosokból itt ragadt nyomdászokkal. Újságpapír és nyomdafestékkészletünk elég volt hónapokra is. A régi vicc csattanóját idézve mondtam neki:

- Időm is van, tejem is van. De mi legyen a lapunk címe? Gondoltál már erre?

- Persze hogy gondoltam.

- Tehát?

– A mi fő követelésünknek kell kiáltania a címlapról: *Magyar Függetlenség*. Ez az ember nekem már az első pillantásra szimpatikus volt. Életerő és biztonság sugárzott belőle. Programjával is egyetértettem. Lejjebb léptem egy lépcsőfokkal és a tenyerébe csaptam.

– Apám a húszas-harmincas években a debreceni *Független Újság* főszerkesztője volt. A családi tradíciónál maradunk.

Így kezdődött, alig öt héttel ezelőtt, egy életre szóló, hihetetlen kaland, ami alig néhány nap múlva ért véget. Drámaian. Hruscsov és a kreml-i Politbüro jóvoltából. Most itt ülök a vonatban, Szobon.

Látom a távoli szomorú szürkeségben a kis földszintes házikókat. A falu kihalt, egy lélek sincs a vasúti megállónál. Így van ez jól, erre számítottam. Néhány héttel ezelőtt, itt a sínek mentén, még kékpárolis ávéhás határőrök randalíroztak. Kettesével, géppisztollyal felszerelve igényelték az útlevelet a ritka utasoktól, akik Szobon át vonaton utaztak Csehszlovákia vagy Lengyelország felé. Ma ez mind a múlté. Megbénult az államhatalom, a hadsereg, a rendőrség. Eltűnt, nemlétezővé vált a határőrség. Felszívódott. A magyarok tízezrei, százazrei, bugyrokka a kezükben, kisgyerekekkel a hátukon szelik át, hetek óta, hóban-sárban az osztrák vagy a jugoszláv határt anélkül, hogy akárki megakadályozná őket. Ha én most, ebben a ködös-havas világban a szlovák határon járok, az inkább a véletlen dolga. Meg a magyar–lengyel barátságé...

Kis, kárpát-medencei hazánk a híres „fordulat éve” óta, olyan légmentesen volt bezárva, mint egy befőttesüveg. „Se ki, se be” – volt a Rákosi-rendszer motója. És ezt a jelszót elektromossággal telített szögesdrótkerítések húzták alá körös-körül, az ország határai mentén. Világpolitikai cikkeimhez külföldi újságokból, hírügynökségek értesítéseiből ollóztam ki az alapanyagot, nem pedig a helyszínen. Az ötvenes évek szerény politikai „olvadása” 1956 tavaszán egy kis rést nyitott a vasfüggönyön. Így kaptam engedélyt arra, hogy ugyanez év májusában meglátogassam csehszlovák, lengyel és keletnémet kollégáimat a három főváros esti lapjainál. És vele egy tipikusan magyar útlevelet, amely kizárólag erre a három országra volt érvényes. Így fedeztem fel azt is, hogy lengyel földön akkoriban olyan forradalmi szellem és szólásszabadság uralkodott, amit Budapesten el se lehetett képzelni. Magyar kollégáim társaságában legalább egy fél liter rumot kellett fejenként meginni egy részeges szombat éjszakán egy füstös kocsmában, hogy valamennyire megeredjen óvatos nyelvünk. Varsóban ehhez még egy kupica vodka sem volt szükséges, pedig azt ott nagyon szerették.

Azonnal a szabad szellemű, baráti Varsóra gondoltam tegnap, amikor az orosz gazettát a zsebembe visszacsúsztatva, egyenesen a Nyugati pályaudvarra sprinteltem. Feltevésem helyes volt: egy személyvonat indult onnan minden reggel, hogy Csehszlovákián át összekösse Budapestet Varsóval. Felhívtam a varsói esti lapot és Martin Endlert kértem. Mieteknek – ez volt az ő lengyel beceneve – nem volt szüksége sok magyarázatra. A német megszállásellenes

varsói felkelést csodálatosan túlélő résztvevője, százados a lengyel néphadseregben, ahol nem bírta tovább az árulkodó, hízelgő szellemet és Rokosszovszki marsall szovjetbarát diktatúráját, Mietek kibújt az uniformisból és otthagya a katonaságot. Csak ezredese csinos feleségét vitte magával emlékébe. Németül beszélünk. Röviden. Célzásokkal. Mietek, a jól informált újságíró, úgy ismerte hazánk tragikus helyzetét, mint jómagam, nem volt szükség magyarázkodásra. Csak ennyit mondott: „Bist du im Scheiss? Dann komm hier sofort!” Tényleg benne voltam nyakig. „Bis Morgen am Bahnhof” – válaszoltam és letettem a kagylót.

A szerelvény megremeg, a masiniszta sípol, lassan gurulunk. Már el is hagytuk Szobot, és ami a legfontosabb, túl vagyunk a határsávon. Fellélegzek. Biztonságban érzem magam. Rágyújtok egy Kossuthra, tüdőre szívom. Élvezem a szabadságot.

Fékez a vonat, megáll. Lehúzom a bepárázott ablakot. Csehszlovákiában, pontosabban Szlovákiában vagyunk. A szobihoz hasonló nyomorult állomás-épület üresnek tűnik, rajta egy tábla: „Chľaba”. Chľaba, nem tudom, hogyan ejtik ki, de nem hangzik szépen. Egy lélek sincs a peronon. A ködös messzeségben a Kis-Tátra behavazott lankái fehérlenek. A mozdony sípol, a szerelvény megremeg. Indulunk végre a biztonság felé... De a vonat megint fékez. Állunk mozdulatlanul, kihajolok az ablakon, senki sem száll se le, se fel. Egyedül vagyok rajta a mozdonyvezetővel. Múlnak a percek. Egy újabb idegcsillapító cigarettát rázok ki a csomagból, amikor lépteket hallok a folyosón. Csizmakopogás. Valaki energikusan felrántja a kupé ajtaját és egy khaki egyenruhás, tányérsapkás zömök fickó lép elé. Katona? Határőr? Rövid csizmájában a szlávoknál szokásos szétterpesztett lábakkal kiabál rám valamilyen ismeretlen szláv nyelven.

Csak egy szót halászok ki az érthetetlen halandzsából: „passzport”. Átadom neki az útlevelemet. Nézi, lapozgatja előlről hátulra, meg visszafelé. Még egy csattogó szláv szóáradat önt el. „Nye ponyemáju”, válaszolom neki oroszul. Nem értem. Felállok. Kisebb ő nálam, így én vagyok a helyzet ura. Szúrósan néz fel a szemembe, lobogtatja az útlevelet: „Vízum, vízum?” Végre valami internacionális kifejezés: nincs csehszlovák vízumom. De van ám egy lengyel vízum az útlevélben, még májusból. Gyatra orosz tudásommal megpróbálom neki magyarázgatni: „Igyi nyet Csekoszlovakija. Szegodnya vecserom Varsava. Zsurnaliszt, reportázs. Moj robot.” Nem megyek Csehszlovákiába. Ma este Varsó. Újságíró vagyok, riportot készítek. Ez az én munkám. Érti, nem érti? Csak azt látom, hogy zubbonya zsebébe csúsztatja az útlevelet és eldübörög a folyosón.

Faképnél hagyott. Útlevelem nélkül, a senki földjén. Ebben a hitvány faluban, Chľabán, amelynek a rút neve nekem úgy hangzik, mint egy köpés. Mi lesz velem, hazátlan, okmányától fosztott vándorral, ha a vonat elindul? És ha nem indul el? Ha ez az érthetetlen, kiabáló, primitív egyenruhás mégis vissza-

jön és társaival együtt engem lerángat a vonatról? Hogy visszazsuppoljanak oda, ahol Dudás József cirill betűkkel írt halálos ítéletére majd odaírják az én nevemet is.

Idegölő tíz, tizenöt, húsz perc... a szerelvény mozdulatlan. Csizmadobogás a folyosón. A hóhér érkezik a siralomházba. Szigorú képet vágok, mialatt gyér orosz tudásomat veszem elő, hogy visszavághassak, ha vitatkozásra kerül sor. Ugyanaz az egyenruhás fickó, ugyanazok a szétterpesztett lábak, ugyanaz az együgyű felsőbbrendűség az alacsony homlokon. Megpróbálom kibogozni a szavait, oroszról magyarra fordítani, de nem sikerül.

Akkor ébredek csak rá, hogy édes anyanyelvemen szól hozzám. Hibátlanul. Ami talán az övé is. Felvidéki tájszólással.

„Itt az útlevele – mondja nekem. – Én nem hiszek a meséjének, valami nem tiszta benne. Engem nem lehet átejteni. De a parancsnokom nem akar időt veszíteni magával. Más dolgunk van ezekben a zavaros időkben, mint magát Szobra visszatoloncolni, ahonnan az összes magyar határőrök gyáván leléptek.”

Cáfolni akarom, de már késő. Csak a csizmalépteket hallok a folyosón. És a mozdonyfüttyöt, ami azt jelzi, hogy útban vagyunk Varsó felé.

ÉJFÉLKOR AZ INVALIDUSOK TERÉN

1957 januárjában nemcsak az időjárás, de a politikai klíma is hirtelen fagyos lett Varsóban, ahol Budapestről menekülve ideiglenes menedéket találtam.

Haditanács Martinnal az Aranyhal étteremben, néhány lépésre a Szent Kereszt-templomtól, amelynek egy márványurnájában Chopin szívét őrzik.

- Mietek - ez volt a beceneve, ő meg engem Andrzejnek hívott lengyelesen -, te a barátom vagy, én elárulok neked egy titkot. De arra kérlek, tartsd meg szigorúan magadnak.

A nálam néhány évvel idősebb Martin Endler, újságíró a varsói esti napilapnál, gúnyosan nézett rám:

- Andrzej, ez a titok az arcodra van írva. Te eltélaholnál innen, de nem tudod, hogyan.

- Szeretnék megcáfolni, Mietek, de képtelen vagyok rá. Úgy van, ahogy mondod. Csak azt nem tudom, hol volna kedvem új életet kezdeni ebben az átkozott nagy világban. Tételezzük fel, hogy egy szép napon neked is kedved jönne elillanni innen. Akkor te hova mennél?

- Ne tételezzük fel. Mi már elhatároztuk a feleségemmel, hogy lelépünk innen. Csakhogy nekünk nincs útlevelünk és a lengyel földet Kelet-Németország szigeteli el a civilizált világtól, hát innen csak hajóval lehet elszabadulni.

- Hajóval? Van egy jachtod?

- Még egy biciklim sincs. Egy teherhajón mennénk, amely a mi jó lengyel szenünket szállítja Svédországba. A kapitány elbújtat minket a brikett alatt. Félig barátságból teszi, félig pénzért.

- Te beszélsz svédül? - kérdeztem tőle.

- Egy árva szót se.

Egy pillanatig elgondolkodtam ezen az újságon:

- Mietek, te most egy ötletet adtál nekem...

- Jössz velünk Svédországba?

- Nem. Nem Svédországba. De apám a húszas években sajtótudósító volt Párizsban, és én mindig álmodoztam erről a csodálatos városról. Én sem tudok franciául, de van egy Nyugat-Európára érvényes szolgálati újságíró útlevellem.

Ellátogattam a francia nagykövetség sajtóattaséjához, akivel már többször találkoztam a varsói újságíró klubban. Angolul beszélgettünk. Őszintén. Kiöntöttem neki a szívemet. Ő meg két kupica konyakot öntött ki nekünk. Kocintottunk. A szimpatikus, megértő fiatalember hátradőlt karosszékében. Egy darabig hosszan, némán a szemembe nézett.

- Csak menekülni akar innen? Vagy igazán letelepedni, beilleszkedni nálunk? Mi, franciák, nemcsak egy ország vagyunk, de egy különös, magunkfajta kultúra is. Mondja csak... egy szót sem tud franciául?

- De tudok. Kettőt. „Bonjour” és „Adieu”.

- Aha. - Felnevetett. - Hát akkor értem... „Adieu Varsovie - Bonjour Paris.” „C'est ça?” Ez az?

- Szó szerint...

- Ebben az esetben menedékjogot kell kérnie. Ha úgy határozza, én majd továbbítom a kérését a Quai d'Orsay-ra, a francia külügyminisztériumnak.

- És ha megadják?

- Kap egy három hónapos turistavízumot. Ha akárki azt kérdezi, miért utazik Párizsba, egyszerű a válasz: riportokat írni.

- Óriási!

- Egy baráti tanács: utazzon repülővel. A vasút igen kockázatos a lengyel és a keletnémet határok átlépése miatt. - Felhúzta a szemöldökét és egy pillanatra elgondolkodott, mielőtt megosztotta velem a véleményét: - A keletnémetek még az oroszoknál is veszélyesebbek. Nemcsak kegyetlenek, de nagyon precízen is csinálják. Itt, Varsóban, ha túljut a repülőtér ellenőrzési kordonján, a többi már magától megy.

Újabb randevú Martin Endlerrel az Aranyhalban:

- Mietek, ha én megjelenek egy francia turistavízumos magyar útlevéllel a repülőtéri határrendőrség előtt, gondolod, hogy kellemetlenkedni fognak velem?

- Majd megkérdezem tőlük - válaszolta barátom.

Kiütött rajtam a hideg.

- Ne hülyéskedj, Mietek! Még csak az hiányzik, hogy előre megtudják, mire készülök.

- Nyugalom, Andrzej, bízd csak rám! Nekem van egy barátom, akinek van egy fontos pozícióban lévő barátja. A te titkod titok marad.

Mietek felelőtlennek tűnő optimizmusa halálra ijesztett. De néhány nap múlva már jött is a jó hírrel: a határőrség semmi kivetnivalót nem lát abban, hogy egy magyar újságíró elvtárs egy érvényes magyar útlevéllel és egy érvényes francia vízummal Párizsba utazzon riportot írni.

- Csodálatos, Mietek! Szinte hihetetlen.

- Ugyan, ugyan. A lengyelek szeretik a magyarokat.

- Szerinted honnan ez a barátság?

- Onnan, hogy nincs közös határunk...

1957. február 8-án este hét óra körül, zsebemben a Sabena belga légitársaság párizsi járatára érvényes jegyével, átbandukoltam a lengyel főváros repülőtérének kihalt várótermén. Mietek elkísért az útlevél-ellenőrzési kuckóig, ott a karomba csípett, s barátságosan a hátamba csapva az ablak mögött trónoló egyenruha elé tolt. A tradicionális négyszögletű lengyel tisztisapka tulajdonosa közömbösen vett szemügyre, s egy legyintéssel tovább intett. Mi készítette erre? Talán barátom barátjának barátja járt közben érdekemben? Vagy a határőr egyszerűen rendben találta a papírjaimat? A lényeg az, hogy néhány perccel

később, komótosan letelepedve a kellemes belga langyosságban, észrevétlenül csúsztam át az egyik világból a másikba.

A brüsszeli átszállás miatti idővesztést egy második vacsorátálca kompenzálta. A szorongás kiélezte étvágyamat. Elég későn landoltunk a párizsi Le Bourget reptéren. A hideg, cigarettafüstszagú autóbuszban átszelt nedves és sötét párizsi éjszakából csupán egyetlen képet őriztem meg. Mialatt járművünk néhány percre megállt egy utcakereszteződésnél, észrevettem, hogy egy fényesen kivilágított bisztróban féltucatnyi fiatal fickó ugrál frenetikusán egy játékautomata körül.

Új életem küszöbén más gondolatok kötötték le figyelmemet. A varsói Bristol szállodában összehozott a sors egy szovjetellenes dán újságíró kollégával, aki az utolsó pillanatban gavallérosan a zsebembe csúsztatott egy húszdolláros az útra. Szerény alaptőkém egy részét már befektettem az autóbuszjegyre, s úton voltam az Invalidusokhoz, a belvárosi repülőterminál felé. E pillanatban egész jövőmet egyetlen kártyalapra tettem fel...

Az Air France szemrevaló kis női alkalmazottja, elegáns, testre szabott, sötétkék aranygombos egyenruhájában, gondosan felkontyolt barna fizurájával rendkívül szolgálatkésznek bizonyult.

- Természetesen uram - bólintott felém -, ha szeretne összeköttetésbe lépni barátjával, mindjárt megpróbáljuk őt felhívni telefonon. Kaphatom a számát?

- Sajnos nincs meg...

- Nincs meg önnek? A címe se? - összehúzott szemöldökkel, furcsállkodva nézett rám. - Hát akkor megpróbáljuk a Bottin-ben.

- Bottin? - kérdeztem.

- Yes, phone book. Telephone directory - próbálta megértetni velem angolul. Mondja csak a nevét...

- Gara. Gara, ahogy ejtik. G-a-r-a...

Mialatt a hölgy a számárfüles telefonkönyvben lapozgatott, azon tanakodtam, hány éve nem láttam Gara Lászlót, az MTI volt párizsi tudósítóját, akit annak idején néhány napra Budapestre rendeltek, s több évig megakadályoztak abban, hogy visszatérjen feleségéhez és lányához. Mióta vesztettem szem elől ezt az apámmal egyidős öreg barátot, a kitűnő újságírót és nagy tehetségű műfordítót? Vajon még mindig Párizsban élt-e? És ha igen, hol? Benne volt-e ő is a Bottin-ben? S ha nem, mihez kezdek itt a fagyos párizsi éjszakában? Gyorsan leltároztam megmaradt kincseimet: tizenöt dollár, két Duna menti stílusú öltöny és egy hordozható írógép magyar billentyűkkel...

„Ladislav Gara” csillant fel a telefonkönyvből a légivállalat hölgyének mogyoróbarna szeme. „Yes, yes, you are lucky! Megtaláltam! A rue Surcouf-ban lakik, innen alig két lépésre. Rögtön felhívom... Allô! Allô, Monsieur Gara? Egy barátja kíván beszélni Önnel, átadom neki a kagylót.”

- Mit csinálsz te itt?

- Disszidálok...
- Éjfélkor? Ki a csuda disszidál éjfélkor?
- Kegyetlen! Visszatoloncolnál Hruscsov markába?
- Megérdemelnéd. Várj, amíg felöltözök, rögtön leszaladok érted.

Raglánszabású öves felöltőjében, kis kerek kalapjával – akkor ezt még nem tudtam – a híres francia karikaturista, Jacques Faizan egyik rajzából kelt életre. Felhívtam figyelmét, hogy az Air France szolgálatában álló csinos fiatalasszony sokkal kedvesebben fogadott, mint ő, s ha még sok ilyesfajta női teremtés létezik ebben az országban, utazásom megérte a vele járó veszélyt.

Némán vett szemügyre, részletesen tanulmányozta vastag szövetből készült, egy ismeretlen állat szőrméjével bélelt, csaknem földig érő nehéz télikabátomat, széles karimájú kajla kalapomat, s csak ennyit mondott: „Néztél már te tükörbe? Gondolod, hogy itt olyasfajta alakokra várnak, mint te?”

Akkor még nem tudta, hogy ezért bosszút állok rajta és négy évvel később ő lesz a házassági tanúm, amikor egy csinos párizsi kislányt kísérek az anyakönyvvezető elé...

Az én áldott jó Garám ezután elvitt engem a szomszédos rue Saint-Dominique egyik kis szállodájába, amely ott lapult egy udvar mélyén. Ott hagytam bőröndömet, s onnan elcipelt a Saint-Dominique utca és a Latour Maubourg bulvár sarkán álló kávéházba egy eszpresszóra. „Követeld mindig a jövőben, hogy olaszos módon rövidre csinálják!” – parancsolta nekem, ellentmondást nem tűrően.

Miután visszautasította szénával töltött lengyel cigarettámat, egy kék Gauloiserie gyújtott, s úgy mesélte nekem, szemét a füsttől és a meglegedéstől félig behunyva: „Tudod mi történik most itt velük, az elvtársakkal? Szimpatizánsaik, útitársaik mind hátat fordítanak nekik. Akiknek csak számít a neve a Szajna bal partján, itt az értelmiségiek és a művészek városnegyedében, azok egyik a másik után írják alá az orosz invázió elleni tiltakozást, amit én eléjük teszek.” Hát igen, Gara még a „társutazós” Sartre-tal is aláíratta.

Éjfél lehetett, amikor kiléptünk a kávéházból. Balról az Invalidusok templomának arany kupolája fénylett a sötétben, jobbra pedig Eiffel mérnök tornyának hegyes sziluettje. Meghatódtam, könnyes lett a szemem. Talán a hideg miatt is... Bonjour, Paris! – mondtam félhangosan Gara Lacinak. Nem szólt egy szót sem, mert ő mindig tagadta, hogy érzékeny volna. Csak némán megszorította a kezem...

GARA LÁSZLÓ EMLÉKÉRE (1904–1966)

Ha felteszem a kérdést, melyik barátom hagyta a legfelejtetlenebb emléket az életemben, kit tiszteltem, csodáltam leginkább azok közül, akiket a véletlen életutamba sodort, habozás nélkül Gara Lászlóra gondolok. Közel hetven esztendővel ezelőtt, 1952-ben hozott össze velem engem a szerencse, őt a balsors.

Huszonegy éves, kezdő újságíró voltam akkoriban a Magyar Távirati Iroda külpolitikai osztályán, ő meg egy harcedzett, jóval a dupláját járó szakmai tekintély. Nem tagadom, feltekintettem rá. Bámultam a mi mindeddig messziről csodált párizsi tudósítónkat, akinek csak a gyorsírók ismerték a hangját, de még azt is csak a telefonzsinór másik végéről, amikor tudósításait diktálta. Ha valaki nagyon megérdemelte azt az elismerést, amit a mi barokk szerkesztőségünk öreg rókái tőlünk, zöldfülű tanoncoktól megköveteltek, az bizony Gara volt.

Két és fél évtizedes zsurnalisztikai tapasztalat állt mögötte, tökéletesen írt két nyelven és kitűnően játszott a MTI teljhatalmú nagykövetének szerepét a francia fővárosban. Joga lett volna ahhoz, hogy magasról tekintsen le ránk, tapasztalatlan kis sorkatonákra. Mégsem tette. Így fedeztem fel személyiségének legfőbb értékét, a szerénységet. Gara Laci az igazi, a született szerények kategóriájába tartozott, akik nem felsőrendűségből mímelik az egyszerűséget.

Kisemberrel, nagyemberrel, öreggel, fiatallal, spontán módon, pillanatok alatt azonos nívóra helyezkedett. Pedig a mi népi demokráciánk újonnan kieszelt, Oroszthonból importált címekre és rangokra épített merev struktúrájában mi ehhez aligha voltunk hozzászokva. Laci demokrata volt a szó egyszerű, tradicionális, francia értelmében.

Igazában öt évvel később, miután Párizsban telepedtem le, lettem tanúja, milyen természetesen sorolja egyazon társadalmi kategóriába a földszinti biztró idegesen futkározó pincérét, a tollseprővel felfegyverzett mogorva ház-mesternét, Jean-Paul Sartre őfelségét, a bal parti intelligencia koronázatlan uralkodóját, vagy Yves Massipot, a Figaro kenetteljes külpolitikai szerkesztőjét, s milyen egyforma stílusban beszél hozzájuk kissé rekedtes, precízen sietős, erősködő baritonján.

Alig tette be a lábát a Távirati Irodába, s hamarosan egy csupa fiatal újságíróból álló baráti banda alakult ki körülötte. Mi húzott hozzá bennünket? Talán az, hogy sohasem apáskodott velünk, hanem a korkülönbség ellenére is a haverunk volt? Vagy az, hogy a mi argotikus kifejezéseinket használta, sok egyéb olyan szóval megtűzdelve, amit ritkán tanítottak a békebeli úrileánynevelő intézetekben.

Ez borzasztóan imponált nekünk. De igazában azért értékeltük őt, mert a hazai mellébeszélés tradíciójának ellentmondva, amelyben, valljuk be, mi jó néhányan akadémiai nívón álltunk, ő mindig egyenesen a tárgyra tért. Amikor

pedig a mi politikai tisztasággal fémjelzett logikánkat és szógyűjteményünket zagyvaságnak minősítette, nem habozott tévedéseinket szemünkre hányni.

Így fedeztem fel személyiségének egy másik pozitív vonását, az agresszivitást súroló, hallatlanul kritikus szellemét. Gara Laci nem finomkodott velünk. Sohasem vesztegetett időt azzal, amit jobb budapesti polgári körökben francia stílusú udvariasságnak becéztek. Ha nem értett egyet velünk, ránk kiabált. Letolt bennünket. A tipikus pesti felsőbbes, de kerülgető „ugyan, ugyan” helyett az asztalra csapott és a Napóleoni Gárda hevével kiáltotta: „De nem!” Később fedeztem fel, hogy e szokatlan cáfolás mögött a franciák „Mais non!” magyar variánsa rejlett. Több mint egy fél évszázad távolából készséggel elismerem, szócsatáinkban rendszerint neki volt igaza. Ezért is illettük őt mi, fiatalok, a „Mester” címmel.

De térjünk vissza az ötvenkettes esztendőhöz! Kortársaim megerősítetik, akkor még messze voltunk az olvadástól. 1952-ben Rákosi kerek ábrázata vigyorgott ránk az újságok címlapjáról és ki hitte volna, hogy alig egy évvel később Sztálinból is csak egy dísztemetés marad. Dúlt a hidegháború. Az amerikai légierő Észak-Koreát bombázta, a párizsi tömegek Ridgway tábornok, az Atlanti Szövetség parancsnoka ellen tüntettek, a francia hadsereg pedig éppen nagy offenzíváját indította a mi barátunk és szövetségünk, a Viêt-Minh ellen.

Vajon ki emlékszik még az én korombéliek közül a kötelező reggeli „Szabad Nép félórakra”, amelyek során hithűen, szó szerint ismételtük, hogy a „a világ két táborra van szakadva”. Persze azt is hozzá kellett tenni, hogy teljes szívből elítéljük a velünk szemben álló ellenséges tábor. Lelkünk mélyén azonban óriási kíváncsiság furdalt bennünket. Szerettünk volna fekete szemüveg nélkül, reálisan bepillantani a túloldaliak igazi életébe.

Gara Laci, ahányszor csak cikkek, sajtójelentések, kommentárok fordításait, mondanivalóját, szellemét elemeztük vele, egy ablakocskát nyitott nekünk az ideológia vasfüggönyén. Öreg barátunk nem tűrt semmilyen félremagyarázást. Kivont karddal, fenyegetődzve rohángált a szövegek csataterén és döfte le a fordítási vagy értelmezési hibákat. Eközben persze, a cikkeket kicsontozva, a nyelv fordulatait magyarázva, kitért a bennük szereplő személyiségekre, a határon túli politikai helyzetre, az ottani életformára, az emberek viselkedésére, kultúrájára, gondolkodásmódjára. Sokszor elkalandoztunk vele Párizs különböző negyedeibe és Franciaország változatos tájaira. Mondanom sem kell, hogy szomjasan ittuk a szavait.

Ha az ő segítségével mi, budapesti fiatalok, sok minden újat fedeztünk fel, az igazi megdöbbenés mégiscsak Lacit érte, miután leszállt a párizsi vonatról. A háború óta úgy hiszem, csak egyszer járt itt, akkor is valamikor 45–46 körül. Mint minden meggyőződéses, idealista, de egyben hiszékeny baloldali, ő fiatalkorától fogva az egyszerű dolgozó ember világáról álmodozott. Meg is tett érte mindent. Részt vett a latin negyed háború előtti kulturális mozgalmában,

Franciaország német megszállása alatt pedig az Ardèche bozótjában fogott fegyvert a Wehrmacht ellen.

Gara, mint sok más naiv idealista, egy napsütéses, népjóléttel megáldott szocialista rendszert képzelt el magának, ahol hála az egész társadalmat átölelő politikai egyetértésnek, szabadság, egyenlőség és testvériség uralkodik majd.

Mi lepte meg leginkább barátunkat az ezerkilencszázötvenkettes Budapesten? Mi hökkentette meg az ötvenes évek Magyarországot felfedezve, ahol a nagy szovjet testvérnek hála, az egyszerű dolgozó emberek paradicsoma végrevalahára valósággá vált? Ott, ahová párizsi tudósítónkat egy néhány hetes szakmai beszámolóra hívták haza?

Mielőtt erre válaszolnék, álljunk meg egy pillanatra és elemezzük, mit jelentett a „haza” kifejezés ennek a negyvennyolc éves embernek, aki húszéves korában vándorolt ki Párizsba, hogy elvégezze a Sorbonne irodalmi tagozatát? Személyiségét, életét és pályafutását ismerve úgy mondanám, Gara László hazája magyar anyanyelve volt. Annak az irodalomnak a nyelve, kifejezésmódja, amelynek a francia olvasók közötti terjesztésébe a mi Garánk, akkor már közel három évtized óta, minden erejét-vérét beleadta. Lelkileg ő ebben a nyelvben élt. Szellemét, gondolkodását megosztotta a magyar és a francia kultúra között.

Ha szellemének két hazája volt, az ő személyes, fizikai értelemben vett rezidenciája, amit hivatalosan állandó lakhelynek is neveznek, 1924 óta Párizs bal partján találtatott. Pontosabban az Invalidusok mellett, a Rue Surcouf 29. alatt. Ezen a címen hagyta feleségét és lányát is a tíz-tizenöt naposra tervezett budapesti kirándulás előtt. A néhány hetes szakmai vizitből azonban többéves budapesti kényszertartózkodás lett.

Miért? Kicsoda, miként és mikor közölte vele, hogy leeresztették a sorompót a párizsi vonat előtt? Tanács vagy ukáz formájában jött-e a figyelmeztetés? Hol? Az MTI Bródy Sándor utcai szerkesztőségében? Az Akadémia utca sajtóosztályán?⁴¹ Annál a bizonyos szervezetnél, amely annak idején a mai Terror Háza épületében működött, egy sarokra az Oktogontól?⁴² Ilyen kellemetlen ügyekről akkoriban még barátok között sem volt tanácsos beszélgetni.

A koncepciók perек frazeológiáját ismerve elképzeltük, miféle se füle, se farka magyarázatokat tálaltak fel neki. És mint tapasztalatból tudjuk, a marxista-leninista dialógus egy olyan párbeszéd, amely ki nem mondott kérdésekből és előre megfogalmazott feleletekből áll. Hát Gara többé nem is kérdezett. Így lett „Mesterünkéből” szemünk láttára egy Kafka-regénybe illő hős. Csak jóval később, már a párizsi biztonságban vallotta be nekem, hogy álmatlan éjszakaián gyakran merült fel előtte a bőrkabátos, puha kalapos hívatlan látogatók sztereotipikus képe.

Laci, aki nemcsak személyesen ismerte a fiatal Koestler Artúrt, de később elolvasta kiábrándulásából fogamzott könyveit is, megértette, hogy a diadal-

mas proletárdiktatúrában nem tanácsos vizet zavarni. A párizsi szabadonfutó egyszeriben fixfizetéses alkalmazott lett és csendesen beilleszkedett a Magyar Távirati Iroda dongó méhkasába. Megszokta a munkatársak egymás közötti fúrás-faragását, a frissen előléptetett, „fejtágítón” képzett mindentudó olvasó-szerkesztők okoskodását, a pártnapok és a szakszervezeti gyűlések ismételtető szónoklatait. Néha hümmögött, de sohasem panaszkodott.

A háromszázötven különféle sajt országából érkező, kénytelen volt hozzá- szokni a mindennapi magyar gazdasági valósághoz is. A rádió kantinjában bizony gyakoribb volt a főtt tészta, mint a borjúsült. Főzőolajat és ecetet sikerült valahogy szereznie ebédidőben a konyháról, abból próbált magának franciás szószokat fabrikálni, nehogy cukros vízbe áztatva egye a fejes salátát.

Egyébként nyírta a hibákat, magyarázta a szemantikát, naponta ráripako- dott a rádió francia adásának munkatársaira, akik szokásuk szerint meglepő újításokkal virágozták fel Molière és Victor Hugo nyelvét. Szigorú tekintetével idiótáknak nevezte őket, azok meg csak lesütötték a szemüket. Olyasféle tárca nélküli miniszter lett, akinek sokféle elfoglaltsága van, de nincs pontos be- osztása. Az idő meg csak haladt, haladt, és Párizs még mindig olyan messzire volt Budapesttől, mint ideérkezése napján. Ha Laci nem is zsörtölődött nyíl- tan, mint később megtudtuk, ebben az időben már búcsút mondott ifjúkori ideáljainak.

Mikor derült ki, hogy csalódott? Pontosan emlékszem a napra. Szilvási La- jos, a később nagy sikert arató ismert regényíró is az MTI-nél kezdte akkoriban az újságírás mesterségét. Igazi jó cimborák voltunk Lajossal, és Gara László legszűkebb baráti köréhez tartoztunk vele és a fiatal Hutterer Miklóssal, a későbbi nagy filológussal együtt, aki a német nyelvcsaládról írt tudományos munkái folytán vált híressé.

A véletlen úgy hozta, hogy 1953. március 8-ának reggelén együtt lézen- günk Lajossal a külpolitikai szerkesztőség termében, amikor a szovjet TASSZ ügynökség hírül adta Sztálin végleges eltávozását. Hirtelen összedőlt bennünk a világ. Idősebb kollégáinkat utánózva mindketten siránkozni kezdtünk. La- jossal éppen egymásra ontottuk könnyeinket, amikor Gara Laci bandukolt be a szípgó munkatársakkal teli helyiségbe. Amikor meglátott bennünket, meg- torpant, felmérgeedett és félhangon, nehogy a többiek is meghallják, ránk ripakodott: „Marhák!”

Ebbe a szóba sűrítette bele mindazt, amit ő Budapestre érkezése óta át- élt: ideológiai kiábrándulását, csalódását a népi demokratikusnak kikiáltott se népi, se demokratikus rendszerben, útlevelének elkobzását, családja távollétét, politikai önámításának kudarcát. A marha titulus nemcsak mi kettőnkre volt érvényes, hanem a budapesti és a moszkvai politbüroora is. És az sem kétséges, hogy visszamenőleg Marx Károlynak is jutott belőle egy lapáttal. Éles geopolí-

tikai szimatjával azt is megérezte, hogy a moszkvai félisten halálával új korszak nyílik a kommunista tábor történetében.

Az 1956-os forradalom igazolta előrelátását és a november 4-i szovjet agresszió új értelmet adott e mindig harcra kész energikus ember újságírói, politikai és szépirodalmi munkásságának.

1957. február 8-án találkoztunk össze újból az Invalidusok légi pályaudvarán. Ezen a hideg, havas párizsi éjszakán én egy cenzúrázatlan Garára bukkan-
tam. Vége volt az MTI hermetikusan zárt atmoszférájának.

Tüstént elvitt egy zajos, füstös kávézóba. Ott az asztalra hajolva, magam körül kancsítva, suttogva meséltem neki friss budapesti és varsói élményeimmet. Felhúzta a szemöldökét és némi gúnnyal jelentette ki: „Először is, ebben a bájzliban⁴³ senki sem ért magyarul. Másodsorban pedig, ebben az országban te azt mondhatod, ami az eszedbe jut, és olyan hangosan kiabálhatod, ahogyan akarod. Nem zárnak börtönbe érte.” Semmi kétség, ebben a szent pillanatban, a Latour-Maubourg bulvár sarkán álló kávéházban léptem át igazán a vasfüggönyt.

Amit a feketekávé mellett suttogtam neki, azt le is íratta velem. Cikkeimnek egész sorát fordította le az első hetekben és együtt látogattunk el több párizsi napi- és hetilap szerkesztőségébe, hogy elhelyezzük őket. Szemtanúja lettem, milyen jól ismerték őt, milyen kitűnő baráti viszonyban állt a határozathozókkal és mennyire meghallgatták véleményét a kelet- és közép-európai események megítélésében.

1957. február elején Gara Laci, a saját szerény, de hatásos eszközeivel, már megkezdte a Hruscsov-Kádár kettős fogat elleni frontális támadást. Célja: nyilvánosan elítéltetni a szovjet agressziót, és leleplezni a Magyarországon erőszakkal hatalomra segített rendszer igazi arcát.

Hogyan merészelt Dávid háborút üzenni Góliátnak? Tudta, hogy két hatékony fegyver áll a rendelkezésére. Egyrészt a november 4-i inváziót megbélyegző francia sajtóorgánumok. Ezek körében komoly baráti támogatást élvezett. Másrészt, egy széles aláírásgyűjtési kampány gondolata.

Gara László segített lefordítani és a sajtóban megjelentetni számos Magyarországról érkezett író és újságíró megrázó, személyes élményeit. A Rue Surcouf 29. első emeletén sokan nyomták ebben az időben a csengőt. Lacink sajtókampányai rendszerint telibe találtak. Ezt bizonyítja egyébként az akkoriban nagy port felvert Kozák-ügy. Kozák Dezső a Magyar Rádió teherautó-sofőrből lett személyzeti főnökének volt a fia és orosz fordítóként működött az MTI-nél. Talán egy évvel volt nálam fiatalabb. A fekete hajú, bajuszos, rokonszenves, nagyszájú legény a Szovjetunióban végezte felsőfokú tanulmányait. Így szerzte nyelvtudását. Dezső munkásszarmazása, iskolai kurzusa, életrajza, apai nexusa, párttagsága minden ajtót megnyitott volna előtte hazájában. Ő mégis az osztrák határt választotta, és valahogyan Párizsban kötött ki. Egy napon

egymásba szaladtunk. Elvittem Gara Lacihoz és ebből persze egy cikksorozat lett. A szerző nemcsak Budapestről, hanem a Szovjetunióról és az orosz ifjúságról is mesélt a maga szókimondó kritikus hangnemében.

Nem csoda, hogy a Duna és a Moszkova folyók partján borzasztóan rossz néven vették az ellenséghez csatlakozott kádernövendék kirakodását. Vissza is lóttak neki a *L'Humanité*-ben, a francia kommunista párt központi napilapjában. A féloldalas, nagyformátumú cikk az öreg Kozák aláírásával jelent meg. A tényeket persze nem cáfolhatta, hát letagadta őket. A vádirat címe így hangzott: „Le fils qui ment.” „Hazudik a fiam.” Ilyen módon tagadta ki a nyilvánosság előtt tékozló fiát politikai családjából a hithű kommunista atya.

Az aláírásgyűjtés sikerét elősegítette az a párizsi ösztönszerű tömegmozgalom, ami a szovjet armada budapesti orvtámadásának hírére robbant ki. Egy-egy baráti vacsora alkalmával még ma, a huszonegyedik század második évtizedében is összekerülök ismeretlen bácsikkal, akik huncut büszkeséggel vallják be nekem: „Tudja kérem, egyetemista koromban én is ott tüntettem a Châteaudun utca sarkán, amit azóta Kosszút⁴⁴ térre kereszteltek, ahol annak idején a Francia Kommunista Párt központja állt. Emlékszem – mondják nekem ezek a jól nevelt nagypapák –, miként dobáltuk nyers tojásokkal Maurice Thorez székházát.”

A szovjet agresszió nagy ideológiai szelet kavart fel a kommunista párttagok és mindenekelőtt a francia kommunista intelligencia körében. Sok, küzdelmekben edződött régi harcos tépte össze párttagsági igazolványát és adott hangot dühének. Gara László egy stratégiai pillanatban ragadta meg az alkalmat, hogy az újságcikkek, a televízió- és rádióadások elszórt tiltakozásaiból nemzeti áramlatot teremtsen.

A logika azt kívánta, hogy mindenekelőtt a kulturális élet legismertebb személyiségeit vegye célba. Közöttük is főleg azokat, akik a magyar események hatására búcsút mondtak a kommunista mozgalomnak. A tiltakozók élére, Gara oldalán, kellett egy szimpatikus, elismert francia személyiség is. Olyasvalaki, aki sikeresen lobogtathatja a piros-fehér-zöld zászlót. Gazdag címlistáját böngészve, Laci választása Louis de Villefosse-ra esett. Ez az 57 éves jó megjelenésű, nemes családból származó, magas rangú tengerésztiszt a háború alatt az ellenállást választotta. Otthagyta Vichy flottáját és a londoni szabad francia hajóhad vezérkari főnökhelyettese lett. A békekötés és egy rövid diplomáciai karrier után sikerült megvalósítania régi álmát az újságírást. Mellette történelmi tanulmányokat is publikált. Rövidesen nemcsak ismert, de elismert is lett, s mi több, úgynevezett kommunista „társutas”. A vietnámi háború ellen tiltakozó kampányokban vezérszerepet játszott és ismert lett az utca embere előtt. Ezt a felhevült, jóindulattal teli férfit a budapesti szovjet beavatkozás állította szembe egy csapásra a kommunista mozgalommal. Louis de Villefosse jól for-

gatta a tollat, nem habozott felugrani egy pódiumra, szónokolt, ahogy kellett. Egyenes volt, nyájas és szimpatikus.

Magam is meggyőződhettem róla, amikor Gara Lacival kikocsiztunk a Párizstól hetven kilométerre fekvő Provins kisváros melletti birtokára. Ott mosolygós felesége, az ugyancsak irodalmár Janine Boissounouse társaságában megállapodtunk a kampány gyakorlati részleteiben.

Az ötvenes évei közepén járó úrihölgyben, aki finom gesztusokkal, angol porcelánban szolgálta fel nekünk az ötórás teát, nehéz lett volna felismerni azt, akit így festett le egy irodalmi tanulmány: „Jeune pétroleuse gauchiste de la Sorbonne des années vingt.” Elköszöntünk „a húszas években a Sorbonne-on zavargó balos, egyetemista lányból” lett úriasszonytól és arisztokrata tenge-részparancsnok férjétől és már másnap megkezdtük a házalást.

„Latzi” előtt, ahogy Garát francia barátai nevezték, minden ajtó megnyílt. Jártunk ismert kiadóknál, mértékadó folyóiratoknál, tudományos intézetekben, elmentünk szerkesztőségekbe, randevút adtunk éttermekben. Mindennütt szívesen fogadtak és még Jean-Paul Sartre is odakanyarította nevét a mi papírunkra.

A sikeres aláírás-kampánnyal ért véget a politikai harc. Gara László ettől fogva egész idejét a magyar irodalom franciaországi terjesztésére szentelte. Mint szemtanú én inkább néhány személyes aspektust szeretnék kidomborítani ebből az időszakból.

Azt szeretném elsősorban aláhúzni, hogy Gara rettenetesen makacs volt. Ha valamit a fejébe vett, mert hitt benne, azt tűzön-vízen át véghez is vitte. Szívósságának legmeggyőzőbb bizonyítéka az ötszáz oldalas, nyolc évszázadra visszanyúló francia nyelvű magyar versantológia, a tekintélyes Seuil kiadásában.⁴⁵ Hol kedveskedéssel, hol erőszakkal harminckilenc francia költőt sikerült toboroznia erre a kíméletlen munkára. És rávette a tradicionális természetű franciákat, hogy ezúttal másképpen fordítsanak, mint ahogy már évszázadok óta szokták. Sikerült magával ragadnia a költészet olyan kitűnőseit, mint Cocteau, Éluard, Pierre Emmanuel vagy Tristan Tzara. A harminckilenc francia költő listáját negyvenre kerekítette a mi Illyés Gyulánkkal. Ő Laci évfolyamtársa volt a Sorbonne-on és diákkorában, 1924-ben, francia nyelven komponálta a gyűjteményben szereplő *Voiliers* (Vitorlások) című versét. Illyés Gyula és Gara László akkoriban egy egész életre szóló barátságot kötöttek.

Az ismert nagyságok mellett négy vagy öt olyan különleges tehetségű, rendkívül termékeny, munkára kész verselőt is verbuvált magának, akik a kötet magyar költeményeinek oroszánrészét rendezték át franciára. Mindenekelőtt Lucien Feuillade, Jean Rousselot, Anne-Marie de Backer és Paul Chaulot nevét idézném. Chaulot-val különösen összebarátkoztam. Ez a szerény, Szép Ernőhöz hasonló finomlelkű, tartózkodó viselkedésű poéta, aki a szürrealizmusból érkezett a humanisztikus stílusú verselés felé, s aki Garával együtt 1961-ben

házassági tanúnk is lett, a párizsi Prefektúra könyvtárának igazgatójaként húzott rendszeres havi köztisztviselői fizetést.

Dolga ott szerencsére nem nagyon akadt, időbeosztását senki sem ellenőrizte. Laci a szemközi zsivalygó sörözőben a nyersfordításokat az orra alá toltta és egy pohár bor mellett ismét és ismét deklamálta az eredeti magyar szöveget, odatéve a hangsúlyt, ahová kellett, hogy a magyar rímek zenéje asztaltársa fülébe csússzon. Chaulot ezután a bibliotéka régi poros kötetei között körmölte kincstári íróasztalán Janus Pannonius vagy Kisfaludy Károly francia verzióját.

Jean Rousselot is funkcionárius volt valamelyik minisztériumban. Feltehető, hogy Paul Chaulot vagy Jean Rousselot állami színekúrája nélkül nem született volna meg az *Antológia*. Laci ugyanis egész életében komoly anyagi problémákkal küzdött. Az irodalom, néhány bestsellerszerző kivételével, nem táplálja jól szerényebb szolgálait. Gara László alkalmi cikkekből, fordításokból éldegélt. Mindennapi kenyerének megszerzésére, mint ennek nemcsak tanúja, de magam is követője voltam, nem habozott alkalomadtán útikalauzokba írni.

Pénzgondjai mégsem bátortalanították el a mi Garánkat attól, hogy az ötvenes-hatvanas években a magyar irodalom helytartójává váljon a francia fővárosban. Egyes-egyedül többet tett ő a magyar prózáért és költészetért, mint a kulturális attasé és a párizsi magyar intézet együttvéve. Munkáját az 1956 után nyugaton letelepedett irodalmárokkal kezdte. Lassacskán azonban számos magyarországi szerző lépett vele kapcsolatba, többnyire a budapesti kulturális hatóságok jóváhagyása nélkül. Laci itt aztán igazán az elemében volt. Bármit követeltek tőle, megtette. Gyakran díjtalanul. Fordító volt, irodalmi ügynök is, ha kellett postás vagy kifutófiú a magyar tollforgatók szolgálatában. Önzetlenül értékelt művészetüket és odaadóan segítette elő sikerüket. A francia kiadók sokat adtak a véleményére. Tegyük hozzá, hogy a drótposta abban az időben még Verne Gyula műveiben sem létezett. A nemzetközi postaszolgálat néha heteket követelt a két főváros között és a magyar cenzúra rendszerint bedugta az orrát a borítékokba. Laci toll és tinta segítségével mégis rendszeres levelezést tartott fenn a magyarországi irodalmárokkal. Az akkoriban interurbánnak nevezett telefonbeszélgetések kézi kapcsolással történtek. A vonal recsegett a rossz összeköttetés és a belehallgatás miatt, és még három perc is egy vagyonba került. Ez sem akadályozta meg, hogy szükség esetén felhívjon valakit Budapesten.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban alkalmam volt beleböngészni levelezésének archivált példányaiba. Így fedeztem fel, hogy megbecsült szerzőink Lacit nemcsak irodalmi ügynöknek tekintették, hanem utazási irodának is. Hadd idézzek itt néhány hozzá intézett levélből.

Kassák Lajos például ezt írta 1963. július 29-én: „Kedves Laci barátom... Szeretném, ha ezúttal nem volnál rest és rövidesen válaszolnál, hogy abban

a Knokke-ban⁴⁶ hol leszünk elszállásolva, hogy fogunk kosztolni és milyen feltételekkel? Az ünnepségek lezajlása után egy hetet Párisban szándékoztunk tölteni feleségemmel együtt, de sajnos ma kaptam levelet a P.E.N. Clubtól, amelyben közlik, hogy erre az időre nem tudnak szobát biztosítani a részünkre, telt ház van náluk. Nincs-e valami javaslatod, hol kaphatnánk egy hétre normális komforttal bíró szállást olcsón... Továbbá: Brüsszelbe, ha megérkezünk, vár-e valaki, aki ottani egy-két napra segít elszállásolásunkban. Mert mint tudod, elmúltam húsz éves és így nem szeretnék egyvégtében túl sokat utazni, közben pihenni is szeretnék, no meg akadna Brüsszelben is egy-két elintéznivalóm... Azt sem tudjuk, ha az ember Knokke-ba megérkezik, hova kell ott mennie, hol kell jelentkeznie, ki igazítja útba?... Szívesen utazunk, kicsit mégis drukkolunk ettől az úttól. Te ott leszel-e, hogy segítsél nekem, mint azt Párisban is megtetted?” Kassák Lajosnak láthatóan idegenvezető és olcsó szoba kellett. Franciaországban is, Belgiumban is, hiszen mindkettő Gara nyelvterületén feküdt.

Déry Tibor főleg a szállodaszoba minőségére tart ígényt, amikor 1963. április 25-én küldött utasításaiban kiköti: „Tehát május 4-én érkezünk Bázelen át Paris-Estre 7 óra 50-kor. (Ez persze nem jelent annyit, hogy hajnalban kelj és gyere ki az állomásra, csak azt, hogy addigra szerezz szobát.) Ha nem túl drága. Két egymásba nyílot vagy egymás mellett fekvőt, mert Böbe rossz alvó s én korábban kelek s zavarom. Ha most még az én mániámat is tekintetbe akarnád venni: valamilyen szélesebb utcára v. térre nyíljon, mert klausztrófóbiás vagyok, s lehetőleg ne lehessen behallani a szomszéd szerelmes pár lihegését.” Az író választ kér „postafordultával”.

Ottlik Gézának a vízumszerzés okoz gondot. Ezért fordul levélben 1963. január 5-én párizsi barátjához: „Édes Lacikám, Nem válaszolsz a vízözön óta, pedig most kétségbeejtően sürgős lett, amit még novemberben kértem, a »Lettre de garantie« vagy mi a nyavalyának hívják, vízumhoz... Küldj rettentő gyorsan egy ilyen meghívást, akár Cécile, akár a Seuil, akár a házmastered nevében, vagy akitől tudsz hamar kérni, láttamoztatni stb... Küldjétek minél hamarább.”

Életének legutolsó éveiben ritkábban láttuk egymást, mert engem az élet más pályára sodort. Amikor megittunk együtt egy kávét, elmesélte, hogyan acsarkodnak ellene a budapesti politikai rendszer kulturális mindenhatói.

Hatvankét éves korában hagyott itt bennünket, saját akaratának megfelelően. Hirtelen határozta el magát? Fanyar modorával, akasztófahumorával egész életében pesszimista volt a világ sorát illetően. Ki merné állítani, hogy tévedett? 1966 elejétől fogva levelezésében több megjegyzés utal arra, hogy a fáradhatatlan harcos végleges fegyverletételre gondol.

Humorosan pendíti meg ezt a hírt Illyés Gyulának írva: „Íme Gyulám, most már halhatatlan leszek. Kérlek, foglalj le valami előnyös falmélyedést a millenniumi emlékművön lovasszobrom számára. És rendeljétek meg egy díszmagyart, hogy méltó öltözékben állhassak a szobrász elé.”

Cs. Szabó Lászlónak egy képeslapot küld Londonba. A kártya egyik oldalán a Notre Dame jól ismert fotográfiája látható. A másikon tizennyolc sorban panaszkodik gondjáról-bajáról. A magyar szövegben franciául említi, erélyesen aláhúzva, hogy egy „dépression nerveuse” bántja.

A legijesztőbb mondatokat Szabó Zoltán idézi egy közös ismerőshöz intézett búcsúlevélből: „Édes Magdi, Nagyon félek, hogy ezzel a levéllel megszorítom... Az életem majdnem minden síkon csődbe torkolt. Megpróbálom magamat még idejében kivonni a forgalomból. Nincs más megoldás...”

Élete folyamán soha senki sem ismerte el nyilvánosan mindazt, amit a magyar nyelvért tett. Ellenkezőleg. Horthyék kiüldözték az egyetemről. Rákosiék fogságban tartották. Kádárék megvető módon packáztak vele. Sikertelenül elértem, hogy a Petőfi Múzeum egy konferenciát rendezzen Gara László emlékére 2013. március 6-án. Egyetemi tanárok, a francia irodalom magyar szakértői számoltak be életéről, munkásságáról.⁴⁷ Kiderült, hogy mindannyian, öregek és fiatalok egyaránt, jól ismerték az én Laci barátom tevékenységét.

CIVILISATION FRANÇAISE

A harmincas évek második felében kötöttem ismeretséget a Váci utcával, miután Budapestre költöztünk. Elegáns, luxusboltokkal teli utca volt már az, ahol csupa finom holmi integetett a kirakatokból az arra sétálóknak, s közülük is főleg a jól öltözött, szép frizurás hölgyeknek, akik annak idején – én még olyan jól emlékszem rá, mint ha ma volna – huncut kis kalapokat viseltek. Mert mint a nóta is mondta:

Váci utcán, Váci utcán
Szemed ámul hölgyek puccán...⁴⁸

Hát énnekem hat- vagy hétéves koromban nem a női elegancián akadt meg a szemem, hanem a kis élénk színű táblácskákon, amelyek ott lapultak a legtöbb kirakat sarkában, rajtuk olyan érthetetlen feliratokkal, mint például „Mann spricht Deutsch,” „English spoken”, „Nous parlons français”, vagy „Parliamo Italiano”. Kezdetben megpróbáltam valahogy fonetikusan, fennhangon kiejteni őket, hogy bizonyítsam az elemi iskolában frissen szerzett olvasóképességemet. Már csak azért is, mert semmit sem értettem belőlük. De miután szüleim mosolyogva csóválták a fejüket, elszégyelltem magam és jobbnak láttam felhagyni a nyelvészettel. Egészen 1942 tavaszáig.

Akkor jutott ugyanis Horthy Miklós, Magyarország kormányzója arra a következtetésre, hogy Németország előbb-utóbb elveszti majd a háborút. Joggal kérdezheti az olvasó: mi köze van egy államfő világpolitikai szimatjának, jósoló képességének egy tizenegy éves budapesti kisfiú nyelvtudásához. Válaszom: minden.

1942-ben már több jel mutatott arra és az orosz front eseményei is mindinkább azt bizonyították, hogy ha Hitler és szövetségesei elvesztik a második világháborút, Európa keleti államait, s köztük Magyarországot is, a szovjet hadsereg foglalja el, szállja majd meg. Horthy angolszász megszállókat látott volna szívesebben a Duna és a Tisza között és 1942 márciusában Kállay Miklós személyében nemcsak egy angolbarát miniszterelnököt állított a kormány élére, de azt is elhatározta, hogy titokban különbékét ajánl az amerikai kormánynak, abban a reményben, hogy a háború után hazánk a nyugati tömbhöz csatlakozzon. Kállay ezután több megbízható magyar diplomatát léptetett kapcsolatba a semleges államokba delegált amerikai diplomáciai képviselőkkel. Ez történt, többek között, Svájcban, Törökországban vagy Portugáliában.

Magától értetődött, hogy ezek a külpolitikai és diplomáciai lépések teljes titokban zajlottak le. Csupán egy nagyon megbízható, rendkívül szűk, az államfőhöz hű kicsiny diplomatakörnek volt szabad tudnia a tervről és megvalósításának gyakorlati feltételeiről.

Csakhoggy...

Csakhogy ám mindez Budapesten történt, a kávéházak pletykás városában. Hogyan, miként, kicsodán keresztül szívárgott ki az információ a budai várból az Emke vagy az Oktogon kávéház dohányfüstös, koffeinillatú atmoszférájáig? Vagy a Dunapark kávéházba, amelynek szüleim is hű vendégei voltak. A lényeg az, hogy egypár nap múlva már mindenki tudott róla, kommentálta az eseményeket, terveket készített magának.

A háború perspektívája hirtelen megszépült. Mindenki elképzelte, milyen bűbajos lesz az élet, amikor majd katonaruhába öltözött stramm texasi és kaliforniai legények öntik el fővárosunk utcáit és füttyentenek a csinos pesti lányok után.

Hogyan kell a füttyentésre válaszolni? Angolul. Egyik napról a másikra az egész város az angol nyelvtanfolyamokra vetette magát. Tizenegy éves koromban szüleim engem is rögtön beíratk a környéken valamilyen délutáni, iskola utáni kurzusra. Nem is hagytam abba az angolt, egészen az érettségiiig.

De volt, aki inkább a maga módján, otthon szerette volna tanulgatni Shakespeare és Henry Ford nyelvét. Cserépfalvi kiadásában már 1938 óta létezett egy szerény példányszámú praktikus tankönyv „Brush up your English”, vagyis „Élénkítsd fel angol tudásodat” címmel. Egy Mary D. Hottinger nevezetű, skót származású nyelvész szerkesztette. A negyvenes évek elején az a pletyka járta, hogy ebből a könyvből, a különbéke ötletének hírére, közel százezer újranyomott példány készült és fogyott el.

Mindezt azért mesélem, hogy hozzátegyem: az egyetlen élő nyelv, amit soha, semmilyen körülmények között, semmi áron nem akartam megtanulni, hát az bizony a francia volt. A latinnál is komplikáltabb nyelvtana, érthetetlenül furcsa szabályai és a hadaró beszédforma nehézségei, meg az, hogy egyetlen magánhangzót sem szabad úgy kiejteni, ahogy írva van, mert van, amikor az e betűt „a”-nak kell ejteni, az i betűt meg „e”-nek. Az ilyesfajta illogikus szabálytalanságok mindig eltávolítottak tőle és őszintén bámultam azokat a barátaimat, akiknek bátorságuk volt hozzá. És mit hoz a sors? Egy szép napon, vagy inkább éjszakán, az előre nem látott történelmi események következtében, hirtelen Párizsban találtam magam. Nem egy hétvégére, hanem egy egész életre. Abban a Párizsban, ahol mindenki franciául beszélt. Itt történt a csoda...

Csodák pedig rendszerint akkor adódnak, amikor a klasszikus megoldások már nem működnek. Jobban mondva: a csoda egy olyan megoldás, amire az ember nem számít előre, amit el sem tud képzelni. Én sem tudtam elképzelni, hogy...

Gara Lacit, aki ideérkezésemkor kihúzott engem a kátyúból, sok más jó tulajdonsága mellett rossz modoráért is szerettem, becsültem. Ő, aki a híres Sorbonne irodalmi fakultását végezte, nem tűrte, hogy megjegyzést tegyek Voltaire és Balzac nyelvére. Ostoba vidéki parasztnak titulált, és azzal támadt rám, hogy a hozzám hasonló primitív figuráknak a francia nyelv túl szép, túl

elegáns. Olyan rafinált, hogy nemcsak szellemi, de esztétikai képességeimet is meghaladja. Meg sem érdemlem – mondta –, hogy valaha is beszélni tudjam.

– Miután a sárban hemperegtettél, azt mondd meg, létezik-e valamilyen gyors és hatékony tanulási módszer. Nyolc évig tanultam az angolt, a németet meg a latint. A francia sürgős. Nincs rá nyolc évem.

– Persze hogy létezik. Van egy hat hónapos tanfolyam. Mire elvégezted, beszélsz franciául.

– Nem igaz!

– De igaz. Úgy hívják, hogy Civilisation Française. Olyan tudatlan alakoknak találták ki, mint amilyen te vagy. Amikor levizsgáztál, olyan jól tudsz majd franciául, hogy ha kedved van rá, folytathatod a tanulmányaidat a Sorbonne valamelyik fakultásán.

Amit Laci mondott, az annyira igaz volt, hogy még a Civilisation Française helyisége is ott volt a Sorbonne előtti elegáns kis téren Auguste Comte, a 18. századbeli francia filozófus mellszobrával és egy csomó kávéházzal, ahová az egyetemisták szaladtak le két előadás között. Az atmoszféra tetszett nekem, hirtelen újból diáknak éreztem magam. Láttam magamat közöttük vígan hadonászni, kezemben egy kávéscsészével, kipróbálni rajtuk újonnan szerzett nyelvészeti képességeimet.

Az idős hölgy, aki az irodában fogadott, már az első percben lehűtötte a kávéházak iránt érzett vonzalmamat. Sántikáló angolságával eloszlatta minden reményemet. Megmagyarázta, hogy a hat hónapos tanfolyam hétfőtől péntekig tart. Reggel 9-kor kezdődik és délután hatkor ér véget. Az egyórás ebédszünet alatt tanácsos a többi hallgatóval együtt maradni és gyakorolni újonnan szerzett nyelvtudásunkat.

Aj-aj! – mondtam magamban –, még szerencse, hogy ott van a hét vége... A szemüveges asszonyság, ha nem is a lelkembe, de az agyamba látott, mert hozzátette, hogy ez még nem minden. Nem minden? – kérdeztem. Miért nem minden?

„A francia nyelv muzikális – emelte felém a mutatóujját –, úgy kell azt tanulni, mint a zenét. Minden a kiejtéstől függ.”

Úristen! – gondoltam magamban. – A Sorbonne-ra szeretnék beiratkozni és ez a dáma engem a Zeneakadémiára tanácsol el. Balzacot szeretném olvasni eredetiben és ez a nő talán azt szeretné, hogy Bizet-t hallgassam helyette. Balzac vagy Bizet... nem mindegy egy friss bevándorlónak. Meglepve meredtem rá. „Music?” – kérdeztem angolul.

Megnyugtatott. Nem zenéről volt szó, hanem a nyelv dallamáról. És rögtön közölte is a megoldást:

„Szombaton és vasárnap délután két órakor maga beül itt a diáknegyedben valamelyik kis moziba, ahol régi klasszikus francia filmeket játszanak, olyan ismert színészekkel, mint például Jean Gabin, Michel Simon, Danielle Darrieux

vagy Gérard Philippe. Figyelmesen hallgatja őket és megpróbálja megőrizni, imitálni a hanglejtésüket, beszédmodjukat. A délután kettőkor vásárolt olcsó jegyekkel ott maradhat éjfélig.

- Ötször nézzem meg ugyanazt a filmet? – hitetlenkedtem.
- Szombaton ötször. Vasárnap megint ötször.
- Attól megőrülök.

Megvetően mustrált:

- Egy zenész is legalább tízszer ismételt egy újonnan tanult darabot.

Nem volt rá mit mondanom. Azt is kiderítettem, hogy a *Civilisation Française*, vagyis a Francia Civilizáció intézménye az első világháború utáni reményteljes korszakból származik. 1919-ben, a békekötés után alapították azazal a céllal, hogy a különböző népek, egymás nyelvét és kultúráját megismerve, békésen, jó megértésben éljenek együtt.⁴⁹

Mint a második világháború kitörése bizonyítja, a békés együttélés eszménye csupán álmom maradt, ami mégsem akadályozta meg egy új, hatékony módszer kidolgozását a francia nyelvoktatás érdekében.

Ami engem illet, én több időt töltöttem Jean Gabin és Danielle Darrieux társaságában, mint a víg diákokkal az egyetem előtti téren. De nem sajnálom.

Gara Laci barátomnak igaza volt. A hatodik hónap végén értettem és beszéltem ezt a borzasztóan nehéz nyelvet.

KONCEPCIÓ 1

Akkoriban itt, Franciaországban, két óra hosszat tartott az irodai ebédidő. De hogyan is lehetett volna rövidebb, hiszen a hétköznapi ebéd, a huszadik század ötvenes éveinek végén, három fogásból állt: előétel, főétel, desszert. Esetleg sajtválaszték az édesség helyett. Alkalomadtán, ha valaki igazán vágyott rá, sajt is, sütemény is az előétel, meg a főétel után. Hozzá fejenként egy kancsó bor. Kis negyedliteres, vagy a szomjasabbaknak egy bögyösebb, félliteres kancsó. Volt mit lemosni vele. Mindezt komótosan, sietség nélkül, ízelve kellett elfogyasztani. Az asztaltársakkal csevegve, vagy egyedül, megelégedetten a levegőbe bámulva, fogvájót rágcsálva egy kis kávéval a végén...

Tegyük hozzá, hogy akkoriban egy magát megbecsülendő francia férfitól szemrebbenés nélkül ivott meg egy liter bort minden egyes nap, amit a Jóisten teremtett. Anélkül, hogy pityókás lett volna tőle. „Láttál már te olyan autót, ami benzin nélkül is szalad?” – kérdezte tőlem Gérard, a könyvelő. „A borocska nem más, mint az én üzemananyagom.”

Hétfőtől péntekig, a hét összes munkanapján, pontosan tizenegy óra ötvenöt perckor, Gérard begombolta az inggallérját és helyre csúsztatta nyakkenőjét, hogy elegánsan álljon útnak a szomszédos bisztró felé. A déli harangszó felcsendülésekor ő már az asztalhoz telepedett. Felgöngyölt szalvétáját, amit ott őriztek neki a nevét viselő, törzsvendégnek járó szalvétagyűrűben, érkezésekor rögtön a nyaka köré tekerte.

Gérard könyvelő volt a cégünknel. Negyvenes éveiben járhatott, és mint a francia főváros hagyományokhoz hű fia, nagy gondot fordított arra, hogy megismertesse a párizsi kultúrát velem, fiatal bevándorlóval. Tudta, hogy nemrégén „valahonnan a Balkánról” jöttem, egy más civilizációból. Nem a kulturális élet, Zola, Victor Hugo, vagy valami más ilyen irkász-firkász volt disszertációinak tárgya. A francia „culture de vie” magyarul nem „élet-kultúrát”, hanem életmódot jelent. „Qu’est-ce que c’est, que la vraie culture de vie parisienne?” Mi az igazi párizsi életmód? – kérdezte tőlem és azonnal az ismert választ adta rá: „La bouffe et l’amour.” A zabálás és a szerelem. Gérard, a példás, kétgyermekes, vasárnapi misére járó családapa, nem tagadta, sőt férfitársaságban büszkélkedett is vele, hogy ő rendszeresen hozzájárul egy szeretni való kis fodrászlány havi költségvetésének a kikerekítéséhez, aki cserébe, hetenként egyszer-kétszer, nagy vendégszeretettel kompenzálja ezt a gesztust szerény külvárosi garzonlakásában. Gérard elégedetten zárja be íróasztalfiókját és én már csak sötétkék zakójának a hátát látom, amint ő útra kel a Champs-Élysées irányában.

Ott, „a világ legszebb sugárútjának” egyik mellékutcájában, a rue Vernet-ben kezdtem én is párizsi szakmai karrieremet. Overseas Credit Service volt a cég neve, több bank közös leányvállalata. Angolul társalogtunk egymással és a kliensek többségével. Többéves hitelt ajánlottunk a Franciaországban

élő nagyszámú jómódú külföldinek, közöttük az amerikai hadsereg itt tábo-
rozó tisztjeinek, autóvásárlásra. Nem szakmai ismereteim segítettek az állás-
hoz. Ahonnan én jöttem, ott nem volt se magánautó, se jómód, se külföldi,
se hitel, se amerikai katonatiszt. Kétórás, háromfogásos ebéd sem, jó borral
megöntözve.

Új foglalkozásomhoz egyébként sem volt szükség különösebb tapasztalat-
ra. Az öreg, testes, platinaszőke kaliforniai titkárnő, akinek egy üveg bourbon
whisky állt az írógépe mellett, amiből szívott egy jót, amikor megszomjazott,
szimpla irodaszolgái minőségben alkalmazott. Én raktam helyükre alfabetikus
sorrendben az ügyfelek dossziéját, szaladtam a postára a késedelmes fizetők-
höz intézett ajánlott levelekkel, cseréltem az írógépszalagokat, láttam el papír-
ral és karbonnal a gépírónóket. Ceruzát is hegyeztem, ha kellett. Egyszerű volt
a munkám, szerény a fizetésem. Igazán szerény.

A déli harangütéskor, amikor Gérard zakóstól-nyakkendőstől a biztró felé
vette az útját, én először a Joséphine nevezetű szomszédos pékség előtt áll-
tam sorba az Avenue Marceau járdáján. Még meleg volt náluk a kemencéből
kilapátolt baguette. Azután meg betértem a mellette lévő henteshez egy szép
vastag szelet pástétomért. Egy vastag szeletnek – erre tanítottak engem deb-
receni gyerekkoromban, abban a városban, ahol bizony nem vetették meg a
jó hentesárut – egészen más íze van, mint egy vékonykának. Hozzá egy nagy
pohár kitűnő minőségű klórmentes párizsi csapvíz. Az üres irodában kipakol-
tam az egészséget egy darab csomagolópapírra és élveztem a friss, ropogós fehér
kenyérbe csúsztatott felvágott sós-borsos-fokhagymás zamatját, a jó hideg víz-
zel megöntözve.

Hetek óta ebédeltem ugyanazt, mert úgy tartom, ha az ember valami igen
jóra bukkan, hűnek kell maradnia hozzá. Nem is változott a rutinom. Csak a
környezetem. Úgy látom, jól megy a cégnek az üzlet. A sok gazdag külföldi úgy
vásárolja a mi pénzünkön az autót, mintha ingyen adnák. Több is a munka.
Tegnap óta lett egy új kollégám is a postahivatalba szaladgálni. Sovány, magas
fiú, úgy látom, szerény, néhány évvel fiatalabb nálam. Messziről szimpatikus.
Még nem váltottam igazán szót vele, csak úgy „Szia, szia”. Kirakom a hentes-
árut az asztalra, szelem hosszában a baguette-et, ő meg ül a sarokban és nézi.
Talán nincs pénze ennivalóra? Csak egy napja dolgozik. Nézi a kenyeret meg
a sertésárut. A szagot sem lehet figyelmen kívül hagyni. Ő is ember, mondom
magamban. Ha átéltem Budapest ostromát, mit számít, ha egy szendvicsre-
valót adok neki a magaméból. Intek neki, ajánló gesztussal, mutatom az enni-
valót, ő úgy tesz, mintha szégyenlené magát. Egy darabig folytatjuk ezt a süket-
néma párbeszédet, végül is odaül velem szembe. Beleharap. Hú, de milyen jó
étvágya van ennek a nagy nyurga kölknek! Már le is nyelte az egészséget. Lehajt
a gégéjén egy nagy pohár vizet, s csak akkor szólal meg: „Kösz szépen. Holnap
az enyém a számla.”

Franciául kezdjük. Furcsa svájci akcentussal beszél. Mulatságos a párbeszéd az én magyaros kiejtésemmel. Angolul folytatjuk. Neki nem probléma. Kicsit németesen ejti a szavakat. „Németül is tudsz?” „Natürlich...” Húha! Egy ilyen poliglotttról kiderül majd, hogy honfitárs. „Te nem magyar vagy? – gyanakszom anyanyelvemen. – Hogyan kerültél ide?” Nevetve csóválja a fejét; „Non capisco...” Szimpatikus, sportosan öltözött. Választékosan. Elég jó emberismerő vagyok, de nem tudom őt hová tenni. „Ne keresd – mondja –, úgyszem találod ki.” Így ismertem meg Kim történetét.

Véletlenül Berlinben születik 1938-ban. Szülei hollandusok. A Moltzer család, amelynek ő is a nevét viseli, a Bols nevű, 16. században alapított óriási holland szeszesital-konzern tulajdonosa a 19. század közepe óta. A márka világszerte ismert. Gigantikus vagyonuk van. A háború meg a nácik elől Hollandiába, onnan pedig Dél-Amerikába menekülnek. Szüleivel hollandul beszél, Argentínában spanyol nyelvű elemi iskolába jár. A háború véget ér. Anyja, aki közben elvesztette férjét, Dél-Amerikában marad, és azzal tölti idejét, hogy unalmában a világ egyik végéről a másikra röpködik első osztályon. Fiát beíratja Svájcban egy Lausanne melletti internátusba, ahol a nemzetközi elit fiai készülnek irányítani a földgolyót. Oda jár többek között Baudouin herceg is, Belgium jövőendő királya. Kim megtanul tökéletesen franciául, barátkozik a nemzetközi Gothával...

„Hát akkor mi a fenét csinálsz te itt, ebben a kuplerájban?” Így tudom meg, hogy a jómódú hollandusoknál elterjedt szokás a fiatal fiúkat érettségi után a gyakorlati életismeret próbájára ösztönözni. Kapnak egypár száz dollárnak megfelelő zsebpénzt az útra, s azután, tizennyolc-húszéves korukban, elöztük a nagyvilág... Állást kell találniuk, megélni abból, amit keresnek, belevegyülni azokba a társadalmi rétegekbe, amelyekkel az aktív élet majd összehozza őket. Így állják meg később sikeresen helyüket a családi cégnél. Nehogy ott meg nem érdemelt igazgatói címet kapjanak csupán azért, mert a papa vagy a nagybácsi a vezérigazgató. You must fight to achieve success! – szónokolja újdonsült barátom. „A győzelemért küzdeni kell!” Hol hallottam ezt én utoljára? Ha jól emlékszem, a MADISZ-ban, oroszról fordítva.

Nocsak, most tanultam valami újat. De vajon meddig tart az ilyesféle erőpróba. Hónapokig? Évekig? Meddig habzsoljuk még együtt ebédidőben a vas-tagra szelt pástétomot? Ez a srác igazán szimpatikus. Nincs több harapnivaló az irodaasztalon, csapol magának egy pohár vizet, keresi a szavait.

– Azt kérdezed, meddig tart az erőpróba? Nekem talán egy életre. Tudod mi a Grál? Hallottál már róla? A német mitológia szinte elérhetetlen kincséről?

– A budapesti operaházban is rendszeresen játsszák Wagner *Parsifal*ját. Oda nekem bérletem volt – felelem némi büszkeséggel, hogy egy nívón maradjak a milliomos család sarjával.

- Nahát, az én Grálom, az egy saját sikeres üzleti vállalkozás. A családom egy évszázad óta árulja a szeszesitalokat. Hagyom ezt én a nagybácsikra, az unokatestvérekre, hadd mérgezzék ők tovább a világ iszákosait...

- Itt akarsz maradni kifutófiúnak? A családi vagyonnal a hátad mögött?

- Félreértettél. Én egy vállalatot akarok alapítani. Egy saját sikeres vállalatot. Megmutatni nekik, mire vagyok képes. Kicsiben kezdeni, s abból valami nagyot, híreset, talán valami óriásit csinálni. Sok embernek sikerült már az ilyesmi...

- Jó, jó – próbálok megemészteni fiatal kollégám meglepő diskurzusát. – Te mihez értesz igazán? Technika? Kereskedelem? Gyártási folyamat? Fém, fa, textil, papír... Valami a kulturális világból... Könyvkiadás, hanglezmez?

Itt, a párizsi hentes nevét viselő üres csomagolópapírra könyökölve adta nekem Kim Moltzer, a világot járt fiatal hollandus, azt a meglepő, de a logikától korántsem mentes választ, ami a következő fél évszázadban egész életemet befolyásolta:

- Igazából semmihez se értek. Éppen ezért, akármit tudok csinálni, mert a terepen tanulom meg a szakmát. A gyakorlatban. Ami ezerszer többet ér, mint az iskolatermekben szajkózott elavult elmélet. Ne felejtse el azt sem, hogy a második világháborúval együtt véget ért egy hosszú gazdasági ciklus. Vége a régi fajta, klasszikus rutinnak. A jövőben semmi sem lesz úgy, ahogy eddig volt...

- Ez mind csak elmélet, fiatalember. Pusztá teória. Hogyan képzeled te ennek a gyakorlati megvalósítását?

- Hogyan? Ismered te azt a szót, hogy *concept*? Angolul, franciául egyformán írják.

- Ismerni ismerem. Az én anyanyelvemen koncepciónak hívják. A latin *conceptus*ból ered. És...

- Hát akkor jegyezd meg magadnak, hogy mostantól fogva azok nyernek, azok lesznek a világ urai, akik meglepő új koncepciókkal jönnek elő az üzleti életben, akiknek sikerül működtetni, a gyakorlatba átültetni őket.

Semmi kétség, fiatal barátom arra készül, hogy lepipálja volt iskolatársát, Baudouin herceget, akit öt évvel ezelőtt Belgium királyi trónjára ültettek. Tele van ambícióval, akaraterővel. Nemcsak jó egészségű, sportos fiatalember, de ha valamit a fejébe vesz, annak sikerülnie is kell. Érzem, hogy az elhatározás mögött ott van a mérhetetlen családi vagyon is...

- Te hol élsz? Nem tudod, milyen smucigok az én honfitársaim? Elmondok neked egy régi holland öngúnyos viccet: „Kérdés: Tudja-e honnan származnak a skótok? Válasz: A költelező hollandusokat kiűzték az országból és áttelepítették őket az Északi-tenger szembe fekvő partjára.”

- Tehát?

- Én a saját erőmből, családi támogatás nélkül akarok érvényesülni.

Ez szöveget ütött a fejembe:

- Összegezem, ha megengeded: soha sehol nem dolgoztál, nem értesz semmihez, nincs se tapasztalatod, se befektetésre szánt tőkéd, és ennek ellenére szeretnéd bekasszírozni a főnyereményt. Ha ez a koncepciód, volna egy komoly javaslatom. Vagy még inkább kettő...

- Elő velem!

- Egy: lemegyünk a szomszédos kávéházba és fizetek neked egy presszót. Kettő: betársulok jövőbeli vállalkozásodba.

- Te sem értesz semmihez? Azért vagy itt kifutófiú az amerikaiaknál?

- Én olyasmire értek, mégpedig elég jól, aminek, egyetemi diplomámmal együtt, itt semmi haszna.

- Gyerünk! Majd elmeséled...

Maradt még egy jó félóra az ebédidőből. A bárpultra könyökölve szürcsöltük az erős, aromás feketét, mialatt tapasztalt újságíróból, Kimnek hála, tapasztalatlan üzletember lettem. Hogyan, miként? Ez lesz a következő história.

KONCEPCIÓ 2

Nem titok, a hollandok vonzódnak a sajtfélékhez. El is határoztuk, hogy ha a mai napon a hentesárut részesítjük előnyben, holnap megfelezzünk magunk között egy érett, lágy, kerek, illatos camembert sajtot.

„Holnapután pedig – mondta jövőbeli üzlettársam – bemutatlak egy barátomnak. Meglátod, szimpatikus, világot járt, nagyvonalú ember, tele ötletekkel...” „Talán a belga királyt hozod ide nekem?” – próbáltam őt ugratni pestiesen, de Kim, az észak-európai, komolyan vette a kérdést és nem habozott enciklopedikus választ adni rá: „Baudouin, Belgium királya, a brabanti hercegek utódja, Wallonia tartományából. Az én ismerősöm, Caracciolo herceg ősei, a nápolyi királyságból származnak.” Kicsit elgondolkodott, mert hatvan évvel ezelőtt még nem volt se Google, se okostelefon: „Ellenőrzöm majd a lexikonban, de kapásból azt mondanám, hogy a Caracciolo család a X. századig vezet vissza őseit, míg a brabanti ág csak a XI. századig.”

Csak. Hát persze, száz év az nem semmi. Különösen, ha hercegekről esik szó. Ha én például a Habsburg-család leszármazottja lennék, én is mondhatnám Caracciolo hercegnek, hogy családfámat a tizedik századig vezetem vissza. De nagyapáim az osztrák császárnak csupán alattvalói voltak. Apai részről az enyém vendéglős volt Békéscsabán, anyai oldalról pedig írrok egy miskolci közjegyzőnél. Se címer, se buzogány, se kutyabőr, se keresztes hadjárat. Nincs mivel büszkélkednem.

Egy kis elegáns vendéglőben ebédelünk a Madeleine mögött, Caracciolo herceg meghívására. A fehér zakós, fekete csokornyakkendő pincérek nesztelenül jönnek-mennek a vastag, puha szőnyegen és teszik élénk az előételt, a főételt és a desszertet. (Végre én is élvezem azt, amit a „culture de vie parisienne” zabálásnak nevez. A szerelem még hátra van...) Vendéglátónk alacsony, jóképű, negyvenes, szimpatikus, elegáns, tipikusan olasz... Olasz? Akcentus nélkül társalog franciául. Hát igen, ő Nápolyban született, de az apja utálta Mussolinit. Egy darabig Abesszíniában, Olaszország akkori gyarmatán éltek. „Mit csináltak ott, a világ végén, a rengeteg cingár bennszülött között?” „Apám, aki sok mindenhez nyúlt az életben, filmeket forgatott. Úgy emlékszem, a római birodalom volt a téma, cézárokkal, gladiátorokkal, négylovas harci szekerekkel, sok tömegjelenettel. Abesszíniában olcsó volt a statiszta... A papa ott állt egy sziklán és szünet nélkül kiabált, hogy megpróbáljon rendet teremteni a balhében.” Ezen az egész asztal jót mulatott. „Onnan Argentínába mentünk, ott ismertem meg Kim családját...”

A borpincér tapintatosan nyújtja át neki az italok hosszú listáját. Giovanni Caracciolo lapozgatja, majd felém fordul: „Ha nem csalódom, mindannyian Chateaubriand-szeletet rendeltünk. Az omlós marhahús megérdemel egy igazán finom vörösbort. André, neked mi a kedvenced?” Gáláns a gesztus. Nagy-

vonul, udvarias... mit mondjak még? Főúri. Ez az: főúri. Délben én csapvizet iszok. Este is, az albérletemben. De szeretem a nehéz, bíborszínű, alkoholgazdag déli vörösborokat. Létezik például egy algériai 13 fokos, Szidi Brahimnak hívják. Egyik kollégám naphosszat csak arról szónokol, hogy milyen jó, milyen olcsó.

Nézem a jól öltözött közönséget, a damaszt asztalterítőt, a nehéz ezüst evőeszköz-garnitúrát, az asztal közepére helyezett virágcsokrot, a herceg fehér selyemzsebkendőjét a szivarzsebében. Olyasvalamit kellene javasolnom, ami egy nívón áll ezzel a luxuskörnyezettel. Megvan! Egyszer valahol megkínáltak velem. Vörös is, nehéz is, nekem a neve is szépen hangzik: „Château neuf du Pape”. A pápa új kastélya... Dél-Franciaországi eredetű.

Nápoly hercege, bal szemét félig behunyva, a tapasztalt, nagyvonalú ember jóakaratóval vesz szemügyre. Ismétlem: jóakarát van a szemében, nem pedig lenézés. Kifutótársam is. Hangja baráttian oktató, egyáltalán nem felsőbbrendű. Tíz évszázad és egy világfi tapasztalata rejlik benne: „André, mon ami, si tu aimes la perfection, ne te trompe jamais. Choisis toujours un bordeaux!” Hát igen, ha a tökéletesre törsz, barátom, nem szabad tévedned. Válaszd mindig a bordóit. Nápoly hercege a Château Beychevelle-t rendeli. Saint-Julien 1948, teszi hozzá, hogy ne legyen félreértés.

- Tudod miért választottam a Château Beychevelle-t?

- Hát azért, mert finom – mondom más érv híján...

Tulipán formájú poharában megforgatja a korty rozsdavörös italt, amit, beleegyezésére várva, az utasítást leső borpincér töltött neki.

- Azért is. De nem csak. A 17. század végén Jean-Louis de Nogaret de la Valette, Épernon hercege, feleségül vesz egy kisasszonyt a híres de Foix-Candale családból és a háromszáz holdas szőlőbirtok, a hozzá tartozó borászattal együtt, a mátká hozományában találta.

- Háromszáz hold? A fiatal hölgy családja láthatólag nagyra értékelte a vőlegény férfiasságát...

- A férfiasságát? Talán. Általában. De nem Épernon hercegénél, aki inkább a fiatal fiúkhoz húzódott. A négy évszázaddal ezelőtti pletykák szerint ő egyébként a saját nemét kedvelő III. Henrik király kedvenc szerelmi partnerei közé tartozott.

- Mulatságos. És érdekes. Ezt nekünk nem tanították az ELTE történelem szakán.

- Hát akkor folytatom a történelemórát. Beychevelle a régi francia nyelvből származik. Ma úgy mondanák: „Baisse voile!” Vagyis: Ereszd le a vitorládát! Tiszteletből. Mert a herceg a francia királyi flotta főadmirálisa volt, s mindazok a hajók, amelyek Épernon hercegének a kastélya előtt szeltek a hullámokat, vitorlájukat leeresztve köszöntötték a tengernagyot.

– Herceg is, meg admirális... – hümmögtem. – Ilyesmi csak a tündérmesékben van.

– Meg az én családomban – figyelmeztet olasz asztaltársam. – Ükapám, Francesco tengernagy, a 18. század végén a nápolyi hadiflotta élén állt.

Ezzel ismét megforgatja poharát, beszívja a nedű illatát és félig behunyt szemmel szippant belőle, mielőtt hozzátenné: „A bordói bor nemcsak kitűnő ital, de egy életforma is. Meghatározza a helyed a társadalomban. Megtanít filozofálni. Ez a Saint-Julien pedig egyszerűen csodás. Az egészségetekre!”

Poharamat proszitra emelve, hogyan is sejtettem volna abban az étteremben, a Madeleine és az Opera között, hogy húsz évvel később, egy negyedszázadon át, az általam mindmáig ismeretlen bordói bor határozza majd meg az én életformámat is...

Mire az üveg kiürült, megegyeztünk abban, hogy együttesen törjük a fejünket és kitalálunk valami újat, valami meglepőt, ami még sohasem létezett. Az asztalnál még az is kiderült, hogy újdonsült ismerősöm ugyancsak a Champs-Élysées egyik irodaépületében tölti munkanapjait, egy ismert tőzsdeügynökség társtulajdonosaként. Így hát neki, amikor csak kedve akad rá, módja van naponta a drága Saint-Julient inni.

Így iktattunk be, egyszer s másszor, olasz arisztokratánk jóvoltából, a munkahelyen elfogyasztott pástétom és a camembert közé, egy háromszemélyes, háromfogásos luxusebédet. Tőlük tanultam meg egy addig ismeretlen angol-szász kifejezést is: „brainstorming”. Vagyis csoportos agytörés. Célja: kitalálni valami újat, ismeretlent, meglepőt, hasznosat, ami nemcsak szellemi torna, de a gyakorlatba is átültethető és pénzt is hoz.

A tizenegy évig tartó hazai agymosás után, amelyben szüntelenül ismételték, hogy Marx, Lenin és Sztálin már mindent előre kitalált, s nekünk azt vakon kellett követnünk, egy új világ tárult fel előttem. Egyre jobban élveztem a társaságukat is. A jó koktél titka az összetételében rejlik. Ez volt a mi titkunk is. Három teljesen különböző világból származtunk, háromféle módon filozofáltunk, figyeltük azt, ami körülöttünk játszódott le, s közelítettük meg a mindennapi élet problémáit. Háromféle módon próbáltuk felfedezni a Grált is... Arra is rájöttem, hogy jól ismerve a franciák életét, szokásait, gondolkodásmódját, messziről jött vándorok lévén (kívülről, felülről, máshonnan?) mi talán jobban éreztük meg, előbb, mint ők, miféle újdonságokra van igazán szükségük.

Ha jól emlékszem, Kim jelezte nekünk egy ebéd közben, hogy valami új divat van a fűszereknél. A fűszereknél? Igen, igen, az élelmiszerüzletekben. „Ahelyett, hogy a pultnál kérj két almát, egy palack tejet meg egy tábla csokoládét, ki van állítva előtted jobbra-balra a boltban mindaz, ami eladó. Felkapsz egy fémkosarat a bejáratnál, kiválasztod, ami kell és a kijáratnál egy pénztáros kisasszony leszámllazza neked az egész cuccot.” Hercegünk, a tőzsdeszakértő,

hallott már róla: „Az USA-ban született az ötlet, »self service« néven. Az amerikaiak imádják a gigantizmust és hamarosan »szupermarketnek« kereszteltek a modern szatócsboltot. Nagy hodályokat rendeznek be, tele mindenféle csalogató áruajtával. A bőség látványa és a szabad fogdosás kísérti a vásárlót. A New York-i szaksajtó statisztikái szerint az a fickó, aki húsz dollárt kész elkölteni péntek este a boltban, végül negyvenet hagy a kasszában. A dupláját!”

Az ötlet persze csiklandozott bennünket. És néhány héttel később a mi tőzsdeszakértőnk azzal a hírral érkezik, hogy Franciaországban két vidéki vállalkozás próbálja utánózni a yankee-eket. Egy Edouard Leclerc nevű ismeretlen fűszeres valahol Bretagne-ban, és a Fournier család Lyonból. Gazdag, mindenre kész vállalkozók a lyoniak, akik egy amerikai utazás alkalmával fedezték fel a módszert és nemcsak azon törik a fejüket, hogyan finanszírozzák a francia változatot a tőzsdén, de még azt is elhatározták, hogy ők bizony szupermarket helyett hipermarketet építenek. Vagyis egy legalább tízezer négyzetméter alapterületű önkiszolgáló élelmiszer-áruházat.

„Ez aztán a concept” – csettint a nyelvével Kim. „Monsieur Fournier-nek már a birtokában van a Szent Grál. És égi kelyhébe hamarosan ömlik majd a pénz, mint a Niagara” – tette hozzá, némi irigységgel. Az idősebb, tapasztaltabb, bölcsebb Jean Caracciolo másként érvelt: „Ti pénzbefektetés nélkül szeretnétek megvagyonosodni, Fournier, logikusan, a tőzsdére támaszkodik. Nincs más kiút.” „Te tévedsz, Jean – vágott vissza holland kollégám. – Nem csak a tőkéről van szó. Lemásolni az amerikaiakat? Nem ez a mi célunk. Olyasvalamit szeretnénk kitalálni, kiagyalni, utána pedig kifejleszteni, ami eddig még sohasem létezett.”

„Álljon meg a menet!” – vetettem közbe. Franciául mondtam: „Arrêtez le défilé!” Aminek persze nincs semmi értelme. Se Franciaországban, se Hollandiában, se Itáliában... Megdöbbenven vettek szemügyre. Nem tudták, hogy ez egy réges-régi magyar vicc poénja.

„Fiúk, van egy ötletem.” Kíváncsian néztek rám, de figyelmük inkább a desszertestányérra szegeződött. Szerda volt. A mille-feuille napja. És mindhárom imádtuk ezt a vaníliás krémmel töltött ínycsiklóságot.

„Gondolom, ismeritek a La Redoute katalógusát...” – javasoltam. „Ki ne ismerné – mondta tele szájjal Kim, aki túl nagyot harapott a süteménybe. – Textilárut, babaholmit, ruhafélét, konyhafelszerelést, meg egyéb ilyesfajta dolgot árulnak. Megrendelsz valamit levélben vagy telefonon, kiállítás egy csekket, ők meg küldik neked az árut a címedre. Bumm, bumm! Akarsz három pár zoknit meg három inget? Nem érdemes kimozdulni hazulról, szaküzletet keresni, jön a csomag magától a postán... Itt úgy hívják ezt, hogy »vente par correspondance«, angolul »mail order«. Azt hiszem, az ötlet az USA-ból jön. Katalógusáruház.”

„A Redoute egy ismert családi vállalkozás, de a tőzsdén is be van jegyezve – tette hozzá Caracciolo, a pénzügyi szakember. – Lille mellett, Roubaix városában vannak a raktáraik. A Pollet família áll az élén. Régi, múlt századbéli textilgyáros család. Az első világháború után, a kedvezőtlen piacgazdasági helyzetben határozták el, hogy megkerülik a klasszikus kereskedelmi hálózatot és közvetlenül a fogyasztókhöz fordulnak. Nagy sikerrel. Ha jól emlékszem, évi mérlegeik mindig nyereséggel zárulnak...”

Asztaltársaim figyelme változatlanul a mille-feuille-re összpontosul. Nem is csoda. A könnyű leveles tészta és az enyhén cukrozott, aromás vaníliakrém még Csipkerózsikát is felköltötte volna hosszú álmából. „Hé, fiúk, ébredjetek fel! – kiáltottam. – Itt a mi koncepciónk! Találunk valahol egy olcsó kis raktárt, megtöltjük élelmiszerrel, drogériaárukkal, meg mi a csudával, szerkesztünk egy katalógust, szétosztjuk Párizs központjában és meglátjátok, az összes családanya nálunk rendeli majd az élelmiszerárut. Lenyelték az utolsó falat tésztát és kórusban mondták. „Pas bête.” Nem butaság. Így született meg a „Shopping Service”.

Feladtam állásomat az amerikai cégnél. Bérbe vettem egy kis garázst Párizstól nem messze egy északi külvárosban (akkor még nem tudtam, hogy tizenöt évvel később, talán az én mintámra, Bill Gates, Microsoft alapítója is egy kis garázsban fogja kezdeni), és telefonáltam a legtöbb nagy élelmiszergyártó márkának, hogy árut készülök rendelni náluk. A következő néhány napban egy sereg kereskedelmi utazó állított be hozzám. A kis garázs nem tett nagy benyomást rájuk. Legelőször pénzügyi helyzetünkről kértek felvilágosítást. Vajon jól értetem-e? Nem voltak biztosak abban, hogy valaha is kifizetjük az árut... De igen. Sajnos nagyon is jól értettem. Búcsút mondtak. Mindannyian. Ott üldögéltem szomorúan a garázsban, egyedül, egy kényelmetlen összecsucskható széken.

A francia mustár mentett meg. A francia mustár nekem olyan apropóra jött ott, az összecsucskható széken, mintha éppen egy szelet marhasültnek estem volna neki. Egy kis termetű idősebb aktatáskás emberke kopogott a garázsajtón. A mustáraitól híres Amora cég küldte. „Hiába jött, kedves uram – mondtam neki őszintén, mihelyt belépett, hogy ne veszítse az idejét hiába. – Ha én nem vagyok jó a kollégáinak, magának se leszek az.” És elmeséltem neki halálra ítélt zseniális koncepciónkot.

Némán, bólogatva hallgatott, egy percig a plafont nézte, azután két percig rám tekintett. „Öreg vigéc vagyok. Ismerem a szakmát. Magát nem ismerem, de az ötlet fantasztikus. Megmondom egyenesen, én se vehetek fel rendelést a maga cégétől. Azért, mert pillanatnyilag a cég csak papíron létezik. Meg a maga fejében. De van egy ötletem...” „Tényleg? Komolyan?” „Hallott már a Fournier családról?” – teszi fel nekem a kérdést. „Hogyne hallottam volna? A Carrefour üzletlánc... Hipermarket... Bevezetés a tőzsdére... Azt javasolja talán, hogy társuljak össze velük? Vagy hogy ők társuljanak össze velem?” A mustáros ember

csak rázza a fejét. „Én nem az apára gondolok, hanem a fiára.” „Fia is van?” „Van öt vagy hat. Közülük az egyik halálosan összeveszett a papával. És saját szupermarketet indított, nem messze innen, hogy bosszantsa az öreget. A bolt jól megy, de növelnie kell az áruforgalmat, hogy jobb feltételeket élvezzen az ellátóknál. Itt a címe, a telefonszáma.”

Másnap reggel már nála is voltam. Szürke munkaköpenyében, ceruzával a füle mögött, ott tevékenykedett a raktárban a ládák között. Ha ritkán is, de léteznek olyan véletlen találkozások, ahol a szimpátia az első pillanattól fogva kölcsönös. Ez történt kettőnk között is. Papírokkal zsúfolt picike irodájában – ott is két kényelmetlen összecsukható széken ültünk – öntött nekem egy Co-cát, és én rögtön a tárgyra tértem.

„Zseniális! – kiáltott fel, mihelyt a végére értem. – Sajnálom, hogy nem nekem jutott az eszembe. De ha a te vállalkozásod sikerrel jár, az nekem is jól jön. Van egy javaslatom... – egy pillanatra megállt, tetőtől talpig szemügyre vett. – Ti is fűszeres család vagytok?” Mit válaszoljak? Hazámban a számlámra írták, hogy nem vagyok munkásszármazású. Itt meg, úgy látszik, szatócsnak kell lenni... „Korcsmárosok” – válaszoltam.

Az megnyugtatta. Rögtön el is készítettük a haditervet. Az volt a lényege, hogy az én katalógusom majd az ő szupermarketjében létező árukra támaszkodik. Az én vevőim postán érkezett napi megrendeléseit összegezem, majd összegezve neki továbbítom. A következő napon ő a rendelkezésemre bocsátja a globális árumennyiséget, amelyből elkészítem az én vevőim személyre szabott csomagjait. A fiatal, szimpatikus Fournier nekem 15 százalékos részesedést ajánlott. Az áru nyolc napon belül lesz fizetendő, miután én már beváltottam saját klienseim csekkjeit. Nem volt többé szükség tőkebefektetésre. A többi pedig ment magától.

Vettem részletre egy használt teherautót. Felvettem hozzá egy szimpatikus fiatal sofőrt, akit csábított a borraalók kilátása. A telefonkönyvből borítékra másoltunk több ezer címet, amelyeket Párizs elegáns lakónegyedeiből válogattunk ki. Postára adtuk őket. Sok címzett válaszolt rá, megindult az üzlet. A többi már magától ment.

Igazi „success story” lettünk. Hat-hét hónappal később egy jóval nagyobb helyiségbe költöztünk, onnan pedig egy év múlva a saját céljainkra épített nagy méretű raktárba, a Párizstól északra fekvő Senlis városában. Ott, ahol egy régi kápolnában Cziffra György, a világhírű magyar zongorista is új otthonra talált.

Ezerszámra érkeztek a rendelések. A Shopping Service ismert lett Párizsban, és a családayák nem vesztegették többé drága idejüket se a fűszereknél, se a szupermarketekben.

Jelszavunk: „Vásároljon be, mialatt kellemes otthonában a barátnőivel teázik” – sikerrel járt. Klienseink hűségeseknek bizonyultak, évente többször rendeltek, volt olyan is, aki minden hónapban hírt adott magáról. Nem kellett

többé Wagner *Parsifal*jában keresni a Grált. Ott volt az a mi raktárunkban, a konzervdobozok meg a rizseszacskók között.

1968 tavaszára egy még soha nem látott hirdetési kampányt terveztünk. Kinyomtattunk és postára adtunk 120 ezer katalógust. Egy vagyonba került, de óriási forgalmat ígért. Ismertük már tapasztalatból az ilyen hirdetési kampányok eredményeit, tudtuk, hány ezer katalógus mennyi új vásárlót teremt, milyen átlagos csomagértékkel. Csakhogy...

Csakhogy 1968-at írtunk...

1968. május 3-án a francia egyetemisták sztrájkba léptek. A diákokat a postások követték és nemcsak a százhuszezer nyomtatvány poshadt valahol egy postahivatali raktárban, de hosszú hetekig a régi kliensek megrendelése sem érkeztek be hozzánk. Teherautóink bénán álltak a raktár előtt. Üzemanyag hiányában az ország összes benzinkútja kiürült.

Mi meg csődbe mentünk...

JOHN ÉS A KÁVÉHÁZAK

„Unn nuázett” – rendelte a kávéját John, a jól nevelt brit fiatal emberek udvariasan leereszkedő, kissé nazális modorában. A Champs-Élysées teraszán rohangászó pincérnek nagy gyakorlata volt a földgolyó legkülönbözőbb sarkaiból származó, gyakran igen meglepő kiejtések elemézni, de az én kollégám, noha ő azzal vágott fel, hogy diákkorában Shakespeare *Julius Cézárjának* címszerepét játszotta a felső tízezer leszármazottjainak rezervált előkelő internátusban, talán mindenkin túltett. A bájos Salisburyben, az Avon folyócska partján született John Appleyard rendkívül büszke volt pöfögő-dadogó, King’s Englishként elkönyvelt angol beszédmódjára. Magam is mindent megtettem, hogy utánozzam őt, megkísérelve búcsút venni pesti akcentusomtól. Csakhogy az angol dzsentrí beszédmódja rosszul fér össze a francia kiejtéssel.

„Unn nuázett!” – ismételte kerekre csücsörített ajakkal, amit a franciák „cul de poule”-nak, vagyis „tyúkpopsinak” neveznek. A fehér zakós, sietősen ideges és nem túl udvarias kávéházi alkalmazott fél szemét behunyva próbálta franciára fordítani a brit szólásmódot. Hát igen, amit Franciaországban „noisette”-nek, vagyis mogyorónak hívnak – de Johnnal ellentétben ünn noázettnek ejtenek – az valójában egy feketekávé. Egy eszpresszó. Benne néhány csepp tejjel. Miért mogyoró? Talán azért, mert csak egy mogyorónyi tej volna benne? Dehogyan! Egyszerűen azért hívják mogyorónak, mert a feketekávé, a tejecske hatására, hirtelen megbarnul, mogyorószínűvé válik.

Miután sikerült John ügyét rendeznünk, magamnak egy kis eszpresszót kértem. Méghozzá „à l’italienne”, olaszosan, mokkásan, rövidre húzva. Nem tagadom, minél erősebb a kávé aromája, annál inkább élvezem.

„Jobb az íz, ha kevesebb a víz!” – tettem hozzá logikusan, édes anyanyelvemen, ugyanis képtelen vagyok ellenállni a kecskerímeknek. E tipikusan Duna menti szellemesség persze nem hatott sem a párizsi felszolgálóra, sem angol barátomra, akik értetlenül bámultak rám.

Munka után telepedtünk le a kávé mellé, úgy délután hat körül, volt bizony időnk filozofálni. Annál is könnyebben, mert miután két különböző világból érkeztünk, egy harmadikban, Párizsban ismertük meg egymást, barátkoztunk össze. Ott igyekeztünk beilleszkedni mindketten ebbe a meglepő, évezredes kultúrájába és valami különleges esztétikára épülő kozmoszba, amely nem hasonlít semmi másra.

– Mi hozott téged ide, Párizs városába, Johnny boy?

– Engem? Két dolog. Az egyikből túl sok volt nekem, a másiktól pedig túl kevés.

– Tényleg? Ha nem titok, kezd az elsóvel. Miből volt túl sok?

– A házáslehetből. Ami egyébként válóperrel végződött – felelte John a járdát bámulva. – Akarod tudni, miért?

- Nem. Nem akarom. Salisburyból én csak a csodálatos gótikus stílusú katedrális emlékét kívánom megőrizni.

- Igazad van - ismerte el John. - Hát akkor erről a témáról még csak annyit, hogy nem könnyű egy kisvárosban elválni. Mert ott mindenki mindenkit ismer. Téged is, a párodát is. Csecsemőkorodtól fogva. Amikor kalapot emelnek neked az utcán, a szemedbe szúr, hogy gondolatban azt firtatják, mi van a válasz mögött. Pénzhiány? Hűtlenkedés? Családi háború, mint Rómeó és Júlia esetében?

- És a másik dolog, ami idegenbe hajtott?

- Nevetni fogsz...

- Dehogy! Ne szégyelld magad, én komolyan veszek. Elő velem!

- Salisburyben nincs kávéház. Egy sincs. Én pedig nagyon kedvelem a kávéházakat.

Elgondolkodtam azon, amit mondott. Próbáltam visszaemlékezni az isten háta mögötti Salisburyben töltött három kellemes napom emlékeire.

- De van tea-room! - vágta vissza.

- Van ám! Csakhogy a tea-room úgy hasonlít a kávéházhhoz, mint egy szármár a versenylóhoz. A donkey compared to a race-horse - grimaszolt megvetően, mert angolul ez még frappánsabban hangzott. - Vénlányoknak való.

Lassan kavargattam a fekete levet a csészében. Johnt a kíváncsiság gyötörte, de a szigetország jól nevelt polgárainak az udvariassága, ami a múlt század hatvanas éveiben még valóban létezett, belé fojtotta a szót. „Never ask personal questions!” - volt akkoriban az angolok mottója. Óvakodj a személyes jellegű kérdésektől! Mégsem hagytam szenvedni ezt a szimpatikus fiút.

- Ne hasonlítsd össze a mi dolgainkat, John. Azt hiszed, hogy én csak egyszerűen beállítottam ide, Párizsba, úgy, mint te? Mint egy szimpla turista? Vendégségbe? Én ide menekültem.

Meglepődve vett szemügyre.

- Menekültél? Mi elől? Titok?

- Nem titok. Elmondom. Azért, hogy ne sitteljenek le...

Borzasztóan meglepődött.

- You mean... To avoid prison? No, kidding! - Kételkedve mustrált.

- Igen, igen. Azért menekültem ide, hogy elkerüljem a fegyházat. És amit mondok, az bizony nem vicc, hanem teljesen komoly.

Láttam a tekintetéből, hogy ez imponált neki. Már csak azért is, mert szerette a krimiket, szeretett büntettekről olvasni anélkül, hogy valaha is összeakadt volna bűnözőkkel. Csakhogy az én ügyem ijesztette is. Már egy fél éve dolgoztunk együtt, és mind a mai napig a becsületes emberek kategóriájába sorolt. Láttam a tekintetéből, hogy valamilyen megnyugtató magyarázatra volna szüksége. Gyilkos volnék? Vagy talán rabló? Hm? Agatha Christie különböző

figurái között keresgélve próbált valamilyen emberséges gonosztettet rám ruházni, olyasmit, amelyben nem ragad vér a kezemre.

- Sikkasztottál?

- Ha csak sikkasztottam volna – hümmögtem a fejemet csóválva.

John ijedten bámult rám. Megnyugtattam:

- Politizáltam...

Azt hitte, viccelek. Mert Salisburyben a politizálás nem számít bűnnek. Nem raktak érte senkit börtönbe Az Avon-parti konzervatívok naphosszat kritizálhatják a munkáspártiakat, a munkáspártiak pedig éjjel-nappal csempültek a konzervatívokat. Szóban, írásban, ahogy a kedvük járja.

Hogyan magyarázzam meg John barátomnak, hogy miután egy idegen hatalom katonái betörték az én szülőházamba, szerkesztőtársamat egyszerűen akasztófára húzták, csak azért, mert papírra vetette, hogy ő elítéli az inváziót. És azért is, mert a mi újságunk a *Magyar Függetlenség* címet viselte, ezt a tiltott kifejezést, amelyet a ruszlik töröltek a magyar szótárból.

Ez bizony sok volt az én klasszikus gondolkodású angol kollegámnak. Írjuk a javára, hogy logikus következtetéssel zárta le a vitát. Mégpedig egy kérdés formájában: „Akkor hát nem azért hagytad ott Budapestet, mert szerinted ott nincs elég kávéház?”

Nem azért, John. De mennyire nem azért! Tudod-e te, egy angol kisváros szülőttje, hogy Budapestet már réges-régen, már az 1700-as évek közepe óta, török hatásra, a kávéházak városának tekintik? Éppen úgy, mint Bécset. Hihetetlennek tűnik, de a 19. század végén már legalább 600 volt belőlük a magyar fővárosban, a Duna két partján. Az egyszerű kávéméréseket hozzászámolva, a történészek valójában ezer körülire teszik a számukat. De Johnnal ellentétben engem nem a kávéházak szerény száma kényszerített arra, hogy búcsút mondjak ifjúságom szeretett városának, mert ötéves korom óta mindig hűséges törzsvendége voltam valamelyiküknek.

Azt kérdezed, John, hogy én egyedül mentem-e ötéves koromban a kávéházba. Viccelsz, vagy komolyan mondd? Nem, nem, persze hogy nem egyedül! Szüleim vittek magukkal. Mert a kávéházak a mi családjunkban a mindennapi életformához tartoztak. Every day, or all day? Tous les jours, ou toute la journée? Minden nap, vagy egész nap? Ez is, meg az is... Ne legyen félreértés! Megmagyarázom. Mindez a hét különböző napjaitól függött. Kezdjük a hétköznappal...

Édesapám és édesanyám hétfőtől péntekig, jóformán minden egyes este, a kávéház vendégei voltak. Vacsora után mentek oda. Télen kávézni, megszókkott törzszakasztaluknál. Feketét vagy tejeskávét ittak egy süteménnyel, nyáron egy pohár sört vagy egy hosszúlépést sós pereccel, miközben szünet nélkül cigarettázva barátaikkal csevegtek. Miről csevegtek? Leginkább politikáról. Nem is csoda. A harmincas-negyvenes években Hitler, Sztálin, Roosevelt és

Churchill között könnyű volt témát találni. Horthyról nem is szólva. Kezdetben az volt a kérdés, lesz-e háború, vagy nem. Amikor pedig már kiütött a háború: vajon meddig fog tartani, ki nyeri meg?

Hála az égnek, gyakrabban esett szó női divatról, mint háborúról. A mindig tökéletesen kozmetikázott pesti középosztálybeli hölgyek elegánsan öltöztek. Konfekció akkor még alig létezett, minden méretre készült. A ruhaszalonok és a házi varrónők egymással vetekedve másolták le a divatlapokból a legfrissebb párizsi vagy londoni eleganciát. Természetesen szó került könyv-újdonságokra, színdarabbemutatókra is, onnan pedig színészekre, színésznőkre, s imígy került sor a pletykálásra. Ki kihez volt hűtlen a városban, ki mit tett és kivel. A félrelépések meglepően közismertek voltak. Nekem, aki már zsenge koromban nagy figyelemmel füleltem az idősebbek susogására, nekem, a kis srácnak úgy tűnt, hogy a házasságbéli félrelépésekről az egész város tudott, csak az érintett házastárs nem. A két háború közötti erkölcsök bizony lazák voltak, mint azokban az időkben, amikor nem lehet tudni, mit hoz a holnap. Krúdy Gyula sem mond mást a *Rezeda Kázmér szép élete* című édes-keserű regényében, amely közvetlenül az első világháború kitörése előtt játszódik.

Azután, úgy este tíz óra körül, előkerült egy pakli kártya. A férfiak legtöbbször rágyújtott egy Kék vagy Vörös Darlingra. A kék erősebb volt, mint a vörös, apám is azt szívta. A háború kitörése után, az angolszászok iránti hivatalosan kötelező megvetés arra készítette a hazafias magyar dohányipart, hogy Kék és Vörös Darura keresztelje át a két Darlingot. A hölgyek egy csomag kis lapos, a női eleganciának megfelelő Extrát húztak elő a táskájukból, és máris megkezdődött a römizés.

Azóta felfedeztem, John, hogy a te hazádban nem illik fecsegni a kártyasztalnál, nehogy a kotyogás megzavarja a játékosok figyelmét. Nálunk ennek éppen az ellenkezője volt a szokás. Mi elvártuk a partnerektől, hogy „jókát mondjanak”. Hogy mindenféle vicces poénokat, szellemességeket „dobjanak be” a kártyázás közben. Amit a mindennapi szójárás „aranyköpéseknek” nevezett. Apám különösen ihletett volt az ilyesmiben és kávéházi zsupág körökben nagy népszerűségnek örvendett.

Az előbbieket, mint ritka szemtanú mesélem, mert szüleim az ágyba dugtak és csak kivételesen hurcoltak magukkal este a kávézóba. Vasárnap azonban másként állt a helyzet. Vasárnap, ha akartuk – és bevallom, gyakran akartuk – egész napos volt a program. Az, aki még sohasem ült le egy „komplett” reggelihez a budapesti kávéházakban, nem is tudja elképzelni, milyen nagy a választék és milyen bőségesen árasztják el asztalát ínycsiklandozó enni- és innivalókkal. A tojás például elérhető minden formájában: kemény vagy lágy (lágy tojás pohárban!) tükörtőjés vagy rántotta, benne füstölt szalonnával, sonkával, vagy csak úgy habartan. Roppanó bécsi virsli mustárral, tormával, meg minden egyéb hentesáruféle a szárazkolbásztól a sonka füstölt vagy prágai változatáig.

Aki szereti, kérhet sajtot is, aki meg nem, az választhatja a finom füstölt marhanyelvet. Hozzá friss kenyér, kifli, zsemle. Mindezt a kávé és a tea különböző változataival szervírozva, ami nem zárja ki a jó csípős szódavizet sem.

A szép háború előtti békeidőben, mit tagadjam, gyakran nem restelltünk egy vagy két órával később ott is ebédelni, mert már kényelmesen üldögéltünk az asztal körül. A bőséges reggeli ahelyett, hogy tömött érzéseket keltett volna, inkább étvágyra gerjesztett bennünket. Ha ismertük is a „diéta” szót, azt a régi szép időkben valami elvont, orvosi jelentéssel ruháztuk fel, és úgy tekintettük, hogy csak másokra érvényes. Nem csoda, hogy a városi férfiak túlnyomó része pocakot viselt és büszke is volt rá, mert a pocak „tekintélyes” megjelenést biztosított nekik.

Ha pedig annyira tele volt a bendőnk, hogy nem maradtunk ott ebédre, a finom és bőséges reggeli emléke visszacsábított bennünket vacsorára. Annál is inkább, mert este a kávéház zenével várt ránk. A zene fajtája természetesen a kávéháztól függött. Lehetett az egy szimpla zongorista, esetleg zongorista dobossal, és ha nagy volt a kávéház, egy egész szalonzenekar játszott benne. Ha pedig még nagyobb, egy énekesnő is csatlakozott a zenészekhez hosszú estélyi ruhájában. Mit játszottak, mit énekeltek? Sok mindent. Operettáriákat, kitaró, amerikai stílusú jazz-zenét, vagy magyar szerzők slágerait.

Azt kérdezed, John barátom, hová jártunk a szüleimmel kávéházba. Nem voltál még Budapesten, nem ismered ezt a gyönyörű várost, hogy jobban kövesd azt, amit itt mesélek neked a Champs-Élysées-n. Bevezetőnek csak annyit, hogy mindig volt egy úgynevezett „törzskávéházunk”. Miért „törzs”? Hm... Nehéz angolra fordítani. Hogy olyan törzs-e, mint az indiánoké, amit ti „tribe-nak neveztek? Lehetséges. Mert a kávéház az emberi együttélés, a szoros kapcsolatok szimbóluma. Valóságos család. De a törzs fatörzs is lehet, egy terebélyes szép nagy fa törzse. Angolul „trunk”. Egy ilyen fatörzs tövében, a napsugártól és esőtől óvó dús lombok alatt jön össze, fér meg mindenki egy baráti csevegésre.

Büszke vagyok, és nem is egy kicsit, a legelső budapesti törzskávéházamra, a világhírű New Yorkra, ahol a magyar főváros legkitűnőbb tollforgatói gyűltek össze kora reggeltől éjfélig. Mire emlékszem onnan leginkább az irodalmárokon kívül? Gondolkodás nélkül adom a választ: az óriási kehelyben felszolgált, tejszínhabbal púpozott vaníliakrémre. Olyan hatalmas porciókat adtak belőle, hogy csemete létemre soha nem tudtam végezni az egésszel és tíz évvel később, amikor már nem volt mit ennünk az ostrom alatt, szüntelenül a New York pincérét láttam magam előtt, aki viszi vissza a konyhába az én vaníliáskrémem maradványait.

1937-ben, a Margit-híd környékére költöztünk. Apám jó barátja volt Tarnay Ernő, a Vígszínház akkori igazgatója, a mindig vidám, életerővel teli Oláh Böske színésznő férje. Anyámnak millió beszédtemája volt Böskével, és így, Ernő bácsi tanácsára, törzsvendégek lettünk a Lipót körúti (ma Szent István körúti) Vígszínház kávéházban. De nem sokáig.

Mert egy évvel később, 1938-ban nyílt meg a Pozsonyi úton a Rakovszky (ma Szent István) parkra és vele a Duna-partra néző csodálatos Dunapark kávéház, elegáns bútorzatával, kényelmes foteljeivel, szép nagy teraszával. A konyha finom volt, a kiszolgálás elegáns, szombat és vasárnap este egy énekesnő dalolta romantikus stílusban azt a divatos slágert, amelytől könnybe lábadt a legcsinosabb asszonyka szeme is:

*Lehoznám néked a csillagokat is az égről,
tündér vagy te a legtündéribb tündérmesékből.
Te vagy az álmom, te vagy a csókos éjszakám,
várom, hogy karomba dőlj, majd egy forró éjszakán.
Jaj, de szép lenne!
Zafír felhők között vinnélek fel a mennyekbe,
éneklő madarak kísérenének csicseregve.
Kezed a kezembe, fejed a keblemre hajtánád,
s én a füledbe súgnám az örök szerelem dalát.⁵⁰*

Romantikus korszakot éltünk mi akkoriban. Melyik hölgy tudott volna egy ilyen fülbe dúdolt slágernek ellenállni? Vagy a Dunapark kávéháznak, ahol finom volt a konyha, tavasztól kora őszig a teraszra lehetett telepedni és a törzsvendég kisfiúk szabadon rollerezhettek a parkot körül futó utcácska közepén, mert akkor még ritkaság volt arrafelé az autó.

Sok keresgélés, fejtörés és hebegés árán sikerült lefordítanom Johnnak a fenti slágert. Angolul még giccsesebben hangzott, mint az eredeti, máig sem tudom, milyen következtetést vont le belőle. A biztonság kedvéért többször is elfütyültem neki a melódiát. A végén velem dúdolta, a fejével bólogatva a taktust. A párizsi kávéház többi vendégei kíváncsian mustráltak, és megpróbálták kitalálni, milyen szeszecskével pörgette fel a hangulatunkat. Pedig csak két kávécsésze volt előttünk.

John kíváncsian hallgatta tapasztalataimat. Irigyelt is értük. Párizs után kedve lett volna kipróbálni a budapesti kávéházakat. Természetesen az én társaságomban. Szívesen teljesítettem volna a kívánságát, de a hatvanas évek elején óhazámban még nem jött el a turizmus ideje. Megígértem neki, hogy ha egyszer majd alkalmunk lesz rá, akkor együtt járjuk be az összes budapesti kávéházat.

Harmincöt hosszú évvel később tényleg alkalom adódott volna a közös kirándulásra, de John akkor én már régen szem elől vesztettem. Kollégámat röviddel a fenti beszélgetés után összehozta a sors Párizsban egy csinos angol asszonykával és az ismeretségből hamarosan második házasság lett. A csinos angol asszonyka kevésbé rajongott a kávéházakért, mint újdonsült férje. Meg is tiltotta neki, hogy ott tékozzolja el velem idejét és pénzét.

Szimpatikus fiú volt John. Remélem, hogy a csinos angol asszonyka társasága kárpótolta neki a pesti stílusú kávéházi triccs-traccsot.

MILLIOMOSOK

Jó szimatottnak köszönhetem-e, hogy én már rendkívül fiatalon kötöttem ismeretséget az amerikai milliomosokkal? Hogyan? Hát a harmincas-negyvenes évek detektívregényeiből, amit manapság kriminek neveznek. Használt állapotban néhány fillérért lehetett kapni őket velünk szemben, a Sziget utca sarkán, az újságáros bácsinál. A történetek kivétel nélkül az Amerikai Egyesült Államokban játszódtak. Igazi milliomos számomra csak amerikai lehetett. A milliomosok ritkán voltak a detektívregények főszereplői. A rövid, hajmeresztő narratívákban a mindenre képes, félelem nélküli gengszterek játszották a főszerepet és a milliomosok a nélkülözhetetlen áldozatokét. A tétek mindig dollármilliókban voltak, és persze óriási benyomást tettek rám. Noha heti zsebpénzem ritkán haladta meg az ötven fillért, hamarosan megértettem, hogy egy tisztességes bankrablónak néhány millió dolláron alul nem érdemes az életét kockáztatnia, mert a coltokkal felfegyverzett, kapásból lövöldöző tányér-sapkás, szirénázó gépkocsis amerikai rendőrök nem ismernek kegyelmet.

Nyolcéves lehettem, amikor egy osztálytársam segítségével fedeztem fel ezeket a nem jól nevelt kisfiúknak szánt történeteket, és nekik köszönhetem első benyomásaimat is az Egyesült Államokról. Amelyek szerint ott csak dúsgazdagok és rablók léteztek. És persze rendőrök is, akik megpróbálnak korlátot emelni e két ellentétes társadalmi kategória között.

Néhány évvel később jöttem rá, hogy a detektívregények aligha járulnak hozzá az általános műveltséghez, és inkább John Steinbeck könyveiből próbáltam elképzelni, milyen is valójában Észak-Amerika. Legismertebb regénye az *Érik a gyümölcs*, amelyben egy szerencsétlen földműves család nehéz életét, szenvedéseit meséli el az 1929-es világgazdasági válságot követő években, messzire elkalandoztatott a gengszterektől és még annál is messzibbre a milliomosoktól. Steinbeck után jött a háború, más gondjaink lettek. Sok minden történt Amerikával is, Magyarországgal is, velem is. A mi háború utáni kollektivista rendszerünkben a megvetni való milliomosok témája pedig végleg lekerült a napirendről.

Ez jutott eszembe, amikor Eddy Morgan társaságában felszálltam a Luftansa járatára, hogy Párizsból Frankfurtba, több nagy európai biztosítóvállalat székhelyére repüljünk. 1962-ben vagy 1963-ban lehettünk? Már nem emlékszem pontosan.

Eddy volt az Overseas Credit Service vezérigazgatója, ahol én már több éve dolgoztam. Európában élő idegeneknek kölcsönöztünk pénzt autóvásárlásra és a hitellel együtt autóbiztosítást is ajánlottunk nekik. Így hát szüntelenül harcolnunk kellett a fukarságukról híres biztosítási vállalatokkal, hogy a lehető legkedvezőbb feltételeket érjük el náluk. Ha volt már alkalmam nagy-mamám társaságában görögdinnye-termelőkkel alkudozni a miskolci piacon,

most keltem harcra először egy milliárdos család leszármazottjának a társaságában a világ legnagyobb biztosítócégeivel.

Eddy szerény volt, vidám, szeretetreméltó és mindenkivel nagyon udvarias. Művelt is. Párizsban, a kultúra európai fővárosában, mindig élt egy néhány tehetséges, modern amerikai író, mint például az én időmben James Jones, James Baldwin, William Styron, Irwin Shaw vagy William Saroyan. Amikor ezek a hírességek éppen nem a regényeiket írták, akkor a Latin-negyed valamelyik kávéházának a teraszán üldögéltek, hogy egymás társaságában keressenek ihletet. Minden téma szóba került: gazdagság, szegénység, vallás és politika földgolyónk miazmái, az élet és a halál, és főleg a szerelem. A forró vagy a reménytelen szerelem. Vagy a kettő együtt. Mert Párizs, abban az időben, a kultúra mellett, a romantikus szerelem világfővárosa is volt, a szerelem pedig örökös regénytéma. Eddy Morgan ott vitatkozott velük, előtte egy korsó sörrel.

192 centiméterével Eddy magas volt, sovány, jóképű. Meglepően szerény is annak ellenére, hogy a milliomosokból és milliárdosokból formált modern amerikai nemességet képviselte. Én a pontatlanságát szerettem, meg azt, hogy sohasem volt nála pénz, amikor úgy tíz óra felé, kialvatlanul, a hajnalig tartó, véget nem érő esztétikai vitatkozások után, megérkezett taxival az iroda elé. A kapu előtt cigarettázva voltam tanúja, miként turkál hosszan és reménytelenül a zsebében a türelmetlen sofőr előtt, akinek más dolga is volt, mint rá várakozni. Hirtelen meglátott, felvidult az arca és zavartan fordult hozzám: „André, nincs véletlenül egy húszasod?” Szerencsére, véletlenül akadt egy húszfrankos bankjegyem anélkül, hogy a Morgan bankház leszármazottja lettem volna. Kifizette vele a taxist, zsebre tette az aprópénzt és felszaladt az irodájába. Nem számításból, inkább feledékenységéből, mindig nekem kellett emlékeztetnem őt az adósságára. Ilyenkor elvörösödött, borzasztóan zavarba jött, kölcsönként titkárnőjétől, Miss Steintől néhány száz frankot és megígérte nekem, szerény alkalmazottnak, hogy a jövőben mindig lesz nála elég pénz taxira. Ígéretét rögtön el is felejtette. Amikor nem füstöltem a kapu előtt, nem tudom, ki segítette ki.

Ha a gyerekkori detektívregényeimből nem sok sült ki az amerikai pénzarisztokráciáról, Edwin Denison Morgan IV. bőven pótolta hiányos ismereteimet. A római négyes szám exfőnököm neve mellett se nem véletlen, se nem sajtóhiba. Eddy egy vagyonos dinasztia negyedik generációja fejeként jött a világra. A Morgan családban éppen úgy, mint a francia Lajosok Bourbon dinasztiájában, minden nemzedék legidősebb fiúgyereke automatikusan a dinasztia feje lett. Ha a 13. század vége óta uralkodó Bourbon-háznak sikerült nem kevesebb mint 18 Lajost trónra ültetnie, a Morganéké Eddyvel, a negyedikkel ért véget, mert neki „csak” leánygyerekei születtek.

A dinasztia őse, az egyes számú Edwin Denison Morgan a semmiből teremtett egy jókora valamit. Húszegynéhány éves korában fűszeresként kezdi

Connecticut államában és alig huszonöt körül jár, amikor elhatározza, hogy bankár lesz New Yorkban. Akkoriban kezdődik az Egyesült Államokat behálózó vasutak építése is, amiben ő logikusan nagy jövőt lát, és nem habozik gyarapítani néhány vasútvonallal a már jól garnírozott tárcáját. Mellékesen a Republikánus Párt elnöke is, és 1859-ben megválasztják New York állam kormányzójának. Hősünk nemcsak nagytőkés, de eminens politikai szerepet is tölt be. Mi hiányzik még neki a dicsőséghez? A katonai karrier. 1861-ben kitér az Észak és Dél közötti polgárháború. Edwin Denison Morgan I. hamarosan a fronton találja magát tábornoki egyenruhában. Kerestem, minek köszönhető ez a gyors előléptetés és csupán egyetlen választ találtam rá: Amerika már akkoriban is a korlátlan lehetőségek hazája volt. Megérdemelte-e a tábornoki rangot? Miért ne? A háborút Edwin Denison Morgan hadserege nyerte meg.

Eddyt ismerve, őt tanulmányozva, vele beszélgetve, többször feltettem neki, csakúgy, mint magamnak a kérdést: mi jellemezte igazán az amerikai pénzügyi nemességet? Az, hogy mind alacsonyan, a semmiből kezdték, többnyire egy lyukas garas nélkül? Ezt mindenki tudja. Meggazdagodásukhoz vezető módszereik egyszer s másszor törvényen kívül álltak? Lehetséges. De voltak-e az időben igazi írott törvények a Far West prérijein? Vagy inkább a revolver beszélt ott, vagy az, akinek nagyobb volt a pofája.

A tizenkilencedik században összekapart nagy vagyonok élén álló személyiségeket, csakúgy, mint örököseiket két ritkán említett személyi vonás jellemzi, mert a gyorsan összeharácsolt vagyonok élén rendszerint protestáns családok álltak. Egy: vallásuk, a katolikus hittel ellentétben, nem ítélte el a kufárkodást, a spekulációt. Kettő: tudnivaló az is, hogy a pénzügyi birodalmak nem ritkán a vállalatok egyesülésével nőnek nagyra, ami alkalomadtán két familia egybeolvadásával is jár. Ha pedig a fúzió nem bizonyul szerencsésnek, a szétválás nemcsak üzleti, de családon belüli váláshoz is vezethet. A protestáns hit, a katolikussal szemben, nem ítéli el a válást sem.

Eddy Morgan, az én ismerősöm, kétszer házasodott és kétszer vált el. Első felesége, Nancy, a híres, dúsgazdag Vanderbilt családból származott. Nem véletlenül jegyezte meg John Kenneth Galbraith, a híres amerikai közgazdász, hogy „a Vanderbilt család több generációja mutatta meg képességét nemcsak az óriási mennyiségű pénzszerzésben, de abban is, hogyan sikerül azt a legabszurdabb módon elpazarolniuk”. Nancy, Eddy hitvese, otthon volt a párizsi luxusüzletekben és férjével ellentétben, mindig volt nála elég pénz, hogy megvásárolja azokat a márkás, méregdrága ruhaneműket, amelyeket megkívánt.

Tízévi házasság és két leánygyerek után láthatólag mindkettőjüknek elege volt az együttélésből. Akkoriban tanultam meg, hogy az amerikai típusú klaszikus házasság négy személyből áll: a férj, a feleség és két válóperes szakügyvéd. Mindkét házastársnak megvan a magáé. Amíg csak a per tartott, gyakran láttam jönni-menni, vitatkozni a mi irodánkban az aktatáskás, fontoskodó,

bőségesen megfizetett ügyvédek. A jóhiszemű, kicsit naiv Eddy nem tanult belőle. Nem volt neki elég Nancyval zátonyra futni, máris megtalálta volt feleségének méltó utódját. Jacqueline Johnson a híres és igen gazdag Astor családdhoz kötődött. Már a válóper alatt rendszeresen bejárt hozzánk, dorombolt Eddynek, mint egy cica, és a tinta még meg sem száradt a válást megerősítő dokumentumokon, amikor Jacqueline, a portyáját leső ragadozó madár módjára Eddyre vetette magát. Figyeltem őket. Kezdetől fogva éreztem, hogy aligha lesz tartós a románc. Sajnos így is történt. Edwin D. Morgan IV. elvesztette a női nimmal játszott meccs második féldőjét is.

Szenvedett-e Nancy, amikor Eddy otthagya őt egy másikért? A tények ennek az ellenkezőjét mutatják. Kíváncsiságból követtem életútját és kiderítettem, hogy az elvált hölgy még abban az évben hozzáment egy Charles Russell Hurd nevű, Párizsban élő amerikai repülőtiszthez. Ez a házasság sem sikerült jól, mert Nancy még abban az évben faképnél hagyta újdonsült férjét. De nem a Hurd famíliát. Nem ám! Mert közöttük valószínűleg jól érezte magát! A bíró alig mondta ki a válást, és Nancy már hozzáment legutóbbi exférje bátyjához. Edward Augustus Hurd ugyancsak katonatiszt volt. Nem sok víz folyt le a Mississippin, amikor a fiatal feleség felfedezte, hogy a második számú Hurd sem elégíti ki. Anyagilag vagy szerelmileg? Erről nincs említés az archívumokban. Vagy talán a kultúra terén hiányzott neki valami vagy valaki? Hát Nancy a harmadik férjnek is búcsút mondott és egy Pierre Lutz nevű akvarellfestővel kezdett negyedízigen új életet.

Alkalomadtán, ha munkánk megkívánta, szívesen utazgattam egy-két napot Eddyvel, mert ő érdeklődő természetű volt és egy dolgos nap után a vacsoránál mindig kész a csevegésre. Ez a nálam tíz évvel idősebb ember szívesen mesélt fiatalkori kalandjairól. Kalandok alatt, aláhúzom, nem a lányokat értette.

Így tudtam meg, hogy amikor 1941 decemberében a japánok Pearl Harbor kikötőjében hadüzenet nélkül rátámadtak az amerikai flottára, Eddy nem vesztegette az időt. Még másnap önkéntesnek jelentkezett. Nem akárhova, hanem a híres Marine Corps, vagyis a semmitől vissza nem riadó tengerészgyalogság soraiba. A háború végéig ott harcolt a Távols-Keleten és 1942 novemberében részt vett a híres, a japánok elleni döntő fontosságú csatában Guadalcanal szigetén, amelyről én csak távolról hallottam. Felemelő érzés egy fegyvert fogott szemtanútól megtudni, miként püfölték el az amerikaiak a japánokat ezen a tőlünk oly távoli csatatéren.

Cserébe a fárasztó, vég nélküli tárgyalásokkal töltött nap után, amikor végre letelepedtünk a vacsoraasztalhoz, Eddy engem Közép-Európáról faggatott. Akkor fedeztem fel igazán, mennyire nem ismerik az amerikaiak a mi politikai, szellemi, társadalmi, történelmi világunkat. És „amerikaiak” alatt nem a New York-i Madison Avenue járdáján kiabáló hamburgerárust értem. Edwin Morgan nemcsak tekintélyes általános műveltséggel rendelkezett, de egy nagy

két évig, családi összeköttetéseinek hála, a washingtoni State Department keretében, vagyis a külügyminisztériumban dolgozott. Averell Harriman külügyi államtitkár, Nancy nagybácsija, szimpatikusnak találta a művelt fiatalembert és gyakran vitte magával a világ távoli tájaira megerősíteni az amerikai befolyást. Magyarország, vagy közvetlen szomszédjai sohasem szerepeltek Harri- man utazólistáján. Rooseveltt és Churchillt minket már korábban eladtak Sztá- linnak, nálunk többé szó sem lehetett „amerikai befolyásról”.

Eddy, baráti szemrehányásom ellenére, vagy éppen annak hála, nagyon érdekelt ez a téma. Mentségére hoznám fel, hogy ő nem nagyon, pontosabban szólva, egyáltalán nem ismerte Magyarország történelmét. Csak annyit tudott róla, hogy a Vörös Hadsereg érkezése előtt a világháború végéig németbarát ha- zánkat István király óta az „Ázsiából érkezett főnemesség” dirigálta. Homályos ismeretei az Osztrák–Magyar Monarchiát illetően inkább megzavarták, mint segítettek volna a történelmi viszonyok elemzésében. Nagyon megkönnyeb- bült, amikor a reformkorszakról és a tizenkilencedik századi iparosításról me- séltem neki. Javasoltam azt is, olvasson bele nagy regényíróink műveibe angol vagy francia fordításban. Követte tanácsomat és jól emlékszem rá, valamelyik közös kirándulásunkon Márai *Egy polgár vallomásai* című regényének a témáját hozta fel. Megértette belőle, hogy Magyarországon, Budapesten létezett egy tradíciókra támaszkodó városi polgárság, amelynek a sok pénzen kívül nem volt mit irigyelnie a New Yorkban vagy Bostonban élő burzsoáziától.

Egy este, miután egy üveg bor jó hangulatba ringatott bennünket, Eddy beszédes kedvében volt:

– Tudom, kíváncsi vagy azoknak az életmódjára, akiket te amerikai pénz- ügyi arisztokráciának nevezel...

– Kíváncsinak kíváncsi. De jólneveltségem megtiltja, hogy indiszkrét legyek. Nagyon nevetett.

– Ne szégyelld magad. Nem vetted még észre, mennyire indiszkrétek va- gyunk mi, amerikaiak?

– Dehogynem. Tudod, mi lep meg a legjobban? Az, hogy egy többé-kevésbe ismeretlen amerikaitól, akivel először hoz össze a sors, nyugodtan megkérdez- heted: „How much is your net worth?” Mennyit ér a maga vagyona. És a másik nem habozik részletesen válaszolni: ennyit meg ennyit ér a cégem, ennyi meg ennyi van a bankban, ennyi meg ennyi a házam értéke és így tovább.

– Persze hogy megmondja, mert büszke rá. Hencceg is vele. Nálunk nem szokás köntörfalazni. Ha látják, hogy kerülgeted a témát, indexre tesznek. No business! Senki nem akar üzletet kötni veled.

– És amikor valaki már igazán gazdag, Eddy, az mit változtat az életmódján? Összehúzta a szemöldökét, elgondolkodott. Azután felnevetett:

– Azért kérded, mert te is gazdag akarsz lenni?

- Persze hogy szeretnék meggazdagodni. De nem azzal a nyomorult fizetéssel, amit nálatok keresek.

Ez nagyon tetszett neki. Nagyra becsülte nálam az udvariatlanságot, mert tudta, milyen szimpatikusnak, milyen emberinek tekintem.

- Életmód? Ezt nem lehet pusztán számokban kifejezni, meghatározni, mint a személyes vagyont. Egyébként a gazdag amerikaiak személyes vagyona nem titok. Benne van, olvasható akármelyik pénzügyi szaklapban.

- Igaz.

- Te inkább a gazdagok viselkedése, hobbijai után érdeklődsz?

- Keresem az embert az aranyrudak mögött.

- Nahát, mit is mondjak...

- Például a te szüleidnek, nagyszüleidnek milyen szokásaik voltak, amelyek engem, a kispolgárt nagyon megleptek volna?

- Jó kérdés... Hát például... Neked van egy Simca Elysée típusú autómobilod. Egy. Ismétlem egy, mert csak te használod.

- Nincs szükségem kettőre.

- Az én apámnak a „családi háza”, hogyan is nevezzem, egy igazi kastély volt. Negyven vagy ötven szobával, mindig tele vendégekkel, arra járó családtagokkal. Szüleim szerettek vendéget fogadni. Azért mondom, mert a ház előtt ott sorakozott huszonöt vagy harminc „Model T” Ford automobil. Ez volt az első gépkocsi, amit Henry Ford futószalagon gyártott. Elnyűhetetlen. Hát ezek a kocsik ott álltak a kapu előtt a parkolón, és ha valakinek, családtagnak, vagy ismerősnek, kedve támadt bemenni a közeli városba, vagy kirándulást tenni a szomszédos tó partjára, beült akármelyik Fordba, begyújtotta a motort és útnak indult.

- Díjtalan autókölcsönzés.

- Díjtalan és korlátlan. Maradjunk a közlekedésnél a következő példával?

- Maradjunk.

- Nagyapám üzleti ügyekben sokat utazott távoli vidékekre. Az Egyesült Államokban nagyok a távolságok, hát ő persze a vonatot kedvelte.

- Igazat adok neki. Az ülések kényelmesek, van étkezőkocsi is. Tapasztalatból mondom, hogy a személyzet is igen udvarias.

- Nagyapám nem szállt vonatra úgy, mint te. Neki egy saját szerelvénye volt. Egy igazi, több kocsiból álló luxusvonat. Ebédlő, hálószoba, nappali, iroda, fürdőszoba. Külön kocsi a személyzetnek. Csak a család vagy a barátok, üzlettársak használták, éppen úgy, mint a ház előtt parkoló Ford kocsikat.

- Fantasztikus!

- Neked. Neki egyszerűen kényelmes és praktikus.

- Mindkettő, ha az embernek módja van rá.

Eddy elgondolkodott, hirtelen felderült.

- Akarsz még egy példát? Nevetni fogsz.

- Szeretek nevetni.
  - Hát ez az apámmal történt. Ő rendkívül szerette a jachtokat. Versenyzett is velük, bajnokságokat nyert, és ahogy múltak az évek, egyre nagyobbakat vásárolt belőlük. Olyannyira, hogy végül egy igazi óceánjáróra tett szert, amit később el is adott egy hajózási vállalatnak.
  - Mert azzal nem tudott volna evezni...
  - Nem ám. Ez a gőzhajó New York kikötőjében állomásozott, amikor meghívott a fedélzetre tizenöt vagy húsz milliomos barátot vacsorára. Mind szívesen elfogadták, mert tudták, hogy jó a konyha. Csak férfiak vettek részt a lakomán, és az ilyen egynemű társaságban sok olyan témát lehet felidézni, amit a nejek előtt nem illik.
  - Elképzelem.
  - Este nyolckor mind ott is voltak, szmokingban, elegánsan és boldogan teledtek le az asztal körül. Amikor az aperitif és az előétel után a főételre került sor, váratlanul működésbe lépett a gőzhajó masinája. A vendégek, a nagy zaj hatására, mehökkenne néztek egymásra. Apám felállt az asztalfőn és poharát emelve, huncut mosollyal jelentette be: „Kedves barátaim, egy kis meglepetést rezerváltam önöknek. Felszedtük a horgonyt és útban vagyunk Le Havre felé. Meglátogatjuk Európát, ott töltünk el néhány napot!”
  - Hihetetlen!
  - Oda is, meg vissza is öt napig tartott az utazás. Képzeld el... Angolul ezt úgy hívják, hogy „practical joke”.
- Így tanultam meg a „practical joke” kifejezést, ami mókás csapdába ejtést jelent és amelynek sok fajtája van. De csak az amerikai pénzarisztokrácia egyik eminens tagjának van módja túsul ejtenie két tucat mit sem sejtő milliomost.

LOVE AT FIRST SIGHT

Már éjfél is jóval elmúlt, amikor hazafelé kocsikáztam. Én is elsajátítottam a párizsiak rossz szokását: a két lábam helyett inkább az én kis kék Renault Dauphinom vitt mindenüvé. Pedig akkoriban – 1961-et írtunk – a város kel-
lős közepén laktam, az Eiffel-torony tövében. Pontosabban az Avenue de la Bourdonnais nevezetű sugárúton, albérletben. Lakásadóm egy amerikai hölgy volt, aki nem vetett meg egy kis extra jövedelmet. Nem kérdeztem tőle, miért, de Mrs. Davenport beszédes volt, szeretett panaszkodni és első látásra szimpatizáltunk. Így tudtam meg, hogy szülei Washingtonban fiatalon hozzáadták egy vagyonos bankárhoz. Ez a jó módú úriember, mint exfelesége nekem finoman megmagyarázta, „intellectually zero” volt, vagyis kulturálisan nulla. Ez pecsételte meg a frigy jövőjét. A fiatalasszony szülei, mindketten orvosok, később Párizsban telepedtek le. Lányuk faképnél hagyta a kulturálatlan gazdagot, követte őket az óceán másik oldalára és a véletlennek hála a francia fővárosban fedezte fel azt az embert, akiről ő ismeretlenül is mindig álmodott. Szíve új választottja a bankárhoz képest nagyon kulturált volt, de egyben nagyon szegény is.

„Love at first sight!” – mint az amerikaiak mondják, vagyis „Szerelem az első látásra”, büszkélkedett az előszobában, mielőtt bevezetett a szalonba, hogy bemutasson nekem egy idősebb, szertartásosan kimért fekete hajú, cserzett bőrű férfiút.

Szerelmese letette a tollat és ünnepélyesen felemelkedett az íróasztala mögül, hogy köszöntsön engem, mialatt a neje elfogódottan mutatott rá franciául: „Le Prince Negruzzi, Homme de lettres.” Vagyis: Negruzzi herceg. Irodalmár. Neve után olasznak hittem, de Negruzzi úr kiigazított: „Családom román eredetű.” „Akkor szomszédok vagyunk”, mondtam neki és elmagyaráztam, honnan jövök. Nem hánytam fel neki Trianont és nem tagadom, mialatt náluk laktam, jól megférünk egymással. Jelenlétem, csakúgy, mint anyagi hozzájárulásom, nem volt hasztalan. Negruzzi úr irodalmi működése nem sokat hozott a család konyhájára. A hónap végén mindig hitelre vásároltak a fűszeresnél. Szerettem volna többet tudni lakótársamról, hát keresgéltem jobbra-balra, és felfedeztem, hogy a moldovai eredetű Negruzzi dinasztia tényleg ismert volt. A tizenkilencedik század eleje óta több híres irodalmárt és politikust adott a hazájának. Említést hercegi származásról azonban sehol sem találtam...

Szóval lassan gurulok hazafelé a kora tavaszi éjszakában. Egy közeli étte-
remből térek vissza, még tíz percre se lakok onnan, nem sietős a dolog. Különben is, egy jól megöntözött vacsora után, jobb nem taposni a gázpedálra.

Előléptetésemet ünnepeltem ma este, két jóbarát társaságában. Párizsba érve, első foglalkoztatóm, egy amerikai cég, 1957-ben kifutónak vett fel, havi száz dollárért. Boldogan vállaltam az állást, mert megmentett az éhhaláltól.

Egy évvel később az egyik igazgató észrevette, hogy két ujjal, de elég gyorsan pötyögtetem egy írógép billentyűit. Amerika akkor még a korlátlan lehetőségek hazája volt, hát a főnök megkérdezte, akarok-e ezentúl „typist” lenni. Magyarul én még soha nem hallottam „gépíróférfiról”. Nálunk a szótárban, amíg még volt írógép, csak gépíró nő létezett. Az angol typist szó ezzel szemben egy-nemű. Ettől a naptól fogva, a gépíró nő társaságában én is typist lettem. Száz dollár helyett havi kétszázötvenet kaptam. Egy új világ nyílt meg előttem. És most, 1961 áprilisában „sales manager”-nek, vagyis kereskedelmi igazgatónak léptettek elő. Ezentúl én tartom a kapcsolatot a híres autómárkákkal, amelyeknek a kocsijait finanszírozzuk.

Jacques Lacroix és Claude Bétourné ülnek velem a vacsoraasztalnál. Ők ugyanabban az épületben dolgoznak, mint én, egy másik vállalatnál. Már több éve összehaverkodtunk, és minthogy egyik napról a másikra a párizsi középosztály tagja lettem, család híján nekik javasoltam egy ünnepi lakomát. Jó néhány poharat ürítettünk ki az egészségemre, és ahogyan ilyenkor illik, mindkét barátom tósztot mondott.

A nálam három évvel idősebb, mindig vidám Jacques viccesen kezdte, de hirtelen elkomolyodott, mielőtt folytatta volna. Akkoriban, évtizedekkel az afrikai bevándorlási invázió előtt, a franciák igen fontosnak tartották, hogy az újonnan jöttek beilleszkedjenek a francia kultúrába, a nyelvbe, a francia életmódba, gondolkodásmódba. Franciaország egy nemzet volt, nem a brüsszeli bürokrácia leányvállalata.

„Négy éve vagy itt – mondta meghatottan. – Én magam is három hosszú éve ismerlek. A barátság és a szomszédság naponta hoz össze bennünket és én örömmel, megelégedéssel látom, hogy gyökeret eresztettél a mi életformánkban.” Claude felém intett a poharával és meggyőződéssel bólogatott, hogy ő is aláhúzza a szónok szavait. Jacques kis szünetet tartott, elgondolkodott és váratlanul megkérdezte: „Mondd csak, André, te milyen idős vagy?” „Nem titok. A jövő héten, április 15-én leszek harmincéves.” „Harminc? Akkor igazán a felnőttek közé tartozol. Több mint négy éve élsz itt, igazi párizsi lettél, most már van egy jó állásod is – és poharában a bort megforgatva egy kis szünetet tartott, mielőtt hozzátette: – Szimpatikus fiú is vagy...” Mire céloz? – kérdeztem magamban. – Már régen nem kengették ennyi pomádéval. Csak nem pénzt akar kölcsönkérni tőlem? Vagy hozzám szeretné adni a nővérét? Jacques húzott egy kortyot a poharából és ünnepélyesen jelentette ki: „Szerintem ideje, hogy megházasodj!”

Váratlanul ért a tanács. Tanács? Inkább ösztönzés. Beleszólás a magánéletembe. Igaz, hogy Lacroix barátom, mielőtt az egyik legkitűnőbb párizsi kereskedelmi akadémián megszerezte a diplomáját, húszegynéhány évesen elvette azt a félénk vidéki kislányt, akinek Poitiers városában, ahonnan mindketten származtak, már hosszú ideje udvarolt. A két család réges-régóta ismerte egy-

mást és az sem lehetetlen, hogy valójában a szülők készítették elő, határozták el a házasságot. Erre utalt többek között az, hogy Jacques, a mintaférj, nemcsak élvezettel nézegette tetőtől talpig a velünk szembejövő vagy a bisztróban mellettünk ebédelő fiatal hölgyeket, de még precíz megjegyzésekkel is részletezett mindent, ami látható volt rajtuk. Nem lepett volna meg, hogy alkalomadtán, az oltár előtt tett esküt megszegve, félre is lépjen. Klasszikus házasság volt az övé, két fiúgyerekekkel. Felesége bevásárolt, főzött neki, mosott rá, takarította a lakást, nevelte a kisfiúkat, felszolgált az asztalnál, és amikor ebéd után rágyújtottunk, rögtön hozta nekünk a kávé, mert tudta, hogy anélkül nem olyan jó a cigaretta.

Mit válaszoljak erre a váratlan és hívatlan ösztökélésre? Pesten azt mondtam volna: nem kerget a tatár. De se Jacques, se Claude nem hallottak a tatárjárásról. Hát azzal érveltem, hogy Párizsban túl sok a szabadon futó csinos nő. Nem tanácsos közülük egyetlenegynek adni érzelmeink monopóliumát.

Felnevettem. Két barátom meglepve nézett rám. Nem tudták, hogy Mrs. Davenport jutott eszembe az ő szorgalmasan írogató moldovai intellektüeljével. „Love at first sight” – sóhajtotta nekem áhítattal az amerikai hölgy az előszobában. Szerelem első látásra... Micsoda, de micsoda meggondolatlanság! És másnap vagy harmadnap, vagy még később az „első látás után”, fájdalmasan derül ki, hogy semmi sem köt össze két lényt, akik balga jóhiszeműséggel azt hitték, hogy egymásra találtak és végül is képtelenek együtt élni. Csak egy banktulajdonosból kiábrándult, jó családból származó naiv amerikai fiatalasszony képes egy ilyen hollywoodi filmekben szokásos csapdába esni.

Claude Bétourné, akivel egyidősek voltunk – pontosabban ő nyolc nappal volt idősebb nálam és a vacsoraasztalnál derült ki, hogy nemcsak az én előléptetésemet ünnepeltük, hanem az ő születésnapját is –, azzal érvelt, nekem példát mutatva, hogy ő ugyan még nem házas, de már vőlegény. Nyáron lesz az esküvője Jeanine-nal – húzta alá, hogy példát mutasson. Ezen mindhárman elnevetgélünk, de éreztem, hogy velem ellentétben barátaim komolyan vették a témát. Éreztem azt is, hogy hirtelen megromlott a hangulat. Ez felidegesített, mert nem szeretem az ilyesfajta példamutató tanácsadást. „A ti helyzetekben én indítanék egy házassági ügynökséget” – voltak utolsó epés szavaim, amikor felálltunk az asztaltól.

Szép holdfényes volt az éjszaka. A napközben zajos, forgalmas Párizs csendes. A tizenkilencedik század második feléből származó „haussmannien” stílusú épületek, kovácsoltvas korlátos erkélyeikkel, büszkén sorakoztak fel a néptelen bulvárokon, mialatt lassan, dúdolgatva haladtam előre. Nem kergetett a tatár. Egy-egy ritka autó reflektora tűnt fel időnként a sötétből. A vacsorától elbágyadt éjszakázók voltak útban haza felé, hogy bebújjanak a takaró alá. Kettesével, mint Jacques Lacroix javasolja, gondoltam magamban.

Hirtelen egy szembejövő gépkocsi hívta fel magára a figyelmemet. A sofőr cikcakkozva, meggondolatlanul vezetett. Egy pár ült elöl, egy pár hátul. Mind a négyen ugrándoztak és olyan hangosan röhécseltek, hogy még én is tisztán hallottam őket a nyitott ablakon keresztül. Közelebb értek és éppen rájuk akartam szólni, amikor meglepve ismertem fel a vezető mellett ülő hölgyet. Semmi kétség, Monique volt az. Az a Monique, aki a szomszédos épületben dolgozott, a Champs-Élysées Diadalívhez közeli szakaszán, az akkor még létező Simca autómárka exportosztályán. Jól ismertem őt, mert Simca sok kocsi árult részletre a mi segítségünkkel és úgyszólván minden nap kapcsolatban voltunk egymással telefonon vagy személyesen. Alkalomadtán szívesen megittunk egy kávét is kettesben valamelyik közeli bisztróban.

Előrebocsátom: Monique nem volt a flörtöm. Egyáltalán nem. Nálam tizenöt évvel idősebb, nem is nagyon szép és mi több, évtizede folytatott viszonyt egy házassal... Monique számomra egy igazi barát volt, bizonyítéka annak, hogy az ilyesfajta barátság egy nő és egy férfi között, ha ritkán is, de létezik. Szellemes volt és művelt, világot látott, jólesett vele elbeszélgetni. Amikor a kocsi elsuhant mellettem, elhatároztam, hogy másnap délelőtt lehívom egy kávéra és megdorgálom a négy utas veszélyesen fegyelmezetlen viselkedése miatt.

Elhatározásomat tett követte. Tíz órakor feltárcsáztam Monique melléklomását, s mihelyt meghallottam a női hangot, szigorúan szóltam a telefonba: „André beszél. Tegnap éjfél után láttam magukat minden veszélynek fittyet hányva ostobán balhézni egy autóban. Elment az eszük, felnőtt embereknek?” Nagy csend volt a vonalon. Éreztem, Monique meglepődött, hogy felismertem őt a sötét éjszakában. Zavarta, hogy tetten értem. „Nem akarja elismerni? – kérdeztem. – Nem vártam, nem is tudtam volna elképzelni ilyesmit magáról.” Szégyenlős csend követte a pironogatást és csak kicsit később jött a válasz, vagy inkább a kifogás: „Nem láthatott engem, mert tegnap este én otthon voltam.” Meglepett, hogy Monique ilyen gyerekes füllentéssel próbálja tisztára mosni magát. „Azt hiszi, én találtam ki ezt az egész históriát? Jöjjön csak le egy eszpresszóra a Café do Brasilba, ott majd a tények elé állítom. Öt perc múlva várom” – tettem hozzá szigorúan. „OK, ott leszek” – jött a rövid válasz. Éreztem, hogy Monique szégyelli magát.

Gyorsan átszaladtam a Champs-Élysées túloldalára, ahol törzsvendég voltam a Café do Brasil eszpresszójában. Valami csodálatos zamatú kávét szolgáltak fel náluk. Jóformán minden délelőtt rászántam tíz percet a munkaidőmből, hogy élvezzem a brazil márka fenomenálisan jó és mégis meglepően olcsó, rövidre készített feketekávéját. A „barista”, ahogy kávéipari szaknyelven az eszpresszógép képzett masinisztáját hívják, kezét nyújtott és szokásaimat ismerve rögtön megkérdezte: Mademoiselle Monique is jön? Igent bólintottam neki és durcás arcot vágtam a bejárat felé, mert a barátnőmnek látnia kellett, hogy az ilyen életveszélyes dolgokkal nem szokás viccelni.

Néhány perc múlva nyílik az ajtó és egy magas, elegáns, büszke fejtartású fiatal lány lép be a kávéházba. Ismertem valahonnan. Hát persze, jutott eszembe, ő is a Simca autócégnél dolgozik, mégpedig Monique osztályán. Egyszer-kétszer alkalmam is volt szót váltani vele munkaügyben, de egyébként csak felületesen ismertük egymást. Úgy emlékszem, Marie-Hélène a keresztnéve. Valószínűleg ő is szereti a finom brazíliai kávékat. Udvariasan meghajoltam előtte és újból az utca felé fordultam, hogy lássam, jön-e végre-valahára Monique, a bűnös.

De a magas, rövid frizurás kislány ahelyett, hogy letelepedett volna valahol beljebb, barátságosan hozzám lépett, kezét nyújtott, kézításkáját a pultra helyezte annak jeléül, hogy megérkezett és mintha humorosan kért volna bocsánatot tőlem, mélyen a szemembe nézett: „Szavamat adom magának, hogy éjfélkor én otthon voltam, nem pedig valami ide-oda cikázó autóban. Úgy, ahogy egy jól nevelt leányzóhoz illik.”

Egek! – kiáltottam fel magamban. Nem Monique, hanem ez a csinos, aranyos kislány vette fel tíz óraker a telefont. És noha tudta, mert az első pillanattól fogva minden kétség nélkül tudnia kellett, hogy valami félreértés történt, hogy az én vádaskodásom nem őt illette, hanem Monique-nak szólt, mégsem habozott leugrani ide egy kávéra, az én társaságomban. Nem hezitált kávézni velem, egy ilyen többé-kevésbé ismeretlen fickóval. Miért? Vajon miért? Ha elfogadta a kolléganőjéhez intézett meghívást, akkor mégsem lehetek neki teljesen ismeretlen... Se teljesen semleges. Mert talán valahol, valamikor, valahogyan valamilyen személyes emléket hagytam nála anélkül, hogy észrevettem volna. És ez az emlék készítette őt ma reggel tíz óraker arra, hogy ismeretlenül is elfogadjon egy másvalakinek szóló meghívást. Érdeklődne irántam ez a szép, ez a nagyon szép kislány? Keresi a társaságomat? Bevallom, büszke lettem. Annál is büszkébb, mert ahelyett, hogy az utcát fürkészem Monique után, jobban megnéztem őt, és becsületszavamra mondom, gyönyörűnek találtam. Olyan természetes szépség aranyozta be, amelyet nem volt szükség különféle kozmetikai eszközökkel vagy fenomenális ruhafélékkel kiemelni. Büszke fejtartásával elegáns volt és közvetlen. Mély, kiegyensúlyozott hangját is rögtön megszerettem.

„Két kávé!” – szóltam a baristához, aki türelmesen várakozott a rendelésre. Amikor kimondtam a kettős számot, az a furcsa, szívmelegítő érzés árasztott el, hogy nem két egyénnek, hanem egy párnak rendelem a brazíliai nedűt. Másként szólva, egy jövőző házaspárnak.

Igen, igen, ott, a pult előtt, a bájos, kék szemébe nézve határozottam el, hogy Marie-Hélène a feleségem lesz.

Ehhez már csupán az ő beleegyezésére volt szükség. A környezet aligha volt alkalmas arra, hogy ott tegyem fel neki kereken a kérdést. Mást ajánlottam:

– Kedves Marie-Hélène, a jövő héten, április 15-én lesz a harmincadik születésnapom. Nekem nincs családom Párizsban, egyedül élek. Szeretném ezt

a kerek számot magával ünnepelni. Vacsorázni valahol kettesben egy kis szimpatikus étteremben. Magáért jövök a kocsival.

- Kettesben? A harmincadik születésnapján egy ilyen fiatal lánnyal, mint én? – kérdezte és megint nagyon mélyen a szemembe nézett.

- Igen, kettesben. Hajlandó bevallani a korát?

- Huszonkettő leszek augusztusban. A címem pedig 6 rue Clauzel, a kilencedik kerületben. Jöjjön nyugodtan, én nem fogok balhét csapni a kocsijában, mint Monique.

Ezen jót nevettünk.

- Este nyolckor ott leszek – ígértem.

Egy olasz étteremben vacsoráztunk. Párizsban akkor még nem volt sok belőlük, de Marie-Hélène ismerte az olasz konyhát az Egyesült Államokból. Elmesélte, hogy másfél évet töltött New Yorkban tanulmányúton, ahol a begyepesedett, háborútól szenvedett régimódi Európa után egy teljesen ismeretlen, dinamikus világot fedezett fel. Ő Amerikáról mesélt nekem, én meg őneki Magyarországról. Az irodai pletykákból már tudta, hogy valahonnan „máshonnan” származok, hát tartottam neki egy kis előadást a szülőhazámról.

- Hazajár vakációra? Van még otthon családja?

- Nem járok vissza és családom sincs. – Visszagondoltam Jacques Lacroix tószjára. – Itt szeretnék családot alapítani.

- Tényleg? Vannak tervei?

- Vannak. Igen, a múlt hét óta nagyon komoly terveim vannak. Mióta Monique rosszul viselkedett az autóban.

Felnevetett. Szemöldökét összehúzáva vett szemügyre:

- A magyarok mindenben ilyen gyorsak?

- „A la hussarde. Rapide reconnaissance et attaque!” – feleltem az ismert francia kifejezéssel. – Huszármódra. Gyors felderítés és támadás!

- Ad nekem néhány napot, hogy gondolkodjak rajta?

- Nincs mit gondolkodni. Én emberismerő vagyok. Talán azért is, mert az újságíráshoz nekem az emberismeret nélkülözhetetlen volt. Ismeri azt, amit a tudósok hatodik érzéknek neveznek? Hát ez a hatodik érzék mondja nekem, hogy mi ketten nagyon boldogok leszünk. Nem hiszi?

Elgondolkodott egy kicsit, meglepetten csóválta a fejét:

- Maga mindenkivel ilyen... – kereste a szót, mert nem akart megsérteni, végül angolul találta a legmegfelelőbbet – ilyen „pushy”?

Pushy? Kutattam a memóriámban. „Rámenős” felelt meg a legjobban.

- Ugyan, ugyan, dehogy mindenkivel.

- Hát akkor miért éppen velem?

- Drága Marie-Hélène, engedje meg, hogy én is egy angol kifejezéssel válaszoljak...

Kíváncsian bólintott. A bólintást én beleegyezésnek vettem és boldogan vallottam be azt, amit szívemben, lelkemben olyan mélyen éreztem:

- Love at first sight!

Hozzátettem, nehogy túl ünnepélyes legyek:

- Milyen szerencse, hogy a múlt héten nem Monique vette fel a kagylót.

KIRÁNDULÁS SZENT-EMILIONBA

Mindketten teát ittunk reggelire a szálloda éttermében. Richard azért, mert ő brit, én pedig azért, mert szeretem a teát. Különösen az Asszam-félét, néhány csöpp tejjel. Útitársam valami füstölt halfélét szedett a tányérjára a büféasztalról. Érthető. Richard Skóciában, pontosabban Glasgow-ban született, abban a kikötővárosában, ahova a tengeri halászok tonnaszámra hozzák a heringet, amit füstöléssel tartósítanak. Én különféle kolbászféléket választottam, mert én Debrecenben születtem, ott pedig tengeri hal híján inkább a hentesáru a divat. Ugyancsak füstölve. Nemcsak a tartósítás, de az íz miatt is. Ki mit kedvel, aszerint határoz. Geopolitikai szaknyelven ezt hívják a nemzetek békés együttélésének.

Októberi reggel volt. Kívül még sötét, mint egy csillagtalan éjszakában. Szomorúan lógott az eső lába. Bordeaux vidékének lakosai nem véletlenül mondogatják, hogy Franciaországban az ő környékükön hullik a legtöbb csapadék. Következésképpen, a levegő nedvességtartalma náluk a legmagasabb. Büszkén teszik hozzá, hogy ebből a természetes nedvességből születik az a csodálatos nedű, amit ők a világ legjobb borának tekintenek. Igazuk van.

- Micsoda ronda idő! - sóhajtott Richard, vaját kenegetve egy szelet kenyérre.

- Ősz van - feleltem neki. - Ne felejtse el, hogy Glasgow-ban nemcsak ősszel zuhog így az eső, hanem januártól decemberig. Te jobban hozzászoktál az ilyesmihez, mint én. Nincs hát okod panaszkodni.

- A te ötleted volt ez az egész kirándulás - morogta, mialatt a harmadik csésze teát öntötte magának. Százkilencven centiméteres termetével szüksége volt üzemanyagra.

- Te ugrattál bele. Most itt vagyunk hatszáz kilométerre Párizstól. Hova megyünk? Mit csinálunk? Van valami terved? Ismersz te itt valakit a borászatban?

Nem volt mit tagadnom. Tényleg én buzdítottam Richardot arra, hogy Bordeaux-ban próbáljunk szerencsét. Miért éppen Bordeaux vidékén? És miért éppen a borászatban, amikor már több mint öt éve én az amatőr fotó területén dolgoztam vele? Jobban mondván, nála. Náluk. Nem akármilyen fotó volt ez. A huszadik század végéig, az okostelefon megjelenéséig, az amatőrök fényképezőgéppel filmtekerésre fotografáltak. A filmet azután egy labor hívta elő és nyomta ki róla a fotókat. Az amatőr fényképész beadta a tekeretséget egy fotóüzletbe és néhány nap múlva visszatért a kész fényképekért.

Richard apjának, Geoffrey Steadnek valamikor a második világháború vége felé egy zseniális ötlete támadt. Arra buzdította az amatőrt, hogy tegye borítékba a már exponált filmet és küldje be a Stead család laborjába. Nemcsak kevesebbet fizet majd a kidolgozott képekért, amit postán küldenek neki vissza, de egy új ingyen filmtekeretséget is kap vele ajándékba. Ez is egy „concept”

volt, mint a mi távélelmiszerboltunk. Olyasfajta, ami rögtön sikerrel járt. Meglepően nagy sikerrel.

Skócia, Anglia és Írország után a családi cég az európai kontinenst vette célba. Először Hollandiát, utána Belgiumot. A két ország kidolgozásra váró filmtekerceit minden este repülőgép szállította a Glasgow melletti gigantikus laborba, ahol kétezer alkalmazott foglalkozott velük, mielőtt a kidolgozott fényképeket visszaküldték az amszterdami és brüsszeli leányvállalatokhoz, ahonnan postán továbbították őket a kliensek címére.

1972-ben a Stead család elhatározta, hogy meghódítja Franciaországot is. Igazgatót kerestek a francia cég élére egy nemzetközi toborzóvállalat közvetítésével. Olyasvalakit, akinek tapasztalata van a „mail ordernek” nevezett „távkereskedésben” és tud angolul is. Meg is egyeztünk és én hamar beilleszkedtem a családi konzern gépezetébe. Tipikus, semmiből teremtett, rendkívül sikeres családi mamutcég voltunk. A második világháborút követő gazdasági fellendülésben sok ilyen vállalkozás létezett világszerte.

A francia leányvállalat Versailles mellett, egy nagy hangárban ütött tanyát, ahova tízezerszámra érkeztek postán a filmtekercek. Minden este Glasgow-ba repítettük őket, mert ott sokkal olcsóbb volt a munkaerő és modernebb a felszerelés. Amikor egy vagy két nappal később fénykép formájában visszakaptuk őket, a francia postán küldtük ki az egészet az amatőr címére. Vele egy új filmtekerccsel, ajándékba. Ajánlatunk olcsóbb volt, mint a klasszikus kiskereskedelemé és sokkal praktikusabb. Rögtön sikerrel is járt.

Az első év után a Stead család meglepődve tapasztalta, hogy a franciák az angolokkal ellentétben télidőben, a karácsonyi ünnepek kivételével, nem nagyon fényképeznek. Mihelyt eltűnik az égboltról a nyári napsütés, a szekrény mélyére rakják a fényképezőgépet és csak tavasszal szedik elő.

- Mi a titka annak, hogy mi, angolok egész évben fényképezünk, a franciák pedig nem? - törte a fejét Richard.

- Az, hogy nálatok egész évben ocsmány az idő - válaszoltam, mert erről a saját szememmel győződtem meg.

A glasgow-i laborban alkalmam volt nézegetni a fotók százait, ezreit, amint a masinák egy futószalagra ontották őket. Legtöbbjük az angol táj vagy tengerpart esős pillanatait örökítette meg. A fülig bebugyolált sápadt családok nagy fekete esernyők alatt dideregtek, egymáshoz préselődve a ködös Albion szeles tájain és fázósan mosolyogtak a lencsébe. Ellentétben a napbarnított franciákkal, akik a Földközi-tenger partján sütkéreztek. Igen, sütkéreztek, de csak szeptember végéig. Október elején a nap elbújt a felhők mögé és a következő tavaszig nyugovóra tért. A vakációzók hazautaztak és a napszemüveggel együtt fiókba tették a fényképezőgépet is. Ha a mi alkalmazottjaink a napsütéses hónapokban betegre dolgozták magukat, október és március között jóformán csak a körmüket tisztogatták.

- Hogyan adjunk nekik munkát? Miként szolgálják meg a fizetésüket? – morfondírozott Richard.

Nem nagyon lepett meg, amit mondott. A skótok nem szeretik tékozolni a pénzüket. Személyesen is meggyőződtem zsugoriságukról, amikor a fizetésem vitattuk meg. Szerencse, hogy erősködő a természetem... Elgondolkodtam.

- A fotón kívül valami mást is kellene árulni télidőben – javasoltam. – Olyasmit, amit a franciák nagy mennyiségben fogyasztanak. Főleg, amikor hideg van.

- Meleg ruhafélékre gondolsz? Sálra? Esernyőre?

- Dehogy, Richard! Valami sokkal nemesebbre. Megmondjam, mire gondolok? A borra. Meglep? Igen, igen, a borra. Fehérre, vörösre, amit akarsz. Franciaországban mindenki iszik bort. Még a gyerekeknek is adnak belőle, egy kis vízzel hígítva.

- Honnan vesszük a bort?

A világot járt, rafinált Caracciolo herceg tanítása jutott eszembe. Hol terem az igazi elegancia? Hol máshol, mint Bordeaux környékén? Ezt magyaráztam meg Richardnak.

- Bordeaux? Nekem az egy ismeretlen világ...

- Neked? – lázadtam fel. – Hogyan mered ezt mondani? Náluk te otthon vagy. Gondolj csak arra, hogy a XI-től a XV. századig Bordeaux az angol király uralma alatt állt. És vele az egész Aquitania. A-qui-ta-ni-a... – ismételtem. – Tudod mi az?

Tudta. Egy héttel később beültünk Richard Jaguárjába és meg sem álltunk a Burdigala szállodáig. Burdigala volt a római korban Bordeaux latin neve. Azt is tudta. Csak azt nem tudtuk, se ő, se én, hogy hol kezdjük a borvadászatot, olyan óriási volt a választék. Bordeaux-ban a szőlősgazda, akármilyen rátartósan hangzik, egyben várúr is. Lakóháza, pincéje, mind a „château” elnevezés alatt ismeretesek, ami kastélyt vagy várat jelent. A château tulajdonosa műveli, szüreteli, préseli a szőlőt, utána pedig ő „nevel” belőle bort, ő is palackozza a kész nedűt és a flaskó címkéjén az ő birtokában lévő château neve büszkélkedik. A 150–200 kilométer átmérőjű borvidék 112 000 hektárján 7000 birtokon készül a vörös meg a fehér bordói. Ez a világ legnagyobb nemes fajtákat produkálorborterülete. A hétezer birtokosból egyetlenegy sem ismertünk.

- Hová megyünk? – kérdezte útitársam. – Jobban mondva: kihez?

- Hétezer ismeretlen kastélyból nehéz megfontoltan kiszemelni azt a néhányat, amelyek a mi célunkra a legalkalmasabbak. Olyan ez, mint egy kártyajáték, nincs benne logika. Az a fontos, hogy egy jó lapot húzzunk.

- A business nem szerencsejáték – csóválta a fejét. – Nincs valami precízebb ötleted?

- De van. Abból indulok ki, hogy mi távolról, postán ajánljuk majd a bort. Legyen a mi borunknak olyan elnevezése, ami egyszeriben rendelésre csábítja a címzettet.

- Egyetértek - bólintott útitársam. - Következtetésed? What's the next step?

- A Szent-Emilion elnevezésre gondolok. Az majd jól hangzik a mi ajánlatunkban. Mindenki ismeri, tiszteli. Szent-Emilion innen ötven kilométerre van. Azt javaslom, kezdjük ott. Tapasztalatból tudom, hogy kitűnőek a boraik.

- Jó az ötlet. Ott se ismeresz senkit...

- Pillanatnyilag senkit. De ha a szerencse velünk van, ott majd megismerkedünk valakivel...

Elvörösödött. Láttam rajta, sajnálta, hogy berángattam ebbe a minden előkészület nélküli kalandba. Morcosan vetette oda:

- Egy komoly üzleti tervet nem lehet, nem szabad a véletlenre bízni.

- „Az erős akarat győzelmet arat az előreláthatatlan felett” - szavaltam neki. Régi hindu közmondás.

Nem akarta elhinni. Pedig én találtam ki. Ott, a helyszínen.

A dombra épült, középkori eredetű Szent-Emilion egy a nyolcadik században élt vallásos remete nevét viseli. A domb tetején, a városka közepén álló téren találtunk egy parkolót. Sötétszürke volt az égbolt. A kocsiból kiszállva, a heves szél az arcunkba csapta az ólmos esőt. Elfelejtettünk esernyőt hozni magunkkal. Ott álltunk dideregve a terecske közepén. Egy kapualj se volt, ahová behúzódhattunk volna. Richard valami gorombaságot mondott, amit még angolul is restellnék ideírni. Én nem mondtam semmit, csak a körülöttünk álló kis helyi stílusú épületeket nézegettem az esős szürkességben. Imígy fedeztem fel az egyik barokk házikon a réztáblát: „Pierre Rivière et Fils. Vins fins.” Ami arra célzott, hogy Pierre Rivière és fiai minőségi borokkal kereskednek. Pontosan erre volt szükségünk.

„Le hasard fait bien les choses” - idéztem Richardnak a bölcs francia közmondást. (Amit ezúttal nem én ötöltem ki.) Vagyis: „A véletlen kitűnő következményekkel járhat.” Nagyot sóhajtott, mert nem volt mit cáfolnia és beléptünk a kapun. A szemüveges zordon titkárnőnek megmagyaráztuk, hogy borra van szükségünk. Mégpedig nagy mennyiségben. Furcsállva vett szemügyre bennünket. Nem hasonlítottunk a tipikus borkereskedőkre. Bevezetett egy tágas irodahelyiségbe, ahol egy ötvenegynéhány körüli úriember trónolt faragott karosszékében egy óriási mahagóni íróasztal mögött. Kétoldalt, háttámban, két húsz-huszonöt év körüli fiatalember. Bemutatkoztunk. Legalábbis mi ketten. Mert velünk szemben pontosan azt láttuk, ami a réztáblára volt vésvé: Pierre Rivière urat a két felnőtt fiával. És ott kezdődött az a meglepő társalgás, amit a franciák úgy hívnak, hogy „Dialogue de sourds”. Magyarul: a süketek párbeszéde.

Miután a Rivière urak elmondták, hogy az ő évszázados családi vállalkozásuk több kitűnő birtok tulajdonosa Szent-Emilion környékén, hozzátették, hogy ők egyben bornagykereskedők is, tehát több tucat más châteaux termékeit is ajánlják borüzleteknek, éttermeknek. „That is exactly, what we are looking for” – kacsintottam Richardnak. Pontosan ezt kerestük! Ezt hallva a három Rivière büszkén mosolygott ránk és a családfő megkérdezte, mivel állhatnak a rendelkezésünkre.

Hosszú, vég nélküli magyarázkodásba kezdtünk az amatőr fotográfiát illetően. Hogyan csinálunk reklámot az üzletünknek, hogyan toborozzuk az ügyfeleket, miként érkeznek hozzánk a filmek, s milyen módon jutnak el Glasgow-ba, kik a klienseink, milyen nagy a címlistánk, miként kezeljük az esetleges reklamációkat, mennyivel vagyunk olcsóbbak a fotóüzleteknél.

A három Rivière előbb ránk, azután meg egymásra nézett. „Azt szeretnék talán az urak, hogy a borral együtt mi is javasoljuk a fotómunkákat? – kérdezte a családfő. – Ez nem tartozik a mi specialitásaink közé.”

Nem, nem! – kiáltottuk, ennek pontosan az ellenkezője az igaz. A mi cégünk ajánl majd borfélét az amatőr fotósoknak. Udvariasan bólogattak, de láthatóan meggyőződés nélkül. Nem értették az összefüggést a fénykép és a borosflaska között. Udvariasságból mégis adtak nekünk egy listát, amelyen két vagy három tucat nemes bordói bor nagykereskedési ára szerepelt. Elköszöntünk.

– No látod – mondtam Richardnak –, a véletlen a kezünkre játszott.

– Telibe találtunk. – Richard egyszeribe felvillanyozódott. – A Rivière család nem értette, mi a tervünk, de a lényeg az, hogy a muníció a rendelkezésünkre áll. Harcra készek vagyunk!

– Készen ám. Megünnepeljük?

Dél felé járt az idő...

– Meg bizony.

A Hostellerie de Plaisance nevezetű étteremben ebédeltünk. Csodálatos kiállítás nyílt onnan a középkori városkára és az azt körülvevő szőlőkre. Báránycombot rendeltünk vargányagombával, utána pedig egy fél tucat különböző sajtot ízleltünk meg. Egy üveg 1966-os Château Pavie kísért a menüt, ami Szent-Emilion legjobb borai közé számít. Koccintottunk is tervünk sikerére, mielőtt útra keltünk a Párizsba vezető autópályán.

Kollégám, egy fél üveg vörösborral a „nyakkendője mögött”, mint a franciák mondják, óvatosan vezetett. Beszélgettünk. Hogyan, milyen érvekkel kínáljuk a bort azoknak a vevőknek, akik minket csak a fényképezésnek hála ismernek.

– A legolcsóbb és a legegyszerűbb az lesz – mondta Richard –, ha beteszünk egy brosúrát a borárok listájával a vásárló fényképeit tartalmazó borítékba. Azal megtagarítjuk a postázás költségét. A hangárban van elég helyünk tárolni

a borokat. Onnan küldjük majd ki a megrendeléseket egy szállítóvállalaton keresztül.

Nekem kétségeim voltak ezt a tipikusan skót megoldást illetően. A minőségi bor rosszul házasodik a fotográfiával.

– Ne keverjük össze a fotót a borral, Richard. Szorítkozzunk egyszerűen a mi klienseink címlistájára.

– Hát akkor kinek a nevében teszel ajánlatot?

– Kinek? Egyszerű. Alapítunk egy új céget. Legyen annak a központi irodája papíron Szent-Emilionban, a Rivièrek üzletházában. Egy ilyen cím jól hangzik. Autentikus. Egyenesen innen, a borvidékről postázzuk majd ki az ajánlatunkat is. És a Párizs melletti hangár helyett innen kell útba indítani a borokat is a fogyasztók címére, hogy egyenesen a termőföldről érkezzenek.

– Teljesen új tevékenység volna ez – gondolkodott fennhangon Richard. – Semmi köze a fotóhoz. Gondolod, hogy a Rivière család velünk tart majd?

– Bízd csak rám. Meggyőzőm őket...

Egy héttel később egyedül ugrottam le hozzájuk vonaton. Jean-Pierre, az idősebb fiú várt rám fél egykor a közeli Libourne állomásán. A negyedórás kocsikázás elég volt ahhoz, hogy elmeséljem neki az ötletemet. A kereskedelmi akadémiát végzett fiatalember rögtön megértette, hogy érdekeink közösek. Azt is, hogy ebben a kalandban az ő cégüknek nincs szüksége befektetésre, és ha az ötlet sikerrel jár, mindenki nyertes lesz. „Én veled vagyok – mondta –, de apám véleménye a döntő. Együtt ebédelünk, időd lesz őt meggyőzni.”

Nem egy étterem, hanem az irodaépület előtt álltunk meg. Ez meglepett. Nem az apja irodájába vezetett, hanem egy modern konyhafelszereléssel berendezett tágas luxus-ebédlőterembe. Egy fehér kötényes, jól táplált hölgy kavargatott valamit egy nagy lábasban.

– Mama, bemutatom neked legújabb üzlettársunkat – vezetett hozzá Jean-Pierre. – Anyám nagyon szeret főzni – fordult hozzám –, és szent meggyőződése, hogy az ő konyhája jobb, mint akármelyik helybeli étteremé. Ezért mi inkább itt fogadjuk az ügyfeleket.

– Nagyon megtisztelő. Megengedi, kedves asszonyom, hogy a fedő alá kukantsak? Kíváncsi a természetem...

– Nemcsak megengedem, de még javasolom is – mondta mosolyogva. – Ha kitalálja, mi készül benne, kap egy dupla adagot.

Felemelte a fedőt és én beleszimatoltam a vörös szőszből kiáramló meleg párába. Édeskés bor- és halszag áradt ki a fazékból.

– Nem tudom – vallottam be. – Nem hasonlít semmi ismerős ételre. Megkóstolhatom?

Kiemelt egy kis szelet halfélét egy tányérkára, meglocsolta egy kanál mártással, és odanyújtotta nekem. A szelet porhanyós volt, omlósan olvadt, ami-

kor beleharaptam, a vastag szósz édeskés, borízú, hagymás illatú. Homlokomat ráncolva ismertem be, hogy fogalmam sincs, mi fortyog a tűzön.

- Lamproie⁵¹ à la bordelaise... bordói módra, vörösboros-póréahagymás szószban – mosolygott rám Madame Rivière.

- Soha nem hallottam erről a halféléről. Még kevésbé kóstoltam. De igazán nagyon finom – ismertem el.

- A mi vidékünk specialitása – büszkélkedett Jean-Pierre mamája. – Az angolnára hasonlít, az Atlanti-óceánban él, de tavasszal felvándorol a Gironde folyóban Bordeaux irányába. Az az igazi halászszezon. Mi akkor egy mázsát vásárlunk belőle. Elkészítem és befőttesüvegbe teszem az egészet. Ha vendég jön, egyszerűen felmelegítem, és vízben főtt burgonyát meg rizst szolgálok fel vele. És persze pirított kenyérkockákat is. Ízlik?

- Nagyon!

A családfő lépett be a konyhába. Kezet fogtunk. Ő is felemelte a fedőt, beszagolt, letörölgette a szemüvegéről a párát.

- Ismeri? – kérdezte.

- Öt perce... De megigézett.

- Azért, mert most kóstolja először. Nálunk hetente kétszer van belőle az asztalon. Arlette dicsekszik vele a vendégek előtt – közölte lemondóan. – Igazán finom, de a jóból is megárt a sok.

Felesége szűrös pillantást vetett rá. Meg kellett, hogy védjem:

- Ha ezen a csodálatos borvidéken élnék, szívesen eljönnék magukhoz hetenként kétszer is, hogy megvendégeljenek velem.

Tréfából tettem ezt a nyilatkozatot. Hogyan tudtam volna elképzelni, hogy néhány év múlva ez a viccesnek szánt megjegyzés valósággá válik és én is ott lakom majd néhány kilométerre a Rivière famíliától. A vörösboros mártásban készült halat egy elegáns Szent-Emilionnal öntöttük meg. Château Grand Rivallon volt a neve és a családi birtokok egyik legjobbjáról származott. Kitűnően házasodott a hal karamellás ízű mártásával.

Poharunkat a közös vállalkozás sikerére emeltük. Ötletem tetszett nekik. Közben kigondoltam, hogy a tarifával együtt egy levelet csúsztatunk majd a borítékba egy borszakértő aláírásával, aki hírt ad a borvidék aktuális eseményeiről és ismerteti a listán szereplő borokat. Poharamat a közös kaland sikerére emeltem:

- Az első tízezer üveg borra!

- Hallott már a 32 literes műanyag tartályokról? – kérdezte a családfő.

- Soha az életben – lepődtem meg.

- Néhány éve jöttek divatba az ilyen Amerikából importált műanyag tartályok. Miért 32 literesek? Azért, mert az nyolc amerikai gallonnak felel meg. Náluk, a tengeren túl, a ketchupot tárolják benne.

- Harminckét liter bor? – lepődtem meg.

– Igen. 32 liter borral 45 üveget lehet megtölteni. Tudja, mennyi bort iszik évente az átlag francia a csecsemőket is beleszámítva? 114 litert. Ami 150 üvegnek felel meg. Egy felnőtt ember annak a kétszeresét vagy a háromszorosát is elszopogatja.

– A tartályból csapolják a bort a pohárba? – kérdeztem.

– Isten ments! Nem szabad abban tárolni – magyarázta nekem Jean-Pierre –, mert a levegő hatására a bor oxidálódik és egy-két héten belül ecetes lesz. Mihelyt házhoz érkezik a tartály, palackozni kell. Parafa dugót nyomni bele. Az igazi jó bordói megkívánja, hogy néhány évet a pincében érlelődjön, nemesedjen.

– A bordói minél idősebb, annál finomabb – tette hozzá a családfő.

Kissé pityókásan szálltam fel a párizsi gyorsra, jó néhány pohár Szent-Emilional a „nyakkendőm mögött”. A finom bor ábrándozásra készítet. Ötleteket ad. Bátorságra serkent. Sikert jósol. Segít szavakat találni az üzenethez, amelyet szeretnénk kikürtölni a nagyvilágba.

Az elsuhanó tájat nézvegetve oszlott el minden kétségem: vállalkozásunk sikere a postára adott üzenettől, az ajánlat megfogalmazásától függ. Tudtam, ez a „mail order”, más szóval a „távkereskedelem” titka. A jól megfogalmazott ajánlat hódítja meg a fogyasztót.

1976 őszén megalapítottuk a céget „Vignes de France”⁵² néven. Szent-Emilion-ban jelentettük be, onnan postáztuk ki ajánlatunkat is. A tarifát a borítékban egy „borszakértő” levele kísérte, amit én írtam, egy teljesen új típusú, meglepő javaslattal.

A két tucat minőségi borfajta ugyanis nálunk kapható volt nemcsak a háromnegyed literes klasszikus flaskókban, hanem 32 literes plasztik tartályokban is. A tartállyal járt 45 parafa dugó és 45 címke, de nem akármilyen. Minden egyes címkére rányomtattuk a vásárló nevét azzal a megjegyzéssel, hogy ő palackozta a nedűt a saját borpincéje számára. A javaslat azonnal nagy sikerre talált, hiszen az emberi büszkeséget csiklandozta. Harmincezer ajánlatot repítettünk ki próbának a postán harmincezer hűsleges törzsvevő címére. Telibe találtunk!

Százszámra érkeztek a megrendelések. Ezer meg ezer liter finom bordói bor indult útnak a Rivièrék pincéjéből az ország legkülönbözőbb részein élő vásárlók felé. Amatőr fotósaink közül sokan bebizonyították, hogy borkedvelők. A Bordeaux-vidéki kirándulás megérte a fáradságot.

BORBAN AZ IGAZSÁG

„Mit tehetek az ön érdekében, uram?” – kérdezte, miközben tetőtől talpig kíváncsian mustrált. Valahogy nem illetem a társaságba.

A többiek, lehetek egy tucat, a falnak dőlve, vagy az asztalra könyökölve beszélgettek. Legtöbbjük férfi volt. Talán két asszony is volt közöttük. Hangoosan, gesztikulálva vitakoztak egymással. Látszott, olyan környezetben élnek, dolgoznak, ahol az emberi hangnak felül kell emelkednie az általános zűrzavaron azért, hogy érthető legyen. A zajos, de mégis meglepően rafinált terefere arra mutatott, hogy valamilyen általam eddig ismeretlen világba csöppentem.

Szemben velem, a hatvanas éveiben járó, fekete bozontú, cserzett arcbőrű férfi látta, hogy tekintetem jobbra-balra kalandozik. Megismételte a kérdést. Akkor vettem csak észre, hogy nagyon érzékelhető déli tájszólással beszél. Narbonne, Nimes vagy Béziers táján hallottam ilyen hangos éneklő akcentust, recsegő „r” betűkkel és nazális magánhangzókkal.

Egy rövid pillantást vetett a karórájára. Éreztem, hogy más a dolga, mint velem fecsegni. „Szeretnék beiratkozni az ön borkóstoló tanfolyamára.”

André Vedel, a rettegett INAO főnöke, most az óra helyett engem vett jobban szemügyre. Az INAO, vagyis *Institut National des Appellations d’Origine* Franciaországban nagyobb tekintélyt élvez, komolyabb félelmet kelt az érdekelteknél, mint egy statáriális bíróság. A francia fajboroknak van egy úgynevezett eredetmegjelölése.⁵³ Ez a borászati pedigre, a termelő birtokának a nevével együtt, a borosüveg címkéjén látható. A címke az ital névjegye, személyi igazolványa. Ettől függ népszerűsége, piaci értéke, renoméja. Az eredetmegjelölést és a birtok nevét a már említett INAO hagyja jóvá, vagy utasítja vissza. A címke olyan fontos a bornak, mint annakidején a nemesember eredetét tanúsító kutyabőr volt. Az elegáns bordói chateau nem téveszthető össze valamilyen Marokkóból vagy Spanyolországból importált durva lével. Zabigyerekből soha nem lesz grófi sarj.

Újdonsült ismerősöm összeráncolt homlokkal vizsgált tovább. Éreztem, hogy mást is szeretne kérdezni. Ha nem is akar udvariatlan lenni, még sincs más választása, mint a személyeskedés. Végül is kibökte: „Ön mivel foglalkozik, Monsieur?” – És udvariasságból még hozzátette: „Ha nem vagyok indiszkrét.”

Mit válaszoljak neki? Fényképekkel? Postára adott filmtekercsekkel? Rögön hátat fordít nekem, csak előbb az ajtót mutatja.

„Nemrég alapítottam egy új típusú borkereskedelmi vállalkozást Szent-Emilionban. Postán vagy telefonon vesszük fel a megrendeléseket privát klienseinktől és házhoz szállítjuk a borokat az ország minden tájára.” Csak azt mellőztem, hogy ez a dél-franciaországi borkereskedés nem az enyém, hanem egy brit fotós cégé az északi Glasgow-ban. Olyasvalahol, ahol a szőlőtőkét még látásból sem ismerik. Gyanakodva nézegetett. Valami újféle, modern kitalá-

ciónak tűnt neki a dolog, nem méltó a sok évszázados múltú, nagyra becsült italokhoz. Már a nyelvemben volt a nyolcgallonos tartályok históriája is, hogy büszkélkedjek vele, de jobbnak láttam elkerülni a témát.

André Vedel határozatlan maradt. Tekintete rólam a hangoskodó csoportra vetődött.

- Ők a résztvevők - mutatta -, mind az ország neves, nagyra becsült éttermeiből jönnek. Legtöbbjük sommelier,⁵⁴ főszakács vagy étteremtulajdonos. - Hozzátette az ismert francia formulát: - Mindegyikük egy korty borral a szájában jött a világra. Félek, nem fogja magát otthon érezni közöttük...

Hogyan mondhatta volna udvariasabban, hogy nem vagyok közéjük való?

- Nekem ez nem probléma. Gyorsan beilleszkedek.

Elgondolkodott. Aggályai voltak. De szeretett volna segíteni rajtam. Saját magát meggyőzni az érdekeiben. Másképpen közelítette meg a dolgot:

- Kedveli a bort? Úgy értem, nemcsak olyan tekintetben, mint eladásra szánt portékát, de mint passziót, mint... - kereste a szót - mint remekművet? Mert a jó bor, az egy remekmű. Mondja csak, családi tradíció volt-e önöknél a bor?

Mit meséljek ennek a szimpatikus, meggyőződéses jóembernek, akinek élete is, munkája is a bor? Meg a szerelme is. Az igazi jó, nemes eredetű bor. Valljam-e be neki, hogy apám évente hat üveg szürkebarátot vásárolt a fűszeresnél, s annak is nagyrésztét a barátai itták, mert ő inkább a jó hideg szódavizet kedvelte. Kék szifonból, mert valamikor az a pletyka járta, hogy abban a szóda csípősebb. Meséljem, hogy én, az ötvenes évekbeli részeges fiatalságomban, barátaimmal azt a rózsaszínű lötytyöt piáltam a kocsmában, amit a francia INAO lópipinek könyvelt volna el, s amit mi az egyszerűség kedvéért „nejlonbornak” hívtunk, mert a színe olyan volt, mint a háború utáni nejlonharisnyáé. Miből és hogyan csinálták a nejlonbort? Mert szőlőt az valószínűleg sohasem látott. Répából vagy sütőtökből készült volna? Más érvet kellett találnom Vedel úrnak.

Idéztem hát neki Caracciolo herceg szavait a bordói borokat illetően, szégyentelenül hangsúlyozva, hogy az én kedvencem a Château Beychevelle. Hozzátéve az admirális várúr meg a köszöntő vitorlák történetét. Ez messze volt a nejlonbortól és egyszerűben jobb megértésre hangolta.

- Megmondom, hol itt a probléma - vette tenyerébe az állát és a vitatkozó csoportra mutatott. - Amint látja, ők már tizenketten vannak.

Meglepetten bámultam rá. Felnevetett.

- Gondolja, hogy babonás vagyok? Félek a 13-as számtól? Nem, nem, ne higgye, nem vagyok babonás, máshonnan ered a probléma. Maga ezt talán nem tudja, de két flaskó között, még ha egy birtokról és ugyanazon évből származnak is, elképzelhető, hogy egyik üvegről a másikra, mégis létezzen valamilyen nagyon kis, a profán számára észrevehetetlen különbség. De nem nekünk!

A borkóstolás íratlan törvénye azt követeli, hogy egy palackból jusson mindenkinek, és a hagyomány azt tartja, hogy tizenkét porció az ideális elosztás.

Mit válaszoljak erre a megcáfolhatatlan szabályra, amelyről mindeddig sohasem hallottam?

– Meglátja, kedves uram, velem a 13-as szám majd szerencsét hoz...

Ki tudná logikusan tagadni ezt a teljesen alaptalan érvelést? Neki sem sikerült. Egy negyedórával később ott ültem a többiekkel a hosszú asztal körül. Felfedeztem, hogy miután a franciák nem csupán baráti beszélgetés, vagy mint magyarul mondják, „kvaterkázás” közben isszák a bort, hanem főleg az asztalnál, evés közben, az igazi kóstoltatás valamilyen ételféle segítségével történik. Mesterünk megmagyarázta, hogy a bornak házasodnia kell, mégpedig sikeresen azzal, ami a tényéron van.

Az első előadás témája így hangzott: „L'aile ou la cuisine?” Más szóval: „Szárny vagy comb”? Nem értettem, hogyan lehet a bornak szárnya vagy combja. Ami a csirkét vagy a libát illeti, én egyformán szeretem a combot is, meg a szárnyat is. Kíváncsi voltam a válaszra.

Vedel hat üveg különféle vörösborból húzta ki a dugót és jelt adott egy fehér zakós pincérnek, aki hamarosan egy óriási tállal tért vissza. A tál a kemencéből frissen érkezett sült csirkecombokkal és szárnyakkal volt megrakva. Mindannyiunk kapott az egyikből is, a másiból is.

„A comb zsírosabb, mint a szárny, a húsa olvadóbb, elegánsabb. A szárny ezzel szemben szárazabb, inasabb, de az íze határozottabb. Több a porcogós bőr is rajta.” A flaskók között volt egy-egy bordói, burgundi, a Loire és a Rhone völgyéből származó termék, s két más eredetű vörösbor, amelyeket azelőtt csak hallásból ismertem: egy üveg Cahors és egy üveg Bergerac. Tanárunk megmagyarázta, hogy mennél olcsóbb az étel alapanyaga, annál jobban házasodik az enniláló a kevésbé nemes borokkal.

„Kapjanak be egy falat combot” – mondta, miközben egy korty burgundi Gevrey-Chambertint öntött a poharunkba. A híres és drága bor rosszul barátkozott össze az egyszerű csirkehússal. Megismételtük a műveletet egy pohárka Château Boyd-Cantenac társaságában, amely a nagyra becsült bordói Margaux-vidékről származott. A finom, erős aromájú nedű nehezen illett a szerény szárnyashoz.

„Nem értenek egyet, mert nem ugyanabból a társadalmi rétegből származnak – tréfált tanítónk. – Próbáljunk meg ezután egy-két sokkal olcsóbb fajtát.” Először a Loire-völgyi Gamay került sorra, utána pedig a számomra addig ismeretlen Cahors, Franciaország nyugati részéről. Mindkettőnek savanykásabb, frissebb volt az íze. Karon fogták a csirkehúst és vidáman táncra keltek vele. Az volt az érzésem, hogy egymásnak teremtették őket.

„Na látják – mondta oktatónk –, a Cahors és a Gamay egy tizedébe kerül a bordói és burgundi kiválóságoknak, amelyek a „Grand cru” fajtájába tartoz-

nak, de mégis tízszer jobban illenek a csirkehúshoz. A tanulság – mondta nevetve –, sohase házasodjunk a saját társadalmi nívónk felett!”

Megígérte, hogy a következő héten borjúsülthöz isszuk majd a burgundit, meg a bordóit és az egy elfelejthetetlen pillanat lesz az életünkben. Oktatónk szeretett túlozni, mint minden délvidéki francia, de nála a túlzásnak mindig volt valami alapja. Így történt a borjúsülttel is...

Egy évig jártam hetente a tanfolyamára és ott fedeztem fel azt, ami őt híressé tette a földgolyó összes borszakértője szemében: André Vedel zseniális bor-kóstolási háromszögét. Miszerint minden egyes borban, akárhonnán jöjjön, s akármilyen legyen a színe, három ízcsoport keveredik: a lágú édesség, a csípős savanyúság és a tannin, amit csersavnak is neveznek, s amitől bor a bor. E három összetevő különböző fokai határozzák meg nemcsak a bor ízét, hanem azt is, hogy milyen harapnivalóval érdemes az egyiket vagy a másikat felszolgálni.

Ugyancsak ő dolgozta ki, miként lehet megmérni a bor aromájának tartósságát az emberi ízletben. Vannak olyan könnyű, feltűnés nélküli borocskák, amelyek alig hagynak több emléket a gégében, mint egy pohár víz, s mások, amelyek hosszan, érezhetően bearanyozzák a szájpadrólásunkat. Egyszerű a módszer. A szakértő lenyeli az italt, s számolja a másodperceket, amíg a bor aromája még érezhető a nyelve tövén. Felfedeztem, hogy a legközöségesebb három másodpercig hagy nyomot. A legaromásabbé eltarthat 12 másodpercig is. Ezt az időegységet a borászok „caudalie” néven ismerik.

Nem csoda, hogy egy évvel később már jóval túl voltam a szürkebarát és a nejlonbor nívóján. Megtanultam kóstolni, válogatni, mihez mit inni, kommentálni. Kritizálni is, ha valami bús lőrével kínáltak.

A borüzlet fellendült, úgy ahogy kívántuk. Hónaponként küldtük ki postán a tarifát a mi hű vásárlóinknak, én írtam hozzá a borszakértő havi levelét. Fizetésemet ugyan a fotós cégtől kaptam, de időm oroszlánrészét a borászatnak szántam.

1978 nyarán Richard egy meglepő hírrel érkezett Glasgow-ból:

– Ajánlatot kaptunk a 3M-től.⁵⁵ Készek megvenni a cégünket. Készpénzt ajánlanak érte.

– Mennyit?

– Sokat... Apám hetven felé jár. Egész életében rengeteget dolgozott. Megérett a nyugdíjra.

Nem akart nekem többet elárulni.

– Kösz, hogy mondod. Akkor én mehetek állást keresni. 3M a vevő? Köszönöm szépen, nincs szükségem rájuk. Még ha fel is vennének, akkor sem szeretnék dolgozni egy ilyen óriási bazárban. Ismerem őket, náluk te csak egy kiskatona vagy egy óriási regimentben.

– És ha én alkalmaználak?

– Te? Hol?

- Egyszerű, pajtás. Megtartjuk a borüzletet. Az amerikaiakat az nem érdekli. A szüleimet sem. Összetársulunk és folytatjuk kettesben.

- Nekem nincs mit befektetni az alaptőkébe.

- Ne törd a fejed! Tudod, hogy én a mi családi cégünk részvényese vagyok. Ha minden jól megy, négy- vagy ötmillió dollárt teszek zsebre az eladási árból. Az a tervem, hogy abból egy kis szigetet vegyek magamnak Skóciában, közel a parthoz és azután nyugdíjba megyek...

- És velem mi történik?

- Te vezeted a borüzletet. Én finanszírozom a hirdetést. Az kerül a legtöb-
be, amíg felépítjük a klientúrát. Egy vagyont kell befektetni, de megéri. A mi hivatalos címünk Szent-Emilionban van, a Rivière család vendégei vagyunk. Ott is maradunk.

Elgondolkodtam. Richard harminchét évesen megy nyugdíjba, ötmillió dollárral a zsebében. Igaz, egy lakatlan szigeten köt ki, mint egy hajótörött, de Robison Carusoénál sokkal jobb anyagi helyzetben. Nem megvetendő... Vakargattam a tarkómat:

- Mit ért egy skót „összetársulás” alatt? - kérdeztem. - Én melózok, te pedig, nekem hála, még gazdagabb leszel?

Nem sértődött meg, szerettük egymást ugratni. Felnevetett:

- Egy joint venture-re gondolok. Tiéd lesz huszonöt százaléka egy képletes alaptőkének. Mondjuk egy ötezer francia frankos tőkének. Azt be tudod dobni fájdalom nélkül.

- Azt be. Még négy kiskorú gyerekkel is.

- Ne felejtse el, a hirdetés, a levelek kinyomtatása, postára adása, a címek megvásárlása, az kerül a legtöbbe. Egy vagyont kell előlegezni rá. Rizikóval! Ki tudja, mi lesz az eredmény. Az egész odaveszhet, és az mind az én pénztárcám-
ból jön ki.

- Jó bögyös a pénztárcád. Ötven százalék!

- Te fizetést is húzol belőle. Én nem kérek semmit.

- Mert nincs rá szükséged. Ötven százalék...

- Harminchárom... Az alaptőke harmada...

- Fifty-fifty. Vagy tartsd meg az egészet! És a skóciai sziget helyett rendez-
kedj be egy kis párizsi irodában, onnan vezeted majd a céget.

- Most fedezem fel igazán, milyen erőszakos vagy.

- Te meg milyen smucig.

- Ha tovább sértegetsz, ilyen udvariatlanul...

- ...akkor kénytelen leszel nekem hagyni a cég felét. Yes or no?

Hangosan felkacagott. Imádta az ilyen szóbeli párbajt. És a dollármilliói-
val, mit számított neki, hogy huszonöt, harminchárom vagy ötven százalékom
legyen. Vagy esetleg száz százalék? De mindent a maga idejében...

Vidáman egymás tenyerébe csaptunk és lementünk a közeli bisztróba egy skót whiskyvel koccintani vállalkozásunk sikerére. Csak úgy tisztán, szódavíz nélkül egy jégkockával.

Mielőtt tovább mennék, itt jegyzem meg, hogy a sikeres távkereskedelemnek három titka van:

Az áru fajtája, ára és minősége válaszoljon egy bizonyos klientúra igényeire,

A jövőbeli, vagy már aktív vevőhöz intézett írásos üzenet úgy legyen összeállítva és megfogalmazva, hogy vásárlási vágyat teremtsen nála.

Olyan potenciális vevőknek kell küldeni az ajánlatot, akiknek az árufajta megfelel.

A Rivière család borai kitűnőek voltak, áraink felvették a versenyt a kiskereskedelemmel, én pedig az utóbbi tíz-tizenkét év alatt megtanultam fogalmazni a csábító leveleket, amelyek sikerét a megrendelések száma bizonyította a kiküldött üzenetek mennyiségéhez képest. Azok legtöbbször, akik egyszer már rendeltek nálunk, hűséges kliensekké váltak. Volt belőlük vagy ezer. Az ő számukat kellett megszorozni. Tízzel, hússzal, harminccal? Az angolok az mondják: „The sky is the limit!” A skótok is. Én is a magamévá tettem ezt a mottót. Az ilyesfajta kereskedelmi kampány három-négy százaléknyi potenciális vevőt teremt.

Küldjünk ki százezer prospektust? – tettem fel a kérdést.

Richard jó kedvében volt. 3M amerikai dollárjai megérkeztek a bankszámlájára és már meglátogatott néhány szimpatikus szigetet.

– Au diable l’avarice! – mondta franciául. – A pokolba a kapzsisággal!

Egy skóttól ez engem őszintén meghatott.

– Vagyis?

– Kétszázezer! Ha az ajánlat jó eredménnyel jár, lesz öt-hatezer új vevőnk. Plusz az az ezer, ami már a tarsolyunkban van. Meg lehet élni belőle. És tovább fejleszteni a vállalkozást. Mi leszünk a borkatalógus királyai.

A spórolós Richard néha meglepően nagyvonalú volt. Ezt értékeltem leginkább nála és el is felejtettem az alaptókékat illető huzavonát. Végeredményben ő finanszírozza az egész kampányt a saját veszélyére. Erre is ittunk egy whiskyt. Meg egy másikat arra, hogy talált egy kis szigetet az Északi-tengerben, nem messze a parttól, rajta egy szép görög stílusú villával.

– Egy darabig nem látjuk egymást. – mondta. – Berendezzük a szigetet Annával meg a gyerekekkel, kell vennem egy motoros bárkát is, hogy a szárazföldre menjünk vele, bevásárolni enni- meg innivalót, fát a fűtéshez, és minden mást, amire majd szükségünk lesz.

– Menj csak nyugodtan. Én megveszem a címlistákat, kinyomtatom az ajánlatot, postára adatom őket egy céggel.

– Küldd ki az egészet szeptember közepén. Akik a vakációról hazatérve feladják az első megrendelést, azok karácsonyra majd megint vásárolnak.

- OK, Richard. Ami pedig a számlákat illeti...
- Én előlegezem a lóvét. Amikor milliomosok leszünk, a cég majd visszafizeti.
- Te már milliomos vagy...
- Te is légy az! Küldd el nekem a számlákat, én majd kifizetem őket.

Azon tűnődtem, miért tekintik a skótokat fukarnak. Richard nemcsak elfogadta az én ötven százalékos részvételemet az alaptőkében, de finanszírozza a költségeket is. Kétszázezer megcímzett boríték, benne a nyomtatvány... A címek? Egy vagyon! A nyomda? Egy vagyon! A bélyegek? Egy vagyon. A postára adás? Még egy vagyon! Nehéz fiú a barátom, de vajon mire jutnék én nélküle? Egy kellemes meleg érzés öntött el.

Minden úgy is ment, ahogy elképzeltük. Megírtam az ajánlatot, kinyomtatam az üzenetet, megvettem hozzá a címekeket különböző katalógusáruházaktól, megállapodtam egy postázó céggel. Hirtelen tekintélyem lett a szakmában. Kétszázezer üzenet nem aprópénz. Büszke voltam. Nem vagyok hengegő természetű, de mégis gratuláltam magamnak. Richard is elégedett lesz, gondoltam. Ez az igazi ideális összetársulás. Az egyik dolgozik, ötletei vannak, a másik pedig finanszírozza a kezdeményezést. Mindenki megtalálja a számítását...

Ekkor csengett a telefon...

- Hello, Richard! Everything is OK. A kétszázézer boríték már a postán van. Ha minden jól megy, a jövő héten megkapjuk az első megrendeléseket. Hogy van a vadonatúj szigeted?

- Éppen azért hívlak...

- A sziget miatt? Nem az én specialitásom. Olyan országban születtem, ahol nincs tenger. Ha-ha-ha...

Vártam a megszokott, lónyérítéshez hasonló hahotázását. Nem jött.

- Halló, Richard! A vonalban vagy? Megkaptad a számlákat?

- Az a helyzet...

- Mi a helyzet?

- Egy rendkívül érdekes javaslatot kaptam...

- Szerencséd van. Kitől kaptad? Mire?

- Nestlétől. Van egy cégük itt Skóciában. Haleledeleket gyárt.

Majdnem kipukkantam a röhögéstől.

- Mi a frászt akarsz te csinálni a haleledellel? Nescaféből csinálják?

Ő nem vette fel a lapot. Komoly maradt.

- Ez olyasmi, ami a lazactenyésztéshez szükséges.

- Na ez valami új mánia nálad. Good old Richard...

- Nestlé szerint az én szigetem partja kiváló a lazactenyésztésre. A tenger nem túl mély, a víz tiszta. Nincs sok hullám.

- Nincs sok hullám? Nahát, ez igazán szerencse... Gratulálok.

- Nestlétől vásárlom a halikrát is.

- Hm, ez tényleg praktikus.

- A probléma csak az, hogy ha a lazactenyésztésben lanszírozom magam, ami elég logikusnak tűnik...

Megállt a mondat közepén. Én folytattam:

- Akkor...

- Nem tudom finanszírozni a bort is meg a haltenyészetet.

- És az összes számlánk? Ismered a végösszeget? Azzal mi történik?

- Te is jól tudod, hogy minden üzleti vállalkozásnak megvan a maga rizikója...

Mit lehetett erre válaszolni?

- Fuck yourself, Richard!

SZÁMÍTÓGÉP A SZŐLŐBEN

Mindig is városi fiú voltam. Egész életemben városban laktam. Lakásban, emeleten, szomszédokkal körülvéve. Házmesterrel, lifttel, központi fűtéssel, villamossal, autóbusszal, mindenféle boltokkal az utcában. Trafik, kocsmá, patika, három lépésre. A trafikokkal és a kocsmával tönkretesz az ember az egészségét, de a gyógyszertárral megjavítja. Micsoda logikus berendezkedés! Csak a városban létezik ilyesmi. Nem is akármilyen városban nevelkedtem, éltem, dolgoztam: Debrecen, Budapest, Párizs – a szépek közül is a legszebbek, a kedvesek közül is a legkedvesebbek.

És most, ötvenéves koromban, hirtelen arra kényszerít a sors, hogy a természet kellős közepén, valahol a szőlőkben találjak magamnak otthont...

„A sors... A balsors vagy a jobsors? – kérde Marie-Hélène és mindjárt választ is ad rá: – Emlékszem, te mesélted nekem, hogyan volt ez nálatok annak idején a kitelepítéssel. Hát téged itt most a szerencse telepít ki a Bordeaux-vidéki szőlőkbe, nem a Rákosi-rendszer a Nagyalföldre, valahol egy tanyára.”

Nem alaptalan, amit mond a feleségem. Ő, aki Párizsban született, s amit ő csak másfél évre hagyott a háta mögött a fantasztikus New York kedvéért, jól tudja, mit mond. Nem véletlenül említi a szerencsét. Nem bizony, mert négy évvel ezelőtt, amikor rettegve vártam, hogy Hadész, a pokol istensége jöjjön értem és karmaival lehúzzon a csődöt mondott vállalkozók kénszagú alvilágába, a bájos Fortuna, a szerencse istennője teljesen váratlanul a kedvencei közé sorolt.

Mint már említettem, üzlettársam, Richard, az innivaló helyett az ennivalót választotta. Feladta a bordói bort a skóciai lazac kedvéért. Velem a borral együtt. A számlákat, a vagyona kerülő hirdetés borsos, számomra megfizethetetlen számláit nekem hagyta emlékébe. Díjtalanul... Éjszaka arról álmodtam, hogy a végrehajtó beállít hozzánk, lefoglalja a bútorokat és kiűz bennünket párizsi lakásunkból.

Ám a történelem szekerét nem lehetett visszafordítani. A hirdetés akkor már úton volt, kétszáz ezer ajánlatot tartalmazó felbélyegezett boríték repült kétszáz ezer címre a francia posta jóvoltából e nagy ország különböző területeire.

A franciák nemcsak szeretik a bort, de nagy mennyiségben isszák is, és abban az időben még sokkal többet fogyasztottak belőle, mint manapság, amikor ezeket a sorokat írom. Fortuna istennő sohasem árulta el nekem, miként készítette akcióra a címzetteket. Beszóta volna az ennivalójukat, hogy megszomjazzanak? Vagy álmukban elbűvölte őket? Ki tudja? Előbb százszámra, végül pedig ezerszámra futottak be a megrendelések. Közöttük jó néhány a több száz üvegnek megfelelő mennyiséget rendelt műanyag tartályokban. Nemcsak ez

az ismeretlen csomagolási forma vált hirtelen divatossá, de a vevők büszkén ragasztották az általuk töltött üvegekre a nevükkel ellátott címkéket is.

Néhány hét alatt többezer új kliensünk született. Már csak azért is, mert a címlisták, amelyeket különböző katalógus-áruházaktól vásároltam, jobb eredményt értek el, mint a fotóbarátok listái. Itt jegyzem meg: ügyesen, meggondoltan választani a potenciális vevők címlistáját a siker egyik legfontosabb feltétele a távkereskedésben. Minthogy kezdetben ebben a tekintetben nem sok tapasztalattal rendelkezttem, figyelmesen meghallgattam a címlisták tulajdonosainak statisztikai tapasztalatra támaszkodó érvelését. Az eredmény nekik adott igazat.

Minél többé van kitéve valaki télen az időjárás szeszélyeinek – magyarázták nekem –, a hidegnek, a jeges esőnek, annál inkább kedveli az itókát, s annál többet rendel belőle. Kipróbáltuk a henteseket, akik a hideg évszakokban is kénytelenek nyitva hagyni a boltajtót, a piaci árusokat, akik ott dideregnek fülvédőben a standok mögött a szabad ég alatt, a sertés- és marhatenyésztőket és egyéb földműveseket, akiket, mialatt télen-nyáron a szabadban dolgoznak, a hideg meg a kemény munka megsomjaztat és valamilyen lélekmelegítő szesz tápitalra csábítja őket.

De a legzseniálisabb javaslatot a La Redoute nevezetű óriási észak-franciaországi katalógusáruház címlistafelelőse tette. Még ma is kuncogok, ha visszagondolok az eszmecserénkre, annyira meglepett. Az ő specialitásuk a ruhanemű volt, vevőik többnyire egyszerű, keményen dolgozó asszonyok voltak, akik vidéken, falusi környezetben éltek, távol a városi kereskedésektől.

„Kiválasztjuk azokat a hölgyeket – kacsintott rám jelentőségteljesen ez a specialista –, akik a legnagyobb méretű alsóneműket vásárolják. Ha az asszonynak jókora a hátsórésze, biztos lehet abban kérem szépen, hogy az ura is testes. Tehát szereti a finom ételt meg a jó italt. Mindkettőt nagy mennyiségben.”

Ez az ember, mint kiderült, valóban értette a dolgát. A La Redoute 52-es méretű bugyija komolyan hozzájárult ahhoz, hogy nagyúri módon, a cég hirtelen megemelkedett hasznából fizessem ki az egész hirdetési költséget. Jutott belőle mindenkinek. A nyomdásznak, a postának, a borítékgyárnak. Nekem meg lett belőle havi fizetés.

Richard telefonált, gratulált az eredményhez. Beismerte, hogy megérdemeltem az alaptőke ötven százalékát.

- Ötven százalékot? – háborodtam fel. – Én azt mondtam, hogy fifty-fifty!
- Persze. Fifty neked és fifty nekem – felelte.
- Szó sem lehet róla! Fifty plusz fifty. Nekem. Vagyis a tőke száz százaléka.
- Akkor nekem mi marad?
- A lazac.

Nem sértődött meg, mert tudta, hogy nekem van igazam. Nem voltunk többé üzlettársak, de barátok maradtunk. Velük ünnepeltük egyébként a Stead

házaspár huszonötödik házassági évfordulóját a skóciai szigeten és a mienkét párizsi lakásunkban. Füstölt lazacot hoztak nekünk ajándékba, saját termésükből. Nagyon finom volt.

A kitűnő bordói bor ettől fogva száz meg száz hektoliter számra indult útra a megrendelők címére a Rivière család hatalmas pincéjéből. Ők is nyertesei lettek cégem sikerének, mert nekünk hála, óriási mennyiséget hoztak forgalomba, még hozzá befektetés nélkül. Jómagam egy kis párizsi irodából irányítottam a munkát. Ott írtam a hirdetéseket, vásároltam új címlistákat, intéztem a számlázást egy számítástechnikai cég közreműködésével. Így született a semmiből valami.

Minden második hónapban leutaztam Szent-Emilionba, hogy megbeszéljem a Rivière családdal a következő hirdetési akció tartalmát: milyen eredetű borokat kínáljunk, milyen évfolyamból, milyen áron. Ez volt az ideális közreműködés, ahogyan a kereskedelmi akadémiákon tanítják. Az egyik oldalon a marketing és a szervezési metódus, a másikon pedig a minőségi áru szállítója. Kéz a kézben...

Két hosszú évig olyan boldogan éltünk együtt, mintha nászúton lettünk volna. Üzlettársaim egy árva garast sem fektettek be a közös akcióba, és anynyi bort küldtek az én hűséges klienseimnek, amennyivel megtölthették volna úszómedencéjüket a Délnyugat-Franciaország napsugaras égboltja alatt. Kedvesek voltak, szimpatikusak. A Mama halálra etetett finomnál finomabb étel-ekkel. Már az is megérte a vonatjegyet.

Egy szép napon, ha jól emlékszem, konfitált kacsát ettünk, utána pedig likőrös palacsintát és éppen a nadrágszíjamat lazítottam meg, amikor a családapa ünnepélyesen felém fordult:

– Egyre nagyobb mennyiségeket szállítunk a vevőinek, kedves barátom. Úgy gondolom, eljött az ideje annak, hogy átvizsgáljuk az árakat.

Boldog érzés öntött el. Monsieur Rivière a szájából vette ki a szót. Meghatva válaszoltam:

– Nem akartam önöket sürgetni, de tekintettel a minket összekötő többéves barátságra és a kitűnő üzleti együttműködésre, én is úgy gondolom, hogy a jövőbeli számlázásnál ideje volna az önök részéről figyelembe venni a mennyiségeknek járó árleszállítást.

Nagy csend támadt az asztal körül. A két fiú láthatóan zavart volt, a papa köhécselt. Lehajtottam egy korty (kitűnő) bort a választ várva.

– Sajnálom, hogy nem ismeri az itteni szokásokat – mondta a pater familias –, de a nemes bordói bor egy olyan értékfajta, amelynek az ára annál inkább növekszik, minél nagyobb utána a kereslet. Mint az arany vagy a kaviár – tette hozzá példának. – Ez érvényes a mi együttműködésünkre is.

Hát ez borzasztóan meglepett.

- Tudtommal a kereskedelemben vagy az iparban ennek az ellenzője az igaz. Ha egy láda szappant rendel valahol, vagy egy egész vagon, változik a vételár. Csökken. Mi már jóval túl vagyunk nemcsak a ládán, de a vagonon is.

- Közöttünk nem szappanról van szó - jött az epés válasz.

Szó nélkül nyeltük le a palacsintát.

A következő héten érkezett meg postán az új tarifa. Hozzáítotték tíz százalékos az összes borok áraihoz.

- Mi a terved? - kérdezte Marie-Hélène.

- Ott hagyjuk őket.

- Egyik napról a másikra?

- Lehetetlen. Adok magamnak egy évet.

- Egy egész év kell neked ahhoz, hogy egy másik nagykereskedőt találj?

- Vége a nagykereskedőknek! Nem akarom többé látni se őket! Lesz egy saját borpincénk.

- Hol?

- Valahol Szent-Emilion mellett. Nem lehet máshol. Cégünk ott van hivatalosan bejelentve. Azzal a címmel ismer bennünket mindenki. Akarva, nem akarva, mi is Szent-Emilion polgárai lettünk.

- És majd innen, Párizsból dirigálsz az egészet telefonon?

- Nem innen. Onnan. Veszünk egy házat magunknak.

- Oda akarsz költözni a négy gyerekkel? Hogy ők aztán ott a mezőn járjanak iskolába? Evelyne, a legidősebb tizennyolc éves. Karen, a legfiatalabb nyolc. Hol folytatják a tanulmányaikat?

- Nem adjuk fel a lakást. Csak vakációra jöttök majd oda, én meg ingázok.

- Neked mindig olyan elképzelhetetlen ötleteid vannak... Miből finanszírozzod ezt a... ezt a...

- Álmod, rémálmod... Mondd csak ki! Bankkölcsonból.

Hónapokig keresgéltek az ideális, de mégis megfizethető házat egy hattagú családnak. Láttunk is belőlük sokat. Az egyik a temetőre nézett. Ott csend honolt. A másik egy autópálya vagy egy kis reptér mellett volt. Huszonnégy órás motordübölgés biztosítva. Vagy a bájos, zöld vizű Dordogne folyó partján. De árterületen, amit minden tavasszal elöntött a víz. Azt hitték mi, párizsiak, beugrunk az ilyesminek.

A régimódi illemhely többnyire a kertben volt. Jót tesz az emésztésnek, mondta az ingatlanügynök, s nem létezett bennük fűtés, mert errefelé télen-nyáron egyformán meleg idő járja, mondta ugyancsak az ingatlanügynök. Fürdőszoba? Egy lavór és egy korsó mindegyiküknek, mondta ugyanez az ingatlanügynök, nem kell egymásra várni a fürdőszobaajtó előtt. Mihelyt megtudták, hogy a fővárosból jöttünk, mindenki idiótáknak könyvelt el bennünket és megpróbált rászédni.

Hamar elegünk lett a dologból, elhatároztuk, hogy építkezünk. A ferde háztetőjű, nagyablakos piros cserepes, vajszínű vakolat, elegáns helyi stílusban. Fehér zsalugáterekkel, széles, alacsony kéménnyel a kandallóhoz, mint arrafelé szokás. Négy tusfülkével a négy lavór helyett. Egy óriási terasszal. Ahol hatan is kényelmesen elférünk az asztal körül. Valahol a szőlők kellős közepén...

Most itt ülünk Maître Goizet irodájában. Ő Libourne főjegyzője és ebben a minőségében joga van a megtisztelő mester címre. Mellettünk egy fonnyadt kis öreg házaspár. Monsieur és Madame Poly. Övék az ötezer négyzetméteres telek, szőlőtőkéktől körülveve, Lussac-Saint-Emilion községében. Elegánsan lejtős a földdarab, szép kilátás nyílik róla a távoli erdőkre. Lábánál egy patak folydogál. „Bucolique!” – kiáltott fel Marie-Hélène, amikor a jegyző bemutatta nekünk. Bukolikus? Idillikus? Akárhogyan fordítom, ez szívfacsaróan szépet jelent.

Hát most a jegyző irodájában vagyunk. Ő a kis öreg elé csúsztatja a hivatalos iratcsomót és egy golyóstollat nyom a kezébe:

– Eladói minőségében, szíveskedjék itt, a bal oldalon aláírni, Poly bácsi...

A felesége szégyenkedve, ijedten nézi a jelenetet. Az öregecske félénk mosollyal pillant a kataszteri ügyek szakemberére:

– Maitre Goizet, elfelejtette már, hogy én analfabéta vagyok?

A másik a fejéhez kap:

– Elfelejtettem. Tegyen csak oda három keresztet és a jelenlevők tanúskodnak majd, hogy az öntől származik.

A cég egyre jobban ment és a bank szívesen adott kölcsönt a telekre meg a házépítésre is. Hamarosan rábukkantam egy teljesen új, két fiatal szakemberből formált építkezési vállalatra. Cégük rövid történetében ez volt a második családi ház. Egyforma volt az ízlésünk és éreztem, hogy bízni lehet bennük. Nem is csalódtam. Hat hónap alatt meglepően olcsón felépítették a házat, pontosan úgy, ahogy mi elképzeltük.

Csakhogy, mióta a Rivière család felemelte a nagykereskedelmi árakat, kisebb lett a haszonkulcs és jóval kevesebb a bevétel. Felemelni a saját tarifánkat is? Szó sem lehetett róla. Vállalkozásom sikere két pillérre támaszkodott: kitűnő minőségű borokat ajánlani alacsony áron.

Furcsa, mondhatnám kivételes helyzetben találtam magam. A marketing kérdéseivel foglalkozó tanulmányok, csakúgy, mint a kereskedelmi akadémiák oktatási programja, rendszerint így teszi fel a kérdést: „Van egy kitűnő gyártmányom, termékem, portékám, árufajtam stb. Milyen kereskedelmi módszerrel tudnám azt a legsikeresebben forgalomba hozni?”

Ezzel tökéletesen ellentétben, az én marketingpolitikám nemcsak létezett, de a gyakorlatban már évek óta napról napra bizonyította hatékonyságát. Tehát? Egyszerű volt a válasz: a módszer már megvolt, most pedig az árut kellett megtalálnom hozzá. Olyan kitűnő borokat kellett találnom, mint amelyeket

a Rivière családtól vásároltam, csak sokkal olcsóbban. A bordói borvidék kellős közepén, vadonatúj házam teraszán ülve, éppen ezen törtem a fejem, amikor...

Amikor a parafa mentett meg. A parafa, hogy el ne süllyedjek az elkerülhetetlen, de eddig meg nem oldott problémák óceánjában. Pontosabban a parafa dugó. Minden egyes harminckét literes műanyag tartállyal együtt negyvenöt parafa dugót szállítottam a megrendelőknél. Tízezerszámra kellett vásárolnom őket egy portugál cégtől. A dugók a parafatölgy kérgéből készülnek, s közöttük a legkitűnőbbek Portugáliából származnak, mert az ő tölgyeik adják a legjobb parafa kérget. Ez nem az én személyes véleményem, hanem a szakembereké...

Ebben az áruajtában volt kereskedelmi utazó Hervé Brun, egy itteni bortermelő család sarja. Nálam valamivel fiatalabb, vidám fiú volt Hervé, akivel jót mulattunk, valahányszor összehozott bennünket a véletlen vagy a munka. Elmondtam neki, mi aggaszt.

- Vásárold a borokat egyenesen a termelőktől - javasolta Hervé. - Meglátod, sokkal olcsóbban jutsz majd hozzájuk.

- Aztán meg hova tegyem a bort? Tízezer literszámra locsolom velük a vevőket, valahol tárolni is kell az árut. Palackozni, tartályokba önteni, mielőtt a szállítótársaság átveszi a csomagokat. Ezt pillanatnyilag mind a Rivière család csinálja nekem.

- Csinálják, csinálják... De nem ingyen. Szerintem, ha magad veszed kézbe a tárolást és az expedíciót, legalább húsz százalékkal emelkedhet a hasznod...

Gyors fejszámolás. Húsz százalék... Húha! Hirtelen a Rockefeller család kategóriájában éreztem magam. Éjjel nem aludtam. Számoltam, számolgattam. Hirtelen eszembe jutott az az ajánlat, amit egy nyugalomba ment juhtenyésztő tett nekem egypár héttel előbb. Vadonatúj házunk mellett volt egy négyhektáros telke a patak partján. Eladta már az összes birkát, piacra dobta volna a telket is. „Sajnálom - mondtam neki -, mit csináljak vele? Futballozzunk rajta a lányaimmal?”

Eszembe jutott az is, amit a tavalyi világhírű bordói borkiállításon láttam: az új, rozsdamentes acélból készült henger alakú tárolókat. A bortartályok, mióta világ a világ, fából vagy cementből készültek. Amikor a benne tárolt bor egy részét lecsapolják belőlük, levegő hatol be a helyébe, s komplikált kénégetéssel, vagy különféle agresszív vegyszerek hozzáadásával kell megakadályozni, hogy ne oxidálódjon, ne ecetesedjen az ital. Az új típusú henger alakú acélból készült tároló teteje ezzel szemben mobil, mozdítható. Amint a bor mennyisége és ezzel együtt a szintje csökken a tárolóban, a fedő is automatikusan lejjebb száll, kipréseli a levegőt és a folyadék színére helyeződik. Vége az oxidálódásnak, s vele a kénezésnek!

A Crédit Commercial de France⁵⁶ igazgatója Libourne-ban fiatal volt és intelligens. Szókimondó és szimpatikus is, azt szerettem benne. Nemrégem lép-

tették elő, az új generációt képviselte. Vállalta a logikus rizikót, de nem szeretete a meggondolatlan pénzszórogatást. Oda-vissza böngészte a cég legutóbbi három évének a mérlegét és a következő három évre vonatkozó költségvetési tervet, amit kérésére a bankba hoztam. Ünnepelesen szónokolta:

- Egy negyvenezer négyzetméteres telek, rajta egy ezer négyzetméteres, tizenöt méter magas raktárépület, benne tizenkét 100 hektoliteres csúszó tetejű bortároló, mellette egy kis egyemeletes torony két irodaszobával, ezer négyzetméternyi betonozott talaj a raktárépület előtt huszonhét tonnás teherautók befogadására. Egy vagyon!

- Az üzleti befektetéseknél nem az összeg számít – feleltem vissza –, hanem az, hogy megéri-e. Az én esetemben megéri. Már négy éve vagyok pozitív, anélkül, hogy egy árva vasat is befektettem volna.

- Hihetetlenül hangzik. Igazán senki sem finanszírozta magát?

- Dehogynem! Volt egy gazdag üzlettársam.

Elmeséltem neki a skót lazacenyészet történetét. Jót nevetett rajta. Aztán megkomolyodva mondta:

- Továbbítom a kérését a bank felsőbb szerveihez.

- Szóval visszautasítja?

- Nem jól hallotta. Azt mondtam, hogy továbbítom a központba. Ők hoznak határozatot.

- Ne haragudjon kedves igazgató úr – s mélyen a szemébe néztem –, de nekem van egy kulcshelyzetben lévő jóbarátom a bank párizsi székhelyén. Néki hála, véletlenül tudomásom van arról, hogy az az összeg, amit én kérek, nem haladja meg a helyi igazgatóság határozási jogát.

Blöfföltem... De láttam, hogy a blöff telibe talált és valami új kifogás után keresgél.

- Úgy látom, ami az irodai alkalmazottakat illeti, csak egy személyt kalkulált bele a költségvetésbe – nézett rám szigorúan. – Amint látom, több mint harmincezer kliens listáját kell napirenden tartani, százsámra számlázni az expedíciókat. Gondolja, hogy egyetlenegy női alkalmazott képes lesz ezzel sikeresen foglalkozni?

- Szerintem igen. Rendeltem egy számítógépet...

- Számítógépet? Ahhoz egy óriási helyiség kell! Mérnökök, technikusok, karbantartás. Hogyan képzeli?

- Nem az enyémmhez. Az akkora, mint egy nagyobb írógép és elfér egy kis asztalon. Se mérnök, se fehér köpeny nem szükséges hozzá.

- Viccel, Monsieur Farkas?

- Kivételesen nem. Hallott már a Personal Computerről?

Nem hallott róla. Ezek a kis méretű irodai számítógépek akkoriban, 1982 táján jöttek forgalomba. Az enyémet egy Sanyo nevezetű japán cég gyártotta, ezer dollár körül volt az ára. Egy barátom hívta fel rá a figyelmemet. Egy jól

begyakorolt gépirónő könnyedén elvégezte rajta négy vagy öt pápaszemes, könnyökvdős, régi stílusú irodai alkalmazott napi nyolcórás körmölését.

Sakk-matt! Nyertem. A fiatal bankigazgató becsukta a dossziémat.

- Mikor van szándékában megkezdeni az építkezést?

- Mihelyt megvettem a szomszédos telket. - És hozzátettem: - A maga pénzén.

Jót nevetett rajta. Hirtelen bizalma lett a vállalkozásban. Legalábbis nekem úgy tűnt...

A két szimpatikus fiatalember, aki a házunkat építette, óriási örömmel fogadta az újabb küldetést. Hőszigetelő téglákból ajánlották megépíteni az ezer négyzetméteres alapterületű, tizenöt méter magas hangárt, mert az egész évben kiegyensúlyozott hőmérséklet a bor észszerű tárolásának az egyik alapfeltétele. Az épület tetejére a tradicionális vörös cserepeket tervezték, ami jól illeszkedett be a környező szőlőtőkék világába.

Tizenkét, száz hektoliteres acéltárolót rendeltem. Mindegyikükben tízezer liter bor fért el, tehát százhúszezer litert tudtam bennük tárolni. Csak éppen meg kellett őket tölteni borral...

Itt jött kapóra zseniális oktatóm, André Vedel tanítása. A termelőtől való borvásárlásnak ugyanis megvan a saját szigorú technikája.

A borterületeken ismeretes a „courtier”, vagyis a „közvetítő” mestersége. Az ilyen ügynök nemcsak a borfajtákat ismeri jól, hanem a termelőket is. Elég neki megmagyarázni, milyen elnevezésű, milyen eredetű borokra van szükség, és milyen mennyiségben. Az ügynök mintát hoz belőlük, megadja vételárukat és a fizetési feltételeket.

André Vedel annak idején megtanított a borkóstolás technikájára. Olyan esetben is, amikor nem ételneműhöz kell a borokat hasonlítani, hanem több egyforma eredetű bort egymáshoz azzal a céllal, hogy a legjobbat válasszuk közülük. Ha csak lehet, reggel kell nekifogni a munkának, amikor még „tisztá” a kóstoló szájpadrása. Tilos előtte a kávé meg a cigaretta, az édes vagy a sós harapnivaló. „Szűz szájjal” kis mennyiségben kell ízlelni a borocskát, s amikor már jól megízleltük, kiköpni a kortyot, nehogy berúgjunk a sok kóstolgatástól...

Többször vettem már részt ilyesmiben, szőlősgazdák vagy termelőszövetkezeti vezetők társaságában. Két dolgot csodáltam náluk. Először is a különféle jelzők használatát, amikor szavakba öntik a bor ízét, természetét. A borkóstolás, szakértők között, egy szókinchasznaleti gyakorlat. Ott fedeztem fel igazán a francia nyelv hihetetlen gazdagságát. És azt is, hogy milyen távolra, milyen pontosan tudták köpni a megízlelt nedűt a helyiség másik oldalára szert mosdókagylóba.

Magam rendszerint reggelenként, a teraszon ülve, egyedül álltam neki ennek a munkának. Elöttem tucatjával a kis két vagy három deciliteres üvegek. Mindegyik fajtaból két azonos. Miért kettő? Mert, ha a bor megfelel, ha tetszik

a vásárlónak, miután már megízlelte az egyik kis flaskó tartalmát, a másikat beadja vizsgálatra egy helybeli élelmiszer-laboratóriumba. Ott derül ki, nem tartalmaz-e valamilyen vírust vagy tiltott vegyi anyagot. Ha a labor válasza negatív, jöhet a tartálykocsi, benne ötven, hatvan vagy száz hektoliter borral.

A raktár is gyorsan felépült, mellette egy kis egyemeletes irodatoronnyal, ahol az öt papírkaparó helyett egy helybeli fiatalasszony dolgozott a számítógépen. Rendkívül büszke volt a munkakörére, mert tudomásunk szerint a bordói borvidéken akkoriban ő kezelte az egyetlen Personal Computert, az azóta mindenütt elterjedt kis termetű irodai számítógép őst.

Egy fiatalasszony az irodában, egy fiatalember a raktárban. Kiderült, hogy mindaz, amit a Rivière család kézzel hajtott végre, azt automatikusan is el lehetett végezni.

A borok tartálykocsikban érkeztek hozzánk. Elég volt egy gumicsövet a teherautóra kapcsolni és bepumpálni a tartalmát valamelyik tárolóba.

Hetente egyszer egy független kisvállalkozó jött hozzánk automatikus palackozógépével. Megtöltött, bedugózott, címkézett, fémkapszulával látott el tíz- vagy húszezer üveg bort és tucatjával tette őket kartondobozokba. Az én alkalmazottam stószolta fel őket néhány perc alatt a hangár egyik sarkában egy elektromos villás emelőtargonca segítségével. Ő töltötte meg egy szállítószalagon a vevőknek szánt harminckét literes műanyag tartályokat is egy, a pontos tartalomra beállított automatikus pumpa segítségével. A szalag végén a villástargoncával egy halomba rakta őket, készen a másnapi expedícióra. Rájuk ragasztotta a számítógép nyomtatójából származó címvinnyettákat: jöhetett a nagy teherautó, hogy elvigye őket az ország másik végére.

Minden jó, ha a vége jó...

MEGRÉSZEGETJÜK AMERIKÁT

James felhív egy reggel telefonon. Szokása szerint izgatott: „Mit csinál holnap délben, Monsieur Farkas? Szabad ebédre? Ha igen, Joël is velünk jön. Van egy fantasztikus ötletünk, de maga nélkül nem kezdünk neki.”

Mindenekelőtt két dolgot kell itt tisztáznom, mielőtt folytatnám. Vagy még inkább hármat. Először is azt, hogy James barátom, keresztneve ellenére, nem angolszász, hanem tősgyökeres francia, Bordeaux környékéről. Nevét nem Dzsémsznek, hanem Zsamsznak ejti. Ezen a borvidéken ugyanis a ködös Albionban használatos keresztnevek még a százéves háborúból, az angol megszállás idejéből, hat évszázaddal ezelőttről maradtak máig is divatosak. Másodszor azt, hogy James, akinek a családja tizennégy generáció óta úzi a szőlőgazda szent mesterségét, nemcsak egy kétszáz holdas birtokkal rendelkezik, de még az elnöke is egy hatalmas, Bordeaux városától északra található bortermelő szövetkezetnek.

Ebből a szövetkezetből vásárlók én gyakran egy tartálykocsira való Côtes de Blaye vagy Côtes de Bourg elnevezésű finom borocskát a cégemnek.

Több mint hetven kilométer választja el James szövetkezetét az én borászatomtól. Szokás szerint félúton találkozunk, Libourne városa mellett egy kis vendéglőben, a romantikus Dordogne folyó partján. Amikor étkezésről van szó, James és értékesítési igazgatója, Joël nem könnyű kuncaftok. Szerintük – és az én véleményem szerint is – a bordói a világ legjobb bora. Meg is érdemli, hogy hozzá méltó ételekkel szolgálják fel.

A fehér abrosz előtt ülve egyszer elmeséltem nekik, hogy Magyarországon, az én gyerekkoromban, a felnőttek vizet ittak a vacsorához, azután pedig borral „kvaterkázva” társalogtak, vagy kártyáztak éjfélig. Fejcsóválva, értetlenül hallgattak. Valami nem stimmel nekik, mert szerintük a bort komoly enniválóval kell házasítani.

Ezerkilencszáznolcvanötöt írunk. Itt ülünk a kerthelyiségben, ahol a késő tavaszi napsütés simogat bennünket. Két asztaltársra számítottam, de hárman jöttek. Szerény, ősz hajú bácsi a harmadik. Kezet szorítunk. Michel Castaing ő, a környék egyik legkiválóbb borásza. Egy monda járja errefelé róla: „Le Père Castaing, même avec de la pisse de cheval, vous fait un Graves blanc de première classe”, vagyis: Castaing papa még a lópisiből is első osztályú Graves-nak minősített fehérbort tud teremteni. Nagyon örülök, hogy megismerkedünk. Előételnek „Salade landaise” a tányérunkon, a Bordeaux-tól délre fekvő Landes vidék specialitása, amelyben a „salade” szónak még távolról sincs köze a cukros vízbe áztatott magyar fejessalátához. A Landes-vidék a szárnyasairól és mindenekelőtt az ott nevelt zsíros, kukoricatöméssel hizlalt kacsájáról híres. Hát most a zsíros kacsa különböző szervei kacsintanak rám a tányérról, kacsaszírral megöntözött salátalevelekkel körülvéve: foie gras, vagyis a legfinomabb, fé-

lig süttött kacsamáj, pirított zúza, füstölt kacsamell, nyak. S hogy a szárnyas ne legyen egyedül, hozzá egy szép szelet, tengeri sóval dörzsölt, a Pireneusok száraz levegőjében egy egész évig érlelt sonka a szomszédos baszkvidékről.

James nem sovíniszta. Szövetkezetük az Atlanti-óceánba torkolló széles Gironde jobb partján fekszik. Szemben, a bal part alkotja a híres Médoc félszigetet. Szerintem, ott termelik a világ legjobb borait. Sok más borbarát szerint is. „Miután előre iszunk a medve bőrére, igyunk valami kivételesen jót. Saint-Estèphe? Margot? Saint-Julien?” – teszi fel a kérdést James. Öt perccel később, poharamban a Saint-Estèphe-et forgatva, kérdő szemmel bölintok asztaltársaim felé, hogy végre-valahára megismerjem fantasztikus ötletüket. A harmincas éveinek végén járó kis termetű, de rendkívül energikus, ravasz tekintetű Joël adja meg a választ: „Elhatároztuk, hogy meghódítjuk Amerikát.”

„Meghódítjuk? – kérdem. – Mint Kolumbusz Kristóf tette? Hogyan hódítjuk meg?” James szerint ez olyan egyszerű, mint kétszer kettő. Lássuk előbb a földrajzi sémát! Az Egyesült Államokban délen is, meg északon is vannak borvidékek. Délen, Kaliforniában, főleg a Napa völgyében, meglehetősen jó minőségű borokat produkálnak. Nem érdemes vesződni velük. A „relatívment”, vagyis meglehetősen szót kétszer húzza alá, nehogy Bordeaux felsőbb-sége vitatható legyen. Ritkán esik szó azonban New York állam északi fekvésű borvidékeiről, pedig azok réges-régen léteznek és földrajzilag közel állnak az egyre több bort fogyasztó nagy metropoliszokhoz: New York City, Boston, Pittsburgh, Montréal. Etcetera. És itt következik a lényeg: „Volt alkalmunk megkóstolni egynéhány készítményüket...” – összegezi James és savanyú arcot vág hozzá. Látszik, hogy az ízlelésben nem telt sok öröme.

„És?” – kérdezem, de tudom előre a választ. Az én pragmatikus barátaim igazi jó bort akarnak ott teremteni az észak-amerikai szőlőből. Felmérni a terepet, kiagyalni, melyik a legjobb, a legegyszerűbb, a legkevésbé költséges mód a beilleszkedésre. Hogyan létesítsünk kapcsolatot az amerikai borkereskedőkkel, amikor a kész árut majd piacra kell dobni. Kíváncsian nézek rájuk: „És én? Mi az én szerepem ebben a borászkalandban?” „Maga szeret kezdeményezni – mondja Joël. – Csinálni olyasmit, amihez nem ért, már csak azért is, hogy megmutassa az úgynevezett szakembereknek, milyen fából faragták. Tapasztalata is van: már exportált Amerikába, többször járt ott, ismeri is őket. Mi csak egyszerű parasztok vagyunk” – teszi hozzá szerényen James, vagyont érő kétszáz holdas birtokával. Mit nem találna ki, hogy engem megfőzzön? – Azt javasolnám, utazzunk oda a szüret után...” „Hová oda? Ismer valakit valahol?” „Nem ismerünk senkit. Ezért fordulunk magához.”

* * *

Este hat van. Várjuk a taxit Albany-ban, New York állam fővárosában, a Hilton szálloda előtt. Észak-Amerikában korán vacsoráznak, nem úgy, mint Bordeaux környékén. Ritka látvány vagyunk. James és Joël nemcsak öltönyben parádéznak, de még nyakkendőt is kötöttek hozzá, mert Bordeaux környékén ritka dolog ismeretlenül meghívást kapni valakinek a házába. A társadalmi vagy az üzleti élet ott sohasem keveredik a magánélettel.

„Magának volt már dolga velem?” – kérdezik tőlem. „Soha az életben.” „Hát akkor honnan ismeri?” Honnan? Elmondom. Egy párizsi barátomnak az ellenállásban megedzett, mindenre kész bátyja, a háború után, huszonöt éves korában, kivándorolt Amerikába és a híres Harvard egyetemen szerzett diplomát. Dumás és jóképű, a hölgyek kedvence, a közben hatvanöt évessé érett Henri Maubert egy nap azzal hengegetett nekem, hogy nincs olyasvalaki az Egyesült Államokban, akit ő ne ismerne. A fekete cipőpuccolótól az USA elnökéig. „New York állam? Bortermelés?” – hümmögte a telefonba, amikor egy nap rácsöngettem a tenger másik oldaláról. „Adj nekem egy-két napot és visszahívlak.” Így kaptam meghívást, barátaimmal együtt, New York állam borászati folyóiratának a főszerkesztőjéhez. „Ez a fickó mindent tud és mindenre választ ad majd nektek” – mondta Henri és igaza volt.

Csinos, kerttel körülvett zsindeyes ház Albany zöldövezetében. Chevrolet a garázsban. Egy fekete labrador fut elénk a farkát csóválva. Nelson harmincegyéves, farmernadrágban és ingujjban jön elénk a taxihoz a hűvös novemberi estén, hogy üdvözlje a nyakkendős küldöttséget. Hello! Hello! Szívélyes, mosolygós, a bejárathoz kísér, ahol felesége, az első látásra szimpatikus, bubifrizurás Jane hosszan rázza a kezünket. Joël, aki a kacérkodás híve, de kisebb a hölgnél, alulról vet rá egy érdeklődő pillantást. A széles vállú, munkában izmosodott James szeretne valami nagyon kedveset mondani, de szerény angoltudása csupán két szóra szorítkozik: „Good. Very good.” Ha rövid is, ebben minden benne van.

Tágas ebédlő, kandallóval. Öten vagyunk, de hat tányért látok az asztalon. „Még egy asztaltársunk lesz az Önök utólagos engedélyével.” Hallatszik is a motorbúgás, fékezés, ajtócsapódás és egy közel kétméteres, széles vállú óriás lép a szobába. Vörös arcbőre, rőt haja nem hagy kétséget: csak ír származású lehet. Nelson kicsit ünnepélyesen jelenti be: „May I introduce you Joseph Gerace, the Commissioner of Agriculture of New York State.” Hihetetlen! Hogyan cseppen ő ide? Megmagyarázom francia barátaimnak, hogy ez az úr, akit Nelson most bemutatott nekünk, valójában New York államnak, egy húszmillió lakosú gazdag országnak a mezőgazdasági minisztere. Testalkata ellenére szerény. „Just call me Joseph!” Hívjatok egyszerűen Josephnek.

Nem részletezem vacsoránk menüjét, hiszen Libourne városában, a mi szokásos vendéglőnkben, sokkal változatosabb az étlap. A lényeg, hogy az asztalnál bebizonyosodott: amit James parasztésszel olyan jól megsejtett, az száz-

szor, ezerszer is igaz. New York állam szőlői, a huszadik század elején, sokat szenvedtek a filoxerától, a kipusztult szőlőtőkék helyére új, ellenállóbb, de kevésbé rafinált fajokat ültettek. Amikor a termelés az első világháború után újraindulhatott volna, az Egyesült Államok kormánya 1920 és 1933 között bevezette a szesztilalmat. Ismert dolog, hogy a tilalom semmivel sem csökkentette az amerikai alkoholfogyasztást, mert az USA szomjas polgárai titokban szürcsölték az italokat. Hogyan? A maffia szolgálta azt fel nekik földalatti, rejtett bárókban, klubokban, italmérésekben. A törvény nem akadályozta meg az alkoholfogyasztást, csak drágábbá tette az innivalót és meggazdagította az alvilágot.

És a bortermelés? Meglepő, de a szesztilalom ellenére az sem állt le teljesen. A kormány ugyanis engedélyt adott annak a két vallásnak, amelyek szertartásaihoz a bor elengedhetetlen, hogy egy bizonyos mennyiséget termeljenek belőle. Így nőtt nagyra a húszas évek Amerikájában az olasz katolikus és a zsidó maffia. A néhány csepp elengedhetetlen misebor helyett hektószámra produkálták a gyatra borokat. A szomjas vevő a szeszt kereste benne, nem a minőséget. (Zárójelben csak annyit, hogy a nyolcvanas években többször hozott össze a sors az egyesült államokbeli borkereskedelem olyan megbecsült és rendkívül jómódú egyéniségeivel, akiről azt suttogták, hogy ők mind a szesztilalom maffiózóinak a leszármazottjai.)

Erről folyt a szó a vacsora alatt, amit kóstolónak öt vagy hat New York államban termelt fehérborral öntöztünk. Udvarias francia barátaim nem grimaszoltak, amikor a szakmai borkóstolás szabályai szerint, fejüket bólogatva, összehúzott szemöldökkel forgatták szájukban a karcos lőrét. Zöldessárgák a pohárban, egyik rosszabb volt, mint a másik. Savanyúak, ecetes illatúak, rozszul házasodtak az ennivalóval. Barátaim inkább egy egész sor szakkérdést tettek fel. Az újságíró válaszolt rájuk. Úgy ahogy kellett. Nem volt kétséges, hogy a helyiek tökéletesen tisztában voltak a tragikus helyzettel. Gondosan lefordítottam barátaimnak a részleteket, mert a borászatban minden a részleteken múlik. James és Joël csak bólogattak és hümmögtek, mialatt a miniszter udvariasságból engem figyelt anélkül, hogy valamit is értene a magyarázatból.

Végül James felé fordultam: „Toujours partants?” Még mindig harcra készek? „Plus que jamais” – felelte. Jobban, mint valaha. A csokoládétortánál tartottunk. Letettem a villát és elmondtam terveinket. Az ismert amerikai jelszóval fejeztem be: „We want to create something from nothing.” „Mi a semmiből akarunk teremteni valamit.” Ez a jelszó volt az Egyesült Államok keletkezésének a titka. Mihelyt kimondtam, a nyelvembe haraptam. Nem voltam-e túl szónokias, nagyképű, New York állam kormányának illusztris képviselője előtt?

Joseph Gerace, az ír kolosszus felállt, hozzám lépett és ünnepélyesen kezét nyújtott. Hangjából őszinte meghatottságot éreztem ki, és azon tűnődtem, jól

hallottam-e azt, ami harmincöt év távlatából ma is a fülemben cseng: „André, your are our savior...” Csupa kisbetűvel írva: te vagy a mi megmentőnk. Nagy kezdőbetűkkel: a mi Megváltónk. Mint a Bibliában. Maradjunk hát inkább a kisbetűk mellett.

* * *

A Bordeaux környéki szőlősgazda, a „château”, vagyis a földbirtok tulajdonosa, egyszersmind földműves és borász. Amerikában egyvalaki növeszti, munkálja és szüreteli a szőlőt. Amit az önológus diplomával, megfelelő helyiséggel és óriási tartályokkal rendelkező borászok vásárolnak meg tőlük, és mint a szakmában mondják, „nevelnek” borrá.

1986 tavaszán Nelson, az én újságíró, segített nekünk egy *Glenora Wine Cellars* nevű borászatot találni Dundee csöpp falujában, az elragadó Seneca tó mentén.⁵⁷ Egy szimpatikus borászdiplomával felszerelt Gene Pierce nevű fiatalemberrel az élen. Gene, mint az USA-ban szokás, egy helybeli banktulajdonossal „joint venture” formájában létesítette tíz évvel korábban ezt a jól menő üzletet. Oda repültem. Szimpatizáltunk. Gene Pierce szerette az újdonságokat. Örült a franciákkal ismeretséget kötni. Meg is állapodtunk. Kezet ráztunk rajta, és ittunk rá egy pohár házi készítésű fehérbort.

Amerika a korlátlan lehetőségek hazája. Amikor szüretidőben, Papa Castaing társaságában, egy hónapra odaérkeztünk, már helyben volt a tízezer literes tartály és az ötezer borosüveg a hozzátartozó parafa dugókkal. Nyolcszáz hatüveges kartonpapír dobozt készültünk megtölteni a saját gyártású csoda-itallal. Honnan vettem rá a pénzt? Egy helyi bank adott hitelt, garancia nélkül, amikor elmeséltem nekik a megfranciasított New York-i bor ötletét. „Maguké a jövő! Amerika a korlátlan lehetőségek hazája!” – kiáltott fel a bankigazgató, aki engem LaFayette-hez, a tizennyolcadik század végén az amerikaiak segítségére siető francia tábornokhoz hasonlított.

Zseniális Bordeaux-vidéki borászzommal számtalan termelőhöz látogatunk el kóstolgatni, alkudozni. A századeleji filoxéra kiölte az összes európai típusú szőlőfajtát. Kevésbé zamatos hibridekkel, keverékekkel váltották fel őket. Michel Castaing végül a „colombard” elnevezésű, Bordeaux északi vidékén is ismert szőlőtípust választotta és munkához kezdett. Semmit sem úgy csinált, mint a helybeliek, akik meglepve követték gesztusait. A negyedik hétre megvolt a bor. A fehéreknek nincs szükségük öregedésre. „Olyanok, mint a lányok – mondják a borászok. – Fiatalon a legélvezhetőbbek.”

1986-ban ünnepelték New Yorkban a Franciaországból származó Statue de la Liberté, vagyis a Szabadság-szobor odaérkezésének centenáriumát. Borunk a Château Liberté nevet viselte, szép színes címkéjen a fáklját büszkén tartó női alakkal.

Meghívtunk kóstolóra egy tucat borkereskedőt és néhány professzort a szomszédos Cornell egyetemről, ahol a mezőgazdasági tanulmányok fakultásán az ökológiát is oktatják. A tanárok csodáról beszéltek és nem győztek az én jó Castaing barátommal kezét rázni. A boltosok elkapkodták az ötezer flaskót.

Úgy utaztunk haza borászommal, és hat üveg Château Liberté borral a hónunk alatt, mint egy bajnokságot nyert futballcsapat. James és Joël megízlelték a jól behűtött nedűt és nem akartak hinni a nyelvüknek. „Mint egy igazi bordói! A Graves-vidékről” – kiáltott fel James. Joël, a gyanakvóbb, szubsztitúcióra⁵⁸ célzott, mintha átejtettük volna. Végül is egymás nyakába borultunk és elhatároztuk, hogy jövő ősszel megszorozzuk tízzel az üvegek számát.

„Ötvenezer flaskó? Szerénység a milliókhoz képest, amit itt Franciaországban dobunk a piacra – mondta James –, de mégis azt jelenti, hogy meghódítottuk Amerikát.” És mindannyian Castaing papát ölelgettük, a mi Kolumbuszunkat.

A következő tavasszal még tíz óriási acéltartályt rendeltem. A bankigazgató behunyt szemmel adta rá a kölcsönt. „Finanszírozom az ötvenezer borospalackot is – mondta, mialatt írta a csekket és mint egy évvel korábban, hozzátette kedvenc mottóját: „Amerika a korlátlan lehetőségek hazája!”

Szeptemberben egy újabb hónap a helyszínen Michel Castaing társaságában. Borászunk úgy találta, hogy az 1987-es szőlőtermés a tavalyinál is jobb minőségűnek sikerült, így hát a bor is jobb lesz. Hurrá! Velünk jött legidősebb lányom, az energikus, huszonnégy éves Evelyne, hogy tapintat nélkül nógassa a szerintem kissé álmodozó, helyileg verbuvált személyzetet. Rekordidőben palackoztuk a bort, amit már lábon eladtam. Minden úgy folyt le, mint ahogy a kereskedelmi főiskolák tankönyvében áll a sikeres vállalat alapításról szóló fejezetben.

Újabb ölelkezés a Bordeaux melletti repülőterén, ünnepi ebéd a mi Saint-Emilion melletti házunkban. Marie-Hélène grillezett nyelvhalfilével várta a vendégeket, mert az nagyon jól ment saját készítésű amerikai fehérborunkkal. Nem győztünk Michel Castaingnek gratulálni, de a beszélgetés persze főleg arról folyt, hány üveg bort készítünk majd jövőre.

Október elején Gene Pierce telefonál Amerikából... „Sorry” – kezdi a mondanivalóját és már a hangjáról érzem, hogy valami nagy baj van. „Egy állami ellenőr állított be hozzánk tegnap. Zár alá helyezte a ti borkészleteteket és azonnali hatállyal megtiltotta az értékesítését” „Mivel érvelt” – kérdezem, hihetetlenül. „Azzal, hogy nem amerikai, hanem francia borász készítette. – Elcsuklott a hangja. – Nem tudom mit mondjak...”

Éreztem, hogy zavarban van. Egyszeriben Josephre, a mezőgazdasági miniszterre gondoltam. Két évvel ezelőtt én voltam az ő védőangyala. Idén ő lesz az enyém. Azonnal felhívtam New York állam kormányának székhelyét Albany városában.

„Mister Gerace-t tavaly decemberben leváltották a posztjáról”, közölte egy udvariatlan női hang. „Ki van a helyén?” „Mr Donald Butcher.” „Akkor kapcsolja nekem őt!” Valami zörgött egy darabig, „Mr Butcher pillanatnyilag nem elérhető” – jött az ellentmondást nem tűrő válasz és a telefonvonal, tőlem ötezer-hétszáz kilométerre, hirtelen megszakadt.

Mit csinál az ember ötvenezer flaskó jó minőségű, de eladhatatlan fehérborral a világ másik végén? Nemrégiben egy új ismerősre tettem szert a tengerentúlon. Phil, az energia megtestesülése, fiatalkorában profi baseballjátékos, Washingtonban lobbizott.

– Az Egyesült Államokban – mondta a lobbizóm a telefonba –, ha valami problémád van, egy nagyon jó ügyvédre van szükség. Gyorsan. New York állam kormányával állsz szemben? Akkor egy New York állambeli ügyvéd kell. De nem akármilyen. Egy igazi pitbull.

– Ismersz te valaki harapósat?

– Én mindenkit ismerek.

– Ne légy felvágós! Itt a papír meg a ceruza előttem...

– Írd fel: Ed Babb. Ötödik Avenue. Mindjárt adom a házszámot.

Harmadnap nála voltam New Yorkban. Szimpatikus, joviális figura. Bejelentette, hogy háromszáz dollár lesz az órabér. Kérdezgetett a családomról, Párizsról. Minthogy Amerikában szokimondóak az emberek, feltettem a kérdést, hogy ez a csevegés is beleszámít-e a háromszáz dolláros órába. Ed Babb rögtön a tárgyra tért.

Ed, a pitbull, sokba került, de erősebbnek bizonyult, mint New York állam kormánya. Sikerült megszabadulnunk az ötvenezer üveg bortól.

Nem is készítettünk belőlük többet, a korlátlan lehetőségek hazájában.

HAZATÉREK

Valamikor a háború előtt láttam ezt a filmet. Nyolc- vagy kilencéves lehettem, amikor egy téli vasárnap délután szüleim elvittek a Hollán utcai Lloyd mozi-
ba, ahol, ha reménytelenül is, de halálosan beleszerettem Greta Garbóba. Az
imádott Garbo Maria Walewskát, a bűbájos fiatal lengyel grófnőt játszotta.
Akaratom ellenére voltam tanúja, miként csábítja el ezt a szőke angyalt az erő-
szakos, lóháton érkező Napóleon. Igaz, a kis kövérkés, kopaszodó és gyúratlan
korzikai lovag helyett a nagyvilági Charles Boyert bízta meg a rendező a hódít-
ás feladatával. A francia császár sikerrel susogott az ártatlan teremtés fülébe.

- Szeretnéd megismerni életem első nagy szerelmét? - kérdeztem
feleségemtől.

Meglepve nézett rám:

- Hát nem én vagyok az?

- Mit kerteljek? Régi história, de bevallom, Greta Garbót imádtam előtted.

Ez megnyugtatta. Élt New Yorkban, ismerte a pletykákat.

- Garbo a nagymamád lehetett volna, és ő egyébként is csak a nőket kedvel-
te. Miért hozod elő Garbót?

- Ma este tizenegykor adják a televízióban Maria Walewskát. Ötven évvel
előtt láttam a moziban Pesten. Szívesen megnézném megint...

- Én is. Nem vagyok rá féltékeny.

1989. november 9-e estéjén, öt perccel tizenegy óra előtt, kényelmesen el-
helyezkedtünk a televíziókészülék előtt. Nem emlékszem már, hogy Walewszka
grófnő valamilyen terítőt horgolt-e, vagy inkább a virágokat locsolgatta budoár-
jában. Izgulva vártuk Napóleont, aki Moszkvából Párizsba lóháton vágatva ké-
szült félúton, a megkapóan szép Mária intim társaságában, eltölteni az éjszakát.

A film hirtelen eltűnt a képernyőről. Charles Boyer helyett egy izgatott kül-
politikai újságíró jelent meg előttünk:

„Hölgyeim és uraim - mondta elfulladó hangon - kivételesen megszakít-
juk a műsorban szereplő adásunkat. Az utóbbi néhány órában ugyanis egy el-
képzelhetetlen, előre nem látott, nagy fontosságú világpolitikai eseménynek
vagyunk a meglepett tanúi. A rendelkezésünkre álló jelek szerint ez az esemény
a nemzetközi politikai status quo teljes felborulásához vezethet. Néhány perc
türelmet kérek, mialatt kapcsolom berlini kiküldött munkatársunkat, aki ka-
merával a kezében, élő adásban tudósít a helyszínről...”

A lengyel nemesi kúria helyett hirtelen a berlini fal tövében találtuk ma-
gunkat. Pontosabban a Bornholmer Strasse sarkán emelt átjárónál. A vastag
acéllemezekből összeácsolt kapu két szárnya tárva-nyitva állt és tanúi voltunk
annak a hihetetlen jelenetnek, amint a kelet-berliniek a meglepetten bámuló,
de mozdulatlan tányérsapkás, állig felfegyverzett Volkspolizei előtt százával,
ezrével tódulnak át a szigorúan tiltott nyugati zónába. A francia televízió ber-

lini tudósítója láthatólag kitűnően ismerte Németország újkori történelmét, mert így folytatta:

„November 9-e gyakran volt fordulópont a német politikában. II. Vilmos császár 1918. november 9-én mondott le a trónjáról. Hitler 1923. november 9-ére tervezte hatalomátvételi puccsát. A rettenetes, antiszemita pogromjairól ismert Kristallnacht ugyancsak 1938. november 9-én zajlott le. A mai események, ezzel ellentétben, pozitív szerepet játszanak nemcsak Németország, de az emberiség történelmében is” – mondta az újságíró, mialatt a boldogságtól részeg berliniek, fejszével, csákánnyal, kalapáccsal, meg ami szerszám még a kezükbe akadt, verték le, lyukasztották ki ott, ahol tudták, az 1961-ben emelt, közel négy méter magasságú vastag választófalat.

„A berlini fal történelmi, politikai szimbólum – folytatta a tudósító, mialatt kamerájával pásztázta a zsebongó, felhevült tömeget. – A világ két elleneséges zónára szakadásának a jelképe. Reméljük, hogy a berlini fal lehullása a hetvenkét éve tartó kommunista rendszer, s egyben a hidegháború végét is jelenti.”

– Hallottad? – kérdezte Marie-Hélène.

– Hallottam. Láttam.

– Következtetés?

– Amit Lenin kezdett 1917-ben Szentpéterváron, az talán ebben a pillanatban ér véget ott, Berlinben. Változik a világ.

– Változik. Neked is? Úgy értem, személyesen?

– Nekem is. Harminchárom évvel ezelőtt a száműzetést választottam. Azt hittem, az oroszok örökre ott maradnak... Úgy látszik, tévedtem.

– Hát, ha tévedtél.... akkor ugye oda megyünk?

– Oda...

Közel harminc éve éltünk együtt és ez a téma a mai napig tabu volt közöttünk. Marie-Hélène tudta, megértette, hogy becsuktam az ajtót a hátam mögött és eldobtam a kulcsot. Három évtizede nem beszéltem, nem olvastam anyanyelvemen. A gyerekeket sem tanítottam meg rá. Családomból nem maradt senki, barátaim jó része szétrebbent a nagyvilágban. A sántikáló erszénykommunista Kádár-rendszer nem csábított vissza. Huszonhat évesen ott tettem pontot magántörténetem végére és máshol kezdtem egy új életet.

A berlini kapunyitás váratlanul ért.

1990 szeptemberében kocsiba ültünk és meg sem álltunk Hegyeshalomig. Három hosszú évtized után sokat számít az első benyomás. Egy húsz év körüli kiskatona szemügyre vette a francia rendszám táblát és mogorván ránk kiáltott: „Passzport!”

„Tessék parancsolni, itt van mind a kettő...” – mondtam neki kedvesen, hadd lássa, hogy egy nyelvet beszélünk és a legördített ablakon keresztül átnyújtottam az útleveleket. Szótlanul kapta ki őket a kezemből és eltűnt velük a sorompó melletti kis házikóban.

Múltak a percek. Tíz, tizenöt... „Ha tovább vacakol... (csúnyábban mondtam, de nem idézem) utána megyek a bódéba és... (nem idézem, hogy mit teszek vele, mert az még csúnyább, noha franciául finomabban hangzik.)” „Ne légy agresszív – mondta a feleségem –, csak bajod lehet belőle.”

Egy újabb negyedóra telt el és színe se volt még a mogorva bakának. „Forduljunk vissza? – kérdezte Marie-Hélène. – Bécs ide hatvan kilométerre van. Ott, meg Salzburgban töltjük majd a Magyarországra szánt két hetet.”

Ebben a pillanatban tűnt fel a barátságtalan határőr. Szó nélkül lökte a kezembe a két útlevelet, mialatt a sorompó hirtelen felemelkedett előttünk. „Bazmeg!” – vetettem oda neki és rátapostam a gázpedálra. Az autó megugrott, ő meg ijedten lépett félre. Semmi kétség, otthon voltam.

Esztergomban álltunk meg éjszakára a fárasztó, ezernégyszáz kilométeres kocsikázás után. Koromfekete volt az égbolt, leparkoltunk az első szálloda előtt, szerencsére volt benne szabad szoba. A szimpatikus pocakos portás egy hosszú kérdőívet tett elém, mialatt elkérte az útlevelet. Jobb kezemmel átnyújtottam a kitöltött rubrikákat, a ballal pedig visszakértem a két útlevelet. Baráti vigyorral közölte, hogy szó sem lehet róla. Kérdő pillantást vettem rá. Csak rázta a fejét. „Itt nálunk biztonságban vannak az okmányai” – mondta. „Gondolja, hogy valaki elrabolja őket tőlem?” „Sose lehet tudni” – jött az eltérő válasz. Mit lehet erre felelni?

Kiléptünk a vaksötét esztergomi utcára, ahol a hideg későszepetemberi éjszakában néhány kóbor kutyán kívül egy árva lélekkel sem találkoztunk. Eltiptegtünk a Bazilika koromfekete sziluettje előtt és egy kis mellékutcában kötöttünk ki. Halvány fénysugár és hangos zene áramlott a járdára egy pincehelyiségből, valaki harmonikázott odalent. Borízú férfihangok kísérték énekelve. Régóta nem hallottam már tangóharmonikát. Az odacsábított.

Közelebb mentünk a lejárathoz: egy alagsori étkezőhöz vezetett. Hirtelen öntött el bennünket az éhség és vele a fáradtság. Valahol München körül az autópályán ettünk utoljára egy pár virslit. Leszaladtunk a falépcsőkön és egy vidám, lakmározókkal teli helységben találtuk magunkat.

Egy zöld kötényes, kontyos fiatalasszony szorított helyet nekünk egy hosszú faasztalnál. Kértem tőle az étlapot. Csak a fejét rázta: „Körömpörkölt. Sör vagy bor?”

Atyaisten! Körömpörkölt! Már negyven éve nem láttam, nem kóstoltam, mit is mondjak, nem élveztem a körömpörköltet. És hogyan fordítsam a nevét valakinek franciára, aki el sem tudja képzelni, milyen isteni íze van az ilyen egyszerű eledelnek, amelynek a nyersanyaga fillérekbe kerül. Köröm a franciáknak a manikűrt vagy a pedikűrt juttatja az eszükbe. Na, megvan! Hogyan is hívjuk mi a disznó lábát? Pata... Náluk „patte”.

„Pattes de cochon en ragout” – mondtam meglepett útitársamnak. „Két pörkölt és egy fél liter soproni kékfrankos” – adtam fel a rendelést.

Öt perc múlva ott volt előttünk a pereméig töltött két mélytányér, teli füstölt sertés lábbal. A disznó patái az ízes, vörösboros mártásban fürdőcskéztek. Aggodalmam szükségtelen volt. Az elegáns és könnyű francia konyhához szokott hölgy az első falat után bejelentette, hogy ilyen jót még sohasem evett. Ez megnyugtató a további lakomákat illetően. Az volt ugyanis a tervem, hogy élő leszármazottak híján megismertessem vele családom bölcsőjét. Miskolcot, ahol anyám született, Gyulát, apám szülővárosát és természetesen az enyémet, Debrecent. Utána pedig Budapesten, ifjúságom városában végezzük a zarándoklást.

A pocakos hotelportás másnap reggel visszaadta az útleveleket. Talán azért tartotta meg őket éjszakára, mert félt, hogy nem fizetjük ki a számlát. Ki tudja, a franciáknak van-e rossz híre Esztergomban, vagy a visszatérő magyaroknak? Az Árpád-hídon keltünk át a Dunán és az országúton Eger felé vettük az irányt.

Mi lepett meg bennünket az 1990-es magyar országúton? Leginkább a számos lovas szekér. Lófogató járműveket mi már csak régi filmekben láttunk. A Gödöllőt Egerrel összekötő országúton több volt belőlük, mint a Far Westen játszódó cowboystorikban. Lassan vezettem, mert a lovak reakciója előreláthatatlan a gépkocsival szemben. Ami pedig a kocsist illeti, ő gyakran elszundiál a bakon. A gebe úgyis tudja, hová kell tartania.

De nem csak a paripa volt megáldva ilyen tájékozódóképességgel. Néhány nappal később, egy kora este, valahol Békés megyében kocsikáztunk, nem messze Gyulától. Egy rettenetesen hosszú faluba érve, amely csak egyetlenegy véget nem érő utcából állott, valahogyan egy komótosan ballagó tehéncsordába keveredtünk az autóval. Azért nem ismerték őket a közlekedési szabályokat, mert marhák voltak? A puli kutyás tehénpásztor talán ismerte, de nem tett különösebb erőfeszítést, hogy betartsa őket. Nem volt sietős a dolga. Az autónkkal azonos nagyságú behemót jószágok lassan, kolompolva kullogtak előttünk. Szó sem lehetett arról, hogy előzni hagyjanak bennünket a keskeny országúton. Csak bandukoltak és mindegyikük tudta anélkül, hogy a csordás a legcsekélyebb utasítást adná nekik, melyik kapun kellett beballagnia gazdája kertjébe.

De térjünk vissza utazásunk második napjára! Eger és Miskolc között megéheztünk. Déli egy óra felé járt már, ideje volt ebédelni. Egy kis útszéli csárdán akadt meg a tekintetünk. Lefékeztem, bementünk. Ha valaha jártam is csárdában, az már nagyon régen volt. Szó sem lehetett kihagyni az alkalmat. Faragott székek, piros terítő, csábító illatok a konyhából.

Egy fiatal pár sürgött-forgott a vendéglőben. A férj fehér szakácssapkában a tűzhely előtt, felesége piros fejkötővel az étteremben. Úgy, ahogy meg van írva a szakirodalomban. Vagy a regényekben. Egyszerűek voltak, kedvesek, mosolygósak. Vendégszeretők. Hol lehetett volna jobb alkalmat találni egy bájos cseveggel felszolgált ízes ebédre?

Mégis, ebben a csárdában ért engem életem legfájdalmasabb meglepetése...

Az asszonyka elmesélte, hogy néhány héttel előbb vették meg hosszú részletre az útszéli kocsmát. Azt is, hogy van egy hat hónapos csecsemőjük. Meg hogy a férje egy neves egri vendéglőben tanulta meg a szakmát. És főképpen azt, hogy éppen ma főzött először halászlét pontyból és minthogy mi világlátott tapasztalt emberek vagyunk, a kis házaspár szeretné megkóstoltatni velünk a hallevest, mert tisztelettel véleményt kérnek róla.

Már régen nem csacsogtam ilyen jól valakivel. Ez az igazi – mondtam magamban –, részletesen megbeszélni a dolgot az egyszerű, derék, dolgos fiatalokkal. Végtelenül sajnáltam, hogy Marie-Hélène nem tudja követni a beszélgetést, csak szimpatikus mosolyával bátorít bennünket az eszmecsereére.

A kitűnő ebéd után kifizettük a számlát, vég nélkül búcsúzkodtunk, megígértük, hogy visszajövünk. Többször kezét ráztunk a fiatal férfival, pusztit nyomtunk kis felesége arcára.

Már éppen kiléptünk volna az ajtón, amikor a menyecske kissé elpirosodva fordult hozzám:

„Gratulálok önnek, uram, amiért olyan jól beszél a mi nyelvünket. Megkérdezhetem, hol tanulta?”

ROUGE ET NOIR

Kolumbusz Kristóf 1492-ben Kelet-Indiába készült és Kubában kötött ki. Magellán Indonéziát és Japánt vette célba, hogy végül a Fülöp-szigeteken horgonyozzon le. Amint a két bátor hajós emlékirataiból kitűnik, a leghalványabb fogalmuk sem volt arról, miféle világban érnek majd földet. Miként fogadják majd őket az ismeretlen népeiségek. Ha azok egyáltalán léteznek. Akikről Kolumbusz és Magellán azt sem tudta, mit esznek, mit isznak, hány lábon járnak, milyen módon kéri a férj a reggelit a feleségétől, ha a férj egyáltalán képes szavakat formálni és a feleség megfőzni a kávé.

Engem bizony nem fenyegetett az előreláthatatlanság veszélye. 1990 szeptemberének egy esős hajnalán, a párizsi Avenue de Villiers sarkán feleségemmel és két bőrönddel beültem a kormány mögé, hogy meg se álljunk a magyar határig. Bennszülött voltam magam is ott, ahova mentünk, épp úgy, mint az indiánok, nem kellett felfedeznem Amerikát. Ifjúságom városa, Budapest a helyén volt, létezett. Értettem a nyelvet is, tudtam reggelit kérni a hotelben. Ott játszottam, mint kisgyerek, ott lettem fegyelmetlen kamasz és ott váltam dolgos felnőtté. Hazamentem, az ismerősbe.

Legalábbis így gondoltam.

Egy Duna-parti szállodában ütöttünk tanyát, a hetedik emeleten, kilátással a folyóra. Mielőtt világgá mentem, húsz évig laktam a Pozsonyi úton. Húsz hosszú évig akadályoztak meg engem a neobarokk Palatinus-háztömbök abban, hogy ablakunkból csodálhassam azt a fenséges folyót, amely Johann Strauss kék színű percepciójával ellentétben nyáron szürkén hömpölyög széles medrében, télen pedig fázósan bebújik fehér jégpáncélja alá. Most a Duna itt van a szemünk előtt. Teljes szélességében, nem takarja el semmi.

Marie-Hélène kihúzza egy széket az erkélyre, onnan nézi a tájat. Jómagam, aki már harminchárom éve nem olvastam magyar újságot, ma reggel, politikai vonalukat figyelmen kívül hagyva, megvettem az összes napilapot a Vörösmarty téri árus bódéjában. Itt vannak szétteretve az ágyon. Lássuk csak, változott-e a stílus. Változott-e az én édes anyanyelvem? Vannak-e benne általam ismeretlen újdonságok? A franciák meg az angolok jóformán minden nap új szavakat, új kifejezéseket, új rövidítéseket eszelnek ki, hoznak forgalomba. Lányaink minden héten valami meglepő, sohasem hallott formulával jönnek haza az iskolából. Nekem úgy tűnik, a fiatalok agyalják ki, terjesztik maguk között az ilyesfajta elmeszüleményeket. Mihelyt meghallok egy újat, tüstént be is olvasztom a mindennapi szóincsembe, hogy fiatalos benyomást keltssek vele idősebb barátaim körében. Rendszerint sikerrel. Itt, a Duna partján sem szeretném, hogy a beszédmodorom elavultnak tűnjön. Ez jóérzéssel tölt el.

Mialatt böngészem a cikkeket, lapozgatom az újságokat, az erkély nyitott ajtaján beáramlik a kellemes langyos őszi levegő és lágyan simogat. Istenem!

Annak idején én jóformán minden egyes aláírást ismertem a magyar sajtóban. Személyesen. Mind kollégáim voltak, vagy ismerősök az Andrássy úti Újságíró Klubból, ahol együtt vacsoráztunk. Most, 1990-ben, csupa idegen, ismeretlen név van előttem. Változott a világ... Feleségem hangja a balkonról repít vissza a jelenbe:

- Fantasztikusan szép a látnivaló!

Ez hihetetlen jóérzéssel tölt el.

- Igazad van, tényleg szép – bólintok röviden, mert éppen egy újságcikk közepén tartok.

Valami általam teljesen ismeretlen új politikai párt alakításáról van benne szó, csupa ismeretlen névvel. A régi rossz időkben sokkal egyszerűbb volt a dolog, mert akkor csak egy párt létezett. És vele a régi mondás: „Eszed, nem eszed, nem kapsz mást!” Jaj, de mennyire megváltozott itt minden, mióta elvándoroltam. Mialatt némán filozofálok az egypártrendszerrel, Marie-Hélène helyreigazít:

- Neked csak úgy „tényleg” szép? Csak úgy egyszerűen tényleg? – javít ki.

- Nekem megrázóan gyönyörű!

- Igen, igen – dörmögök beleegyezően az orrom alatt, mert máshol jár a fejem.

Olvasás közben ugyanis fennakadtam egy cikk közepén a „csúszni” ige egy általam mindeddig ismeretlen új jelentésén. A „csúsaszt” kísérlem analizálni, amikor újabb felkiáltást hoz a balkonról a langyos szellő:

- *Soha* nem mondtad nekem, hogy Budapest ilyen fantasztikusan elbűvölő. Nem győzők betelni vele.

A mondat súlyát ellentmondást nem tűrően a „jamais” szóra teszi. Zsá-áá-mé! Ami még a sohánál is sohább.

- Nem mondtam volna? Biztosan mondtam, csak te talán éppen mással voltál elfoglalva...

- Tisztában vagy azzal – fordul felém –, hogy ami itt van, itt a szemed előtt, az valami... valami egyedülálló az egész világon?

„Unique, unique!” – hangsúlyozza franciául egy hosszú í-vel. Ünííí! – ami az elismerés legfelsőbb foka és felsorolja, amit lát:

- A méltóságteljesen úszó fehér hajók... A vígan csilingelő fürge sárga vilamosok ott szemben, a budai parton... A vár kupolája és jobbra tőle a Mátyás templom két elegáns nyúlánk tornya... És a vártól balra, oszlopokkal körülvéve, a karját magasba emelő szakállas figura... Ki az? Nem beszéltél nekem róla.

- Nem beszéltem volna neked Gellértről? Egy Itáliából származó püspök volt ő, a huszonegyedik században. A pogányok legurították a hegytetőről egy szögekkel bélelt hordóban. Mártírhálált halt, a pápa szentté is avatta.

Az ajkamba harapok. Ezt a félelmetes történelmi anekdotát talán jobb lett volna megtartani magamnak. Noha szó szerint igaz. Szó szerint? Egyes forrá-

sok szögeshordót említenek, mások egy kétkerekű taligát. Mindkettőjük borzasztóan barbár. Milyen véleményt formálhat ezután feleségem szülőhazám civilizációjáról? Pedig Párizsban megvettem neki Márai, Kosztolányi és Krúdy regényeinek összes (kitűnő nivójú) francia fordítását, Ady Endréről nem is szólva. Így fedezte fel és szerette meg a magyar irodalmat, nyert betekintést a magyar kultúrába. És most, az én szószátyárkodásomnak hála kiderül, hogy amikor Franciaországban már tucattal építették a gyönyörű gótikus katedrálisokat, itt nálunk püspököket hajigáltak le a hegytetőről. Be a hideg vízbe.

Témát változtatok. „Gyere csak, szép az idő, ne penészedjünk itt a szobában! Megmutatom neked azt a parkot, ahol én gyerekkoromban kis barátaimmal játszottam. Szent Gellért után ismeretséget kötsz majd Szent Istvánnal.”

Irány: a Szent István park. Közlekedési eszköz: a 2-es számú villamos. Csáládi ereklye. Ezt a vonalat mindig ismertem, mióta csak az eszemet tudom. Hosszú, derékban jobbra-balra hajladozó sárga kocsijával, amellyel apám járt be télen-nyáron a Szervita téri szerkesztőségbe. Ma nekünk városnézésre szolgál a sárga 2-es. Én vagyok az idegenvezető:

„Ez itt a Lánchíd. Tegnap este kivilágítva láttad az erkélyről. Ez a nagy szürke épület mellettünk, a pesti parton, a Tudományos Akadémia. – A villamoskocsi lassan követi a Dunát és hirtelen fülsüketítő nyikorgással jobbra fordul. – Ez a még nagyobb kupolás épület balra, a mi Országházunk. Egy olyan kis ország parlamentje, amelyet ritkán kormányoztak demokratikus parlamentáris módszerekkel. Szemben vele, a tér másik oldalán, a régi Kúria, a Legfelsőbb Bíróság. Múzeummá alakították át.”

A villamoskocsi két újabb nyikorgó kanyart ír le, felgyorsul, majd nagy zökkenéssel fékez. Megérkeztünk. Végállomás. Jászai Mari tér.

„Ki volt Jászai Mari? Híres színésznő a tizenkilencedik század végén, a huszadik század elején. Szép asszony volt-e? Hát, nem tudom. A régi képeit nézegetve azt mondanám, megfelelt az akkori igényeknek. Idősebb korában el is hízott. Te nekem sokkal jobban tetszel. Előttünk balra a Margit-híd, jobbra, a Személynök utca végén, egy vörös téglás épület, amelyben apai nagymamám lakott. Szerettem-e a nagymamám? Micsoda kérdés! Imádtam őt. Mit imádtam rajta? Azt, hogy fiatalosan gondolkodott. Közel állt hozzám. Meg azt is, hogy rajongott a süteményekért. Együtt jártunk cukrászdába. Igaz, hogy annak idején minden utcasarkon volt egy cukrász. Kedvenc süteményem? A francia krémes. A francia krémesre az a jellemző, hogy a franciák sohasem hallottak róla. Miért francia? Nem lehet tudni. Megnéztem a Google-ban is, az sem ad rá választ. Fiatal, zabálós koromban nagyon kedveltem a „sarokház” elnevezésű tortát is. Miért hívják sarokháznak? Azért, mert a sarokház is nagy, meg a torta is. Méghozzá mértéktelenül nagy, éppen azért szerettem. Piskótatésztából készül a sarokház, rengeteg tejszínhabbal beborítva. Na, innen majd folytatjuk gyalog, nincs messze a Szent István park és legalább megismered az utcámat.”

Ballagunk a Pozsonyi úton egyenesen észak felé. Nincs szükség iránytűre, az utca nyílegyenes. Vajon létezik-e még egy vagy két régi bolt, amelyben ugyanazt árulják, mint három és fél évtizeddel ezelőtt? A Jászai Mari téri patikán, a körút sarkán álló hentesen, egy a háborút túlélte szücsüzleten és néhány fodrászon kívül, semmi sem emlékeztet az „én időmre”. Az iskolában azt tanították nekünk, milyen volt az élet Mátyás király, Kossuth Lajos vagy Deák Ferenc idejében. A Pozsonyi úton sétálva hirtelen rádöbbenek, hogy *hic et nunc*, másként szólva *itt és most*, már én is csak múlt időben létezek.

Ebben a percben fedezem fel az utca másik oldalán a Kiskakukk vendéglőt. Ó, Kiskakukk! Te csodás étterem! Hány kellemes órát töltöttem én az asztalodnál a déli vagy esti órákban! Mennyi finom rántott hús, borjú-, marha- és sertéspörkölt, libacomb vagy töltött káposzta hagyott nálam boldogító emléket! Még a világhíres francia konyha sem volt képes elfeledtetni velem a te klasszikus magyar ételeidet.

Marie-Hélène észreveszi, milyen áhítattal mosolygok az utca másik oldala felé. Tartozom neki egy magyarázattal:

- Ott van szemben a Kiskakukk. - Teljesen elfeledkeztem róla. Megtaláltam! Franciául „Petit Coucou”. Így mondom, lefordítva. Nincs sok értelme, elég furcsán is hangzik. Megmagyarázom, hogy a madárka mögött egy étterem rejlik, ahol én gyakran töltöttem az estét.

- Kivel? - jön a kérdés.

- Nem csak lányokkal. Pedig akkor jogom lett volna rá, mert még nem ismertelek. Inkább a legjobb barátommal.

- Lajossal?

- Ővele...

- Mi lett belőle?

- Nem tudom. Együtt kezdtük a mesterséget a Távirati Irodában. Rendkívül tehetséges fiú volt. Az volt az álma, hogy újságíróból regényíró legyen. Ha jól emlékszem, neki is kezdett egy könyvnek, „Középiskolások” volt a címe. A forradalom alatt láttuk még egyszer-kétszer egymást, azután én útilapút kötöttem a saját talpam alá... Most pedig itt vagyunk...

- Itt bizony. Nem gondolod, hogy meg kellene keresni a barátodat?

- De, gondolom. Mihelyt visszamegyünk a szállodába, kezdem a nyomozást a telefonkönyvben. Látod - mutatok a másik oldalra -, mi abban a bérházban laktunk a hatodik emeleten. Ott fent, a bal oldali rácsos erkély volt a miénk.

- Onnan locsoltál vizet a járókelők fejére hat-hét éves korodban?

- Onnan. Valamivel szórakozni kellett. Egy idősebb keménykalapos férfi fel is jött a lakásba, hogy balhét csapjon.

A park most is olyan, ahogyan én mindig ismertem. Közepén vízmedence, amelyben kisiskolás korunkban boldogan pancsoltunk a nyári nap sütésben,

rövidre nyírt pázsit, árnyat adó fasorok. Sok kis gyerek ugrál jobbra-balra, a Duna felett átlátni a Margit-szigetre, a Nagyszálló klasszikus épületére. Letelepünk egy padra a virágágyak között, élvezzük a simogató őszi napsütést. Fialtal mamák gyerekkocsit tolnak a kavicsos ösvényen, nyugdíjasok üldögélnek jobbra-balra, könyvvel a kezükben, vagy csak bámulnak a semmibe, hogy kipihenjék ötven dolgos év fáradságát. Csend van. Csupán a rakparton futkározó autók alig hallható motorbúgása ér el hozzánk a távolból. Évek óta először érzem úgy, hogy valahol máshol vagyok, mint ezen a megátkozott, háborús, forrongó, egyik drámából a másikba eső földtekén. Jól esik itt üldögélni, távol mindentől, mindenkitől, mindenhonnan... Komótosan dülök hátra, nem zavar senki, vakáción vagyok azzal, aki életem legfőbb kincse. Enyém a világ.

Reggel az újságárusnál megtaláltam a párizsi *Figaro* tegnapelőtti számát is. Odanyújtom a feleségemnek, én meg behunyom a szemem és élvezem a csöndet, a magányt, a szabadságot, a gondtalanságot... Már régen nem éreztem ilyen jól magam. Ha más nem, ez a napsütéses őszi délelőtt a Szent István parkban maga is megérte az ezernégyszáz kilométeres budapesti kirándulást. De jó így behunyt szemmel üldögélni a csendben...!

„Madame de France? Madame jolie rouge de bouche” – mondja valaki mellettem. Női hang. Halványan erőszakoskodó. Egy ilyen rövid mondatba nehéz lett volna több hibát belezsúfolni. A lényege az, hogy az én édes feleségem – mint a kezében tartott *Figaro* mutatja – franciaországi, és nagyon szép a szájrúzsja. Vagy talán szép a rúzsának a színe. Vége a békés álmodozásnak, a cirógató boldogságnak, kinyitom a szemem. Egy idősebb, kis termetű hölgy áll előttünk. És a hölgy folytatja: „Ici no jolie rouge de bouche”. Csupa hiba a hat szóban, de mégis értem: azt akarja ez a néni bizonyítani, azt panaszkodja nekünk, hogy itt, ebben az országban nem lehet ilyen szép színű szájrúzszt kapni.

Néni? Túloznék? Már többször észrevettem, hogy... Hát igen, huszonöt éves koromban mentem el innen és nem a helyszínen gyalogoltam az öregség felé. Hazámba visszatérve, ott folytatom, ahol annak idején abbahagytam, tehát még ma is fiatalembernek érzem magam. Vele jár az is, hogy mióta visszajöttem, egy huszonöt éves fiatalemberhez illő szókinccset használok, pedig már közel járok a hatvanhoz. Jobban szemügyre veszem a nénit. Talán nem is idősebb nálam. Magam is bácsi volnék? Ha a környékről származik lehet, hogy negyven évvel ezelőtt szívesen udvaroltam volna neki. Talán táncoltunk is, valamilyen utcai bálon, vagy a margitszigeti Nagyszálló szombati teadélutánján. Rúzsozta magát akkoriban? Most mit akar? Miért zavargat? Engem itt, a Pozsonyi úton udvariasnak neveltek, hát rámosolygok. Nem viszonozza, mert nekem egy magyar újság van a kezemben. Mintha ott sem lennék. Őt csak Marie-Hélène érdekli. Meg a rúzsja. Megint mondja, hogy a színe nagyon szép és azt is, hogy ilyesmit itt nem lehet találni.

Első látásra (vagy hallásra) úgy tűnik, hogy a szájrúzsos kívül a szerencsétlen aligha ismer sok más francia szót. Mennyire sajnálatra méltó, milyen őszinte erőfeszítés árán igyekszik megértetni magát, én meg ahelyett, hogy segítenék rajta, csak ábrándozok a semmibe nézve. Lelkiismeretem kürtje ébresztőt trombitál. Kinyitom a szemem. Most éppen azt mondja: „Madame de Párizs”, és a *Figaró*ra mutogat.

Közbelépek: „Ne tessék fáradni, kedves asszonyom, itt vagyok én az ön szolgálatára. Velem lehet magyarul is beszélni.” Gyanakodva mustrál, de nem érdemesít válaszra. Talán nem hiszi? Nem itteni a kiejtésem? Próbálok megnyugtatni: „Én is idevalósi vagyok, erről a környékről. Itt laktam nem messze, a Pozsonyi úton. Ott, tetszik látni, a túloldalon, fent a hatodik emeleten” – mutatom neki, mintha igazolni akarnám volt lakhelyemet valamilyen hatósági közeg előtt. Úgy néz végig rajtam, mint egy szatíron. „Mi a problémája, asszonyom?” – kérdezem olyan kedvesen, mint amire csak kivételes alkalmak esetében vagyok képes. Hozzá is teszem: „Segíthetek?” Erre gyanakodóbból megvetővé válik. Háta fordít nekem és újból Marie-Hélène irányába beszél: „Ici non beau rouge”. Vagyis, hogy itt nem lehet ilyen szép rúzszt kapni.

Feleségem jószívú. Noha ő sohasem lakott itt, szemben, a Pozsonyi úton, fent a hatodik emeleten, mégis megérti, mit akar a másik. Már keresi is a táskájában a szájrúzsot és udvariasan bólintva átadja a hölgynek. A másik csak ezt várta. Pukedlizik Marie-Hélène előtt, úgy ahogy Shirley Temple filmjeiben láttuk a harmincas években, megköszöni, búcsút mond és elégedetten továbbáll anélkül, hogy engem a legcsekélyebb figyelemre méltatna.

– Láttad ezt a neveletlen libát? – kérdem felháborodva. – Szóba se állt velem. Velem, aki innen vagyok, az ő utcájából. Aki beszélem az ő nyelvét. Jobban, mint ő a tiédet.

– Hogyne láttam volna. És vele együtt látom, figyelem a többi honfitársaidat is.

– Mi közük ehhez a többieknek?

– Az, hogy ők sem szeretnek téged.

– Nem szeretnek? Ezt meg honnan veszed?

– Szemmel tartom őket anélkül, hogy érteném, amit mondanak. Figyelem a szállodai portást, a pincért, a taxisofórt, a boltost. Szükségük van rád, a megélhetésükhöz. Business is business. De nem szeretnek.

– Miért nem szeretnek? Talán nem vagyok udvarias? Nem adok nekik borraivalót?

– Nagyon udvarias vagy. Ha nem is értem mindig, amit mondasz, megérezem a nyelv zenéjéről. Borraivalót is hagysz mindenütt. Jócskán, ahogy kell.

– Hát akkor? Mi nem tetszik nekik?

– Az, hogy elmentél.

– Ne viccelj! Elmentem, mert nem akartam börtönbe kerülni.

- Azt ők nem tudják.
  - Akasszak egy táblát a nyakamba, hogy tudomást vegyenek róla? Ők is elmehettek volna, éppen úgy, mint én.
  - Nem volt rá alkalmuk. Vagy bátorságuk. Hiányzott a vállalkozóképességük is. Az is lehet, hogy kis gyerekeikkel nem akartak útra kelni, vagy öreg szüleiket nem lehetett itt hagyni... Vagy ez, vagy az... Mit mondjak neked? Talán egyszerűen féltek nekivágni az ismeretlennek.
  - Aproposó, szájrúzs, gondolom, van neked még egy belőle, mert itt nem lehet rúzst kapni.
  - Honnan veszed?
  - Új barátnőd mondta az előbb.
  - Viccelt. Tele van vele a Váci utca. Láttam tegnap a kirakatban, amikor arra sétáltunk.
- Letettem az újságot és elgondolkodva bámultam a semmibe.
- Képzeld el, ha itt maradok, helyetted talán velem hoz össze a sors.
  - Nahát. Akkor is itt ülnél a padon, a Szent István parkban. Mi a különbség?
  - Egy egész világ.

KELLETT VOLNA, VAGY NEM KELLETT VOLNA?

A 61-es villamoson üldögéltünk. A Hűvösvölgyből jöttünk visszafelé, a jóllakott emberek békés és kissé bágyadt állapotában. Aki életében legalább egyszer volt már Náncsi néni bokrokkal övezett szabadtéri vendéglőjében, a szeletli alatt, az tudja csak igazán, mit érez valaki, miután lassan, komótosan megevett egy rég nem látott hortobágyi palacsintát előételként, amit egy nagy tányér vadas szósszal szervírozott marhahús követ. Az ilyen dús előétel és a még tartalmasabb főétel után persze szó sem lehetett valami desszertféléről. Éppen így érvelve próbáltuk meggyőzni egymást, amikor az étlapon véletlenül a túrógombócra esett a szemünk. Túrógombócra, pirított cukros prézlivel megszórva. Egymásra kacsintottunk és azonnal intettem a pincérnek...

Kékfrankossal öntöttük le elejétől a végéig, mert a kékfrankosban még sohasem csalódtunk, függetlenül attól, hogy soproni, szekszárdi vagy villányi eredetű legyen. A szőlőfajta akármelyik borvidéken ugyanaz, csak az évi napsütés tartama és a talaj összetétele változik, s velük együtt a bor aromája. Muzikális nyelven úgy mondanám, hogy ha a villányi basszushangon dalol, a soproni meg inkább közelebb jár a tenorhoz, hát akkor a szekszárdi a bariton szerepét éneкли. Elfelejtettem már, melyik változatból üritettünk ki Náncsi néni jóvoltából egy üveggel, de nem csalódtunk benne.

Az igazi jó ebéd vagy vacsora két felvonásból áll. Az első felvonásban kószolgat és iszogat az ember, míg a másodikban kommentálja, újraéli a lakomat. Hát mi éppen a második felvonás közepén tartottunk, amikor a mögöttünk ülő idősebb hölgy váratlanul hozzám fordult a villamoskocsiban:

- Bocsásson meg, uram, látom, maga magyar...

Honnan látja? Franciául beszélünk, és aznap véletlenül nem viseltem a bocskai atillámat sem. A hölgy mégis biztos volt a dolgában, mert folytatta:

- Gondolom, nem itt él. Mikor ment ki?

Egyenes volt a kérdés. Akkor vettem csak észre, hogy egy összehajtogatott reggeli napilap lóg ki a zakóm zsebéből. Az árult el. Jobban megnéztem a kérdésősködőt. Egy jól öltözött, korombéli határozott asszonyhoz volt szerencsém. A középosztály olyasféle képviselőjéhez, aki átélte Budapest ostromát, asszisztált a háború utáni demokratikus törekvések csődjéhez, átszenvedte Rákosit, átevicckélte Kádárt és szeretné tudni, mi lesz most itt, miután lehullott a berlini fal és Sopronnál lyukat vágtak a drótkerítésbe. Meglepődve nézegettem, hát jólneveltségből hozzátette:

- Ha nem vagyok indiszkrét...

Pedig az volt. Feltenni egy ilyen személyes kérdést egy ismeretlen franciának a párizsi metróban elképzelhetetlen volna, gondoltam magamban, akármilyen újság lóg ki a zsebéből. De itt, budapestiek között, úgy könyveljük el az indiszkréciót, mint valami jóakarátú személyes érdeklődést, amit tanácsadás

is követhet. Mulatságos, mondtam magamban, a francia épp olyan kíváncsi, mint a magyar, de a társadalmi szabályok megtiltják a személyes jellegű kérdezősködést. Főleg idegenek között. De mi tagadás, amíg itt éltem, én sem haboztam indiszkrét kérdéseket feltenni. Ismerősöknek vagy ismeretleneknek...

- Ötvenhatos vagyok - válaszoltam.

Kétszázezezen voltunk „ötvenhatosok”. Öregek, fiatalok, vegyesen. Ránk ragadt a jelző. Még évtizedekkel később is hallottam. Vegyes volt az „ötvenhatosok” összetétele. Ki a megtorlás elől menekült, ki meg azért, mert margarin helyett vaját szeretett volna kenni a kenyerére és Gillette pengével borotválkozni. Újdonsült ismerősöm nem azért volt pesti asszony, hogy ne folytassa az intim kérdezősködést:

- És a hölgy? - mutatott rá útitársamra.

Marie-Hélène megértette, miről van szó. Csak egy hete volt itt, ebben az ismeretlenül is ismert országban, ahol egyik meglepetés érte a másik után. Udvariisan bólintott:

- Wife - világosította fel angolul, nehogy a másik valami erkölcstelenséget sejtjen közöttünk.

- Megengedik? - kérdezte újdonsült ismerősünk.

Nem várta, hogy válaszoljunk és máris letelepedett velünk szemben a világosbarnára lakkozott fapadra, hogy jobban szemügyre vehessen bennünket. Miután egy nagyot lélegzett, a következő egyenes kérdést intézte hozzám:

- Magának sikerült?

Ebben a két rövid szóban minden benne volt. A katasztrófamentes távozás, az idegen kultúrába való asszimilálódás, a mindennapi megélhetés, az újonnan szőtt érzelmi szálak, a család. Vállat vontam:

- Kellett, hogy sikerüljön.

Meghökkenve bámult rám:

- A siker a körülményektől függ...

- Ne haragudjon, hogy megcáfolom, asszonyom, de szerintem a siker attól függ, hogy maga miként áll szembe a körülményekkel. Hogyan sikerül úrrá lennie rajtuk és nem fordítva.

- És ha mégsem sikerül?

- Nincs választás. Kell, hogy sikerüljön!

A Pasaréten át dőcögtünk a Moszkva tér felé. Szomorúan, ajkát összeszorítva nézett ki a kocsis ablakán. Megsajnáltam:

- Most már ismerjük egymást. Megengedi, hogy ezúttal én tegyek fel egy kérdést? Mégpedig egy személyes jellegűt...

- Ó, maga biztosan azt szeretné tudni, hogyan merek kérdezősködni a vilamoson. Igaz? A kivándorlásról. Még hozzá teljesen ismeretlenül? Igaz? - Némán nézett a szemembe, mielőtt hozzátette: - És meglepődik, mert szerintem az ilyen kockázatos vállalkozás kudarccal is járhat. Igaz?

- Bevallom...

Nagyot sóhajtott, rámosolygott a feleségemre, mintha bocsánatot kérne, amiért ezen az érthetetlen nyelven társalgunk és egyenesen a szemembe nézett:

- Az indiszkrét emberek ritkán titkolóznak. Én sem fogok. Tudja, miért kérdezősködök? Elmondom, ma már nem titok. 1956 végén feltettük a kérdést a férjemmel, megyünk-e, mint sokan mások, vagy maradunk. Én harmincöt éves voltam, Feri harmincnyolc. Engem jobban csábított a távol, a férjem ott-honülő volt. Ő középiskolai magyar szakos tanár, aki az idegenben nehezen tudott volna állásba jutni. Én könyvelő. Nekünk a számok mindenütt egyformák, a szabályokat pedig gyorsan megtanulja az ember. Találtam volna állást. Otthon, a fűtetlen ebédlőben egyik este a másik után, megállás nélkül azon vitakoztunk, hogy menjünk-e vagy sem. Szomszédjaink, barátaink között volt, aki már összecsomagolt, útra kelt. Így tartott ez hetekig. Végül hír jött arról, hogy a kékparolisok megint birtokukba vették az osztrák és a jugoszláv határt. Függöny...

- Megbánták, hogy itt maradtak?

- Soha többé nem került szóba a téma. Eltemettük.

- De maga gondolt rá?

- Persze, hogy gondoltam. A férjem is. De nem esett többé szó az egészből. Aztán rákos lett szegény, és elvesztettem őt. Egyedül maradtam ezzel a tragikus, megoldatlan kérdéssel, amit több mint harminc éve teszek fel magamnak szüntelenül.

A szeme könnybe lábadt, felszipogott. Meglepő volt egy ilyen határozott teremtéstől. Marie-Hélène átnyúlt és megszorította a kezét. A hölgy könyörögve nézett rám:

- Az isten szerelméért, csak arra adjon választ, jól tettük-e, hogy itt maradtunk.

Harmincnégy éve volt a nyelvén ez a tragikus, kimondhatatlan kérdés. Kérdezte már valaki mástól? Nem hiszem. Valószínűleg nekem, az idegenből jöttnek, az ismeretlennek tette fel így, kerek perccel, először. Mit válaszolhattam? Nem ismertem se őt, se a házastársát, fogalmunk sem volt, se neki, se nekem, merrefelé telepedtek volna le ebben a nagyvilágban, ha mégis útra kelnek. Nem szerettem volna se megbántani őt, se hazudni neki. Közben megérkeztünk a végállomásra. A rudakba kapaszkodva lassan lépkedtünk le a járdaszigetre.

Ott álltunk némán, kicsit zavartan a sínek mentén.

Mit mondjak neki? Legtöbb honfitársam beilleszkedett az új életformába, elsajátította a befogadó ország nyelvét, talált munkát. Ahhoz, hogy egyenek, pénzük legyen szállásra, metrójegyre, az „ötvenhatosoknak” muszáj volt munkát találniuk. A befogadó ország nem volt velük olyan bőkezű, mint manapság az afrikai bevándorlókkal. Egy mérnök barátomból műszaki rajzoló lett, egy újságíróból asztalossegéd, egy középiskolai tanárból házmester. Belőlem

kifutófiú egy amerikai cégnél. Legalábbis a kezdet kezdetén. Mert azokban az időkben nekünk, a frissen érkezetteknek, valahogyan minden lehetségesnek tűnt és készek voltunk dolgozni ott, ahol lehetőség adódott rá. Mit mondjak én neki itt, most, három évtizeddel később, ebben a megváltozott világban. Most, amikor a téma már réges-régen nem aktuális?

- Ne a múltra gondoljon, asszonyom - válaszoltam kitérően -, élvezze inkább a jelent. Mert most itt, a mi hazánkban is úgy lesz minden, mint annak idején máshol volt. És mind a magáé lesz anélkül, hogy világgá menne. Nem igaz?

Meglepődve, hálásan nézett rám. Egy harmincnégy éve hurcolt hatalmas kő esett le a szívéről. Felvidult. Én is. Rám mutatott:

- De igaz. Maga nyert! Bocsásson meg a kérdezősködésért. Merre mennek tovább?

- A 7-es busszal a Ferenciek térére.

- Én a 6-osra szállok, a Nyugati felé. Jaj, de örülök, hogy megismerkedtünk.

Kezet szorítottunk. A kis asszonyka arca megszépült. Megfiatalodott harminc évvel. Meghatottan néztünk utána. Olyan határozottan lépkedett a vilamos felé a kora délutáni napsütésben, mint aki előtt egy új világ tárult fel.

LAJOS

- Ígérted, hogy megnézed, benne van-e a telefonkönyvben – emlékeztetett Marie-Hélène a Hűvösvölgyből hazatérve.

- Kicsodát?

- A legjobb barátodat. Megvan-e, létezik-e? Hol? Mit csinál? Muszáj megtalálni ezt a fiút! Olyan sokat beszéltél róla, hogy én is igazán szeretném őt megismerni.

Megtalálni azt a „fiút”. Igaz, a francia „garçon” szónak nincs korhatára és a magyar nyelv sem utasítja vissza az „öreg fiú” kifejezést. Az illik ránk igazán. Én magam ötvenkilenc éves vagyok, az a „fiú” meg ötvennyolc. Vajon mi lett vele, mi lett belőle?

Nevetnem kell... Amikor több mint harminc év távlatából visszagondolok Lajosra, legjobb fiatalkori barátomra, csupa olyan rossz szokás jut az eszembe, amelyekkel nem illene dicsekedni. Sohasem mertem elmesélni őket a lányaimnak, nehogy példát vegyenek apjukról. Rossz fiúk lettünk volna? Nem vitás, hogy mégis ezek a rossz szokások aranyozták be fiatalságunkat. A szesz szombat éjszakák a füstös kocsmákban, ahol este tíz és a hajnali öt óra között, az egyik féldecis kupicát szopogattuk a másik után, hogy lehajtsunk fejenként egy fél liter hamisított, garantáltan magyar eredetű, cukornádat sohasem látott rumot.

A dorbézolást követő hajnalon, amikor a hold sápadt arca már búcsút mondott, de a nap még késlekedett fellépkedni a horizontra, valamelyik éjjelnappal nyitva tartó „népbüfében” egy nagy tányér forró bablevessel próbáltuk semlegesíteni az agresszív, gyomorfacsaró itókát. Becsületszavamra mondom, olyan jóízű és gazdag volt a bableves ebben a nélkülözésekre emlékeztető korszakban, mintha a saját nagyanyám főzte volna a két háború közötti békeidőben. Az orvosok nem árulják el, de a benne főtt kolbász és a füstölt oldalas, bizonyos orvosságokkal ellentétben, jót tesz nemcsak a szesz, de még a mértékelen dohányzás utóhatásai ellen is. Akkoriban úgy spóroltunk a gyufával, hogy az egyik Munkást vagy Kossuthot gyújtottuk meg a másikról.

A szeszezés meg a bagózás már mind a távoli múlté. De igazságtalan volna a múlt kalandjaiból csupán erre emlékezni, mert Lajos maga volt a stílus és az udvariasság. Ő, a szegényparaszt-ivadék, aki valamelyik népi kollégiumból jutott el a Magyar Távirati Iroda belpolitikai szerkesztőségébe, elegáns megjelenésében és választékos beszédmodorában olyan kifinomult volt, mint egy arisztokrata család sarja.

- Ha megtaláljuk Lajost, elmesélheted neki Cziffrát – emlékeztetett a feleségem. - Azt a nagy Cziffrát, aki ugyanolyan „ötvenhatos” volt, mint te...

Bizony, bizony... Amikor először mentünk meghallgatni Cziffra Györgyöt a Salle Pleyel-ben, a klasszikus zene híres párizsi hangversenytermében, büszkén

meséltem barátaimnak a szünetben, hogy ez a világhírű zseniális zongoraművész nekem egy régi ismerősöm. Tényleg? Hogyan? – kérdezték meglepődve. Hát úgy, hogy az ötvenes években, miután Cziffrát háromévi kegyetlen és teljesen szükségtelen kőcipelés után szabadon engedték az internálótáborból, ahol őt rendszerellenes véleményéért tartották fogva, a hatóságok kitiltották a koncerttermekből. Egyszerű bázongorista lett belőle.

Így került Cziffra György a Nagykörút és az Andrásy út sarkán álló Oktogon kávéház kis szűk, föld alatti lokáljába. A több méter hosszú impozáns hangversenyzongora helyett egy közönséges pianínón szaladgáltak az ujjai, mialatt egy tehetséges jazzdobos ütötte neki a taktust. Táncparkett szerencsére nem volt a pincében, ahová egy kis kanyargós csigalépcsőn másztunk le. Mi zenét hallgatni jártunk oda, nem ugrándozni. Az egyszerű „spíszbürger”, aki vacsora után valahogyan betévedt a bárba elszívni egy fél tucat cigarettát egy kupica erőssel, tíz óra felé ásítózni kezdett. A pálinka elálmosította, ő hát elnyomta az utolsó csikket és útra kelt a hálósobája felé, hogy a takaró alatt eméssze meg a Wiener sniclit. A helység félig kiürült, mi pedig kényelmesen elterpeszkedtünk a sötétkék kanapéüléseken. Ettől a pillanattól kezdve élveztük az igazi Cziffra Györgyöt, aki a komoly zene nagy klasszikusait játszotta nekünk, az ő saját dzsesszes stílusában. Lajos meg én, a rummal együtt ittuk a muzsikáját, játéktílusát.

Az ott éjszakázó bártöltelékek a zongorára, meg a dobra központosították a figyelmüket, nem a vendégek csevegésére. Így akadt alkalmunk a nagy zajban olyan témákról is beszélgetni, amit nem volt tanácsos kollégáink előtt szellőztetni. Az ország politikai és gazdasági szervezetének fokozatos átalakulásával egyre több ilyen kényes téma került a felszínre. Más szóval mondva, a dolgok nem úgy mentek, ahogy Marx Károly egy évszázaddal előtt tervbe vette őket, vagy ahogy Rákosi Mátyás ígérette a pódiumról. Se a határokon belül, se a határokon kívül. Ilyesmiről jobb volt nem vélekedni nyilvánosan és persze szó sem lehetett arról, hogy megírjuk az igazságot.

Kora fiatalságunkban, Lajos a népi kollégiumban, én magam pedig a vasas üzemben, magunk is hittünk a rózsás történelmi ígéreteken. Ebben a szellemben írogattunk is. Nem a valóságot vetettük papírra, hanem mint Lajos egyszer kimondta, úgy ahogy a valóságot nekünk látnunk kellett.

„A tények azonban makacs dolgok.” Ezt a sokat idézett parafrázist nem én találtam ki, hanem Lenin. A makacs tények a szemünk láttára cáfolták meg a ránk kényszerített, agyunkba gyömöszölt, mesterséges valóságot. Lajossal mindketten tanúi voltunk olyan vitathatatlan tényeknek, bizonyítékoknak, amelyek nemcsak ellentmondtak a hivatalos valóságnak, de amelyekhez az egyszerű honpolgár aligha jutott hozzá.

Lajos a belpolitikai szerkesztőségben dolgozott. Látogatta a gyárakat, a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, az iskolákat, találkozott művészekkel,

tudósokkal éppen úgy, mint egyszerű emberekkel. Faggatta a munkást, a földművest, az üzemi igazgatót, a szövetkezeti elnököt. Nemcsak látta, de át is élte mindazt, ami az ország határain belül történt. Szimpatikus fiú volt, egyszerű, közvetlen, szellemes. Szegény milióból származott, ami abban az osztályharcos korszakban útlevélként szolgált. Beengedték mindenhova, sok olyasmit látott, hallott, fedezett fel, amit az ötvenes évek propagandista sajtója nemcsak nem kívánt látni, de amit a propaganda szégyentelenül tagadott is. Barátom két következtetést vont le belőlük: 1. az ipari és mezőgazdasági termelés botladozott és 2. a rendszer által kinevezett új vezető káderek, a híres „nacsalnikok” nem értek egy lyukas garast sem.

Amit látott és hallott, azt megtartotta magának. Csak nekem mesélte el, mialatt Cziffra ujjai a billentyűkön futkároztak, vagy a dobos szólózott.

Ami pedig a mi határainkon kívül történt, arról én számoltam be neki. Külpolitikai szerkesztői munkám megkívánta, hogy rendszeresen olvassam az „ellenséges kapitalista” országok angol és német nyelvű újságjait. Kiderült belőlük, hogy a nyugati országok lakossága sokkal jobban, a szovjet tömbé pedig sokkal rosszabbul élt, mint ahogy azt mi szüntelenül szajkóztuk.

Ha nem is avattuk be Cziffrát titkainkba, megjegyzéseiből sejtettük, hogy ő sohasem volt híve annak a rendszernek, amely Marx Károly elméletére épült. Cziffra György a forradalom leverése után feleségével és fiával azonnal Párizsba menekült és néhány hét alatt világhírűvé vált.

Amikor ott hajlongott szerényen a telis-tele Salle Pleyel vagy a Théâtre des Champs-Élysées színpadán, az élvezettől tomboló, ismétlést követelő közönség előtt, visszagondoltam az Oktogon kávéház nálunk tíz évvel idősebb Cziffrájára, aki a nagy tehetségű művészek szerénységével velünk mindig barátként viselkedett. Magunk között Gyurinak hívtuk, tegeződtünk vele. Szívesen elfogadott tőlünk egy baráti cigarettát és készségesen eljászotta, amit csak kértünk tőle. Chopin és Liszt volt az ő két kedvence. A nyugati világban nagy sikert ért lemezsorozatai is főképpen erre a két nagy zeneszerzőre támaszkodtak. Őket testesítette meg nekünk az apró föld alatti lokálban a saját „dzsesszes” hangszínében.

– Hova visszük Lajost, ha megtaláljuk? – kérdezte Marie-Hélène. – Cziffra már rég nem játszik a kis föld alatti lokálban.

– Az Oktogon kávéház sem létezik. Hová vigyük? – törtem a fejem. – Halottál te már a *Szomorú vasárnap* című dalról?

– Soha az életben. Cziffra játszott?

– Nem, nem. Azért idézem, mert akkoriban Lajossal időnként egy másik híres zenész társaságában is töltöttük dorbézoló éjszakáinkat. Seres Rezső volt a neve. Ő komponálta ezt a bánattal teli dalt a harmincas években. Hamarosan világsiker lett belőle.

- Szomorú vasárnap? Már a címe is szomorúan hangzik. Elénekelnéd nekem?

- Eléneklek. Hamisan és magyarul, ahogy annak idején megtanultam. Meglátod, olyan szomorú, hogy ha lefordítom neked, elbúsítja az estédet.

Rákezdtem. Még jól emlékeztem a szövegére. Lajossal néha kórusban énekeltek az Akácfa utcai Kiszipa vendéglőben, ahol Seres Rezső zongorázta és dúdolta ezt a szívfacsaró, a nagy gazdasági válság idejéből származó nemzetközi sikerű slágert. Több pityókás vendég beledalolt a kórusunkba. Akkoriban az a hír járta, hogy a dal hallatára tucatszámra követtek el öngyilkosságot az érzelmi vagy anyagi problémákkal küzdő emberek.

Szomorú vasárnap száz fehér virággal,
Vártalak kedvesem, templomi imával.
Álmokat kergető vasárnap délelőtt,
Bánatom hintaja nélküled visszajött.
Azóta szomorú mindig a vasárnap,
Könny csak az italom, kenyerem a bánat,
Szomorú vasárnap.
Utolsó vasárnap, kedvesem, gyere el,
Pap is lesz, koporsó, ravatal, gyászlepel.
Akkor is virág vár, virág és koporsó,
Virágos fák alatt utam az utolsó.
Nyitva lesz szemem, hogy még egyszer lássalak,
Ne félj a szememtől, holtan is áldalak,
Utolsó vasárnap.

Én is szomorú arcot vágtam hozzá, mialatt megpróbáltam, úgy ahogy, franciára fordítani.

- Giccses a szöveg, de megható a zene – döntött Marie-Hélène.

- Éppen olyan szomorú, mint az a kis szerény, sovány, pesszimista emberke, aki komponálta.

- A dalból el is képzelem magamnak, milyen lehetett a szerző.

- Szomorú volt, mint a saját vasárnapja. Szerencsére nem csak azt játszotta. Rezső bátyánk ismerte az utolsó száz év összes slágerét. Hajnalig ült a zongoránál, előtte egy pohár víz. Eljátszotta, amit csak kértél tőle. Mi elég hamisan énekelünk, ő meg szerény, bánatos mosolyával velünk dúdolta a szöveget. Néha felállt, kiment az utcára elszívni egy kis szivart. Azt szerette. Kíváncsi vagyok, létezik-e még a Kiszipa étterem.

- Ha tényleg kíváncsi vagy rá, kérj kölcsön egy telefonkönyvet a portáról. És ha a Kiszipa még létezik és ha Lajost is megtaláljuk, oda visszük őt vacsorázni.

Tíz perc múlva előttem volt a budapesti telefonkönyv. Néhány perc alatt megtaláltam: „Kispipa étterem, Akácfa utca 38.” Benne van, tehát létezik! Jól kezdődik a nyomozás. Lássuk most a legfontosabbat! Szilvási Lajos, Szilvási Lajos... ismételttem. Annak idején ő valahol az Angyalföldön lakott, egy kis albérleti szobában...

Keresgéltem. Volt benne jó néhány Szilvási. Végül rábukkantam egy Szilvási Lajosra is. Elegáns pasaréti utcában volt a címe. Ő lenne ez? Ha valóban az én öreg haverom lakik a Pasaréten, mondtam magamban, akkor nem vitás, hogy szép karriert futott be, mióta nem láttuk egymást.

- Találtam egy hasonló nevűt – jelentettem be diadalmasan.
- Hívd fel. Kapsz egy puszit, ha felfedezted.
- Már csak azért is megéri.

Tárcsáztam a számot. Egy szimpatikus női hang válaszolt a harmadik csengetésre.

- Bocsásson meg a zavarásért – kezdtem. - Nem tudom, jó helyen járok-e. Én egy régi jó barátomat keresem, akit ötvenhatban láttam utoljára, Szilvási Lajos a neve...

És a kellemes hangú ismeretlen hölgy egy pillanatnyi gondolkodás nélkül ezt a meglepő választ adta:

- Akkor te vagy az Andris!
- Úristen! És te?
- A felesége, Kriszti. Adom Lajost.

Szerencsémre ülve folytattam a beszélgetést, különben hanyatt estem volna.

- Lajos? Te vagy az? Nem igaz!
- De igaz. Honnan hívsz?
- A Duna-partról.
- Harmincnégy éve várlak. Gyere ide gyorsan!
- Jó, ha vársz, akkor jövök. Vagyis jövünk. Többes számban. Azóta én is ketten vagyok, ha lehet mondani.

- Látom, megkomolyodtál...
- Te is. Ideje volt.

A Vasas-pálya közelébe vitt a taxi. Felszaladtunk a második emeletre. Előbb összeöleleztünk, s csak azután néztünk igazán egymásra. Srácokként váltunk el, és mint bácsik találoztunk össze megint. Lajos haja megőszült, az enyém nagyrészt búcsút mondott a koponyámnak. Fizikailag megváltoztunk, de lel-kileg az első pillanattól fogva olyan jól megértettük egymást, mintha az előző este váltunk volna el.

- Kávét?
- Kávét.
- Konyak?

Nemet intettem.

- Megváltóztál?

- Vége a szesznek. Vörösbor. De csak az asztalnál, az ételhez.

Egy csomag cigarettát nyújtott felém.

- Feladtam a dohányzást is, a harmadik lányunk világrajövelete után. Pá-
pírpelenkára kellett a pénz.

A szalonban üldögéltünk. Kriszti hozta a kávé a konyhából, cukrot kínált hozzá. Olyan természetes baráti gesztussal tette, mintha réges-régóta ismer-
nénk egymást. Leült Marie-Hélène mellé, tudott franciául, nem volt nehéz ne-
kik témát találni. Öt perc múlva úgy csacsogtak, mint két régi barát nő.

Tekintetem a könyvvállányra tévedt. Ott volt velem szemben. Egy, kettő,
három... négy, öt, hat... Jól láttam? Egy egész hosszú polc volt teli velük. Több
mint húsz kötetet számoltam meg. Mindegyiken ott állt Szilvási Lajos neve.

- Nem vesztettél időt, mióta nem rángattalak esténként az italmérésekbe...
A telefonkönyvben csak egy Szilvási Lajos szerepel. Így van ez az irodalomban is?

- Én olyan sok regényt írtam saját magam, hogy egy Szilvási Lajos is elég a
magyar irodalomnak.

- Hány könyved jelent meg?

- Huszonhat.

- Fantasztikus! Hogyan fogadták őket az olvasók?

- Egymillió-kétszáz ezer példány kelt el belőlük. Mi egyebet mondjak?

- Sikeres szerző lettél, mióta nem csábítalak a kocsmába.

A szerény Lajost nem szédítette el a siker. Kissé zavartan nézett rám:

- Mi egyebet csinálhattam volna? Te is tudod, hogy én semmi másához sem
értek.

Másnap bejártam a budapesti könyvesboltokat és antikváriumokat, hogy
megvegyem az összes könyvét. Sikerült. Két kartondobozban fel is adtam őket
párizsi címünkre. Belőlük ismertem meg igazán barátom stílusában a Kádár-
rendszer mindennapi történetét.

TOLSZTOJ, GIDE ÉS JÓMAGAM

Tizenöt-tizenhat éves lehettem, amikor egy téli napon ágynak döntött az influenza. A múlt évszázad ötvenes éveiben jártunk és – ha fiatalabb olvasóim netán nem tudnák – abban az időben még nem létezett se televízió, se okostelefon, de még Fészbuk sem. Mi egyebet tehattünk volna? Olvastunk. Gyakran még klasszikusokat is, mert azok a gimnázium irodalmi programjának a kötelező olvasmányai közé tartoztak és a mi fura régimódi időnkben a klasszikus írók mesterművei szolgálták az általános műveltség alapjául. (Ez pedig olyan réges-régen volt, hogy talán igaz se volt...) Közéjük tartozott Tolsztoj *Háború és béke* című grandiózus regénye. Már réges-régen neki kellett volna vágnom, de a több mint ezerkétszáz oldalas vastag kötet túszul ejtette a bátorságomat.

A körzeti doktor bácsinak előbb a nyelvemet nyújtottam, majd ő a lapoc-kámhoz préselt sztetoszkópjával hosszan hallgatta a lélegzésemet. Végül, katonai rövidséggel adta ki a parancsot; „Tíz nap pihenő. Ágyban fekvé. Aszpirin reggel-este. Hideg vizes borogatás naponta háromszor.” Bekattintotta hoszszúkás barna bőrtáskáját, ami akkoriban az orvosok ismertetőjele volt, vette a kalapját, sarkon fordult és ott hagyott engem a takaró alatt. Tüstént el is hátróztam, hogy a következő tíz napot Lev Nyikolajevics Tolsztoj társaságában Napóleonnak és Kutuzovnak szentelem.

Az ágyban köhécselve, Tolsztojnak hála fedeztem fel, szerettem meg igazán a történelmi regényt. Ifjúkoromra visszagondolva többször tettem fel magamnak a kérdést: mi csábított engem annyira a borogyinói mezőkre? Ma már tudom: az álom és a valóság egybeolvadása. A történelmi háttér pontos volt az utolsó vesszőig, a történelmi figurák ábrázolása élethű. Ennek hála ragadott engem magával a regény és ámitottak el a benne szereplő személyiségek. Egy olyan álmvilágba vittek, amely nem csupán Tolsztoj eszméjéből pattant ki, hanem Napóleonnak, a francia „Nagy Armadának” és Kutuzovnak hála, valóban létezett. Ahogy haladtam az olvasásban, anélkül, hogy észrevettem volna, lassan-lassan magam is az események résztvevője lettem. Minél meggyőzőbb egy történet, mennél valóságosabbak a szereplők, annál könnyebben illeszkedik be az olvasó a történelem fonalába.

Talán a harmincnyolc fokos láz is hozzájárult, hogy miután késő este becsuktam a könyvet és a fal felé fordultam, álmomban ott éreztem magam Kura-gin herceg és Rosztov gróf társaságában. És mit tagadjam, a férfikor küszöbére érve, Rosztov nővérét, a bájos Natasát én is olyan kedvemre valónak találtam, mint a két párbajozásra kész nemes, az egymásra féltékeny Pjotr Bezuhov és riválisa, Andrej Bolkonszkij. Nem haboztam volna egy percig sem táncra kérni ezt a szláv szépséget egy udvari bálon.

Így szundikáltam el és álmodtam arról, hogy valamikor a jövőben talán majd én is írok egy történelmi regényt. Tizenhat évesen minden lehetségesnek látszik...

Ötvenöt évvel később elhatároztam, hogy nyugdíjba megyek.

- Mit csinálsz majd itthon reggeltől estig, te a napi tíz órát élvezettel dolgozó rabszolga? - kérdezte tőlem Marie-Hélène.

- Főzök neked székelygulyást meg túrós csuszát. Porszívózom a szőnyeget...

- És?

- Írok egy történelmi regényt is.

- Is? Ezzel kellett volna kezdeni.

- Egy jó csusza felér egy rossz regénnyel.

- Te mindig panaszkodsz, hogy Párizsban nem lehet rendes tehéntúrót találni a csuszához. Mi a regénytémád?

- A témám? Éppen ezen töprengek. Akarsz egy példát? Tolsztoj *Háború és békéje*, hogy őt idézzem, egy utazás volt a múltban. Visszatekintés 1812-re... Tolsztoj egy fél évszázaddal az események után írta a könyvét.

- Tolsztojhoz hasonlítod magad, mióta nyugdíjas vagy?

- Nem. Pillanatnyilag még nem. Talán később, amikor megírtam a könyvem, majd a közvélemény hasonlít hozzá. Szeretnéd tudni, mi különböztet meg tőle? Két dolog. Egy: nekem nincs bozontos szakállam. Kettő: én nem a múltat, hanem a közelmúltat szeretném elmesélni. Regényesen.

- Hogyan kerül ide Tolsztoj?

- Egyszerű. Tizenöt éves koromban ő adta nekem az ötletet egy történelmi regényre. De nemcsak az. Hozzá hasonlóan, én is az oroszokról akarok írni. Pontosabban a hadseregükről. A Vörös Hadseregről, mert az csodálatos módon kétszer nyomult be Magyarországra, anélkül hogy egyszer is elment volna. Előbb 1945-ben, azután meg 1956-ban.

- Tudom. Először felszabadítottak téged, másodszor meg száműzetésbe küldtek. Igaz? - kérdezte a feleségem.

- Igaz. De ne felejtse el, a ruszoknak köszönhetem, hogy megismertelek.

Elgondolkodtam: 1945. január - 1956. október... Ez volt Magyarország történelmének egyik legaktívabb periódusa. 1945-ben, az újrászületett békének hála, határtalan reménységgel kezdődött és egy valóságos nemzeti katasztrófa-ba torkolt, ami kis híján egy új világháborúhoz vezetett. Erre gondolok most vissza egy fél évszázad távlatából, amikor leülök a billentyűk elé. Alig tizenkét év és mégis mennyi minden történt szülőházamban e megdöbbentően rövid történelmi periódus alatt! Mennyi csődbe ment remény, mennyi megpróbáltatás, mennyi áldozat... Van mit mesélni róla. Mesélni általában. Mesélni személyesen. Tizenkét év alatt sok barátra és talán még több ellenségre tesz szert az ember. Mennél mozgalmasabb, átfogóbb, izgalmasabb az élet, annál több a megértő barát. És ha az élet erőfeszítései sikerrel járnak, annál több az irigy-

kedő ellenség. Különösen egy diktatórikus rendszerben, ahol a törvényeket, a szokásokat, az emberek közötti viszonyt és a társadalmat igazgató ideológiát nem a logika, hanem valami elvont dogma szabja meg. Mi ez, ha nem egy regénytéma?

A mese fonala: Magyarország története. A mese szereplői: azok, akikhez e tizenkét év alatt szerencsém (vagy balszerencsém) volt és még egy jó néhány képzeletbeli személyiség. És persze saját magam egy fedőnév alatt.

Neki is állok. Kora reggel, rögtön a porszívózás után.

Az első fejezet 1945 januárjában a légoltalmi pincében játszódik, egy Csánády utcai bérházban, nem messze a Lehel tértől. Főszereplője egy jó barátom, aki elkíséri az olvasót a történet elejétől a végéig és az Idegenlégiót megjárva, ugyancsak Franciaországban telepedik le. De nem mesélem tovább a színpozsist, csak annyit róla, hogy a jelenben játszódó történelmi regényemnek hála, jóformán napról napra újraéltem ezt az egész periódust. Ami már magában is egy csodálatos kaland.

Majdnem három évig dolgoztam a szövegen. Most írtam könyvet először az életemben. És először az életemben írtam egy ilyen hosszú szöveget franciául. Kezdetben nem volt könnyű a dolgom, de felfedeztem, hogy a regényírás valójában egy felsőfokú nyelvtanfolyam. Gazdagítja a szókincset, ismeretlen fordulatokat tár fel a szerző előtt, és ami a legnehezebb benne, arra kényszeríti, hogy úgy gondolkodjon, mint azok, akiknek az anyanyelvén rögzíti a mondanivalóját. A nyelv több mint egy kifejezőmód. A nyelv egy civilizáció. Feleségem esténként átböngészte a napközben írt fejezeteket, és ha szükségesnek látta, javaslatokat tett a magyarosan hangzó fordulatok „megfranciásítására”.

Amikor a végére értem, kiadót kellett találni rá. Szerencsére volt egy kiadói körökben működő barátom, aki beleolvasott a szövegbe és a segítségemre sietett.

- Történelmi regény? - mondta Jacques Goupil. - Menj egy szakkiadóhoz.
 - Te biztosan ismersz valakit...
 - Persze, hogy ismerek. Tallandier.
 - Tallandier? Az egy nagyon híres cég. Nem túl híres nekem, kezdő írónak?
 - Éppen ez kell neked, hogy te is híres légy. Több mint százéves múltú, nagy tekintélyű kiadóvállalat. Kérj randevút a vezérigazgatótól. Mondd meg neki, hogy a barátom vagy. Henri Bovet a neve.

2006. április 26-án délelőtt tíz órakor ott ültem vele szemben. Jacques beajánlása nemcsak megnyitotta előttem a kiadó vezérigazgatói irodájának az ajtaját, de még őszinte baráti mosolyt is varázsolt a szimpatikus, negyvenegynéhány körüli elegáns úriember arcára, aki, mint megtudtam, a párizsi könyvkiadás megbecsült személyiségei közé tartozott.

- Ha nem tévedek, ön magyar - fordult hozzám barátságos mosollyal. - Történész? Professzor?

– Történész, de inkább zsurnaliszta...

Bovet jobban szemügyre vett:

– Mit hozott nekünk? – kérdezte és a vastag csomagra mutatott, amit éppen az aktatáskámból húztam elő. És tüstént a hozzáértő szakember pontosságával tette fel a kérdéseket: – Melyik korszakban játszódik le, kik a történelmi figurák? Nem vagyok a magyar történelem igazi szakértője, de annyit mégis tudok, hogy az ön szülőföldje gyakran játszott a méreténél sokkal fontosabb szerepet Európa történelmében.

– A második világháború utáni periódust írtam meg, 1956-ig. A forradalomig.

– Érdekes. Nagyon érdekes. Tudomásom szerint erről az időszakról nem jelentek még meg történelmi tanulmányok. Legalábbis francia nyelven. Úgy hiszem, az öné volna a legelső, ami előnyös pozícióba helyezne bennünket a könyvpiacra.

Ez aztán igazán felbátorított. Büszkén mondtam neki:

– Az én munkám még annál is érdekesebb, mert én regényesen mondom el a témát.

Láttam, hogy meghökken. Monsieur Bovet a homlokát ráncolta:

– Regényesen?

– Persze. Nem száraz tanulmány, hanem igazi történelmi regény – erősködtem. – Mindaz, amit elmesélek benne pontos, bizonyítható történelmi alapokra épül. Nem is szólva arról, hogy a személyiségek legnagyobb része történelmi figura: Sztálin, Zsukov, Hruscsov, Rákosi, Kádár, Nagy Imre...

Bovet a homlokát ráncolta:

– Rendkívül sajnálom, kedves uram. Ha nem tudná, cégünk politikája alapítása óta, több mint egy évszázada, nem változott. Mi kizárólag történelmi tanulmányokat közlünk. Esszéket. Többnyire egyetemi tanároktól, tudósoktól. – És hogy enyhítse látható csalódásomat, jól nevelt úriember lévén, vizsgálatul még hozzátette: – Meglátja, milyen sikere lesz majd egy szépirodalmi kiadónál.

Lassan emelkedett fel a karosszékéből, hogy búcsút mondjon, amikor közbevágtam:

– Kár. Nagy kár. Mert az idén lesz az 1956-os magyar forradalom fél évszázados évfordulója. Az én könyvem illő megemlékezésül szolgált volna önöknél...

– Merde! – kiáltott fel az egyébként rafinált Monsieur Bovet, ami a mindennapi francia nyelvben a legnagyobb csalódottság kifejezése. – Ezt senki sem jelezte nekem a történészeink közül. Bon Dieu! Atyaisten! Que diable vais-je faire maintenant? Mi az ördögöt csináljak most? – Felállt és hümmögve lépkedett az iroda egyik végéből a másikba. Visszaült karosszékébe és hozzám fordult: – Van egy ötletem...

– Segíthetek?

- Ne kérdezze! És főleg ne feltételes módban!
- Csupa fül vagyok.
- Ha jól értettem, maga végigélte, s mi több, végig is csinálta a forradalmat.
- Így van.
- Azt mondja, hogy mielőtt hozzáfogott a regényíráshoz, több hónapot töltött budapesti könyvtárakban, archívumokban, anyagot keresni a regényéhez. Mint újságíró kívülről-belülről kell ismernie a témát.
- A témát, a dátumokat, a szereplőket, mind ismerem.
- Írni is tud.
- Ha ön mondja...
- Októberben lesz a forradalom évfordulója. Az ön könyvének legkésőbb szeptemberben a boltokban kell lennie.

Felvidultam:

- Tehát mégis kiadja? Rendkívül hálás vagyok a megértéséért.
- Kiadom. Persze, hogy kiadom. De nem a regényt. Azt a történelmi tanulmányt, amit a forradalomról fog írni. Nekünk. Megrendelésre.
- Írni? Én?

Bovet felhevülve járta körül a szobát.

- Egyszerű a dolog. Május, június, július... Három hónapja van a kézirat elkészítésére. - Láttam, hogy fejben számolgat. - Annak augusztus elején a nyomdában kell lennie.

- Nem értem, Monsieur Bovet...

- Pedig egyszerű. Nekem háromszáz oldal kell - magyarázta. - Az az ideális terjedelme egy ilyen kötetnek. Mert a téma nagyon népszerű. Tudja-e, hogy a francia átlagember milyen érdeklődéssel követte az 1956-os eseményeket? Hogy mennyi kommunista hagyta ott a pártot a szovjet invázió miatt? A maga könyvének a témája, hihet nekem, tudom, mit mondok, magához vonja majd az érdeklődő történést éppen úgy, mint a kíváncsi átlagolvasót. Tehát ön azt mondja, kedves uram, hogy október 23-án lesz az ötvenedik évforduló. - Magában beszélt. - Igen, igen, nekem július 20-ra kell a kézirat. Várjon csak... Számoljuk ki... Három hónap, az tizenkét hét. Tehát a hétvégéket leszámítva hatvan munkanap...

Megpróbáltam közbevágni:

- Borzasztóan sajnálom, de mi éppen a Balti-tenger partján készülünk egy-két hetet eltölteni a feleségemmel. Meglátogatni Thomas Mann szülőházát Lübeckben.

Nem érdekelte. Magában beszélt.

- Ugyebár azt mondtuk, hogy hatvan munkanapja van háromszáz oldal elkészítésére. Vagyis naponta öt oldalt kell írnia. Mulatságos. Tudta-e maga, hogy ez volt André Gide napi teljesítménye? Éveken át. Éveken át... És Gide tollal és tintával körmölte a regényeit, míg magának ott van a számítógép. Na

lássá! Szereti Gide írásait? Jó, hát akkor mindjárt elkészítjük a szerződést. Colette! – kiáltotta.

„Tolsztoj, Gide... Jó társaságban vagyok” – mondtam magamban.

Colette, a titkárnő dugta be a fejét... Monsieur Bovet két feketekávét és egy tizenegy oldalas szerződést rendelt nála. Aláírtam a szerződést. Ettől a perctől fogva Tallandier szerzője lettem, az egyetemi tanárok és más tudósok nagyra becsült társaságában. A ház ura kezembe nyomott egy csekket a szerződés egyik példányával és mialatt kezet ráztunk, még többször ismételte, mintha nagyothalló vagy kissé ütődött lettem volna:

– Öt oldal naponta! Öt oldal naponta!

Ami nem nagyon szerepelt a budapesti archívumokban, azt Párizsban fedeztem fel a televíziós csatornák és a rádióállomások stúdióiban, ahol hirtelen népszerű lettem a különböző hullámhosszokon. A francia média ismert személyiségei hívtak meg, hogy könyvem kapcsán 1956-ról adjak választ a kérdéseikre az évforduló alkalmából.

A kötet, egy magyar zászlót lengető harckocsival a fedőlapján, szeptember elején ott volt a könyvesboltokban. Én rövid, „Budapest 1956” címet adtam neki. Szerintem ebben minden benne volt. Henri Bovet csóválta a fejét, elgondolkodott és hozzátette alcímnek: „A tragédia, úgy ahogy láttam és átéltem.” A televízió és a rádió műsorvezetőinek kérdéseiből és kommentárjaiból világgossá vált, amit már tudtam ugyan, de nem oly részletesen: a francia értelmiség marxizmussal szimpatizáló személyiségei, az úgynevezett „társutasok” közül a november 4-i szovjet invázió sokat ábrándított ki a kommunista eszmékből.

Meghívtak könyvnapokra, konferenciákra. Előadásokat tartottam iskolákban, falusi községek dísztermeiben, kulturális társaságok összejövetelein. Ezen a téren valószínűleg több eredményt értem el, mint Tolsztoj és Gide együttvéve. Könyvbemutatókon különösen jólesett, amikor középiskolai történelemtanárok vagy -tanárnők tettek fel nekem precíz kérdéseket. Kiderült belőle, hogy nemcsak érdeklő őket a téma, de még ismerik is. Részletekbe menően.

Legmeglepőbb élményem a német határhoz közeli bájos Nancy városában történt. Nem egyszerű könyvnapot, hanem háromnapos könyvvásárt rendeztek ott a gyönyörű, rokokó szökőkutakkal berendezett Sztaniszlász tér körül, mert Nancyban több egyetemi fakultás működik és a város elismert kulturális központ.

Kevesebb szó esik arról, hogy Lotaringia, amelynek Nancy a székhelye, a 19. század óta a francia kohászat hazája. A Nancytól nyolcvan kilométerre fekvő Longwy városa különösen ismert hatalmas kohóiról, acélműveiről.

Tallandier külön standot rendezett be nekem. A kötetnek sikere volt a könyvesboltokban, megérdemelte hát, hogy méltó helyet kapjon Nancyban is. Ott ültem reggeltől estig egy asztal mögött, egy nagy halom könyvvel magam

előtt. Dedikáltam őket azoknak, akik megvásárolták, és választ adtam a bá-mészkodók többnyire érdekes, néha pedig egyenesen meglepő kérdéseire.

Az utolsó nap délutánján már csomagolni készültünk, amikor egy idősebb, magam korabeli emberke jelent meg a stand előtt. Kinézéséből, gesztusaiból, öltözetéből arra következtettem, hogy nyugdíjas munkásember lehet. Kezébe vett egy példányt, úgy ahogy az szokás. Nézegette előlről, hátulról. Letette, felvette, majd megint engem mustrált. Gyanakodva, mert a könyv hátsó fedőlapjára nyomtatott magyar újságíróigazolványban szereplő, huszonöt éves fiatal-ságomból származó fényképeken jóval hajasabb voltam, mint hetvenhat éves koromban, Nancy főterén. Végül kibökte:

- Ez maga?
- Bizony, ez én vagyok.
- Maga is írta?

Beszédmódja, akcentusa megerősítette, hogy környékbeli munkásemberrel van dolgom.

- Én írtam.

Szúrósan nézett rám:

- Maga is „onnan” van?
- Onnan vagyok. Miért kérdezi?

Elgondolkodott. Arcvonásai valamennyire megnyihültek. Mesélni kezdett...

- Régi történet ez, sohasem volt alkalmam elmesélni, mert talán senki sem értené... A maguk forradalma után sokan elmenekültek onnan. Ezt biztosan tudja.

- Hogyne tudnám. Kétszázezren voltunk.

- Hát ez akkoriban, 1957 elején történt, amikor valahogyan egy egész csoport magyar fiatalembert hozott a sors Longwyba. Ott voltam én kohász. A CGT aktív tagja,⁵⁹ de bennünket borzasztóan megrázott az, amit az oroszok tettek és... Hát szóval, röviden, amikor ez a tucat magyar fiatal Longwyban kötött ki, elhatároztuk, hogy segítünk rajtuk.

- Megható, amit mond...

- Betettük őket az üzem munkásszállodájába. A kohó éjjel-nappal működött, tudja, hogyan van ez a fémiparban, a kantin is vele együtt. Ott étkeztet-tük őket.

- Megindító...

- Elvágva a külvilágtól, vettünk nekik még egy tranzisztoros rádiót is, hogy tudják, mi történik a szerencsétlen hazájukban.

- Látom, gondoltak mindenre...

- Azután, néhány héttel később, azt mondtuk a szaktársakkal, hogy az ilyen fiataloknak szükséges a munka, mert az hozza vissza őket a normális, mindennapi életbe.

- Ez nemcsak így igaz - válaszoltam meggyőződéssel -, de ez egyben baráti gesztus is. A bizonyítéka annak, hogy beveszik őket maguk közé. Az első lépés, hogy valaki gyökeret eressen új hazájában.

- Dél felé lehetett, amikor beállítottam a munkásszállodába. Legtöbbjük még az ágyban hempergett. „Jó hírt hozok, fiúk! - kiáltottam oda nekik. - Lesz itt a gyárban meló az egész bandának. Szakmunkásokat formálunk belőletek. Jó a fizetés, négy hét a szabadság, a kohászok korán mennek nyugdíjba. Volna munka az irodában is azoknak, akik inkább az olyasmit keresik.”

- Bravó! - értékelttem a kisöreg történetét. - Gondolom, hogy honfitársaim mind a maga nyakába ugrottak, hogy megköszönjék az ajánlatot.

Elfordult. A Sztaniszlász tér szobrait nézegette. Nem szeretett volna engem kiábrándítani, de mi egyebet tehetett volna? Végül is az én honfitársaimról esett szó közöttünk.

- Tudja mit válaszoltak?

- Megköszönték az ajánlatot...

Újból a teret nézegette egy-két percig, s csak akkor fordult felém.

- Rosszul ismeri őket. Kijelentették, hogy nem hajlandóak ipari munkára, mert ők „entellektüelek”.

Dedikáltam neki díjmentesen egy példányt. Remélem, baráti gesztusom, ötven hosszú év után, megbékéltette őt a magyar „entellektüellekkel”.

FOTOGRÁFUS NEMZET VAGYUNK

Kicsoda-micsoda hozott össze velük? Ki tudja? Én már nem emlékszem. A nyolcvanas évek közepén történt. Talán valami kiállításon találkoztunk először, vagy egy biztróban egy ismerős asztalánál. Két alacsony, harmincöt-negyven év körüli kövérkés fiatalember, a félénkebb fajtából. Bemutatkoztunk. Kiderült, hogy testvérek. Az idősebb Pierre, a fiatalabb Jean-Claude.

- Vous êtes hongrois? - figyelt fel a nevemre Pierre. - Notre père aussi était, de là-bas.⁶⁰

- Hát akkor beszélhetünk magyarul - vidultam fel.

Kórusban mondták, nevetgélve, hogy csak egy vagy két szót tudnak. Ők itt születtek Párizsban. Szerintük már találkoztunk régebben egy fotográfus szakkiállításon.

- Lehetséges. De, ami volt, az már nincs. Én felhagytam a fotóval.

- Akkor miből élsz?

- Borban úszok. Nyakig.

Elmeséltem, hogyan, miként, mióta. Furcsállva nézegettek.

- Milyen kár! - mondták kórusban. - Ez a te levelezős fotóüzleted zseniális volt.

- Üzletem? Nem az enyém. Az angoloké volt. Ők eladták. Azóta csődbe is ment. És különben is, itt Franciaországban sok bajunk volt vele, mert ez a mesterség a postától függ, a levélhordók meg állandóan sztrájkolnak. A fényképek gyakran hosszú késéssel érkeztek a vevőkhöz.

- Tényleg? - lepődött meg Pierre. - Erre nem is gondoltam. Őszintén szólva, minket is csiklandozott az ötlet. Kedvünk lett volna utánozni titeket, kiagyalni valami hasonlót.

Jobban szemügyre vettem őket. Kopott zakójukban nem ők testesítették meg a befektetésre képes nagyvállalkozót.

- Nálunk ugyanis a fotó egy szent dolog - mondták kórusban. - Családi hagyomány.

Így tudtam meg, hogy a papa, a garas nélküli, valahonnan a Felvidékről érkezett háború előtti bevándorló, aki mindent megpróbált, hogy családjának ennivaló kerüljön az asztalára, ez a gondterhes papa találta fel a „lesipuskás” fotózást. Fényképezőgéppel lesben állt a párizsi luxushotelek előtt a járdán, és amikor egy jól öltözött pár, vagy egy gazdag elegáns asszony lépett ki a kapun, hirtelen lefényképezte őket. Adott nekik egy számozott cédulát és valamilyen nyelven, kézzel-lábbal úgy-ahogy megmagyarázta, hogy ő este nyolckor visszajön oda a fényképekkel. Ha tetszik a fotó, megveszik, ha nem, akkor eltépi őket a szemük előtt. A vállalkozás nem volt sikertelen, de mindvégig szerény maradt.

A két fiú továbbfejlesztette, modernizálta a családi technikát. Korán felhagytak az iskolával. Érettségi helyett a terepen érlelődtek. Ők agyalták ki az „üzemkijárat” technikáját.

Kiszemeltek nagy gyárakat, ahol a hatvanas-hetvenes években rengeteg fiatal női munkás dolgozott. A textilipar, mielőtt Kína egész Európát elárasztotta volna olcsó szövéttáruval, virágzó volt Franciaország északi és keleti területein. Barátaink kiválasztottak egy-egy üzemet, és kivettek egy szobát a hozzá közeli legolcsóbb szállodában. Fürdőszobával. Mégpedig olyanal, amelyben egy fürdőkád is volt.

Reggel hatkor kezdődött az első műszak a gyárban és délután kettőkor áradtak ki százával az utcára a szövőlányok. Pierre és Jean-Claude ott várt rájuk a kapu előtt harcra készen, kezükben a fényképezőgéppel.

„Kukkants a lencsébe! Ide mosolyogjál!” – kiáltották, és a meglepett kis munkáslányok ösztönösen olyan pózba merevedtek, mintha divatbemutatón lettek volna. A két testvér ezután visszaszaladt a hotelbe, kihívta a filmeket a fürdőkádban és hazulról hozott felszerelésével kinyomtatta, majd az ágyakon szétszórva szárította a rengeteg fényképet. Volt rá huszonnégy órájuk és ismerjük el, nem sok időt vesztek az alvással.

Másnap kettőkor megint ott álltak a gyárkapu előtt egy asztalkával, rajta a frissen kidolgozott fényképekkel. A lányoknak leest az álluk: saját magukat szépnak, a fényképeket meg olcsónak találták. El is kelt belőlük a legtöbb.

A siker felbátorította őket. Az üzemek után az iskolákat vették célba. Fényképezték egy egész osztály tanítványait a tanárokkal együtt, aztán meg a diákokat egyenként is. Volt már valami félretett pénzük, a bank is segítette őket, és egy szép napon, amikor véletlenül alkalom adódott rá, egy nyugdíjba menő kollégától vettek maguknak egy kis labort Párizsban. Tőkések lettek és büszkék rá... Csak később fedezték fel, hogy több megrendelés, több munka híján a labor deficités maradt.

A családi történelemben idáig érkeve, már a második eszpresszót is lenyeltek, és éreztem, hogy valami mondanivalójuk volna a hosszú hímezés-hámozás mögött, csak nem tudják, hogyan jöjjenek elő vele. Végül a fiatalabb bökte ki: „Nem könnyű elegendő előhívásra váró filmet találni... A fotószaküzleteknek már van saját, megszokott laborjuk. Árleszállítással elcsalogatni őket? Nem maradna miből megélni. Szeretnénk magával a fogyasztóval lépni kapcsolatba, mert ez most egyre divatosabb.” A másik végül kereken a tárgyra tért: „Társulj be. Gyere velünk, építsd fel nekünk a postaszolgálatot. Te azt jól ismered, meglátod, ha összefogunk, mindenki nyertes lesz...”

Megható volt. Alig ismertek és máris be akartak venni a cégbe. A családba. De hát a fotót én már három éve úgy elfelejtettem, mintha sosem ismertem volna.

Lovagiasan kifizették a kávémat, Pierre egy névjegyet csúsztatott a zsebembe: „Ha mégis meggondolod magad...” Udvariasan bólogattam, mialatt kiléptem az utcára.

Míg autóm a párizsi dugókban nyakalta a benzint, visszagondoltam azokra a véget nem érő problémákra, amelyeket a francia állami postával éltünk át. A kommunista párthoz közelálló postás szakszervezetek egyik sztrájk után kezdtek a másikba. Egyszer fizetésemelésért, másszor rövidebb munkahéért, vagy hosszabb fizetett vakációért, kevésbé fárasztó munkakörülményekért. Ha nem ezért, akkor azért. Ha meg nem azért, akkor valami másért. Folytathatnám... A megrendelések többnapos késéssel érkeztek és a postára adott fényképek néha egy hétig is vártak a kikézésítésre.

Valahányszor Glasgow-ban jártam, együtt morfondíroztunk a Stead családdal, nincs-e valami más, valami jobb megoldás. Nem volt. Kapcsolatba lépni a fotózúletekkel? Szó sem lehetett róla, ők voltak a mi konkurenseink. Betelepülni másféle-fajta boltokba? „Itt, nálunk, Nagy-Britanniában a háború előtt a patikusok is foglalkoztak fotóval – mondta Geoffrey, a család feje. – De ez már réges-régen a múlté. A patikusoknak nem eléggé nemes áru a fotó, felhagytak vele.”

Ha nem a patikusok, akkor miért nem a pékek – kérdeztem – vagy a hentesek, esetleg a cipészek vagy a pucérájok? Olyasfajta boltok, amelyekből sok van. És ami van mindenütt. Nem vettek komolyan. „Várjatok csak! – kiáltottam fel. – Van még egy ötletem: az újságárusok. Hé, fiúk, mit gondoltok az újságárusokról? Abból annyi van, hogy csoda. Mindenfelé.”

„Az újságárusok? Már évekkkel ezelőtt megpróbáltuk. Lehetetlen bejutni közéjük. Nálunk W. H. Smith, ez az óriási nemzetközi cég foglalkozik a lapterjesztéssel az egész országban, monopolhelyzetben vannak. Tárgyaltunk velük. Miért, miért nem, kereken visszautasították a fotót, pedig csak az ő beleegyezésükkel lehetett volna behatolni az újságárus-hálózatba.”

Hát ez a régi eszmecsere merült fel az emlékezetemben, a mozdulatlan autóláncban, valahol a Madeleine-templom mellett, a süketítő túlkölés közepete. És főleg Dablju Écs Szmissznek, ennek a megmérhetetlen, behatolhatatlan, meggyőzhetetlen konzernnek a neve. W. H. Smith...

W. H. Smith nemet mondott nekik az újságárusokra. W. H. Smith Angliában mondott nemet az angoloknak az angol újságárusokra. De engem nem az angol újságárusok érdekelnek, hanem a franciák. Biztosan van itt is egy francia W. H. Smith. Ki az? Ki van mögötte? És ha megtalálom, ha egy javaslatot teszek nekik egy fotólánc megteremtésére a francia újságárusok részvételével, vajon hogyan fogadják az ötletet? Micsoda örömet szereznek én velem ennek a két szimpatikus, keményen dolgozó fivérnek... Ki terjeszti itt a sajtót Franciaországban?

Míg én a fejemet törtem, a kocsim szótlanul hazavitt. Ismerte az utat, már a kapu előtt állt velem. Gyorsan fel az ötödik emeletre, be a lakásba:

- Bonjour Chérie, ki foglalkozik Franciaországban a lapterjesztéssel? Tudod, azokra gondolok, akik az újságokat árulják az újságárusoknak.

- Nocsak, ez valami új. Miért érdekel?

- Kíváncsiságból.

- Gondolod, hogy elhiszem? Megint valami új ötlet jutott az eszedbe. Ismerlek.

- Segíteni szeretnék valakin...

- Tudom, ki az a valaki. Itt áll előttem. Azt is tudom, ki fog neked tanácsot adni. Jacques Burgan. Nem gondoltál rá?

Jacques Burgan felesége öt éves korában, az óvodában ismerte meg az enyémet. Azóta is barátnők maradtak, ami a hölgyek között nem megvetendő megértésről tanúskodik.

- Halló, halló! Jacques?

- André? Minek köszönhetem a megtiszteltetést?

- Ezúttal nem bort javaslok neked, hanem egy kérdést szeretnék feltenni.

1963-ban nekik is, nekünk is született egy kislányunk és nemrég, rendkívül alacsony áron sikerült hozzájutnom 120 üveg kitűnő Cos d'Estournelle Saint-Estèphe borhoz az 1963-as évfáratból. Testvériesen megfelezttem vele a születésnap díszebédekre szentelt zsákmányt.

- Tedd csak fel a kérdést, ha nem tapintatlan.

- Tapintatlan? Az enyém? Sose. Te a sajtóban dolgozol. Ki terjeszti Franciaországban a lapokat az újságárusoknak?

- A mi vállalatunk, a Hachette egyik fiókcége. Úgy hívják, hogy NMPP.⁶¹

- Ismersz náluk valakit?

- Mindenkit.

Elmondtam neki, mire gondolok.

- Jól hangzik. De ha visszatérsz a fotóba, ki fog nekem ilyen fantasztikus borokat szerezni?

- Szó sincs arról, hogy visszatérjek. Csak két szimpatikus fickón szeretnék segíteni.

- Hogy ők gazdagodjanak meg? A te segítségeddel? Altruista lettél?

- Mindig is az voltam. Bizonyíték: az olcsón szerzett Cos d'Estournelle a te pincédben.

Nehéz lett volna engem megcáfolnia. Nem is próbálta.

- Hm, hm. Egyébként a legjobb pillanatban érkezel, mert éppen azon török a fejuket, hogyan és miként terjesszék ki a sajtóval párhuzamos árucikkek listáját. Növelni akarják az újságárusok jövedelmét.

- Megéreztem...

- Hívd fel François Dorsot. Mondd meg neki, hogy barátok vagyunk.

Szimpatikus fiatalember volt ez a Dorso, de a félénk fajtából fabrikálták. Hamar kiderítettem, hogy kereskedelmi akadémiát meg közgazdasági szakot is végzett, papíron mindent tudott, de a valóságban még sohasem gyakorolta mindazt, amit a könyvekből hámozott ki. Nemrég vették fel a vállalathoz. Mint az ilyesfajta cégeknél szokás, próba elé állították. Megéri-e a fizetését, vagy sem? Adtak neki egy bonyolult feladatot, hadd derüljön ki mielőbb: élve vagy holtan kerül-e ki az első csatából. Ettől függött állásának a jövője...

A párizsi tőzsdeépülettel szembeni kis irodájában adott nekem randevút. Az első pillantásra megéreztem, szüksége van valakire, hogy kimásson a kátyúból. A kollégái nemcsak nem segítették, hanem inkább azt lesték, hogy csődöt mondjon, mert nem túrték a konkurenciát. Éreztem, gyóntatóra, megértésre van szüksége. Én pedig, ha a körülmények megkívánják, nagyon megértő vagyok. „Mesélje csak el részletesen, Monsieur Dorso – ösztökéltem. – Nekem az az alapelvem, hogy ahol van akarát, ott van megoldás is.”

Az arcára volt írva, hogy szavaim jólestek neki, felbátorították. Hűséges kutyaszemekkel nézett rám, mint aki várja a csontot. Elmagyarázta nekem, hogy az újságárusok több jövedelmet szeretnének annál, amit a sajtó biztosít nekik. Már régóta árulnak iskolafüzetet, ceruzát meg radírgumit, de valami mást is kellene találni. Vagy kitalálni. Olyasmit, ami jól házasodik az újságokkal. Amit az ország minden részén keresnek. Amire minden újságolvasónak szüksége lehet. Ami nem volna drágább a hírlapterjesztőknél, mint más kereskedelmi csatornákon keresztül. S ami nemcsak minden társadalmi osztályhoz szól egyaránt, hanem minden korosztályhoz is. Képzeld csak el, Monsieur Farkas, mi negyvenkétezer újságárus közreműködésével terjesztjük a sajtót. Kétezer újságnagykereskedőn keresztül. Ők szállítják ki hajnalban a friss lapokat és szedik össze másnap a remittendát, az el nem adott példányokat. Fantasztikus piac ez! – mondta büszkén, hogy önmagát is meggyőzze. A végén nagyot sóhajtott:

– Létezik-e egyáltalán valahol egy ilyesféle csodálatos termék? S ha igen, hol? – sóhajtott lemondóan.

Negyvenkétezer újságárus? Jól hallottam? Hirtelen úgy éreztem magam, mint a szerencsés kártyás, akinek három ász került a markába:

– Persze, hogy létezik. Ne keresse tovább. Itt, nálam. Ezért jöttem.

Azt hitte, tréfálok. Pedig a tiszta igazat mondtam. Biztosítottam Monsieur Dorso karrierjét, akinek kis felesége, mint közben kiderült, éppen babát várt. Biztosítottam Pierre és Jean-Claude fotólaborjának az ellátását. Két boldog család egy ütésre...

Egy kérdésre kellett még választ adnom. A legnehezebbre: beszálljak-e magam is ebbe a tevékenységbe, amelynek fantasztikus jövője lehet, vagy csupán kívülről nézzem, amint a többiek felépítik a semmiből. Ha... Ha sikerül nekik. Nekik... az én ötletemnek hála. Fantasztikusak a kilátások, de fantasztikus befektetések is kellene hozzá.

Papír, ceruza... Csináljunk csak egy listát! Meglátogatni negyvenkétezer értékesítési pontot. Meggyőzni őket, hogy velünk tartsanak. Megszervezni előbb a filmek összegyűjtését, utána pedig a kinyomott fényképek szétosztását. Elkönyvelni, bekasszírozni a munkát. Minthogy a kereskedelmi hálózat óriási, nekünk is egy óriási, költséges gépezetet kell létrehoznunk a kifogástalan együttműködéshez.

Egész éjjel álmatlanul forgolódtam. Hajnal felé jött egy ötletem, de hajnalban nem tudtam neki telefonálni. Alig vártam, hogy reggel kilenc legyen:

– Monsieur Dorso?

– Monsieur Farkas?

– Mondja csak, kedves barátom, az újságárus hálózat nagykereskedőinek van valamilyen központi szervezetük?

– Van bizony.

Másnap meglátogattam őket. Megmagyaráztam, hogy egy országos fotóláncot szervezünk a lapterjesztők részvételével, de természetesen a nagykereskedőkön keresztül. A dolog egyszerű és hasznot hoz mindenkinek. Az amatőr beadja a már exponált filmtekercset az újságárushoz. Onnan a nagykereskedő szedi össze az el nem adott újságokkal és átadja az általunk megbízott szállítóvállalatnak. Ugyanez a vállalat szállítja majd vissza a fényképeket a laborból a nagykereskedő raktárába, ahonnan a megcímezett borítékok a friss reggeli lapokkal együtt jutnak vissza az újságárushoz. Aki átadja őket a saját klienseinek. A nagykereskedő kasszírozza be az újságárusnál a fényképekért járó pénzt és mi a nagykereskedők bankszámláját terheljük le.

Tetszett nekik az ötlet. Beillett a munkájukba, egy garast se kellett befektetni, egyszerű volt és ígéretes.

Haditanács a két testvérrel. „Sikerült megoldást találnom arra, hogy ne látogassunk meg minden egyes értékesítési pontot. A nagykereskedők közvetítésével dolgozunk majd velük – mondtam nekik. – Tudom azt is, hogyan kerüljünk kapcsolatba a nagykereskedőkkel anélkül, hogy ügynököket küldenénk mindegyikhez országszerte.” Érdeklődéssel hallgattak.

„Országreszenként vesszük birtokba a terepet – mondtam nekik, mintha hadműveletekről volna szó. – Egyenként választjuk ki a körzeteket, s a környék két tucat nagykereskedőjét valahol nem messze tőlük meghívjuk ebédre egy jó étterembe. Megmagyarázzuk nekik, miről van szó és a harmadik pohár bor után a vidám hangulatban mindegyikük aláírja a szerződést.”

„Megmagyarázzuk? – morfondírozott Pierre. – Ki magyarázza meg? Én meg az öcsém nem vagyunk szónokok. Felvenni valakit csak erre? Ha nem ismeri a szakmát, nem megy velük semmire. Hogyan ellenőrzöd, hogy mit mesél ott nekik a hátunk mögött? Képzeld csak el, milyen sokba is kerül...”

Mit válaszoljak nekik? Az enyém az ötlet, én rángattam bele őket. Jogomban áll-e cserben hagyni ezt a két szimpatikus fiatalembert? Ez az egyik kérdés.

Csupán az egyik... Mert a másik így hangzik: szabad-e elpasszolni egy ilyen fantasztikus, egy ilyen soha nem látott lehetőséget?

De valami más is ösztökélt. Olyasmi, aminek se közelről, se távolról nem volt köze a fotóhoz. Több mint húsz éve éltem már Párizsban, több mint húsz éve igyekeztem beilleszkedni a gazdag francia kultúrába, az itteni életformába, és több mint húsz éve figyeltem, tanulmányoztam Franciaország lakosságát. A francia ember, a francia asszony szokásait, viselkedését. Magatartását megszokott környezetében és azokkal szemben is, akik nem itt születtek.

A francia gyanakvó az idegenekkel szemben. Idegengyűlölő volna? Nem hiszem. Ha az angol minden más nációhoz viszonyítva felsőbbrendűbbnek tekinti magát, a francia, valamiféle komplexus folytán, egyszerűen nem szeretné, hogy őt alsóbbrendűnek tekintsék. Ezért viselkedik egyszer s másszor felsőbbbbségesen az újonnan érkezettel, aki még nem tette a magáévá azt, amit itt „viselkedési kódexnek” neveznek, s aki szóban-írásban nem fejezi ki olyan jól magát, mint az itt szülöttek.

Kezdetben azt hittem, ez a magatartás csak a külföldről jöttöket érinti. Szent-Emilionban fedeztem fel, hogy ez bizony mindenkinek szól, aki nem „idevalósi”. Se a bordói lakos (50 kilométerre), se a baszk-vidéki (100 kilométerre) nem volt nekik „odavalósi”. Mi, párizsiak aztán meg még kevésbé. Kocsim rendszámablájából például arra lehetett következtetni, hogy bordói vagyok. Amikor ellátogattunk a Bordeaux-tól 250 kilométerre fekvő Toulouse városába, hogy megkóstoljuk a helybeli különlegességet, a „saucisse de Toulouse” nevezetű kitűnő főzőkolbászt, minden autós mérgesen rám dudált, hogy az útjában vagyok. Párizsban nem dudáltak. Ha nem gurultam elég gyorsan, mielőtt a közlekedési lámpa sárgáról vörösre fordult, egyszerűen leparasztoztak. Bordeaux és vidéke után kedvem jött felfedezni az egész országot, s egyszerűs mind kellemes és hasznos körülmények között ízelítőt kapni a különböző vidékek lakosságából. A két testvér felé fordultam: „Jó, jó, megpróbálom. – Azután majd meglátjuk mi lesz.”

Orléans-ban kezdtem. Az közel van Párizshoz, egy óra – egy óra tíz perc az autópályán. Egyébként is szeretem ezt a várost a barokk épületeivel, a dombtetőre épített Szent Kereszt-katedrálissal, a büszke Jeanne d’Arc lovas szobrával, a várost átszelő Loire folyó fásított partjaival. Orléans-t egy egész sor szimpatikus városka veszi körül: Olivet, Montargis, Courtenay, Châteauneuf-sur-Loire, Ferté-Saint-Aubin, Pithiviers, Châteaudun, Nemours, Beaugency... Legtöbbjük történelmi név, teli várakkal, kastélyokkal.

A történelmi emlék nem minden. A múlt századokból örökölt történelmi jelentőségű épületek mellett, mindegyikben van egy helyi lapterjesztő cég is, aki csak ránk vár. És vele együtt, ki tudja, hány újságárus...

Kiválogattam a nagykereskedőket az országos listán, telefonáltam nekik. Elmeséltem, mire készülünk, kíváncsi voltam, miként reagálnak rá. Csábító-

nak találták az ötletet. Tetszett nekik, hogy minden befektetés nélkül indíthatnak egy új tevékenységet. Nem szakmai összejövetelre hívtam őket, hanem arra, amit a franciák úgy neveznek, hogy „déjeuner de travail”, vagyis „dolgos ebéd”, s amit ők nagyon szeretnek. A francia kisvárosi polgár, aki január 1-től december 31-ig mindig ugyanazzal a két tucat emberrel érintkezik, szívesen szán időt a messziről jött vándorra, aki valamilyen újdonsággal érkezik.

A város legjobb vendéglőjét szemeltem ki a találkozóra. Megérte. Tizennyolc számot hívtam, tizennyolcan jöttek. Velem együtt tizenkilencen voltunk, csupa szimpatikus, jó humorú ember, látszott rajtuk, hogy nem hívuk a fogyókúrának. Mind ismerték egymást, tegeződtek is, ami annak idején ritka volt Franciaországban. Némelyek rokonságban is voltak, úgy találkoztak össze az én meghívásomra, mintha egy családi lakomára érkeztek volna. Pástétommal kezdtük, borjúvesével folytattuk és csokoládétortával végeztük. A vidéki vendéglőkben nagyok az adagok, Orléans nem volt kivétel. Vörös Reuilly-t ittunk hozzá, ami ott terem nem messze, és amelynek enyhén savas zamata kitűnően házasodik a borjúvesével. Nem emlékszem, pontosan hány üveget ürítettünk ki, de elég sokat, mert evős-ivós-beszélgetős társaságban találtam magam.

Az ilyen késsel-villával folytatott üzleti összejöveteleken tanácsos a napi rendet az evéssel-ivással kezdeni, mert az jó kedvre deríti őket. Csak utána térünk majd át a komolyabb témákra. Tapasztalatból az is sejtettem, mi lesz a kötetlen terefere első kérdése, mialatt a felszolgálók az előételt teszik elének.

Jóslatom beigazolódott. Alig koccintottunk, hogy megöntözzük az első falatot, amikor egy hatvan év körüli, csokornyakkendős, szemüveges úriember emelte fel a jobb kezét a késsel együtt, amellyel éppen a pástétomból vagdalt egyenletes szeletkéket. Látszott rajta, hogy precíz. A kérdése is az volt.

„Szeretném szívből megköszönni önnek, Monsieur Farkas, magam és kollegáim nevében a mai meghívást erre a kitűnő ebédre. Megengedi, hogy feltegyek egy személyes jellegű kérdést?”

Érdeklődéssel néztem rá, mert gyanítottam, mire volt kíváncsi...

„A múltban már volt szerencsém egy úrhoz, aki az ön családnevét viselte. Ha nem csalódom, ez az illető román volt. Ön is onnan származik?”

Megmagyaráztam neki, hogy az az úr, ha őt is Farkasnak hívták, de Romániában élt, nem volt román, hanem inkább erdélyi. Ebből kifolyólag, mialatt a második pohár bort szervírozták, elmeséltem nekik a trianoni békeszerződés feltételeit. Elismerték, hogy a győztesek igazságtalanok voltak a vesztesekkel. Trianonról azután 1956 októberére, meg még sok más egyébre került a szó, s végül is az ebédünkben egy igazi történelemóra lett. Miután befejeztem a mondanivalómat, jó néhány kérdést tettek fel, mialatt a friss és ropogós baguette segítségével a borjúvese madeirás mártását tunkolták. Látszott, hogy kulturált, olvasott emberek társaságában vagyok. A csattanót a desszertre tartalékoltam.

„Nem véletlen, hogy egy magyar vezeti be önöket a fotó birodalmába, amely csodálatos új anyagi lehetőségeket nyit meg az újságárosok előtt. Kevesen tudják, hogy a magyarok a fényképész művészet legnagyobb és legismertebb képviselőit adták a világnak.”

Mind meglepődtek.

„Ismerik önök Brassai és André Kertész nevét? Escher Károlyt és Moholy-Nagy Lászlót?” Brassait és Kertészt mindannyian ismerték. Moholy-Nagyot jó néhányan. Csak azután dobtam be Robert Capa nevét. Aki majdnem annyira ismert Franciaországban, mint Napóleon Bonaparte. Megtapsolták.

Mindegyikük aláírta a szerződést. Ittunk rá egy pohárka öreg konyakot. Lassan is hajtottam hazafelé, nehogy beleszaladjak egy távirópóznába.

Így született meg a Press Labo Service. Két évvel később én már bejártam, vagy inkább beebédeltem egész Franciaországot és tizenhatezer újságáros ajánlotta a mi márkánkat.

LÁTOGATÓBAN MOZARTNÁL

- Herr Farkasch?

Milyen meglepő... tudja, hogyan ejtik a nevem...

- Jawohl! Am Apparat.

Békésen üldögéltem Szent-Emilionban az íróasztalomnál és nézegettem, melyik borfajtából kell rendelnem néhány hektót, nehogy hű fogyasztóimat a szárazság fenyegetse. Cégünknel ez erkölcsi kérdés volt. Megfosztani egy bor kedvelőt attól az élvezettől, hogy azt a nedűt igya, amit igazán szeret, nekem megbocsáthatatlannak tűnt volna.

- Hempelmann - hallottam a vonal másik végéről.

Hempelmann, Hempelmann - keresgéltem emlékeimben. Mert a négy kislányból, akik a középiskolában németül tanulnak és többször voltak német családoknál cserenyaraláson, valamelyikük talán a Hempelmannéknál töltötte a húsvéti vakációt. Ennek az úrnak a beszédmódja mégis megzavart. Kemény északnémet kiejtést gyanítottam nála, noha az én gyerekeim egy stuttgarti iskolával voltak kapcsolatban. Arrafelé pedig inkább svábos, kissé éneklős hanglejtéssel beszélgettek. Mindegy... Megkérdeztem Hempelmanntól, vajon Patricia vagy Olivia volt-e náluk vendégségben és hogyan haladt a lányom a némettel. Először nem értette, mit beszélek, azután pedig egy óriásit nevetett a telefonba:

- Keine Mädchen! Foto!

Majd németekhez illő pontossággal elmesélte, hogy ők bizony nemcsak hallottak a francia Press Labo Service sikeréről, de Franciaországban utazgatva saját szemükkel is alkalmuk volt meggyőződni hálózatunk vitalitásáról. Hozzátette, hogy az ötlet rendkívül megtetszett a német lapterjesztőknek. Nyugat-Németországban - ez a telefonbeszélgetés a nyolcvanas évek közepén, néhány évvel az egyesülés előtt történt - ötvenezet az újságírók száma, s őket nyolcszáz nagykereskedő látja el sajtóanyaggal. Ő maga a sajtónagykereskedők szövetségének az egyik vezetője.

Tudni szerettem volna, hol van a cége:

- Woher, rufen Sie, Herr Hempelmann?

- Aus Dortmund. Kennen Sie vielleicht Dortmund? Wissen Sie, Borussia... Fussball.

Hát idáig süllyedtünk. Ismerem-e Dortmundot? Azt a várost, ahol a polgároknek manapság fontosabb a helyi futballcsapat, mint a Ruhr-vidék évszázados kohászata. Ilyen körülmények között persze nem vallhattam be neki, hogy életemben csak egyszer voltam futballmeccsen, nyolcéves koromban. A Fradi játszott a Hungária ellen. Már nem emlékszem, ki győzött. Nem baj. Herr Hempelmann úgyse ismerte őket.

- Hajrá Borussia! - kiáltottam a telefonba és rögtön barátok lettünk.

Az előbbi fejezetből következtetve az olvasó nyilván arra vár, hogy a fotóhálózat létrehozásának ürügyével beebédeljem az egész Nyugatnémet Szövetségi Köztársaságot. Ha az olvasó az eddigiekből tényleg erre a következtetésre jutott, akkor sajnálattal jelentem be, hogy az olvasó téved. Franciaországban valóban üzleti ebédekkel hoztuk létre a hálózatot. Németországban, ahol egy nagykereskedő naponta ötszáz, hatszáz, vagy akár ezer újságárust látott el műnícíóval, érdemes volt egyenként meglátogatni őket. Már csak azért is, mert volt egy ötletem. Egy nagyon jó ötletem. Mennél többet gondoltam rá, annál inkább tetszett az ötlet.

Előrebocsátom, nem a német konyha ajánlatai, választéka vagy minősége akadályozott meg abban, hogy a francia metódust kövessem. A franciák szerintem túloznak, amikor a németeket fölényesen a „mangeurs de choucroute”, vagyis a „savanyúkáposzta-evő” titulussal látják el. Annál is inkább, mert a jól elkészített savanyú káposztának megvannak a maga érdemei. Ha Bismarck óta modernizálódott is a német konyha, a klasszikus receptekért még mindig érdemes odalátogatni.

A nagy német klasszikusokat illetően nemcsak Goethe és Thomas Mann hagyott nálam felejthetetlen benyomásokat. Ugyancsak fantasztikus emlékeim vannak a müncheni Oktoberfest, a híres októberi sörfesztivál lakomáiból. Ahol egy cirkusz nagyságú sátor alatt, a tíztagú Sramli-zenekar csinnadrattájára, öt-ezer sörtől pityókos bőrnadrágos bajor óriási élvezettel nyiszál jókora falatokat a több mint egykilós ropogós sertéscsülökből, miközben literes kriglijéből nagyokat húz hozzá.

Az én ötletem ezúttal mégsem a csülökre vonatkozott. Egyáltalán nem. Azt mondogattam magamban, hogy ha Franciaország a gasztronómia hona, hát akkor Németország a zene hazája. Ha Franciaországban késsel és villával építettem fel a fotóhálózatot, Németországban a muzsika fog majd elkísérni.

- Van egy javaslatom - mondtam Marie-Hélène-nek.
- Illedelmes? - kérdezte.
- Muzikális - válaszoltam.
- Hát, ha muzikális, akkor halljuk!
- Beviszem a fotót Németország különböző városaiba. Meg kell látogatnom az ottani lapterjesztőket. Lassacskán. Egyiket a másik után.
- Ők mind zenészek is?
- Talán. Nem tudom. Nem hiszem. De lehetséges. Nem az én problémám.
- Hát akkor?
- Azt viszont tudom, hogy Németország minden jelentősebb városában van egy operaház. Az a tervem, hogy napközben tárgyalok az újságterjesztőkkel, délután aláírom velük a szerződést, este pedig elviszlek téged az operába.
- Csuda jó ötlet. Tudod, hogy én Mozartot szeretem a leginkább...

Ebben egyetértettünk. Mindketten imádtuk Wolfgang Amadeust, és operái közül mindenekelőtt a szerintünk legnagyobbakat: a *Don Juant* és a *Varázsfuvolát*. Sokszor élveztük őket különböző operaházakban, lemezen vagy kazettán. Mindkettőnket végtelen örömmel töltött el az elképzelés, hogy asszisztálunk majd ezekhez a mesterművekhez a nyugatnémet színpadokon.

Másnap tájékoztam, van-e egy operaház Dortmundban. Volt. Melyik német városban ne lett volna? Felhívtam őket, mert az internet akkor még nem létezett. A pénztáros megnyugtatóan: „*Die Zauberflöte*? Natürlich, mein Herr...” Tíz nappal később volt programon a *Varázsfuvola*. Erre a napra beszéltem meg randevút Hempelmann úrral.

Odarepültünk. Délutánra megkötöttük az egyezséget a fényképészhalózatra és este nyolckor ott ültünk a dortmundi opera hipermodern betonfélgömbjének a nézőterén, amikor az első felvonás közepén Don Juan szolgája, a temperamentumos Leporello gúnyolódva éneklő 17. századi olaszszággal a szerelmében csalódott Donna Elvirának a Don Juan hódításait dicsőítő katalógusáriát:

*Madamina, il catalogo è questo
Delle belle che amò il padron mio;
un catalogo egli è che ho fatt'io;
Osservate, leggete con me.
In Italia seicento e quaranta;
In Alemagna duecento e trentuna;
Cento in Francia, in Turchia novantuna;
Ma in Ispagna son già mille e tre.*

Dortmund után Mannheim, Mannheim után Köln, Köln után Hamburg és München és Stuttgart és Aachen... és így tovább. A német lapterjesztők nem sejtették, hogy minden egyezés megkötése mögött egy Mozart-opera rejlett. Ha alkalom adtán nem sikerült jegyet szerezniem *Don Juanra*, vagy a *Varázsfuvolára*, megelégedtünk a *Szöktetés a szerájból*, a *Figaro házassága*, vagy a *Così Fan tutte* előadásával is.

Zenének szentelt estéyeink annál is inkább a kedvünkre voltak, mert ebben az időszakban modernizálódott az opera az egész világon, és mi szemtanúi voltunk annak, mennyire járt élen Németország ebben a tendenciában. A szereplők mai stílusú öltözetben jelentek meg a színpadon, a rendező itt meg ott a színopszisba is beinjekciózott egy kis humort vagy korszerűséget. Az énekesek sziluettje is megváltozott. A pocakos tenorokat és basszusokat sportos külsejű operaénekesek váltották le. A kis dundi, nem is nagyon fiatal szopránok vagy altok helyett csinos, karcsú fiatalasszonyok trillázták az áriákat. Mindez jó volt a fülnek és kellemes a szemnek.

Egy szép napon váratlanul lehullott a berlini fal és hirtelen szélesre tárult a néhai Német Népköztársaság kapuja is. Engem persze nem csak vállalkozásunk érdekei késztettek, hogy visszatérjek oda. Végre-valahára alkalom adódott arra, hogy tanúja legyek, mi lett a keletnémetek országából, mióta harminchat évvel előbb, 1956 tavaszán, akkor még mint budapesti újságíró sikerült meglátogatnom testvérlapunkat, a *Berliner Zeitung am Abend* című újságot. És alkalmam volt bebarangolni Wernerrel, berlini kollégámmal, a kettészakított várost.

De még másvalami is érdekelt. Szerettem volna összehasonlítani a volt keletnémet államot az én valaha ugyancsak a szovjet tömbbe tartozó szülőhazámmal. Azzal a Magyarországgal, ahová két évvel előbb, 1990-ben tértem vissza először. Találkozni, beszélgetni, vitatkozni olyanokkal, akik negyvenöt évig szintén egy szovjet típusú rezsimben éltek, dolgoztak, szerencsések vagy szerencsétlenek voltak. Ha az ilyesfajta kérdésekről általában az újságokból tájékozódik az ember, én elhatároztam, hogy az újságok terjesztőit hívom tanúnak.

Hol kezdjem?

Németország keleti részében nem létezett magántulajdon. Állami vállalatok, szövetkezetek foglalkoztak a lapterjesztéssel. Telefonon gyorsan kapcsolatba léptem egyikükkel a kelet-berlini körzetben. A szövetkezet igazgatója udvariasan fogadott. Büszkén meséltem neki, hogy már több éve sikeresen működünk együtt több tízezer nyugatnémet újságárussal. Figyelmesen meghallgatott a vonal másik végén és azonnal bejelentette, hogy kitűnőnek találja az ötletet. A szövetkezet kész egy próbafutásra.

Utána egy kis csend támadt, éreztem, habozik, mert valami más is jár az eszében. Végül megkérdezte, hogy én Nyugat-Németországból jövök-e hozzá látogatóba. Miért kérdezte? Hiszen logikus volt, hogy onnan jöjjenek. Talán az akcentusomon akadt meg? „Nem, nem – válaszoltam nevetve. – Sokkal messzibbről jövök. Cégünk európai központja Párizsban van. Onnan irányítjuk ügyeinket Franciaországban, Belgiumban és Németországban és most igyekszünk betelepíteni Angliába is.” „Also gut, gut, natürlich...” – hallottam.

A vonal elcsendesedett és nekem az a furcsa érzésem támadt, hogy valami más láthatatlan fonal is összeköt engem ezzel az ismeretlen jóemberrel. Próbáljuk ki – mondtam magamban és hozzátettem az előbbiekhöz: „...én egyébként magyar vagyok, 1956 után menekültem Franciaországba.”

„Also, Neunzehn Sechs un Fünfzig... – hallottam 1956 mágikus számát a telefonból. – Jöjjön minél előbb, kedves barátom. Úgy érzem, alkalmunk lesz sok mindentről elbeszélgetni.”

Amikor letettem a kagylót, két meglepő következtetést szűrtem le a párbeszédből.

Először is azt, hogy a keletnémetek érezhetően óvakodnak a nyugatnémetektől, mert az utóbbiak, mint később igen gyakran magam is meggyőződtem róla, lenézik őket.

Másodszor pedig, közös múltunk következményeképpen, mint a franciák mondják, én „egy hullámhosszon” találtam magam a berlini kollégával. S ettől fogva mindazokkal, akik valahol, valamikor egy szovjet típusú rezsimben éltek. Ez történt Berlinben, és ezt éreztem utána, éveken át, amikor a hajdani Német Népköztársaság különböző vidékeit jártam be.

Harminc évvel a fal lehullása után a nyugatnémet, a „Wessi” becenevű Westdeutscher, még ma is lenézi az „Ossi” néven csúfolt Ostdeutschert, saját keleti honfitársát. Akinek pedig az anyanyelve és történelmi múltja egy és ugyanaz.

E német „apartheid”⁶² első kirívó, szégyenletes megnyilvánulását aznap fedeztem fel, amikor randevúm volt a fentebb említett szövetkezettel egy keletberlini külvárosban. Az előző délután érkeztem a tempelhofi reptérre és egy Kurfürstendamm melletti hotelben szálltam meg, hogy másnap frissen menjek a találkozóra. Reggel a portás hívott egy taxit. Amikor a Mercedes fiatal sofőrjének bementam a címet, ő megvetéssel nézett végig rajtam, majd odavetette: „Ich fahre nicht nach Polen!” Azaz: „Nem fuvarozok Lengyelországba.” Ennek a faragatlan alaknak Nyugat-Berlin határán ért véget a civilizáció.

Mégsem szálltam ki a kocsiból. Kijelentettem neki, hogy Berlin területén kötelessége engem odakocsikáztatni, ahova én rendelem. Morogva indult útnak. Húsz perc múlva váratlanul lestoppolt valahol a külvárosban, a gyárkémények között, és röviden hátraszólt: „Ich fahre nicht weiter!” Nem volt hajlandó továbbmenni.

Bokszoljak vagy birkózzak egy ilyen izmos fickóval? Egy arra járó Trabant segítségével, autóstoppal értem a célohoz, ahol baráti fogadtatásban részesültem és újdonsült ismerőseim örömmel csatlakoztak a fotóhálózathoz.

Ettől fogva alkalmunk volt a hajdani Német Népköztársaság operaházai-ban is megcsodálni Wolfgang Amadeus Mozart mesterműveit. A legeslegelső keletnémet operaestét a Berliner Staatsopernek szenteltük. A *Figaro házasságát* adták. Ha ott meglepetés ért bennünket, az nem a színpadon történt. Az előadás nívós volt, klasszikus, korszerű jelmezekben. Éreztük rajta, hogy több éve játszották a maguk módján, pontosan ugyanígy, ezt a vidám, gyors iramú zenedarabot.

Bennünket ezen az estén a közönség lepett meg. A kelet-berlini operabarát, aki a nyugatnémet közönséggel ellentétben „vasárnapi” öltözetében ült be a nézőtérre. Olyasmiben, amit mi, a háború előtti Magyarországon „kimenős” ruhának vagy „érettségis öltönynek” is neveztünk. Legtöbbször régi, naftalinban tárolt ruhadarabok voltak ezek. Bizonyítékai annak, hogy tulajdonosuk ünnepinek tekinti az operaelőadást, ellentétben a farmernadrágos, trikós nyugatnémettel, Köln vagy Frankfurt nézőterein. Valami mást is hamar megérez-

tünk a berlini közönségen. A háború öt éve és a négy és fél évtizedig tartó hermetikus világpolitikai bezárkózás után ők minden alkalmat megragadtak, hogy kikukkantsanak a külvilágba, ismerkedjenek mindazzal, ami egy fél évszázadig tilos volt nekik.

Mihelyt helyet foglaltunk a nézőtéren, felfigyeltek arra, hogy franciául beszélünk. Szomszédaink azonnal felénk fordultak és udvarias kíváncsisággal kérdezősködni kezdtek: honnan jövünk, mi hozott bennünket Berlinbe, először vagyunk-e itt, hol tanultunk meg németül, meddig maradunk, hol szálltunk meg, tudjuk-e, milyen specialitásokat kell megkóstolni, megyünk-e máshová is az országban, mit gondolunk az ő városukról. Kíváncsi ember a berlini és nem szégyell kérdezősködni. Ami nekem annál is inkább tetszett, mert szabad volt őket visszakérdezni és habozás nélkül adtak mindenre választ. Mégis éreztük, hogy nem tudtak bennünket hová tenni, besorolni valamilyen ismert kategóriába. Mert ha én, egy az Osztrák–Magyar Monarchiában született házaspár leszármazottja, a német kulturális szférában nőtem fel és ennek tetejébe, hozzájuk hasonlóan egy kommunista rendszerben nevelkedtem, Marie-Hélène egy olyan országból származott, amely évszázadok óta harcban állt az övékével. Elég az hozzá, hogy minden alkalommal nagyon jól elbeszélgettünk a körülöttünk ülőkkel. A távolabbi széksorok irigykedői, akik kimaradtak a triccs-traccsból, nem győztek pisszegni, amikor a karmester felemelte a pálcáját és a vörös bársonyfüggöny lassan emelkedni kezdett.

Keletnémet utazásainkra visszagondolva, az operaházak két feledhetetlen emléket hagytak nekünk. Először is a háború alatt rengeteget szenvedett Drezdában, ahol a legmókásabb *Don Juant* láttuk. Ott, ahol 1945. február 14-én a Royal Air Force, azért, hogy megbosszulja az angol Coventry szőnyegbombázását, lerombolta az Elba-parti város felét. (Jegyezzük meg zárójelben azt a történelmi – és egyben muzikális – adatot, hogy a Luftwaffe, a náci légierő, 1940. november 14-i gyilkos akcióját a költői *Mondschein Sonate*, vagyis Beethoven mesterművének, a *Holdfény szonátának* a fedőneve alatt vitte véghez.)

Mozart operája a mi korunkban játszódott le. Sevilla helyett valahol a francia déli tengerparton. Az énekesek kacsafejú felfújható úszóövekben járkáltak a színpadon. Don Juan fehér rövidnadrágot viselt és az eredeti hőssel ellentétben, egyformán vonzódott a férfiak és a hölgyek iránt, ami nagyon meglepte volna Da Ponte mestert, a szcenárió szerzőjét. Jutalomképpen nem is végezte a pokolban, hanem a napsütéses strandon, egy nyugágyban sziesztázva, egy pohár Coca-Colával a kezében.

Következő utunk Lipcsébe vitt. Szászország nagy városa dupla meglepetést tartogatott a számunkra. Oda a fényképezkedés mellett Ivo Pogorelics, a zseniális horvát pianista délutáni koncertje vonzott bennünket. Pogorelicsot már volt alkalmunk élvezni a párizsi Gaveau hangversenyteremben és persze kíváncsiak voltunk, hogyan tölti be szólístaként, határozott játékaival, a híres Gewandhaus

óriási nézőterét. Amikor a koncert délutánján, az Augustusplatzon a Gewandhaus elé értünk, felfedeztük, hogy a tér másik oldalán, a lipcsei operaházban aznap este a *Varázsfuvolát* játsszák. Egymásra néztünk. Marie-Hélène szótlanul egy nagyot bólintott és mit tesz isten, volt még eladó jegy... Aznapi programunk biztosítva volt késő estig: Pogorelics, utána egy sonkás szendvics, végül pedig Mozart.

Ott ért bennünket az igazi meglepetés. Az Operaház művészi atmoszférájában hirtelen a kommunista világmozgalom történelmében találtuk magunkat. Mert Tamino, Sarastro, Monostatos és az opera többi alakja mind a nemzetközi kommunista mozgalom különféle hőseinek a jelmezében lépett a színpadra. Meglepve fedeztük fel közöttük a nagyszakállú Marx Károlyt, a gallértalan zakójában éneklő Mao Ce-tungot, a micisapkás, körszakállas Che Guevarát, s velük egy sereg más elvtársat és elvtársnőt. A hahotázó közönség buzgón tapsolta meg az előadás kitűnő nivóját. És azt is, hogy ezekből a valaha kötelezően tiszteletben álló személyiségekből a kilencvenes évek elején a lipcsei opera rendezője bohócot csinált.

Egy kora nyári napon Schwerinben, Mecklenburg tartományi székhelyén volt találkozóm a helyi újság-nagykereskedő céggel. A vakáció már a kezdetét vette, a helyi színház zárva volt. Délután négyre végeztem velük. Éppen az irataskámat raktam be a csomagtartóba.

- Milyen messze van innen a Balti-tenger? – kérdezte Marie-Hélène.

Rákukkantottam a térképre:

- Lássuk csak... a legközelebbi balti város Wismar. Az légvonalban harmincöt kilométer. Egy jó félóra. Háromnegyed, ha nézegetünk.

- Mit gondolsz? Nézegezzünk?

- Gyerünk!

Lassan gurultunk a keskeny országúton, hogy mindent jól szemügyre vegyünk. Mezők, csinos házikók, ezzel meg azzal bevetett néhány holdas kisparrasztot sejtető termőföldek szegélyezték utunkat. Ismeretlen, újonnan felfedezett vidéken jártunk, ahol az első benyomásnak mindig nagy a jelentősége. Mi ütött a szemünkbe? Először is a tisztaság. A házak körüli rendezettség, az ápolt virágos- és konyhakertek. De vele együtt felfedeztük egy vesztett világháborút követő kommunista rendszer borzalmas szegénységét is. A szerényebb kunyhók, az úri lakóházak és a gazdasági épületek egyaránt siralmas állapotát. Lát szott rajtuk, hogy hosszú-hosszú évek óta az ablaküveget a fatábla, a kapuzárat pedig a spárga helyettesítette, és hogy a technikai felszerelés hiányát jobb híján ügyes barkácsolással próbálták bepótolni. Azután megérkeztünk Wismarba és ez a több évszázados Hanza-város ejtett bennünket igazán ámulatba.

Németország északi területein nincsenek kőbányák. Ott az építészet alapanyaga évszázadok óta a vörös téglá. Wismarban is minden téglából épült. A fényes vörös téglás székesegyháztól kezdve a gótikus homlokzatú favázas

családi házakig. A várost átszelő kis romantikus csatorna partján tucatjával sorakoztak az ilyen kis magánpaloták, ahonnan a több évszázados múltú Hanza-dinasztiák irányították annak idején az egész világot behálózó kereskedelmi akciójukat. Amit annak idején Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regényében olvastam, az itt, a szemem láttára vált valósággá.

Érkezésünk másnapján bebarangoltuk az egész várost és a Marktplatz, a Piac tér egyik vendéglőjében ebédeltünk. A tulajdonostól kérdeztük meg, mire szolgál a gyönyörű kis barokk kupolás épület a tér közepén. „Hát nem hallottak róla? Ez a Wasserkunst.” „Wasserkunst? – csodálkoztam. Vízművészet.”

Kiderült, hogy Wismar lakosai a víz művészeinek tekintik magukat, mert már réges-régen, 1430-ban sikerült tiszta, egészséges ivóvizet nyerniük a város talajából, amely a Piac tér közepén, egy fából épült kút segítségével, az egész lakosság rendelkezésére állt. Wismar polgárai annyira büszkék voltak tiszta és bőséges ivóvizükre, hogy a 17. század elején megbízták Philipp Brandint, a neves utrechti építész, hogy egy emlékműszerű kutat építsen nekik az egyszerű, fából készült tákolmány helyett. 1604-re Ádám és Éva szobraival meg is épült az azóta híressé vált Wasserkunst, amely ma is ott trónol e bájos kis Hanzaváros főterén.

– Köszönöm, hogy elhoztál Wismarba – mondta Marie-Hélène, amikor az ebéd után lábra keltünk, hogy kísételjünk a tengerpartra.

– Én köszönöm neked. A te ötleted volt a Balti-tenger.

Nem válaszolt, csak könnyes lett a szeme és megszorította a kezem. Akkor, ott, a Wasserkunst mellett álldogálva fogtam fel hirtelen, miért említette az előző nap a Balti-tengert. Feleségem családjában a Balti-tenger történelmi szerepet játszott. Miért? Hogyan? Elmesélem a következő fejezetben.

CSODA A BALTI-TENGER PARTJÁN

Amikor nem egészen váratlanul kitört a második világháború és a készületlen Franciaország hirtelen szemben találta magát az agresszív és jól felszerelt német armadával, huszonkilenc éves apósom, az Alpesi Vadászok tartalékos századosa, az általános mozgósítást meg sem várva, azonnal jelentkezett a hadseregbe. Mielőtt vonatra szállt volna a keleti határ felé, csupán arra talált egy órácskát, hogy meglátogassa feleségét a kórházban, aki az előző napon adott életet egy leánygyermeknek. Annak a kislánynak, aki csak öt és fél éves korában, öt és fél évig tartó hadifogság után látta először, ismerte meg édesapját.

Hamarosan a fronton volt, hogy részt vegyen abban, amit a franciák akasztófahumorokkal „Drôle de guerre”, vagyis „Komikus háború” néven örökítettek meg a történelemkönyvekben. Ebben az inkább tragikomikus háborúban nem a franciák, hanem a németek diktálták a taktust és néhány héttel később, 1939 őszén ő fogságba is esett. Egyik fogolytáborból került a másikba, kétszer próbált megszökni néhány társával. Elfogták, büntetőtáborba zárták őket. De ő optimista ember volt, nem fogott rajta a náci kegyetlenség, csak a cigaretta és a bor hiányzott neki. Meg a családja. Az pedig egyre fájdalmasabban.

Adódik néha, hogy a sors keze büntetés helyett valami váratlan jót hoz. A jobb sors szerepét ezúttal a német háborús munkaerőhiány töltötte be. A „Fritzek”, mint ő később mesélte, mind a fronton voltak. Az összes munkaképes asszony is dolgozott már a hátorszáokban: gyárakban, szántóföldön, mindenütt, ahol csak szükség volt rájuk. Nem volt más választás, jobb híján mozgósítani kellett a hadifoglyokat is.

Igy került apósom váratlanul, valamikor 1943 végén, egy családi tulajdonban álló szerelőműhelybe északon, a Balti-tenger partján. Herr Mickaël cége egy közepes nagyságú családi vállalkozás volt. A francia polgárból lett kényszermunkás barkácsoló természete kapóra jött neki, mert a párizsi fiatalember kitűnően értett a kerékpárjavításhoz. Akkoriban minden civil biciklin járt, a műhelyben rengeteg volt a munka, jövődöbeli apósomnak volt mit csinálnia reggeltől estig. A két hasonló korú férfi hamarosan szimpatizált, együtt mentek ki az udvarba egy cigarettát csavarni és fújkalni a füstöt. Egyidősek voltak és Herr Mickaëlnek is született egy kislánya, jóformán ugyanazon a napon, mint az én jövődö feleségem. Ellenségből barátok lettek. A francia hadifoglyot a családi házban szállásolták el egy fűtött szobában, ami akkoriban ritkaságnak számított és ő még velük is étkezett, a család asztalánál.

1945 tavaszán az amerikai hadsereg felszabadította a fogságba esett alpesi vadászt, aki hamarosan az US Air Force egyik szállítógépen repült haza Párizsba.

A Mickaël családra egészen más sors várt. Ki vonta meg a demarkációs vonalat, amelyből később a gyűlölt „Zonengrenze”, a Németországot kettőbe hasító határ született? Sztálin, Churchill, Roosevelttel vagy a jaltai konferencia? Mindegyikük egyaránt bűnös volt benne. Így történt, hogy a tengerparthoz közeli Klütz, a Mickaël család szép kis városkája, a világhatalmak döntése szerint, ettől a pillanattól fogva a rossz oldalon, az Elbától a Szibériáig terjedő szovjet birodalomban találta magát, csupán egynéhány kilométerre a szabad világtól.

A francia hadifogoly nem felejtette el a Mickaël családot. Elismeréssel gondolt vissza vendéglátóira és hazatérése után több levelet írt nekik, hogy köszönetet mondjon emberséges magatartásukért. De mindhiába várta a postát, sohasem érkezett rájuk válasz a Balti-tenger partjáról. Az ő levelei sem jöttek vissza a szokásos „címezett ismeretlen” felirattal.

Állandó téma volt ez a családukban még húsz évvel később is, amikor magam is közéjük kerültem. Apósom gyakran álmodozott arról, hogy egy szép napon alkalma lesz visszatérni Klützbe, és elszívni egy cigarettát múltbeli fogva tartóból lett barátjával a szerelóműhely udvarán.

Ha a volt alpesi vadász sajnos nem érte meg a keletnémet rendszerváltozást, ebben a nikotinnak volt tagadhatatlan szerepe. Erre gondoltam a wismari cifra kút mellett álldogálva, amikor az útikalauzt és az országúti térképet nézegetve éppen azt keresgéltem, merre kocsikázzunk, hogyan töltsük el ezt a szép napsütéses délutánt. És felfedeztem a térképen, hogy a családi ebédek során oly sokszor emlegetett Klütz alig huszonöt kilométerre van Wismartól. Váratlanul egy merész ötletem támadt. Merész? Inkább illogikus. Romantikus regényekbe való.

- Találtál valami jót a kirándulásra? - kérdezte Marie Hélène.
- Találtam, de nem mondom meg, mit.
- Titkolódszol? Meglepetés?
- Nagy meglepetés. De biztos akarok lenni a dolgomban.
- Nem értem.
- Adj nekem öt percet...

Körülnéztem a kora délutáni nyüzsgő Markt Platzon és felfedeztem egy telefonfülkét a tér másik oldalán. Akkor még a mobilkészülékek előtti ős-korszakban éltünk, nem volt zsebben hordható telefonom. Odamentünk. Üres volt a fülke, volt benne egy telefonkönyv is. Még hozzá egy jó állapotban lévő példány. Wismar rendkedvelő lakosai nem tépkedték ki a lapokat belőle. Tartományi telefonkönyv volt, az előfizetők lakhelyük községei szerint szerepeltek benne. Míg Marie-Hélène a fülke üvegfalán keresztül értetlenül nézett engem, én gyorsan fellapoztam Klützöt és keresgélni kezdtem az alfabetikus névsorban: J-K-L-M... Itt vagyunk! M, mint... Mickaël... Heuréka! Ott volt előttem egy Mickaël nevű előfizető. Egy női keresztnévvel: Hannelore. Hannelore Mickaël.

- Mit kerestél a telefonkönyvben? – kérdezte a feleségem.
- Biztos vagy abban, hogy Mickaël volt a család neve, ahol Papy a bicikliket javította?
- Teljesen biztos. Sokat beszéltünk róluk otthon. Miért kérdezed?
- Akkor megtaláltam őket! – közöltem diadalmasan.
- Mickaël itt, Németországban, az olyan, mint Farkas ott, Magyarországon. Van belőlük egy csomó.
- Várj egy percet! Felhívom. Klütz innen egy ugrásra van. Talán megtalálunk valakit közülük...
- Elvörösödött. Csak bólintott.
- Ha pedig nem találunk meg senkit, legalább megismered azt a városkát, ahol Papy két éven át javította a német bicikliket.
- Komolyan mondd?
- Komolyan. Itt van Klütz mellettünk, nem szabad elpasszolni egy ilyen alkalmat. Talán sose jövünk vissza errefelé. Az idő is szép, kellemes lesz kocsikázni a tengerparton.
- Mindig is csodáltam az optimizmusodat. Azt mondd, feltételes módban, hogy talán megtalálunk valakit közülük. Talán... Negyven év telt el, mióta apám hazajött innen. Negyven év alatt a világ rengeteg változáson ment keresztül. A szülők már régen nem élnek. Ha vannak leszármazottjaik, nekik halvány fogalmuk sincs arról, hogy mi létezőnk.
- Ki tudja? Te meg én ma is beszélünk róluk. Talán ők is beszélnek a te édesapádról.
- Apám már nem él. Ki tudja, él-e még Herr Mickaël, a biciklijavító-műhely tulajdonosa? Ha élne, nyolcvanöt körül járna. Képzeld csak el, mennyi megpróbáltatáson mentek ők keresztül a háborúval és az azt követő két rendszer-változással. Ha túlélte Hitlert, utána Sztálin csapdájába esett.
- Benyúltam a zsebembe, megcsörgettem az aprópénzt. Volt három ötven pfennigese. Becsúszttam őket a masinába és feltárcsáztam az ismeretlen Hannelore számát. Egy szimpatikus női hang válaszolt.
- Frau Mickaël? – kérdeztem.
- Am Apparat – jött a tipikus kurta válasz.
- Egek! Tréfának szántam és talán... talán valóság lett belőle. Valóság, ha ez a hölgy, ha Hannelore... A boldogságtól nem találtam a szavakat.
- Wer ist da? Ki hív? – hallottam a kissé türelmetlenkedő hangot.
- Meg kellett magyaráznom, ki vagyok, honnan jövök, miért telefonálok. Mégpedig részletesen.
- Nem tudom, jó helyen járok-e – kezdtem a mondkámat a telefonba. – Farkas a nevem, itt vagyunk vakáción Párizsból a feleségemmel. Az ő édesapja a háború alatt mint francia hadifogoly Klützben, a Mickaël család műhelyében

dolgozott és mi szeretnénk kapcsolatba lépni ennek a családnak a tagjaival, azért, hogy...

A női hang energikusan félbeszakított és lelkesen kiáltotta a telefonba:

- Mein Gott! Akkor maga nem más, mint a Henri Giraudeaux veje.

Alig hittem a fülemnek...

- Emlékszik rá?

- Emlékezni nem emlékszem, mert én a háború után jöttem a világra. A nővérem született a háború kitörésekor. De ha nem is emlékszem, mégis pontosan tudom, kiről van szó. Hogyne tudnám! A szüleim sokat beszéltek nekünk a francia hadifogolyról.

- Hát akkor talán nem haragszik, hogy zavarjuk?

- Dehogyan haragszom. És dehogyan zavar. Borzasztóan boldog vagyok, hogy alkalmunk lesz megismerkedni egymással. Wismarban vannak? Jöjjenek azonnal ide. Ismeri a mi délutáni szokásunkat? Kaffee und Kuchen. Kávésüteménnyel. Micsoda meglepetés! De micsoda meglepetés! Rögtön felhívom a nővéremet meg a sógoromat.

Tudtuk, hogy Gerdi, az idősebb nővér, a Mickaël családban Marie-Hélène „ikertestvérenek” számított, mert ők úgyszólván egy időben születtek. Mire odaérkeztünk, már ő is ott volt a férjével, Horst Hilgendorffal. És amikor bemutatkoztunk egymásnak, akkor derült ki, hogy Hannelore éppen tavaly vált el a férjétől és vette vissza leánykori nevét. Ez volt a mi hihetetlen szerencsénk. Ha egy évvel előbb érkeznénk, nem találtunk volna egyetlen Mickaëlt sem a telefonkönyvben...

A délutáni Kaffee und Kuchen melletti csacsogást a németek „Kaffeeklatschnak” nevezik. Annak ellenére, hogy most láttuk egymást először, igazi jó barátok lettünk és azonnal rengeteg közös beszédtemát találtunk. Hamarosan persze arra került a szó, hogyan éltek ők a Német Népköztársaságban, én meg a forradalom előtt annak a magyar változatában.

Újdonsült barátaink azt is elmesélték, hogy kis városuk alig egynéhány kilométerre volt a két Németország közötti választóvonalától. A lakosok a Grenzpolizei, a keletnémet határőrség állandó szigorú megfigyelése alatt álltak, nehogy kedvük támadjon átillanni a kapitalista világba. A gyanakodás odáig terjedt, hogy még egy felfújható gumimatracal is tilos volt a tengerpartra menni, nehogy valaki azt egy tutajnak tekintse és napozást mímelve feltűnés nélkül hajózzon át a csábító kapitalista világba.

- Csábított titeket a kapitalista világ?

- Mint gépészmérnök a másik oldalon legalább háromszor annyi lett volna a fizetésem - mondta Horst -, de nem csak az. A szabad mozgás persze hiányzott nekünk, de még annál is sokkal inkább hiányzott a szabad beszéd, a szólásszabadság. Ismered a cenzúrát. Nálatok is az volt.

Cenzúra, cenzúra... Marie-Hélène tette fel a kérdést, amelyre a Giraudeaux-család négy évtizede kereste a választ:

- Papy több levelet küldött nektek az ötvenes években. Sohasem jött rájuk válasz.

- Itt nem volt tanácsos levelet kapni az „ellenséges” országokból – mondta Hannelore. – Ez nálatok Magyarországon is biztosan így volt.

- Így bizony – erősítettem meg.

- De tudtunk a levelekről, ha nem is kaptuk meg őket. Anyám egyik jó barátjánője a postahivatalban dolgozott és sikerült a hatóságok háta mögött eltüntetnie a ti üzeneteket.

- Ha persze titokban is, de sokat hallottunk a szabad nyugatnémet életmódról. Az ottani bőségről – tette hozzá Gerdi. – Álmodoztunk róla. A másik oldalon ezt persze nagyon is jól tudták és alkalomadtán nem haboztak megkísérteni vele bennünket.

- A Maritim Strandhotelre célszol? – kérdezte Hannelore.

- Arra is. Főleg arra, mert az egy rendszeres suttogós beszédtema volt a városban.

- A Maritim Strandhotel? Hát az meg micsoda? – kérdeztem kíváncsiságból.

- A közeli zónahatár másik oldalán volt Travemünde, a híres fürdőhely és kikötő, ahonnan Skandinávia felé veszik útjukat az óceánjárók – magyarázta Horst. – Ott jutott eszébe valakinek a hetvenes években egy luxushotel ötlete.

- Addig ott nem volt luxushotel? – kérdezte a feleségem.

- Volt bizony. Legalább egy tucat. Egy, vagy kétemeletes klasszikus épületek, minden komforttal ellátva. De túl kicsik ahhoz, hogy a mi oldalunkról is lehessen őket csodálni. Hát valakinek az a fantasztikus ötlete támadt, hogy egy teljesen új, hipermodern negyven emeletes, szállodát építsen a Balti-tenger partján. Így született meg a Maritim Strandhotel. Olyan rendkívül magas, hogy kivilágított ablakaival, fényben fürdő teraszával nekünk egy állandó vizuális kísértés volt.

- És az igazság az – tette hozzá a nővére –, hogy aki csak észrevette, így a távolból, annak egyetlenegy vágya volt: megcsodálni belülről is ezt a luxusépületet. A Maritim Strandhotel volt nekünk a szabadság és a jólét elérhetetlen jelképe.

- De a rendszerváltozás óta persze jártatok benne?

Micsoda tapintatlan kérdés! De már túl késő volt ahhoz, hogy visszaszívjam. Barátaink egymásra néztek. Csak a fejüket rázták, némán. Ezen az alapon azt is megkérdezhettem volna a Hilgendorf házaspártól, miért kocsiáznak inkább egy pöfögő Wartburgban, mint egy hangtalanul suhanó Mercedes limuzinban.

- Megengeded, hogy telefonáljak?

Hannelore elém tolt a készüléket. Kiszaladtam a parkolóba, előhúztam a kocsiból a Michelin németországi útikalauzát. Fellapoztam Travemündét. Ma már szerencsém volt a telefonkönyvvel, most pedig az útikalauz jött a segítségemre. Heuréka! – mondtam másodszer ma délután. Az útikönyvben ott volt a Maritim Strandhotel a telefonszámmal.

– Szabadok vagytok vacsorára?

Összenéztek, bólintottak. Felhívtam a szállodát. Foglaltam magunknak egy kétágyas szobát és estére egy asztalt öt személynek.

ÉLETVESZÉLYES SAJTÓHIBA

Ma reggel, tizenegy óra harmincöt perckor cégünk számítógépprogramja hirtelen csődöt mondott. Ez a nekem érthetetlen tudományos összevisszaság évek óta olyan tökéletesen működött, mint egy óraszerkezet, de most, ki tudja, miért, hirtelen megbénult. Elvesztette az eszét. A szoftver állítólag a világ leglogikusabb alkotása, telis-tele hosszú, nekem abszurd, érthetetlen matematikai formulákkal. Még azt is hallottam a hozzáértőktől, hogy sokkal logikusabb, mint az emberi ész. Mi több, velünk ellentétben, ő nem lesz se beteg, se szerelmes, nincsenek anyagi gondjai, nem kell elviselnie se nevetlen gyerekeit, se rosszindulatú anyósát. Tehát nem gondol egyébre, mint az örökösen egyforma, szüntelenül ismétlődő szériaproblémák megoldására. Ezért vesszük vagy csináltatjuk meg saját szükségünknek megfelelően, egy számítástechnikai vállalattal. Költséges a dolog? Hát igen, de megéri. Egyébként sincs más választás.

Aki komputert használ a munkájában, jól tudja, hogy ez a csodálatos, nélkülözhetetlen, hibátlan és megbízható szoftver egy szép napon, minden figyelmeztetés nélkül úgy tesz, mintha mindaz, amit itt az előbbieken felsoroltunk, nem volna más, mint légből kapott fecsegés. A szoftver váratlanul bedöglik, a masina pedig megáll, mint egy makacs számár az erdei ösvényen. A gép rendszeres, megnyugtató dobogását a körülállók sziszegő káromkodása váltja fel.

Az a szerencsétlen, akinek egész munkája a komputertől függ, a katasztrófa láttára lelkileg összeomlik. Kapcsolata, elérhetősége a külvilággal, egyik pillanatról a másikra minden figyelmeztetés nélkül megszakadt azzal a huszonöt-ezer klienssel, akik most éppen őt átkozzák valahonnan távolról. A programot, bármennyire szomorú, sajnos nem lehet saját eszközökkel helyrelibbenteni, vagy megbarkácsolni, mint egy közönséges lyukas fazekat. Nemcsak nem lehet, de nem is szabad. Mert a kis hiba, ha mi laikusok belepiszkálunk, óriási, megbocsáthatatlan, javíthatatlan hibává válik és a szakmérnök olyan megvetéssel kezel majd bennünket, mint annak idején Jupiter tette a római birodalomban, a komputerkorszak előtti időkben, valamilyen rongyokba burkolt rabszolgával.

Veszem gyorsan a telefont, hívom a szoftvercéget, a mi programunk készítőjét, ott pedig máris adják nekem a főnököt. Bonjour – bonjour. Ők persze már hozzászoktak az ilyen mindennapi katasztrófához. Ebből élnek. Hallom, amint jobbra-balra kiabál, hívja a titkárnőjét, próbál egy szabad számítástechnikai mérnököt találni. Én erősködök, hogy a dolog fontos és sürgős. Hallom, amint ő a mérnökök neveit ismételteti: Didier, Pascal, Jean-Pierre... Egyik sincs jelen. Mindegyikük valahol kint robotol a városban, javítgatja a csődöt mondott „mesterséges intelligenciát”. Újabb nevet hallok: „Etienne! Etienne!” Már jön is rá a halk távoli válasz. Fellelegzek, Etienne ott van valahol egy szomszédos helyiségben. A cégvezető saját technikai utasításait és a mi címünket

meg a számítógép modelljét diktálja neki. „Etienne nemrég van nálunk. Fiatal mérnök, de nagyon érti a dolgát” – magyarázza nekem az igazgató a telefonba. Megnyugtat, de egyben elő is készít egy jó borsos számlára. „Taxiba teszem, húsz perc múlva maguknál van. A mi mottónk a gyors és hatékony szervíz” – teszi hozzá. Semmi kétség, a számla nemcsak borsos lesz, de még sós is...

Magas, sovány fiú, húszas éveinek a végén járhat. Udvarias, kissé tartózkodó. „Venez vite! – mondom neki – quand l’ordinateur s’arrête, c’est une catastrophe pour nos affaires.” Jöjjön gyorsan, mert amikor a számítógép megáll, a mi üzletünknek az egy katasztrófa.

Etienne udvariasan bólintgat, a képernyő elé ül, tapogatja a billentyűket. Nem kell neki se csavarhúzó, se franciakulcs, se olajozókanna. Nem a géppel van ő kapcsolatban, hanem a logaritmusokkal. Ámulom-bámulom, mert én még a csavarhúzónál tartok. A plafont nézi, gondolkodik. Billentyű... plafon. Billentyű... plafon. Így megy ez többször. Váratlanul, csak ő tudja, miért, két plafonnézés között megremeg a számítógép. Csoda történt! Vagy csak az egyszerű hozzáértés tett csodát? Ez a szerény, jó modorú fiatalember lett a mi megmentőnk. Neki hála, újraindul az üzlet. Győztünk! Hogyan köszönjem meg neki? Lányaim azt állítják, hogy szeretek túlozni. Miért ne? Megérdemli. „Etienne – mondom neki mókásan –, vous méritez d’être canonisé.” Megérdemli, hogy magát szentté avassák.

Huncut mosollyal fordul felém: „Le titre de Saint-Etienne est déjà pris. D’ailleurs, cette célébrité est mon compatriote” – válaszolja. Vagyis: a Szent István cím már valaki másé. És ez a híresség egyébként az én honfitársam.

Micsoda véletlen! Egyszeribe megértettem, honnan származik az idegen akcentus a fiatal mérnök beszédmodorában.

– Szent István? – kérdezem ezúttal magyarul.

Nevetve válaszol:

– Tehát Szent István az ön honfitársa is? Nahát, milyen kicsi a világ.

– Mióta vagy itt?

– Négy hónapja. Van egy kétéves szerződés. És ön, uram?

– Negyven éve. Szerződés nélkül. – Az órára néztem. Fél egy volt. – Ne magázz, mert az öregít. Akkor se, ha én negyven évvel vagyok nálad idősebb. Ebédidő van, leszaladunk a szomszédos bisztróba. Elmeséled, milyen az élet az óházában...

A kilencvenes évek közepére nyúlik vissza ez a história. Akkor már több éve jártam vissza Magyarországra, de még sohasem akadt alkalmam elbeszélgetni egy ilyen szimpatikus, értelmes fiatalemberrel, aki húsz évvel a forradalmat követőleg és egy fél évszázaddal én utánam jött a világra.

Asztaltársam beszédes fiú volt. Szívesen válaszolt minden kérdésemre. Amikor már lenyeltük a grillezett kacsamell utolsó falatját és ittunk is rá egy

korty vörösbort, megtörülte a száját, tányérjára tette a kést meg a villát úgy, ahogy egy jól nevelt ifjúhoz illik és hozzám fordult:

- Én is szeretnék feltenni egy kérdést. Ezúttal a te idődre, a te múltadra vonatkozóan. De csak akkor, ha nem tartod túl személyesnek.

- Nálam nincs tabu. Mire vagy kíváncsi, Pista?

- A Rákosi-korszakra. Szüleim kisgyerekek voltak akkoriban. Nagyszüleim éltek át igazán, de ők valahogyan nem szerettek beszélni róla. Ha egyszerűen szóba került a téma, én mindig úgy éreztem, hogy nagyon rossz emlékeket ébresztett bennük.

- Mit mondjak neked? Nem volt egy nászutazás.

- Abból a kevésből, amit kihámoztam belőlük, úgy tűnik, hogy abban a periódusban az emberek nem éltek biztonságban. Állandóan féltek valamitől, valakitől.

Visszagondolkodtam, mert én minden kétség nélkül a nagyszülők generációjába tartoztam:

- Neked messziről úgy tűnik, Pista. Nekünk, akik benne éltünk, valóban úgy is volt. Soha nem lehetett tudni, mikor üt be a mennykő. Minden ok nélkül. Volt, aki állandóan rettegett és volt, aki egyszerűen fatalista lett. Mert élni kellett. Együtt élni a félelemmel.

- Ha közel ötven év távlatából visszagondolsz erre a történelmi időszakra, voltak-e szerinted olyan pillanatok a te életedben, amikor nagyon féltél? Féltél valamitől vagy valakitől?

Erre le kellett szippantani egy korty bort. A borocska felfrissíti emlékezőtehetségünket. Lássuk csak, mikor voltam én igazán begyulladva a kis kopasz idejében? Az áldozatokat mindig valami kiagyalt, hamis ítélettel hurcolták a vágóhídra, Damoklész kardja állandóan ott lógott a fejünk felett. A dráma persze akkor vált igazán Shakespeare-hez méltóvá, amikor a vesztünkre törő személyiség nemcsak rosszindulatú volt, hanem ostoba is. Ők voltak többségben, és pályafutásom alatt nekem is sok veszélyes agyalágyulthoz volt szerencsém.

Éppen a gyümölcssalátánál tartottunk Pistával, Szent István örökösével, amikor eszembe jutott egy tragikomikus történet az ötvenes évekből.

Akkoriban kerültem az *Esti Budapest* című napilaphoz külpolitikai rovatvezetőnek és persze felelős voltam mindazért, ami az én rovatomban jelent meg. Az íratlan szabályok közé tartozott az is, hogy amikor valamilyen világszerte ismert vezető kommunistáról publikáltunk személyes jellegű híreket, mielőtt a kéziratot a nyomdába küldtük, azt be kellett mutatni a főszerkesztőnek.

1952 vagy 1953 egyik napján jött a tragikus hír, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom egyik főmuftija eltávozott az élők világából. Nem tudnám már megmondani, mi volt a neve, hol született és hol halt meg. A TASSZ szovjet hírügynökség szerint egy szívroham segítette át ezt a nagyra becsült személyiséget a vörös mennyországba.

Kati, a mi gépírónőnk gondosan legépelte a szöveget a betűszedők használatára, én pedig a nyomdába menet, a szabályokhoz híven, beugrottam főszerkesztőnk irodájába. Vagyis inkább az előszobájába, mert csak a titkárnő engedélyével lehetett behatolni a főnöki szentélybe.

A régi rossz Rákosi-korszakot az jellemezte, hogy a vezető káderek ritkán köszönhették megbízatásukat tehetségüknek vagy képességeiknek. Még kevésbé az intelligenciájuknak... Legtöbbjük munkásszármazásuknak vagy „párthúségüknek” hála érdemelte ki az előléptetést. Húségük pótolta nemlétező intellektuális kapacitásukat. Kitűnő példája volt ennek Bíró László, az én főszerkesztőm. Bíró nemcsak munkásszármazású volt és hű a rezsimhez, de azt is beszélték róla, hogy rokoni szálak fűzik Rákosihoz. Lehetett-e nála ideálisabb főszerkesztőt találni egy újság élére?

Néhány négyszemközti beszélgetés Rákosi távoli rokonával hamarosan meggyőzött engem arról, hogy Bíró elvtárs nemcsak buta volt és rosszindulatú, de teljesen tapasztalatlan is a sajtó terén. Ez a kis termetű negyvenes éveiben járó emberke már az első pillantásra azért is utált engem, mert másfél fejjel voltam nála magasabb. Az ilyesmit nem lehet se megváltoztatni, se megbocsátani. Némán mutatott helyet nekem az íróasztala előtti fotelben, és a gyászesethez illő komorsággal kezdett neki az olvasásnak.

A tízsoros hír közepén tarthatott, amikor hirtelen abbahagyta az olvasást és gyűlölködve bámult rám. Mi a csoda jár a fejében? Talán azt hiszi, hogy én öltem meg a díszhalottat? Némán, komoran vett szemügyre tetőtől talpig, majd szemrehányó hangon vetette oda:

- Azt szeretném tudni, szándékosan vagy véletlenül szabotáltad-e a szöveget, Farkas elvtárs?

- Nem értem, mire célzol, Bíró elvtárs.

- Ne add az ártatlant! Megismétlem a kérdést: direkt ferdítetted el a szöveget, hogy meggyalázzad a munkásmozgalom egyik kimagasló személyiségének az emlékét?

- Hozzá se nyúltam. A hír a TASSZ ügynökségtől származik. A Magyar Távirati Irodán keresztül kaptuk. Ami most előtted van, az szóról szóra tőlük jött. Mi csak legépeztük.

Láttam rosszindulatú tekintetéből, hogy egy szót sem hisz el abból, amit mondok, és komolyan méregbe jön.

- Hogy mersz hazudni? Valaki szándékosan megváltoztatta a szöveget. Azt hiszed, nem veszem észre?

- Mire célzol, Bíró elvtárs?

- Tudod jól. Azt csempészted bele, hogy a halált egy szívinfarktus okozta.

- Ez az igazság. Pontosan így állt a TASSZ tudósításában...

Mogorván nézett rám és gyűlölettel vetette oda:

- Továbbra is *angol* hidegvérrel próbálsz engem becsapni?

Az „angol” jelző abban az időben nagyon negatívan hangzott. Bíró szájában arra célzott, hogy én a gyűlölt imperialisták zsoldosa lennék.

– Tehát tagadsz?

– Miért tagadnék? Nincs mit.

– Azt mondd meg, hogyan merted átcserélni az infraktus szót infarktusra?

Megkönnyebbültem. Ez az állat azt sem tudja, hogyan írják a szívrohamot. Ráadásul a felesége ávós őrnagy. Képes neki telefonálni, hogy vigyenek be az Andrassy út 60.-ba gyalázat vádjával. Bilincs, rabruha, vallatás, vádirat...

– Tévedsz, Bíró elvtárs. Infarktusnak írják a szót, úgy ahogy ott van előtted.

– Továbbra is hazudozol...

– Megyek, keresek egy szótárt.

– Itt maradj! – kiabált rám. – Én mondom meg, elmehepsz-e. Judit! – rendelte be a titkárnőjét. – Szaladj le az archívumba és hozd fel a Révai Nagyszótárt.

Diadalmasan nézegetett, mint aki biztos a dolgában. Nem csak neki volt igaza, de így, ülve magasabb sem voltam nála.

Judit visszajött a jókora kötettel és a főnöke elé tette. Mielőtt felütötte volna az i betűs lapokat, a dolgában biztos idióta megvetésével pillantott rám. Egy darabig lapozgatott, azután pedig a félig-meddig analfabéta módjára, lassan, szemöldökét összehúzva, mutatóujjával követte az i betűs szavak oszlopát. Amikor megtalálta, láttam a tekintetéből, hogy majdnem infarktust kapott...

– Sajtóhiba van a szótárban? – kérdeztem tőle gúnyosan.

Nem vártam a válaszra. Felkaptam előle a gépelt papírlapot és leszaladtam a nyomdába, hogy el ne késsük a lapzártát.

– Hihetetlen! – bámult rám asztaltársam. – Egy-két betűn múlik az ember sorsa...

– Engem a Révai Nagyszótár mentett meg. Képzeld csak el, hogy nincs valami lexikonféle a közelben és a sorsodat egy ilyen analfabéta barom határozza meg. Mert ha már ok nélkül lesitteltek téged, kénytelenek kitalálni valami mást, hogy a víz alá nyomják a fejed. Hallottál te Recskról?

– Nem. Az micsoda?

– Egy szép kis község a Mátra lejtőjén. Ott, egy kőbánya mellett rendeztek be 1950-ben egy internálótábort „reakciós” politikai foglyoknak. Bírósági ítélet nélkül tartották a szerencsétleneket a szögesdrótkerítés mögött 1953 tavaszáig. Sztálin halála után engedték őket szabadon. Csakhogy előbb kiszabtak mindegyikükre „visszamenőleg” egy, a fogság tartamának megfelelő börtönbüntetést, nehogy valamiféle „törvénytelenység” gyanúja merüljön fel.

– Rémálom. Ma az ilyesmi elképzelhetetlen. Nem csoda, ha állandóan rettetetek kellett. Soha nem voltál emiatt idegbeteg?

Angyali kérdés egy húszegynéhány éves fiatalembertől, akinek többé nem kell félnie semmitől. Aki úgy írhatja infarktust vagy infraktust, ahogy az eszébe jut. Még idegbeteg is lehet, ha kedve tartja. Rettegtünk mi annak idején? Nem

hiszem. Fatalisták voltunk. Több mint fatalisták. Meggondolatlanok. Erről egy másik történet jutott az eszembe. El kellett azt is mesélnem Szent István utódjának.

- Van még egy negyedórád?

- Van, de azt a cégem majd nektek számlázza.

- Megéri. Így fizetem meg negyven évvel később egy fiatalkori hajmeresztő ötletemet. Annak pedig sokkal magasabb is lehetett volna az ára.

- Még egy infarktus-rémtörténet?

- Annál is borzasztóbb. Mert én önkéntesen csúszttam a fejem a hurokba. Fogadásból.

- Nem értem...

- Megmagyarázom. Május elsejét írtunk, valamikor az ötvenes évek elején. Budapest lakosságának a fele felvonult az Andrásy úton, a munka ünnepén. Akkor azt Sztálin útnak hívták. Öregek, fiatalok, férfiak, asszonyok masíroztak zászlókkal, táblákkal. Harci indulókat énekeltek, a Hősök tere volt a végcél.

- Erről én is hallottam.

- Azt is tudod talán, hogy erre a különleges alkalomra egy nagy tribünt építettek a Hősök terén, amelyen a párt és a kormány vezetői foglaltak helyet.

- olvastam valahol.

- Ott volt Rákosi, Gerő, Révai, Farkas Mihály, a kormány tagjai, egy csoport kitüntetett munkás, paraszt, művész, meg ki tudja még, kicsoda.

- Elképzelem...

- A felvonulók a tribün előtt teli torokból éltették az ország vezetőit, azok meg mosolyogva tapsoltak vissza nekik. A kis Rákosi szokás szerint ingujjban volt, fején egy széles karimájú kalappal és vigyorogva tapsolta a felvonulókat. Ma is úgy látom őt, mintha itt állna előttem.

- Te is ott masíroztál?

- Többnyire. Az iskolával, az üzemmel, az újsággal. De 1951-ben vagy 1952-ben, már nem emlékszem, pontosan mikor, én is a tribünről néztem a felvonulókat.

- Kitüntetésként?

- Fogadásból.

- Nem értem. Kivel fogadtál? Rákosival?

- Egy újságíró kollégával. Az Államvédelmi Hatóság fegyveresei vigyáztak fel a tribünre. Sok volt belőlük, körös-körül. Csak névre szóló meghívóval és az annak megfelelő személyi igazolvánnyal tehettem be az ember a lábát a szentek szentélyébe.

- Sikerült meghívót szerezned?

- Dehogy. Mi a barátommal arra fogadtunk, hogy én hivatalos meghívó nélkül megyek fel a tribünre.

- Gondolom, az elméletileg lehetetlen volt. És veszélyes.

- Egy fogadás legtöbbször veszélyes. Ebben rejlik a zamatja.
- Megpróbáltál észrevétlenül becsúszni?
- Kizárt dolog. Százával őrizték a tribünt körös-körül.
- Hát akkor?
- Az Államvédelmi Hatóság személyzete borzasztóan szigorú volt és kegyetlen, de borzasztóan hülye is. Elhatároztam, hogy átfejtem őket valami olyan mesével, ami az ő megszokott világukon teljesen kívül áll.
- Mulatságosan hangzik.
- Mulatságos, de veszélyes is. Néhány héttel előbb, egy keletnémet újságíró kollégám hozott nekem egy elektromos ruhamosó gépet, amit nálunk nem lehetett kapni. A németek elképzelhetetlen dolgokat találtak fel. Az én gépem például egy nagy gombára hasonlított, amit a piszkos ingekkel együtt be kellett meríteni a fürdőkád meleg vizébe. Ez a jókora elektromos gomba nagy zajjal forgatta a vizet és mosta benne a fehérneműt. Így jött nekem az ötlet.
- A mosógéptől? Nem értem. Mi köze annak Rákosihoz?
- Nehezen érthető, de mégis igaz. A mosógéppel együtt kapott garancia adta nekem az ötletet.
- A garancia? Most már igazán nem értem.
- Megmagyarázom. A garancia egy sötét nyomtatott kartonlapból állt, német szöveggel. Érvényességi dátumokkal, rajta a vásárló nevével. A tribün fegyveres őrei, akik még magyarul is gyatrán tudtak, egy szót sem értettek idegen nyelvekből és fogalmuk sem volt arról, hogy amit én egy személyes „Ausweiss” -ként mutatok fel, az nem az enyém, hanem a mosógépé. Én erőszakosan követeltem, hogy engedjenek fel.
- A családneveddel nem volt baj? Az nem német.
- Szerencsére a garancia nem az én nevemben volt, mert német kollégám vásárolta a gépet. Úgy hívták, hogy Herbert Ziergiebel. Mi lehet ennél németebb? És amikor az örök vacakolni kezdtek, szigorúan rájuk üvöltöttem: „Donnerwetter?” A Donnerwetter felkiáltás zavarta meg őket. Tanuld meg, Pista, minden a hang tónusában rejlik, mert a hülyéken csak agresszivitással lehet uralkodni.
- És felengedtek?
- Fel bizony. Ott álltam a Politikai Bizottság tagjai mögött és integettem a felvonulóknak.
- Csodállak! Én sohasem lettem volna képes ilyesmire.
- Én se arra, hogy kibogozzam a szoftvert és újraindítsam a számítógépet. Na látod, kedves Pistám, kvittek vagyunk.

HALLÓ TAXI!

Ismerőseim gyakran teszik fel a banálisan hangzó, de mégis logikus kérdést: „Mi csábít téged vissza, évente kétszer több hetet Budapesten tölteni?”

Banális kérdésekre könnyű egy egész sor banális választ adni: a város szépsége, a jó konyha, fiatalkori emlékeim, újdonsült barátaim, a Nagykörút építkezési stílusa, a Városliget és a Margitsziget zöldellő bokrai, a budai vár méltósága, a kávéházak teraszai...

Folytathatnám még, mert hosszú a lista. Vagy énekeljem el inkább Kálmán Imre *Marica grófnőjéből* a vidékre kényszerült fiatal nemes szívfacsaró dalát: „Mondd meg, hogy imádom a pesti nőket, ha arra jársz”? Ami nem volna részemről őszinte, mert én nem a pesti, hanem a párizsi női báj áldozata lettem. Ami egyáltalán nem csökkenti a budapesti hölgyek világszerte elismert vonzerjét. A franciák azt mondanák róluk: „Elles ont du chien.” Képletes, de annál inkább pozitív formula. Lefordíthatatlan. Chien magyarul kutyát jelent. Harapós volna a pesti lányok bája, igézete? Ellenkezőleg! Olyan vonzóak, hogy a férfiak mindig készek rájuk harapni.

Más is idehúz engem – mondom az érdeklődőknek. – Jobban mondva mások. Erre persze mindenki felfigyel, kíváncsi lesz. Mások? Kik mások? Az Operaház magas nivójú énekesei? A filharmonikus zenekarok, élükön olyan zseniális karmesterekkel, mint például Vásáry Tamás, aki nemcsak dirigál, hanem beszédet is mond a zenekedvelőknek? A tudományos konferenciák? A sportesemények? A karácsonyi vásár?

Tucatszámra kapom a kérdéseket, mégsem találja ki senki... Amikor megadom a választ, barátaim nem tudják, viccelődök-e, vagy bolondot csinálok belőlük. Mi ösztökél hát engem, egyebek között, meglátogatni ifjúságom városát? Nem titok: a pesti taxisok. Igen, a bérkocsisofőrök. Akik csibesárga járgányukkal éjjel-nappal állnak, vagy inkább szaladnak azok rendelkezésére, akik nem a saját lábukon kívánják bejárni Budapest utcáit.

Tudnivaló, hogy az egyesek iránt érzett szimpátia gyakran a másikat iránti antipátiából ered. Kik ezek a „másikak”? Habozás nélkül írom ide: Nyugat-Európa taxisai. Több évtizedes személyes, sokrétű tapasztalat áll mögöttem őket illetőleg, és mennél többet veszem igénybe szolgáltatásaikat, ők nekem annál kevésbé rokonszenvesek.

Felmerülhet a logikus kérdés: mit értek én „nyugat-európai taxisofőr” alatt? Nyugat-Európa több tucat országból áll, őslakosaik ritkán hasonlítanak egymásra. Lehet-e a norvég taxist az osztrákhhoz hasonlítani? Vagy a svájcit az angolhoz? Harminc, vagy negyven évvel ezelőtt még nem lehetett. Az Írországból vagy Skóciából származó londoni „cabby”, vagy az Oroszországból menekült párizsi „chauffeur de taxi”, aki nem ritkán a cár hadseregének katonatisztsjei közül került ki, ma már csak az idősebb korosztályok emlékezetében

él. Magam is ezek közé tartozok, hiszen az ötvenes évek végén még gyakran volt alkalmam igénybe venni az orosz sofőröket. Négy évtizeddel a gyűlölt októberi forradalom után, ami útra kényszerítette őket, legtöbbjük akkoriban már hatvanöt-hetven év körül járt. Kissé merev magatartásukból, beszédmodorukból érezhető volt, hogy ezek a gyakran nemesi származású katonatisztek fiatalkorukban miként üvöltötték a parancsokat a muzsikokból toborzott cári armadáának. Szerény orosz tudásomnak hála, egyszer s másszor sikerült beszédbe elegyedni velük, és amikor megtudták, hogy én is ugyanabból az okból hagytam a hátam mögött szülőházamat, mint ők, rögtön baráti lett a hangulat a fuvaros és a fuvarozott között.

Valamelyik reggel egy idősebb taxisnak intettem és rövidesen kiderült, hogy ő a forradalmat követő polgárháborúban ezredesként harcolt valamelyik fehér hadseregben. Kolcsaké vagy Wrangelé? Már nem emlékszem. Franciául mondta nekem, hogy ő „colonel” volt. En kijavítottam, mert véletlenül emlékeztem a „polkovnyik” szóra. Láttam a kis tükörben, mennyire meghatotta, hogy ismertem rangjának orosz változatát. Fél tizenegy körül jártunk, éppen az aperitif szent órája ütött. Nem volt sietős a dolgom, szimpatizáltunk is, javasoltam neki, igyunk egy pohárka szeszes italt, mire ő az első bisztró előtt leparkolta a kocsit és odaálltunk a pult elé. „Vodka? Vodocska?” – kérdeztem. Fejét rázva intett nemet és nehéz akcentusával, amelytől az oroszoknak nem volt könnyű megszabadulniuk, odaszólt a csaposnak: „Kony-nyák!” Láta, hogy meglepődök. Félig oroszul, félig franciául meg is magyarázta nekem, mi van a *Cognac* mögött: „Befogadtak ide jó szívvel, hát cserébe gyökeret kell eresztenem, felvenni az itteni szokásokat...” Szép volt az elhatározás, követni is kellemes. Mit szólhattam volna ellene? Engem is befogadtak a franciák, hát mindketten konyakkal koccintottunk.

Ez ötven éve történt, olyan régen, hogy talán igaz se volt...

A mai, „nyugat-európai” taxisofőröket ugyanis az jellemzi, hogy legtöbbjük afrikai, közöttük pedig az észak-afrikaiak vannak többségben. Ők Algériából, Marokkóból, Tunéziából származnak. Családostól vándoroltak a mi kontinensünkre, megtanulták úgy, ahogy a befogadó ország nyelvét, ritkábban a szokásait. A londoni „cabbyval”, vagy a párizsi orosz alezreddel szemben ők alig ismerik a városok utcáit. Nincs is szükségük rá, mert ott van a GPS, az mutatja nekik az utat.

Az észak-afrikaiakat az jellemzi, hogy náluk minden portéka részletekbe menő alkudozás tárgya. A boltosokkal, a piaci árusokkal ez a kötelező játékszabályok közé tartozik, és a gesztikulálás mulatságos is lehet, amíg valami gyümölcsféléről vagy főzelékről van szó, és ha az embernek nincs más sürgős dolga, mint a stand előtt álldogálni és lealkudni a paradicsom árát. Azzal a hátsó gondolattal, hogy egy paradicsom áráért kettőt eszik majd belőle.

Ami megy a piacon a paradicsommal, az nem megy a taxival. A taxi tarifája szabott, a taxióra határozza meg a fuvar pontos árát, nincs helye vitának. Hogyan sikerül a taxisnak két paradicsom árát kipréselni abból az utasból, aki csak egyet fogyasztott? A válasz: kerülővel. Jó nagy kerülővel.

A nagy ívben történő kerülés a mai nyugat-európai taxisok specialitása. Személyes tapasztalatból mondom, mert alkalmam volt bejárni Dél-, Nyugat- és Észak-Európa országait a Földközi-tengerhez közeli spanyol Sevillától az északi-sarki zónában fekvő norvég Kirkeneszig, és csodák csodájára, itt is meg ott is, majdnem mindenütt ugyanazon eredetű sofőrökhöz volt dolgom. Kezdetben többször kifogtak rajtam, de amikor felismertem, hogy a svéd területen működő taxis üzleti módszere nem különbözik a kairói banánárusétól, elhatároztam, hogy nem hagyom magam. A skandináv országokban például, én mindig azt hallottam, milyen becsületesek az északi országok lakosai, hogyan hagyják a kulcsot a lakásajtón, amikor sétálni mennek. Ez talán igaz a kulcsra, de nem a taxisokra, akik velem Koppenhágában, Stockholmban vagy Oslóban kezdetben mindig prémiummal fiztették meg a reptérről a városi szállodáig vezető utat.

Azóta vége ennek. Mihelyt elhelyezkedek a hátsó ülésen, előszedem az okostelefonomat, rajta Google helybeli térképével és ha a taxis jobb helyett balra fordul, rögtön ráripakodok: „Nem arra van! Menjen csak jobb felé!” Morogva engedelmeskednek, mert szerintük jogos jövedelmüktől fosztom meg őket.

Egyetlenegyszer adódott úgy, hogy a bérkocsis őszinte meglepetésének adott kifejezést. Ez Bázelen történt, kora reggel, amikor a legtöbb utas még szundikál ahelyett, hogy kritikával éljen. És egyébként is, melyik külföldi turista ismeri ennek a kedves svájci városnak a földrajzát? Egy kora reggel a pályaudvar melletti hotelből készültünk a Rajna-parti folyami kikötőbe és nekem még az előző este alkalmam volt gondosan tanulmányozni a szálloda nagy várostérképét. Nem volt mese, bal felé kellett indulnunk. Jobbra még kitérőt sem lehetett tenni anélkül, hogy átúsznánk a Rajnán.

A sofőr megérkezett, pontos volt és udvarias. Jól értett franciául is ebben a kétnyelvű, de inkább német ajkú városban. Elhelyezte bőröndünket a Volkswagen csomagtartójában, mi beültünk mögé és persze rögtön jobbra fordult.

- Vízen is megy a kocsija? - szóltam hozzá hátulról.

- Pardon?

Nem értette. Egy precízebb kérdést tettem fel neki:

- Mióta képes egy Volkswagen egyaránt vízen és földön járni?

Lestoppolt. Zavartan nézett hátra, nem tudta, mit mondjon. Magyarázom meg neki, hogy a háború alatt a Wehrmachtnak volt egy szárazon és vízen egyaránt járó gépkocsija, s ha jól emlékszem, az is a Volkswagen üzeméből került a csatatérre.

- Forduljon balra - mondtam neki.

Erre érkezett az a meglepő válasz, amit sohasem felejték el:

– Maga honnan tudja, Monsieur?

Ez nem volt egyéb, mint egy őszinte vallomás. Megérdemelte, hogy megnyugtassam:

– Én itt születtem, Bazel városában.

Időben értünk a hajóhoz. Borraivalót is adtam neki, hogy kárpótoljam a kiterő hiányáért.

Mindez megerősíti a budapesti és a nyugat-európai taxisok közötti óriási különbséget.

Hozzáteszem: ez utóbbiak nemcsak megpróbálják átejtetni a mit sem sejtő vándort, de beszélgetni sem lehet velük. Miért? Hiányos a nyelvtudásuk? Félénkek? Hányszor kíséreltem már meg, olyan mindennapi témákkal, amelyekhez nincs szükség filozófiai doktorátusra. Sikertelenül.

Micsoda, de micsoda boldogság ezek után a ferihegyi repülőtér kijáratánál elhelyezkedni a Főtaxi egyik kocsijában! Beülni a sofőr mellé, nem a háta mögé. És amikor Ferihegyről a főváros központja felé veszi az utat a taxis, egyenesen oda, ahol megszállunk, nem pedig a kecskeméti országút irányába, udvariasan közli velem: „Ma délután lóg az eső lába, de ne legyünk pesszimisták, holnapra szép napos időt jósolnak.” Ez nemcsak optimista köszöntés az érkező vándornak. Erre a meteorológiai bejelentésre ő igazában azt várja, hogy megmondjam, milyen volt az idő ott, ahonnan iderepültem. Hallotta, hogy franciául szólok a hátul ülő feleségemhez, tehát tudni szeretné, honnan jövünk.

Megmondom neki, hogy ma reggel Párizsban is esett az eső és szeles volt az idő. Párizs... Franciaország... Gépkocsivezetőm azonnal egy politikai vagy gazdasági témát hoz elő: bevándorlás, életszínvonal, munkanélküliség, átlagfizetések, az oktatás nivója, vagy a francia köztársasági elnök családi élete... Kiderül, hogy ő olvassa az újságokat, hallgatja a rádiót és ezek a tőle ezerötszáz kilométerre történő témák őszintén érdeklik. Szeretné, hogy egy ott élő szemtanú megerősítse vagy megcáfolja azt, amit ő gondol, esetleg vitába kezdjen vele. A hotel előtt kezet rázunk, megígérjük, hogy viszontlátjuk egymást és azzal a meggyőződéssel búcsúzunk el egymástól, hogy mindketten egy új baráttra leltünk.

Ez csupán az előétel. Mialatt Pesten tartózkodunk, hetente háromszor bejárom a Péterfy Kórházba művesekezésre. Háromszor ide-oda az hat taxiút, hat különböző sofőr, hat félórás eszmezsere. A hotelből megyünk a kórházba, a kórházból pedig a hotelbe.

A Főtaxi alkalmazásának a segítségével megrendelem a kocsit az okostelevonon. Öt perc múlva megérkezik az autó a szálloda bejárata elé, elhelyezkedek a sofőr mellett, hátrább toloom az ülés támláját, hogy kényelmesebb legyen, behúdom a kocsi ajtaját, bekattintom a biztonsági övet, meglegedetten sóhajtok egyet és bejelentem:

– Jó napot, kedves barátom! A Péterfy Kórházba megyünk, ha magának is megfelel.

A baráti hang jókedvre deríti a pilótát és a Svédországban működő afrikai taxisokkal ellentétben ő felteszi nekem a kérdést:

– Mit kíván uram? A Rákóczi úton menjünk, a Keletin át, vagy inkább végig a Dohány utcán, fel a Rottenbiller utcáig?

– Régen nem vezettem már Budapesten, inkább magára bízom a választást. Ez a vallomás máris útba igazította:

– Látom, nem itt él. Mikor ment ki?

– Ötvenhatban...

Számolgat a fejében, azután engem nézeget, megint kalkulál valamit, végül megállapítja:

– Akkor kisgyerekkorában vitték ki a szülei...

– Nem vittek. Egyedül mentem. Huszonhat éves kisgyerek voltam.

Megint nézeget, habozik szólni, mert nem akar udvariatlan lenni.

– Nem látszik magán a kora. Hogyan csinálta?

– Francia vörösbor a pálinka helyett. Harmincnyolc évesen abbahagytam a cigarettát is, ötven körül pedig, amikor még lehetett, nagyon szigorú fogyókúrát kezdtem: saláta, zöldsézelék, halfilé. A francia konyha akkor is ízes, ha nem nehéz. Mégis veseelégtelességem van az ifjúkori bűneim miatt.

Kis filozofálás kezdődik az élet örömeiről. Evés, ivás, meg minden más, ami ebbe a témakörbe tartozik. A Keleti pályaudvar előtt fordulunk a Rottenbiller utcába. Megkérdezi tőlem:

– Járt itt maga 2015-ben, amikor a tér, tele afrikai menekülttel, olyan piszkos, olyan visszatartó volt, hogy el sem lehet képzelni?

– Tudom, milyen az, mert most ők mind Párizsban vannak. Ha jól tudom, azóta hívják itt a pályaudvart közel-keletinek.

Jót nevet rajta és őszinte elismeréssel jelenti be:

– Ezt még nem is hallottam! És egy külföldi importálja nekem. Nahát!

Rövid ismeretségek ezek a kórházi taxizások. Soha nem volt még alkalmam kétszer ugyanarra a sofőrre bukanni. Elmesélik, hogy ők naponta húsz-huszonöt különféle utast kocsikáztatnak és legtöbbjük épp olyan beszédes, mint jómagam. Ebből van mit tanulni, és van mit mesélni. Így lett a budapesti taxisból valóságos gazetta.⁶³

Egy szép napon elhatároztuk, hogy egy hetet a már rég nem látott Siófokon töltünk. Telefonáltam egy Balaton melletti taxis cégnek és rendeltem egy kocsit, hogy levigyen bennünket a Liszt Ferenc repülőtérrel a tó partjára. Másfél órás út állt előttünk, miről fogunk majd társalogni, tettem fel magamnak a kérdést. Valószínűleg a sofőr is ezt akarta megtudni, mert alighogy útra kelünk, egy egész sor meglepően érdekes geopolitikai kérdést intézett hozzám. Örömmel nyugtázta, hogy a világpolitika elemzése valaha az én szakmám volt,

és az utána következő szimpatikus eszmecsere elfelejtette mindkettőnkkel a másfél órás út hosszúságát.

Egy héttel később a siófoki vállalkozás főnöke kísért bennünket vissza a fővárosba. Gratuláltam alkalmazottja külpolitikai érettségéhez, és beszélgetésünkből kiderült, hogy ő is jó ismerője a témának. Ez az úr főleg arra volt kíváncsi, hogyan találtam meg a helyemet Párizsban, miből és hogyan élünk, mire készítettük elő lányainkat, hogy megállják a helyüket az életben. Miután választ adtam a kérdéseire, jogom volt feltenni neki egy olyat, amit nem lehet, de nem is szabad akárkitől megkérdezni.

- Én jól ismertem a háború előtti harmincas évek és a kommunista világ magyar középosztályát. Az egyik eltűnt a háborúval, a másik pedig a rezsimváltozással. Ha manapság létezik egy új középosztály, ön szerint kik alkotják?

Nem fordulhatott felém, mert az utat nézte.

- Ügyvédek, orvosok, tanárok most is vannak, mint a múltban, de léteznek új vállalkozók is, akik a semmiből kezdtek, mint maga és felküzdötték magukat a létrán.

- Idézne példákat?

Büszkén húzta ki magát a volán mögött:

- Itt a magamé...

- Nahát! Elmondaná?

- Hát nekem egy fillérem sem volt, amikor leszereltem. Egy péntek délután hagytam ott a katonai szolgálatot és már péntek este egy fuvarosra bukkantam a falumból, aki azt javasolta, álljak be hozzá teherautósófürnek hétfőn reggel hatkor. Így is lett. Nőtlen voltam még, rendszeresen félretettem a fizetésemből, két év múlva vettem magamnak egy gépkocsit.

- Szüksége volt egy ilyen luxusra?

- Nem azért. Taxit csináltam belőle, apám vezette. Két év múlva újabb autó, újabb taxi. Azt már én vezettem.

- Két taxi, az egy taxis cég.

- Nem nekem. Én hatot akartam belőlük, hat is lett. Jól ment a cég a siófoki nyaralókkal. Sikerült hát még két teherautót is hozzájuk tenni.

- Ne mondja!

- Így lettem kis fixfizetéses alkalmazottból vállalkozó.

- Gratulálok!

- Ma milliomos vagyok.

És hogy ne legyen félreértés, büszkén tette hozzá, amikor a szálloda elé értünk:

- Nem forintban, hanem euróban.

Ez megnyugtató.

FEKETE, FEHÉR, IGEN, NEM

Nagy a vita mostanában. Előnyösebb-e fehér bőrűnek lenni, mint színesnek? A kérdés természetesen az Egyesült Államokban merült fel legelőször, s mint a hamburger vagy a farmernadrág, onnan hajózott (vagy repült) át a mi kontinensünkre. Itt is mindenekelőtt Franciaországba, ahol ugyan joggal vetik meg a hamburgert, de mégis az ország fele azt eszi. (S a másik fele farmernadrágban jár.) Így történik ez az említett kérdéssel is.

Fontos társadalompolitikai problémáról van itt szó, kényes dolog tárgyilagossá, mindenkit meggyőző választ találni rá. Annál is inkább, mert a téma számos szakterületet ölel fel: iskoláztatás, munkalehetőség, családi élet, művészet, hogy csak a legfontosabbakat említsem azok közül, amelyek gyakran szolgálnak témának a sajtóban. Arra szorítkozom hát itt, ami engem érintett. Személyesen.

Ha felteszik nekem a kérdést, hogy fehér bőröm az életemben valaha is az előnyökre szolgált-e, kapóra jött-e, legalább egyetlen alkalommal, válaszomhoz nem fér kétség. Igent mondok. Habozás nélkül, szégyentelenül felelek igent, mert talán még a börtöntől is megmentett. Fehér bőrömnek hála, sikerült elkerülnöm, hogy büntetettel vádoljanak, bíróság elé állítsanak, börtönbe zárjanak, hogy hivatalos okmányaim büntetett előéletűnek tüntessenek fel.

Hol is kezdjem? Talán azzal, hogy egy szép napon, zsebemben kezelőorvosom receptjével, lesétáltam a szomszédos patikába. Öregségemre sokféle betegségre tettem szert, sokféle orvosságot is szedek, többnyire ugyanazokat egyik hónapról a másikra. Gyógyszereszem, egy szimpatikus bácsi, tudja ezt. Megszokott már engem is, a különféle nyavalyáimat is. Szeret beszélgetni irodalomról, politikáról, s a világ egyéb problémáiról, amikor betoppanok hozzá, meg azt is értékeli, hogy növelem a boltja bevételét. Mindketten megtaláljuk a másiknál azt, amit keresünk. Kölcsönös elismerés és kölcsönös szimpátia köt össze bennünket, ami a mai barbár világban egyre ritkább.

Érheti patikusomat valamiért is kritika? Mint a klasszikus amerikai film-ből idézett híres mondás emlékeztet rá bennünket: „Nobody is perfect!” Szabadon fordítva: Senki sem tökéletes. Ergo: Mindenkinek megvan a saját hibája. Az övé az, hogy rendetlen. Én meg éppen azt szeretem nála, mert megvetem a pedantériát. Precíz az orvosságok tárolásában, előkészítésében, de megveti a bürokráciát. Elege van a sokféle kitölteni, aláírni, lemásolni, lepecsételni való papírból, számlából, kérdőív-ből és egyéb bürokratikus célokra készült holmi-ból. Pedig azokból sokat eszelt ki a betegsegélyző intézet, hogy megkeserítse azoknak az életét, akik a pénzére áhítoznak.

Közös megegyezéssel határoztuk el, hogy egyszerűsítsem a dolgát. A vénnyel együtt nála hagyom az állami betegsegélyző intézet kis műanyag kártyáját, amelyen ott áll a nevem és biztosítási számom. Patikusom szabad idejében, két

kuncsaft között készíti elő az én orvosságcsomagomat és nyugodtan, feltartóztatás nélkül terheli le kártyámmal a biztosító intézetet. Én meg utána csak beugrok hozzá, szatyromba teszem a pirulákat, zsebre vágom a kis kártyát, kommentáljuk az időjárást, búcsút mondok a gyógyszerészemnek és hazasétálok.

Ennek kellett volna történnie egy szép napon. Amikor az orvosságokat már a szatyromba helyeztem, kinyújtottam a tenyeremet, hogy visszakapjam a kis biztosítókártyát is. Így kezdődött a párbeszéd:

- Már visszaadtam...
- Sajnálom, de téved...
- Itt volt a kosárban, a gyógyszerekkel együtt...
- Akkor még mindig a kosárban kell lennie...
- Nincs benne. Nézze csak meg a zsebében...

Először a pénztárcámban kerestem. Azután összes zsebemben turkáltam, s tudnivaló, hogy a férfiöltönyben (a nadrágban oldalt és hátul, a zakóban két oldalt kívül és belül, nem is szólva a szivarzsebről, ahová most a mobiltelefont csúsztatjuk) annyi zseb van, hogy el sem lehet képzelni. A kártya itt se volt, meg ott se.

- Biztos benne, hogy itt hagyta?
- Mindig itt hagyom...
- Most is?
- Most is. Másképpen nem tudta volna leszámlázni.

Sakk-matt! Győztem. Valaki bejött egy doboz aszpirinért. Amikor elment, megkérdezte tőlem:

- Mit csináljunk?
- Kényes a dolog – mondtam neki. – A kártya egy fizetési eszköz.
- Ez bosszant engem is.
- Hát akkor, hogy ne legyen meglepetés, szíveskedjen felhívni itt rögtön a biztosító intézetet és bejelenteni nekik, hogy ismeretlen okból eltűnt a kártya.

Bediktálja nekik az én nevemet meg a biztosítási számomat, s ezt mindketten megerősítjük levélben is.

Telefonált nekik előttem, én meg hazamentem.

Több hónappal később egy „papier bleu” érkezik a postán. Amit a franciák kék papírnak neveznek, az nem más, mint egy idézés valamilyen hivatalos szervhez. Rendszerint nem azért, hogy megtiszteljék vagy kitüntessék a címzetet. A „papier bleu” általában valamiféle gyanút vagy vádat rejt maga mögött. Hozzám ajánlott levél formájában érkezett és a levélhordó gyanakvóan nézegetett, mialatt aláírtam az elismerést. Mindeddig tisztességes családapának ismert, de a kék papír gyanút keltett nála.

Annál is inkább gyanús lettem a szemében, mert a feladó nem volt más, mint a francia főváros rendőrkapitányságának egyik főosztálya. Amelynek a hivatása ott virított a kis kék okmányon: „Bűnügyek”. Láttam a postás szemé-

ben, hogy azon töpreng, vajon én az elkövető vagyok-e, vagy az áldozat. Gyorsan aláírtam és adtam neki két euró borraivalót, hogy ne bámuljon rám ilyen tátott szájjal. Egy pillanatig habozott, mert talán ebül szerzett pénzt nyomtam a kezébe, de végül zsebre vágta.

- Gondolod, hogy érdemes pizzámát meg szappant vinni magammal? - kérdeztem a feleségemet.

- Ha bent tartanak, adnak neked rabruhát.

Ez megnyugtató. Csak egy fél liter ásványvizet vittem magammal, mert éppen kánikula járta. A csalókkal, rablókkal, tolvajokkal és sikkasztókkal foglalkozó főosztály, mint a telefonkönyvből kihámoztam, Párizs 13. kerületében volt, a város másik végén. Oda metróztam, a modern négyemeletes épület elé. Egy negyedórával korábban érkeztem az okmányon szereplő időponthoz képest, alkalmam volt tehát szemlélni, miként szállítják oda rendőrautókban a megbilincselteket.

Minthogy nem én tettem panaszt, ebben a zordon épületben csak vádolt lehetek. Mit követtem el? Mikor? Ki ellen? Törtem a fejem, de nem találtam semmi negatív vádolnivalót. Egy régi detektívregény jutott az eszembe, ahol a nyomozó büszkén veti oda a megbilincselteket faggatottaknak: „Ha maga nem tudja, miben vétkezett, mi majd megmondjuk...” Éppen két kínait kísért be előttem két rendőr. Oda voltak bilincselve a pandúrokhoz, nehogy elugorjanak.

Két óra ötvenöt perc volt. Délután háromra szólt az idézésem. Mély lélegzetet vettem és beléptem a kapun. Bemutattam a „kék papírt” a portán trónoló mogorva tisztviselőnek. Hosszan keresgélt egy listán, mielőtt bejelentette: „A rendőr százados várja magát. Negyedik emelet, 426-os ajtó”, és a lift felé intett.

Egy százados foglalkozik az én ügyemmel? Nem egy őrmester, se nem egy hadnagy. Mit jelent a rang? Mennél feljebb áll a másik a létrán, annál fontosabb az ügy? Az én „ügyem” tehát fontosabb az őrmesteri nívónál, de kevésbé ijesztő, mintha egy ezredeshez volna szerencsém. Vagy balszerencsém. Hogyan szólítsam? Magyarul százados urat szokás mondani. Monsieur le Capitaine? Furcsán hangzik. Majd meglátom, kire, mire hasonlít az én századosom. Fialtal szakállas vagy öreg bajuszos. Esetleg se szakáll, se bajusz. Rejtő Jenő regényeire gondoltam, amelyben az Idegenlégió századosai mind edzett, kövérkés, de izmos, sok afrikai kalandot átélt személyiségekből verbuválódtak. Kezet adjak neki, amikor bemutatkozok? A katonaságnál nem szokás kezet adni. Haptákba álljak, így civilben? Nevetséges lenne! Nincs tapasztalatom a katonaeletről, mert mint egyetemista megúsztam a szolgálatot. Csak a nyári vakáció alatt volt nekünk egy kis kiképzés fegyverforgatásra.

Mialatt a lift a negyedik emelet felé emelkedett, eszembe jutott egyes-egyetlen kalandom, amikor egy igen magas rangú katonai személyiséghez volt szerencsém.

Tizenhét éves lehettem, amikor két hetet töltöttem augusztusban egy ifjúsági táborban a Balaton partján. Diákok voltunk mindannyian, úszkáltunk a tóban, sportoltunk, vagy szemináriumokon vettünk részt. Mindezt katonás szellemben tettük, mint ahogy az annak idején divatos volt. Kora reggeltől késő estéig valaki őrt állt közülünk a tábor bejáratánál. Kétóránként váltottuk le egymást.

Egy kánikulás augusztusi délután, negyvenfokos hőségben került rám a sor. Szerencsére nem katonai uniformisban. Ott lézengtem az országúton, a tábor bejáratánál, mezítláb egy szűkre szabott puszta úszónadrágban, pucér hátamon egy vizes törülközővel. Egy lélek se járt arrafelé, kihalt volt a vidék, én meg számoltam a hátralévő percek, hogy alkalmam legyen vízbe mártani a száradó törülközőt.

Éppen ezen töprengtem, amikor egy porfelhő jelent meg a Tihany felőli úton. A porfelhő egyre közelebb ért, a motorzúgás egyre hangosabb lett és néhány perc múlva egy óriási szovjet gyártmányú fekete limuzin próbált befordulni a táborba. Ezt persze nem hagyhattam. Én voltam az ő, a tábor védelmének a garanciája, hát eléje léptem. A sofőr fékezett, kinyílt a kocsis hátsó ajtaja és azt hittem, hogy valamilyen természetfeletti jelenségnek vagyok a tanúja... Veres Péter szállt ki az autóból. Veres Péter, az író, a Parasztpárt elnöke és tejebe még Honvédelmi Miniszter is. Meglepetten néztünk egymásra. Ő talán még inkább meg volt lepve, mint én. Péter bácsi, aki úgy ötven körül járhatott, félig parasztnak, félig tábornoknak öltözött. Mindig szerette a parasztcsizmát a hozzá illő térdnadrággal. Most is az volt rajta, egy tábornoki zubbonyal kiegészítve. Már nem emlékszem, hány csillag fénylett a paroliján, mert nála elsősorban a jól ismert bajusz vonta magára a figyelmet.

Meglepetten néztünk egymásra. Se ő, se én nem vettük tervbe ezt a találkozást. Ha ő nem tudta, miként reagáljon rám, én ismertem a kötelező mondókámat.

Elálltam az útját, mezítláb, úgy ahogy voltam, katonásan vigyázzba merevedtem és úszónadrágosan, törülközővel a nyakam körül elszavaltam mondanivalómat, szóról-szóra, ahogy utasítást kaptam rá:

„Honvédelmi Miniszter elvtársnak tisztelettel jelentem, a tábor létszáma kétszáznegyvenhét fő.” Ezzel összecsaptam csupasz bokámat és szalutáltam neki. Ez a bejelentés és az én katonás magatartásom váratlanul érte. Hirtelen nem tudta, mit csináljon, hogyan reagáljon rá. Végül is visszaszalutált és szokása szerint pödört egyet a bajszán, hogy álcázza meglepetését. Azután visszault a nagy autóba, én pedig jelt adtam a sofőrnek, hogy indulhat befelé.

Erre gondolok, amikor megáll a lift, a negyediken vagyunk, Veres Péter már a távoli múlté, keresem a 426-os számú irodát az én légiós századosommal. Bajszos, szakállas vagy beretvált? Mindjárt kiderül.

Itt van. 426, áll a táblácskán. Kopogok, mint illik. Egy kellemes női hang szólít arra, hogy lépjek be. Titkárnője is van... Szimpatikusnak hangzó titkárnő. Kedvesen csengő a hangja. Talán a főnöke is szimpatikus. Van remény arra, hogy...

Udvariasságból még egyszer kopogok, mint a jól nevelt körökben illik és kinyitom az ajtót.

Meglepetés! De micsoda meglepetés. Egy harminc körüli fiatal hölgy ül az egyetlen nagy íróasztal mögött. Egyedül. Senki más az irodában. Se bajusz, se szakáll. Meglepve nézek rá. Csinos az asszonyka. Meghökkenve bámulom, de úgy látom, ő még nálam is meglepettebb. Állok az ajtónál, miközben szótlánul nézzük egymást. Én azért nézem, mert nem erre vártam. Se bajusza, se szakáll, de bájos. Már régen nem fixírozott engem egy ilyen aranyos nő. Én hetven felett járok, ő meg maximum-maximórum annak a fele. Percekig tart ez a csend-élethez méltó jelenet. Végül megszólal, a hangja is kellemes:

- Monsieur Farkas?

- Én vagyok az, asszonyom.

Látom, szeretné megkérdezni, biztos vagyok-e benne, hogy az igazat mondom. Bemutatkozik. Ő a kapitány.

- Láthatom a személyi igazolványát?

Kéri, nem követeli.

- Nagyon szívesen.

Már húzom is ki a zsebemből, eléje teszem. Összehasonlítja a fényképet az én fizimiskámmal.

- Maga magyar származású?

- Ott születtem...

- Nincs semmi kapcsolata Afrikával?

Mi a csodát keres ez a hölgy nálam?

- Azt se tudom, hol van Afrika. Nem is nagyon érdekel.

Felnevet, helyetlén kínál, előszed egy dossziéból egy négy- vagy ötlapos listát, tele számokkal és elem teszi.

- Ezt mind ön vásárolta?

A listán patikák címe, van belőlük legalább két tucat, alattuk különböző általam teljesen ismeretlen készítmények. Az utolsó lap alján egy összeg: hat-ezer és pár száz euró. Mi a fene ez? - kérdezem magamtól. A gyógyszertárak címei mind olyan külvárosokból vannak, ahol én sohasem járok. A különböző gyógyszerekről sohasem hallottam. Csupán egy dolog tűnik ismerősnek a listán: az én betegbiztosító számom. Nézem a dátumot. Ezt a több mint hatezer eurós összeget valaki négy rövid nap alatt költötte el, az egyik patikából a másikba rohangászva. Méghozzá az én biztosítókártyám eltűnése utáni négy napon. Semmi kétség, valaki észrevétlenül zsebre tette a kártyámat a gyógy-

szertáramban, az én rendetlen gyógyszerészemnél és gavallérosan költötte vele a betegbiztosító pénzét.

- Esküszöm, kedves asszonyom, hogy nem én vásároltam be mindazt, ami a listán van. Csak annyit mondhatok, hogy valaki ellopta a kártyámat, s azzal tett szert erre a sok általam ismeretlen termékre.

- Hiszek magának - mondta a bájos kapitány.

- Ez meghat öntől, de szeretnék valamilyen bizonyítékkal élni, nehogy rosszszat gondoljon rólam.

- Nem szükséges. A bizonyíték már rendelkezésemre áll.

- Hihetetlen!

- Nem tűnt fel magának, milyen hosszan vettem szemügyre, amikor belépett az irodába?

Egy idős férfi, éppen azért, mert idős, megengedhet magának egy olyan megjegyzést egy szép fiatalasszonnyal szemben, ami egy fiatalabb pasas részéről flörtölésnek tűnne.

- Én úgy gondoltam, hogy tetszem magának.

Megértette a tréfát. Fel is vidította. Nevetve kacintott rám:

- Tudja, mire szolgálnak ezek a szerek? - és a listára mutatott.

- Fogalmam sincs.

- Hiszek magának. Bőrfehérítő kenőcsök. Az afrikai eredetűek használják, hogy ránk hasonlítsanak.

- Nem igaz! Nahát...

- Amikor belépett az ajtón, rögtön láttam, hogy magának nincs szüksége ilyesmire.

- A bizonyíték tagadhatatlan... - válaszoltam. - Tanultam valami újat.

- De van olyan Afrikában járatos fehérbőrű ember is, aki ismeri az ottani szokásokat és üzletel vele. Nem hinném, hogy aki... - szeme elé tette személyi igazolványomat és lassan mondta - aki Debrecenben született...

- „C” betűvel ejtik. Deb-re-cen - javítottam ki.

- Nahát, én is tanultam valamit - ismerte el a szép fiatal százados hölgy.

Aznap éjjel otthon aludtam, nem a börtöntöltelékek között.

UTÓSZÓ

Roszzul aludtam az éjjel. Többször felébredtem, mert tegnap este bekapcsoltuk a televíziót, hogy tájékozódjunk a koronavírus terjedéséről. Nem szívesen tettük. Évtizedek óta egyre rosszabb a műsor, hát már régen leszoktunk róla, nagyon ritkán nézegetjük. A párizsi televíziót említem, de a francia csatornák nem kivételek alacsony nívójukkal. Amerre csak jártam ebben a nagyvilágban, mindenütt kipróbáltam a műsort. Egyik rosszabb volt, mint a másik. A pálmát szerintem az Egyesült Államok csatornáit viszik el üres, érdektelen, alacsony kulturális színvonalú adásaikkal, amelyeket a műsorvezetők határtalan egója próbál kiegyensúlyozni. Nem véletlenül nyerte el a televíziós készülék a francia argóban a „boîte à cons”, vagyis a „hülyék ládája” elnevezést.

A pusztító koronavírusos járvány kellős közepén mi természetesen a televízió legfrissebb híreire voltunk kíváncsiak. Hamar felismertük, hogy a hírek sajnos nem voltak jók. Se jók, se pontosak, se tudományosan alátámaszthatóak. Se, se, se...

Feltettem magamnak a kérdést: vajon ez a háromszoros se-se-se nem zavarja-e, nem döbbsenti-e meg korunk átlagpolgárját, aki gyakran félig elszundikálva, csupán szokásból ül ott a készülék előtti karosszékben? Sikerül-e neki megemésztienie, amit hall, amit lát? Választ talál-e ő saját dilemmáira ebben az úgy-ahogy összetákolt műsorban? Nem hiszem.

Én már jó néhány éve nemcsak gyanítom, hanem saját tapasztalataimra támaszkodva meg is győződtem arról, hogy a már említett átlagos polgár nem is nagyon nézi, talán nem is nagyon próbálja érteni, hanem csak passzívan látja és hallja azt, amit a képernyő kisugároz neki. Úgy-ahogy nyeli le, emészt meg a masinából kiáradó zajokat és színeket azért, mert szüksége van időöltésre, elfoglaltságra és valamilyen minimális agyműködésre is. Az átlagos polgárnak egyre több a szabadideje és egyre kevesebb a kulturális igénye.

Ezt támasztja alá saját személyes tapasztalatom. Nemrégén egy-két éjszaka a klinikán kellett töltenem egy kétágyas szobában. Tanúja voltam annak, hogy szobatársam először pizsamájába, azután pedig a takaró alá bújva, azonnal felkattintja a televíziót, s rögtön utána az okostelefonját is, amit valamilyen hangos videóra állít be. Lesem, mit tesz egyszerre a kettővel és meglepve konstatalem, hogy se az egyiket, se a másikat nem nézi folyamatosan, csak a zajukat lélegzi be. Tetejébe még egy párhuzamos telefonbeszélgetést is folytat az éjjelszéken álló drótos készülék segítségével. Vajon mit sikerül neki kiszűrni az egyikből vagy a másikkól? Semmit. Szomszédom képtelen elviselni a csendet, a nyugalmat, agyának szüksége van valamilyen állandó zsongásra-bongásra, a szemének pedig arra, hogy szünet nélkül mozogjon előtte valami. Én ezalatt egy regényt próbálok olvasni, arra szeretnék koncentrálni és nehezen szenvedem el a szomszéd zaját, aki úgy tesz, mintha ott se volnék.

Ismeri-e az én szobatársam a római korból származó bölcslatin mondást: „Cogito ergo sum.” Gondolkodom, tehát vagyok. Más szóval: csak azért létezek, mert képes vagyok gondolkodni, mert van ész a koponyámban. Olyasvalaki találta ki, aki szerencséjére nem ismerte se a televíziót, se az okostelefont. Jóval később, a tizenhetedik században Descartes, a híres francia filozófus hívta fel a művelt európai ember figyelmét erre a logikus latin mondásra. Elfejtettük volna azóta? Mint a nagymamám mondta, „csak azt lehet elfelejteni, amit megtanultunk.” És a nagymama, bizonyos hétköznapi kérdésekben, szerintem éppen olyan bölcslatin bizonyult, mint Descartes, a logika híres mestere. De a logika sajnos már régen nincs divatban, és nem vagyok biztos benne, szerepel-e még a mai tantervekben.

A televízió előtt üldögélve, a tudósokat, a tudományos intézetek munkatársait, a szakorvosokat, a magas rangú köztisztviselőket hallgatva, figyelve, én továbbra is makacsul a logikát keresem, a logikát szeretném megtalálni érveléseikben. Egyik a másik után sorolja el, a profán számára gyakran érthetetlen szakkifejezések segítségével saját véleményét a járványról, néhány számomra felfoghatatlan statisztikai adattal megtűzdelve. A televíziós eszmecsereből nekem úgy tűnik, hogy ezek a szigorú tekintetű, szemüveges specialisták még egymás között sem értenek egyet. Mentségükre szolgáljon, hogy az ismeretlen járvány váratlanul csapott le ránk.

A televíziós vitát az Egészségügyi Miniszter zárja le, aki jómagam is orvos. A miniszter szokása szerint nem habozik egy egész sor irreális ígéretet tenni a vírus legyőzésére. Csak azért merészel ilyen könnyelműen ígéretet tenni, mert valószínűleg ismeri Jacques Chiracnak, a francia köztársaság volt elnökének azt a kilencvenes évekből származó akasztófahumorú aforizmáját, amely szerint „Les promesses n’engagent que ceux qui les croient”. Vagyis: „Az ígéretetek csak azokat kötelezik el, akik hisznek bennük.”

Vajon Chirac mondása járta-e körül a földtekét? Vagy pedig az emberiség magától is lassan-lassan leszokik arról, hogy higgyen valamiben, legyen az vallás, filozófia vagy világnézet. Amit mi gondolkodásnak, logikának, művelődésnek tekintettünk, az lassan a múlté lesz és a matematikai formulákra épített, elvont, úgynevezett „mesterséges intelligencia” veszi át a helyét. A kaliforniai Szilícium-völgy kutatói, akik kitalálták a számítógéptechnikát, most éppen azon szorgoskodnak, miként lehetne beültetni az emberi koponyába, egyenesen az agyra kapcsolva, egy nagy kapacitású miniatűr készüléket azért, hogy a legostobább emberi lény is olyan gyors gondolkodású legyen, olyan fenomenális emlékezőtehetséggel rendelkezzen, mint a számítógép. Ha sikerül nekik, ez a kis szerkezet helyettesíti majd a televíziót meg az okostelefont is.

Ötven éve, az 1968-as, Amerikából importált párizsi diáklázadások óta gyanítom, hogy a végét járjuk a mi szépséges, az intelligenciára és a tudásra épült európai civilizációnknak, amely a tizenharmadik-tizenegyedik szá-

zadbeli Itáliában a reneszánszsal bontakozott ki és Spanyolországon, német földön és Flandrián keresztül érkezte hódította meg egész Európát. Vajon a mi utódaink visszatekintenek-e majd erre a civilizációra? Vagy pedig megelégednek a mesterséges intelligenciával, s vele együtt az ismert márkájú teniszcipőjükkel és az ugyancsak ismert márkájú farmernadrágjukkal. Aki megéli, meglátja...

Nem véletlenül választottam könyvem témájának a múltba való visszatérést. Kilencvenedik születésnapomhoz érkezte kedvem volt még egyszer bejárni hol a magam választotta, hol a sors által rám kényszerített ösvényt Debrecenből Budapestig és Budapesttől Párizsig.

Köszönöm az olvasónak, hogy elkísért.

JEGYZETEK

- 1 rögtönzés (francia), ejtsd: empromtü (T. A.)
- 2 A vérkeringés és vérnyomás problémáinak kezelésére alkalmazták. (T. A.)
- 3 Hashajtó gyógyszer. (T. A.)
- 4 Lázas beteg hideg vizes borogatása. (T. A.)
- 5 A Kossuth tér sarkán, a Hatvan utca 1. szám alatt áll az 1913-ban szecessziós stílusban épült Püspöki palota. (T. A.)
- 6 Kolosváry-Borcsa Mihály óriási politikai karriert futott be mint a Sajtókamara elnöke, a Gömbös, Imrédy és Sztójay nácibarát kormányok, s végül a rövid életű nyilaskeresztes Szálasi-rezsim sajtó-államtitkára. Az összeomláskor Németországba menekül, az amerikaiak elfogták és kiadták a magyar kormánynak. A népbíróság kötéláltali halálra ítélte, amit 1946. december 6-án hajtottak végre. (F. A.)
- 7 Debreceni *Független Újság* 1928. október 24. (T. A.)
- 8 Kerepeszki Róbert. „A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben.” *Múltunk* 50, 4 (2005): 57–58 (42–75). (T. A.)
- 9 Baltazár Dezső (1871–1936) jogász, református lelkész, a Tiszántúli református egyházkerület püspöke 1911-től haláláig. (T. A.)
- 10 egy cikket számos újságban egyszerre közöl (angol)
- 11 Ma Ibis. (F. A.)
- 12 égbolt (angol)
- 13 napellenzős (német eredetű szó)
- 14 Carl Philipp Gottfried (vagy Gottlieb) von Clausewitz (1780–1831) porosz tábornok és katonai teoretikus. (T. A.)
- 15 Lopni erőszakkal (F. A.)
- 16 zacskó, tasak (T. A.)
- 17 Agitációs és propagandaosztály (T. A.)
- 18 igényt tart (T. A.)
- 19 felöltő, felső (német) (T. A.)
- 20 Trombitás Gyula magyar–német szakos tanár, igazgató 1942–1949 között a Berzsenyi Gimnáziumban. (T. A.)
- 21 Johann Wolfgang von Goethe *Erlkönig* című versének első sora. (T. A.)
- 22 A Varázshegy. (T. A.)
- 23 Magyar Ifjúság Nemzeti Szövetsége, a Kommunista Párt Ifjúsági szervezete. (F. A.)
- 24 Akik a villamos „hátujára” kapaszkodva, jegy nélkül közlekednek. (F. A.)
- 25 „Osztályellenségnek” tekintett, a múlt rezsimből fennmaradt közalkalmazottak. (F. A.)
- 26 Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség. (F. A.)
- 27 Kisfaludi-Strobl Zsigmond (1884–1975) világhírű kétszeres Kossuth-díjas magyar szobrász. (F. A.)
- 28 KISz = Kommunista Ifjúsági Szövetség (F. A.)
- 29 G. Dénes György verse, Chopin zenéje, Komáromi Andor átdolgozása. (T. A.)
- 30 Nagyváros, amely egy ország vagy régió jelentős gazdasági, politikai és kulturális központja (angol). (T. A.)
- 31 Guy de Boysson (1918–2012) részt vett a második világháború alatt a francia ellenállásban. Kommunista képviselő a francia országgyűlésben. 1952-ben igazgató, később vezérigazgató a Banque Commercial d’Europe du Nord nevezetű szovjet tulajdonban lévő pénzintézménynek, amelynek főszerepe a Francia Kommunista Párt finanszírozása volt. (F. A.)
- 32 Szabályzat, francia eredetű szó. (T. A.)
- 33 Párizs és környéke (F. A.)
- 34 cselezés (T. A.)
- 35 földműves (arab) (T. A.)
- 36 Peter Fryer (1927–2006). (F. A.)

- 37 ballonkabát (T. A.)
- 38 Herbert Ziergiebel (1922–1988) (F. A.)
- 39 Walter Ulbricht (1893–1973) a keletnémet kommunista párt főtitkára (F. A.)
- 40 Otto Grotewohl (1894–1964) a Német Demokratikus Köztársaság miniszterelnöke (F. A.)
- 41 Akadémia utca a Kommunista Párt központi bizottságának a székhelye. (F. A.)
- 42 Az Államvédelmi Hatóság központja. (F. A.) Az Andrassy út 60. az 1930-as évek végétől a Nyilaskeresztes Párt, 1945–1956 között az ÁVO, majd az ÁVH székházaként működött. (T. A.)
- 43 csapszék (T. A.)
- 44 Kossuth franciásan ejtve. (F. A.)
- 45 GARA, Ladislav, éd. *Anthologie de la Poésie Hongroise du XIIIe siècle à nos jours*. Paris: Editions du Seuil, 1962. (T. A.)
- 46 Knokke le Zoute belga tengerparti üdülőhely, 1952-től a két évente megrendezett Nemzetközi Költészeti Biennálé (Biennales internationales de Poésie) színhelye. (F. A. és T. A.)
- 47 Az elhangzott előadások részben megjelentek: Józán Ildikó. „Gara László, az »igen jóra való kisfiú«: A magyar irodalom fogadtatása a két világháború között”. In Bengi László, Hoványi Márton, Józán Ildikó, szerk. *„Visszhangot ver az időben” Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*. Pozsony: Kalligram, 2013, 409–417; Szávai János. „A közvetítő szenvedélye: Gara László a magyar és a francia irodalom között”. *Magyar Szemle* 22, 5–6. sz. (2013): 100–113; Szávai Dorottya. „Gara László költészeti kánonja: Az Antologie de la Poésie hongroise-ről”. *Kalligram* 25, 2. sz. (2016): 63–68; Farkas András. „Garával ketten – Párizs ellen”. *Magyar Szemle* 28, 9–10. sz. (2019): 29–37. (T. A.)
- 48 Harsányi Zsolt *Váci utcán* című dala Walter Kollo *Unterm Linden* dallamára a *Mozikirály* (Filmzauber) című operettből. (T. A.)
- 49 Cours de civilisation française de la Sorbonne (F. A.)
- 50 Zerkovitz Béla zeneszerző dala. (T. A.)
- 51 Magyarul ingóla (F. A.)
- 52 Franciaország szőlőbirtokai.
- 53 AOC = Appellation d’Origine Contrôlée (F. A.)
- 54 Borpincér, éttermi pincemester (F. A.)
- 55 Minnesota Mining and Manufacturing. Óriási amerikai cég, amely többek között filmeket és fotópapírt is gyártott abban az időben és egy fotólaborokból álló nemzetközi hálózat tulajdonosa volt. (F. A.)
- 56 Az egyik legnagyobb francia kereskedelmi bank. (F. A.)
- 57 Ma is létezik. <https://www.glenora.com/> (F. A.)
- 58 helyettesítés (T. A.)
- 59 Confédération Générale du Travail – A Francia Kommunista Párthoz közel álló szakszervezet. (F. A.)
- 60 Ön magyar? Apánk is odavalósi volt. (F. A.)
- 61 Nouvelles Messageries de la Presse Parisienne. (F. A.)
- 62 megkülönböztetés (T. A.)
- 63 újság (T. A.)

TÜSKÉS ANNA
FARKAS ANDRÁS ÖNÉLETÍRÁSA

„Bő egy hónappal korábban, 1944. december 6-án gyújtóbomba esett a Csánády utca 23. kéményébe. Köztudott, hogy Mikulás évről évre átrepül a vörös cseréptetők felett. Pontosan Szent Miklós éjszakáján teszi, hogy a jó magaviseletű gyermekek gondosan megtisztított csizmáját ajándékokkal töltsse meg. De vádolnánk-e ezt a nagylelkű hírében álló szentet, hogy mennyei szánját bombázóvá akarja változtatni?” – írja Farkas András író, újságíró, üzletember *La vie fabuleuse sur la planète Marx: Mémoires d'un extra-terrestre* (Csodálatos élet a Marx bolygón: Egy földönkívüli visszaemlékezési) című, 2001–2006 között írt és 2010-ben megjelent, önéletrajzi ihletésű francia nyelvű regénye elején, melyben a Budapest ostroma és az 1957. januári párizsi megérkezése közötti idővel kapcsolatos emlékeit beszéli el.¹

Farkas András 1931. április 15-én született Debrecenben. Apja Farkas Lajos a debreceni *Független Újság* című napilap főszerkesztője, a debreceni Bocskai futballcsapat elnöke, anyja Vass Ella. 1936-ban szüleivel Budapestre költözött, ahol apja megalapította a Vidéki Napilapok Szindikátusát, s irodát nyitott a Szervita téren. Egy évig, amíg kiderült, hogy sikeres lesz-e apja vállalkozása, naponta a New York kávéházban étkeztek, ahol megismertek számos író, újságíró, köztük Szép Ernőt és Heltai Jenőt. Farkas előbb a Sziget utcai elemi iskolába, majd a Berzsenyi, a Kölcsey, végül a Kemény Zsigmond Gimnáziumba járt. Érettségi után egy évig az angyalföldi ATRA vasüzemben vasesztergályos szakmát tanult.

1950-től újságíróként dolgozott az MTI külpolitikai szerkesztőségében, ahol megismerte a Franciaországból 1952-ben két hétre hazahívott, és 1955-ig itthon élő Gara Lászlót.² Szilvási Lajossal, az MTI belpolitikai tudósítójával és a fiatal filológus Hutterer Miklóssal együtt Gara legszűkebb baráti köréhez tartozott. Szilvásival gyakran együtt hallgatták Cziffra György zongorajátékát a Nagykörút és az Andrássy út sarkán álló Oktogon kávéház föld alatti lokáljában. 1951–1955 között cikkei jelentek meg a *Szabad Ifjúságban* és a *Szabad Népből*, 1953–1955 között külpolitikai szerkesztő az *Esti Budapestben*. 1956 tavaszáig nem utazhatott külföldre, így helyszíni tudósítások helyett – ahogy ez megszokott módszer volt – képzelt riportokban számolt be a nyugat-európai eseményekről.

1956. október 23-án bent maradt a *Szabad Népből* székházában, majd október 30-án Dudás József felkérésére elvállalta az Országos Nemzeti Forradalmi Bizottság *Függetlenség* (majd *Magyar Függetlenség*) című, hat számot megért po-

1 André FARKAS, *La vie fabuleuse sur la planète Marx: Mémoires d'un extra-terrestre* (Edilivre, 2010), 11.

2 TÜSKÉS Anna, „en-nemzetem külhoni híre-sorsa” *Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből* (Budapest: reciti, 2020), 139–140.

litikai napilapjának főszerkesztését.³ Dudás József letartóztatásának és halálra ítéelésének hírére 1956. december 8-án elhagyta Magyarországot.⁴ Csehszlovákián és Lengyelországon keresztül Párizsba ment, ahol felkereste Gara Lászlót. Féléves francia nyelvtanulás után az Overseas Credit Service-nél kezdett dolgozni, majd saját kereskedelmi vállalkozásokba kezdett, főként a borászat és a fényképezés területén.

1990 óta évente Magyarországra jön a családjával. 2006-ban megjelent az 1956-os eseményeket bemutató történeti munkája francia nyelven *Budapest 1956: La tragédie, telle que je l'ai vue et vécue* (Budapest 1956: A tragédia, ahogy láttam és átéltem) címmel.⁵ Az elmúlt években több interjúban is felidézte gyermek- és ifjúkori emlékeit,⁶ és részt vett a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2012-ben Szilvási Lajos írói, 2013-ban Gara László műfordítói és kultúraközvetítő munkásságának szentelt emlékkonferenciákon. Gara László emlékét a Párizsi Magyar Intézetben tartott rendezvényeken is többször felidézte.⁷

Farkas Andrással és családjával 2016 elején ismerkedtem meg Párizsban. A francia–magyar 20. századi irodalmi kapcsolatokat, többek között Gara László munkásságát kutatva megkértem, idézze fel a vele kapcsolatos emlékeit,⁸ s írja meg visszaemlékezéseit. Örömmel tett eleget a kérésnek, s 2019 augusztusa és 2021 februárja között harmincnegyzetben örökítette meg életének emlékezetes fordulópontjait és más eseményeit öt éves korától a jelenig.

Eleinte csak a Garával kapcsolatos emlékei érdekeltek, később beszélgetéseink során felfedeztem életét és írói munkásságát. A francia–magyar 20. századi

3 JOBBÁGYI Gábor, „Rejtélyek pere: Dudás József és Szabó János elítélése, I–II. rész”, *Magyar Szemle* 4, 2. sz. (1995): 167–177; 4, 3. sz. (1995): 235–250; DRUCZA Attila, „Politikus és forradalmár: Dudás József és 56”, *Valóság* 49, 11. sz. (2006): 83–112; RÁCZ János, *Magyarországról jöttünk, mesterségünk címere: életrevalóak: Ötvenhatos menekültek – Interjúkötet* (Budapest: Magyar Napló Kiadó, VERITAS Történetkutató Intézet, 2017), 98.

4 1956. november 4. utáni menekültgyűről ld. pl. BORBÁNDI Gyula, *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (Bern, 1985; Budapest, 1989); RÁCZ János, *Az 1956-os forradalom következményei az angolszász világ sajtójának a tükrében*, PhD-disszertáció, 2013, 190–243. RÁCZ János interjúja két franciaországi 1956-os menekülttel, Kovács Attilával és Koszmovszky Edinával. RÁCZ, 2017, 191–243, 269–294. KECSKÉS D. Gusztáv, *Humanitárius akció globális méretekben. A Nemzetközi Vöröskereszt és az 1956-os magyar menekültek* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020); KECSKÉS D. Gusztáv, „Az 1956-os magyar menekültek és Franciaország”, *Múltunk* 48, 4. sz. (2003): 115–148; KECSKÉS D. Gusztáv, „Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása”, *Külvilág Szemle* 9, 4. sz. (2010): 158–168.

5 André FARKAS, *Budapest 1956: La tragédie, telle que je l'ai vue et vécue* (Tallandier, 2006).

6 KIRÁLY Béla, „»Már öt évesen a New York kávéház törzsvendége voltam« Interjú André Farkassal”, 2021. február 7. <https://magyarnemzet.hu/kultura/mar-otevesen-a-new-york-kavehaz-torzsvendege-voltam-9338105>; Somlai Katalin interjúja Farkas Andréval, Oral History Archivum, kutatható interjú »972« 2014, 7. ív, melléklet, hangfelvétel.

7 A 2014. január 28-i párizsi beszéd Király Béla magyar fordításában megjelent: FARKAS André, „Garával ketten – Párizs ellen”, *Magyar Szemle* 28, 9–10. sz. (2019): 29–37.

8 FARKAS André, „Éjféltor az Invalidusok terén”, in Tüskés, 2020, 162–167.

irodalmi kapcsolatokra irányuló kutatásom során sok nehéz sorsú emigráns életéről olvastam, de Farkasé nem ilyen jellegű; személyisége nem lett megkeseredett.⁹ Neki – úgy tűnik fel – valóban sikerült az átültetés. Sikeresen be tudott illeszkedni egy olyan kultúrába, melynek a nyelvét megérkezésekor egyáltalán nem beszélte. Kíváncsi lettem a sikerének titkára.

Írását bevezetővel és utószóval látta el, a kettő között időrendben beszéli el életének néhány fontos epizódját. Tizenhárom fejezet szól a gyermek- és ifjúkor magyarországi emlékeiről, tizenkettő a Párizsba érkezéstől a kelet-európai rendszerváltásig eltelt időszakról, és tizenegy az azóta eltelt harminc év szóra-koztató, gyakran megindító eseményeiről. A fejezetek száma, elrendezése gyakorlott szerzőre vall, s tudatos szerkesztésmódról tanúskodik.

Farkas András műve a hibrid önéletrajzok típusába sorolható. Egyrészt beletartozik az önéletírás klasszikus hagyományába, mivel a 20. század több nagy hatású történelmi eseményének – Budapest ostroma, az 1956-os nyári egyiptomi és őszi magyarországi események, az 1968-as diáksztrájkok, a vasfüggöny leomlása – elbeszélésével bemutatja az írói személyiség alakulásának történetét. Emellett található benne családtörténet, társadalomrajz és a történelmi, politikai, kulturális kontextusok elemzése. Másrészt nagy szerepet játszik benne a törekvés az önelemzésre.

A saját elmondása szerint ötéves korától újságírónak készülő Farkas különösen szeretett szépirodalmat olvasni, és erre meg is volt a lehetősége, mert újságíró apja sok könyvet vitt haza. A kortárs magyar szerzők közül olvasta például Heltai Jenőt, Karinthy Frigyeszt, Móricz Zsigmondot, Márai Sándort és Kosztolányi Dezsőt. Ugyancsak szerette a 20. század angol regényíróit magyar fordításban, mint pl. Graham Green, Aldous Huxley, Somerset Maugham, vagy J. B. Priestley. A német szerzők közül főleg Thomas Mann és Stefan Zweig műveit szerette, az amerikai írók közül John Steinbecket ismerte. Emellett szórakoztató irodalmat is olvasott, P. Howardot (akkor még nem tudta az igazi nevét) kedvelte, a ponyvák közül Texasi Jack kalandjait. 1956 végén egy kis bőrönddel hagyta el Magyarországot, melyben – bevallása szerint – nem volt könyv. Az ifjúkori barát, Szilvási Lajos megtalálása 1990-ben a magyar nyelv és irodalom újralfedezését hozza magával számára, akinek regényein keresztül Farkas András megismerte azt a Magyarországot, ami az ő életéből kimaradt. Néhány évvel ezelőtt – részben a digitális könyvtárak segítségével – újra felfedezte többek között a magyar klasszikusokat, köztük Rejtő Jenő könyveit, és több mint nyolcvanévesen újraolvasott néhányat közülük.

Önéletírásának egyik legnagyobb erénye, hogy nem kötődve semmilyen ideológiai pozícióhoz, politikai oldalhoz, kívülállóként örökíti meg az eseményeket, ahogy az emlékezete engedi. A magyar és francia társadalmat, gazdaságot és geopolitikát vizsgáló transzkulturális megfigyelések mellett számos

9 Sikeres 1956-os emigráns életpályákhoz ld. pl.: RÁCZ, 2017.

gasztronómiai és borászati leírást tartalmaz: utazásokat a pájstlitól a grillezett nyelvhalhalfiléig, a hamis grúz konyaktól a New York állami Château Liberté boráig. Számos időszerű társadalmi, morális, etikai kérdést vet fel: így például jó döntés-e az emigráció, milyen társadalmi és egyéni magatartás várható a befogadó részéről, melyek a sikeres beilleszkedés összetevői, milyen az igazságos haszon- és veszteségelosztás a kereskedelmi vállalkozásokban.

Farkas András írása nem az első mű a 20–21. századi magyar irodalomban, amely érinti az emigráció témáját, s a más kultúrába beilleszkedés problematikájával foglalkozik.¹⁰ Összehasonlítva írását két másik 20. századi magyar emigráns szerző, az 1949-ben szüleivel az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt Susan Rubin Suleiman (1939) és az 1956 végén emigrált, Franciaországban letelepedett Karátson Endre (1933) önéletrajzi elbeszélésével,¹¹ szembetűnő, hogy míg Rubin Suleiman és Karátson saját sebzettségéből (az anya, illetve a feleség elvesztéséből) indul ki, és mintegy annak gyógyítására ír, Farkas attitűdje egészen más: fő célja a békés, elégedett visszatekintés, s hogy lehetőség szerint szórakoztatóan elbeszélje az életét. Tudatosan nem írt például a háború és az ostrom borzalmairól; igyekezett életéből elsősorban a pozitív dolgokra emlékezni.

Az ugyancsak 1956 végén emigrált és Franciaországban letelepedett Nagy Pál (1934) háromkötetes önéletrajza saját életének elbeszélésén túl enciklopédikus tudást ad az 1956-os emigrációról és a nyugat-európai emigráns irodalmi folyóiratokról, főként a *Magyar Műhely*ről, rávilágít több évtizedes történelmi, társadalmi folyamatok okaira.¹² Az 1948-ban szüleivel kivándorolt Lakits István (1932) szintén háromkötetes önéletírása 1952-ig tartalmazza emlékeit, célja a tanúságtétel saját nemzedékének világáról: kortörténetet és családi albumot is ad egyszerre.¹³

A francia kultúrába való beilleszkedés fokozatai a nyelv megtanulása, az elhelyezkedés a munka világában, pártalálás, családalapítás, a hattagú család anyagi jólétének megteremtése. Farkas francia feleségével, Marie-Hélène-nel történt megismerkedésének elbeszélése után nagyon kevés részlet derül ki kap-

10 Az emigrációs létről született irodalmi alkotások közül néhány: FEJTŐ Ferenc, *Budapestől Párizsig, Párizstól Budapestig* (2007), LASZLO DEROTH, *Fifty-six angels: novel / Ötvenhat angyal: elbeszélés* (2007), CSALOG Zsolt, *Hogyan kell forradalmat csinálni? Heltai György portréja, s.a.r. SOLTÉSZ Márton* (2018).

11 SUSAN RUBIN SULEIMAN, *Budapest Diary* (1996) és KARÁTSÓN Endre, *Otthonok I–II.* (2007). Elemzésüket ld.: HITES Sándor, *Karátson Endre* (Pozsony: Kalligram, 2011); Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás és fikció között: Történelmi történetek* (Budapest: L'Harmattan, 2019), 142–168; Zoltán Z. VARGA, „Departures and returns: cultural identities, historical traumas and personal paths in Susan R. Suleiman's Budapest Diary”. *Neohelicon* 47 (2020): 641–654.

12 NAGY Pál, *Journal in-time. Él(e)tem 1-3.* (Budapest, Kortárs, 2002–2004).

13 Etienne LAKITS, *Les présents qui furent I. L'enfance* (2002), 2. *L'adolescence et l'immédiat après-guerre* (2004), 3. *Ma jeunesse à Nice après la guerre*, kézirat; LAKITS István, *A befűjezett jelen I. A gyermekkor*, ford. ÁGH András (Budapest: Ráció, 2016). Recepciója: BROK Bernadett, „Elképzelt emlékképek”, *Napút* 18, 9 (2016): 109–111.

csolatukról, túl azon, hogy egyik közös érdeklődési körük a zene, azon belül az opera világa. A magyarországi származás és ifjúkor tabuizálásának feloldódása 1989-ben az emlékező szerint jórészt a feleség ösztönzésére és érdeklődésére következett be, aki indítványozta Magyarország meglátogatását először kettesben, később a gyerekekkel és unokákkal együtt, hogy ők is megismerjék édesapjuk, illetve nagyapjuk szülőföldjét. Marie-Hélène harminc év után sem unja Budapestet, és örömmel olvassa a magyar irodalmat francia fordításban.

Összehasonlítva Farkas önéletírását a 2010-ben megjelent önéletrajzi ihletésű, francia regényével, számos párhuzamosság figyelhető meg például az 1945–1956 közötti események ábrázolásában. Míg a most megjelenő önéletírásban valós nevekkkel ír családjáról, tanáiról, barátairól és kollégáiról, a regényben álneveket használt: Róna György alakját például nagyrészt saját magáról mintázta, Falvai Jánost öt-hat fiúismerőse alapján ábrázolta. A regénybeli Kürtösnek, a Bólyai Gimnázium igazgatójának a jelen elbeszélés Trombitás Gyulája, a Berzsenyi Gimnázium igazgatója (1942–1949) szolgált modellként. Gergő Nándor előképe Gergely Sándor, az Írószövetség moszkovita elnöke (1945–1951) volt. A regénybeli Huszár Éva az önéletírásban Katona Éva, a *Szabad Ifjúság* főszerkesztője (1950–1951). Almási Bálint fiatal újságíró alakját Szilvási Lajosról (1932–1996), legjobb barátjáról mintázta Farkas. Orlovski alakját Korolovszky Lajosról (1915–1977), a *Szabad Szó*, az MTI, majd a Magyar Televízió külpolitikai rovatvezetőjéről, tudósítójáról, szerkesztőjéről vette. A regénybeli Kis Jóska egy KISZ-es brosúra főszereplője, amit valójában Farkas írt a KISZ-egyenruha forgalomba hozatalának alkalmával. Kubicsek Tibor, Bozóki Árpád, Mancika, Virágh Mihály, Kulcsos István, Kapi Imre, Kaszper Brigitta, Koroknay Tihamér, Koltay Benő, Tète Porcine, Varga Lőrinc és mások alakja a regényben kitalált, Farkas több ismert figurából gyúrta össze őket.

A bevezetésen és az utószón kívül további paratextuális elemek találhatók a *Dokumentumok* című részben az önéletírás végén: családi fényképek, valamint Farkas Szilvási Lajosra emlékező 2012-es beszédének szövege.

Mivel Farkas András 1956 óta nem írt hosszabb szöveget magyarul, sajtó alá rendezőként a helyesírást modernizáltam, kivéve az orosz nevek 1950-es évekbeli átírását (pl. TASSZ, Bulgányin), ami a korabeli nyelvhasználatot örökíti meg, néhány régies kifejezéshez magyarázatot fűztem a jegyzetekben. Köszönöm Buda Attila és Papp Endre segítségét a szöveggondozásban.

OLIVIA FARKAS¹
MAGYAR APANYELVEM

*A magyar nyelv nem ismeri a „birtokolni” igét,
a szavaknak nincs nemük.
Csak egyfajta múlt idő létezik,
az igeidők száma kettő és fél.
A „fél” a jövő időnek egy ritkán használt formája.
Korompay Klára nyelvész (2001)*

Az anyanyelv gyakran említett fogalom. Meghatározása szerint ezen a nyelven szólunk először az újszülötthöz, és ugyancsak ez a legelső nyelvezet, amelynek segítségével a gyerek kifejezi magát. Az „anya” jelző e szóban természetesen arra céloz, hogy a csecsemőt és a kisgyermeket illető ápolás, gondoskodás feladatát hosszú ideig kizárólag az anya biztosította. Amikor az anya és az apa egy és ugyanazt a nyelvet beszéli, nem merül fel az „apanyelv” problémája. De mi történik a vegyes házaspárok esetében, amikor az apa és az anya anyanyelve különbözik egymástól? Amikor az egyik szülő, aki szülőhazájától távol él, nem közvetíti saját anyanyelvét idegenben született gyermekének? A pszichológusok és pszichoanalitikusok gyakorlata azokat a személyeket illetően, akiknek a családi élete több nyelv használatából tevődik össze, és különösen abban az esetben, ha a szülők egyike megrázkódtatásos körülmények között hagyta el hazáját, azt mutatja, hogy ez utóbbi ritkán kész továbbítani anyanyelvét külföldön született gyermekének. Ez többnyire az apával fordul elő. Kisgyerekkorom és kamaszkorom idejében ez a kérdés nálam is felmerült, ma már, felnőttként, úgy érzem, hogy problémámra könnyebb megoldást találni.

Édesanyám francia, apám pedig Magyarországról menekült Franciaországba 1956-ban. Jómagam az 1970–1980-as években nőttem fel. Ebben az időben még úgy mondták, hogy kizárólag az anya tanítja gyereket az anyanyelvre. A szakirodalmat és egyes pszichoanalitikusok műveit böngészve jutottam arra a következtetésre, hogy a hazától való eltávolodás megrázó következményekkel járhat, ami hatással lehet nemcsak a hátrahagyott anyanyelv szerepére, de annak a továbbadására is.

---

¹ Olivia Farkas, Farkas András harmadik lánya, 1969-ben született Franciaországban. A Paris-Descartes és Paris-Diderot egyetemek pszichológiai karán szerzett mestervizsga-diplomát, amelyeket egy kereskedelmi akadémiai oklevéllel egészített ki. Pszichológiában konzultál és jelenleg doktori (PhD-) disszertációján dolgozik, amelynek címe: „A mai pszichoanalízis magyar gyökerei”.

BÚCSÚT MONDANI ANYANYELVE HAZÁJÁNAK

Michèle Vierling-Weiss pszichoanalitikus az anyanyelvet illetően felteszi a kérdést (2006): „Vajon egyszerűen a szülőanya nyelve ez? Vagy a gyermekkoré, az intimitásé, nyelvezet, amely utat nyit az első szóbeli megnyilvánulásokhoz, az, amelyben az első szavakat intézték az újszülötthöz? Vagy inkább a fantázia műve, amely utólagosan eredetinek tűnik? Talán csak egyszerű fikció, amely lehetővé teszi, hogy eredetünk misztikumáról fantáziáljunk?” Majd a száműzetés témájával kapcsolatban így folytatja: „Melyek a személyes következményei az anyanyelvvél való szabadon választott, vagy a körülmények által megkövetelt szakításnak? Mire vezethet az anyanyelv elfelejtése, elvesztése, cenzúrázása, esetleges elfojtása? Hatással van-e ez a mi szervezetünkre? Beszédmodorunkra? Beszélhetünk-e valóságos gyászról az anyanyelv elvesztése kapcsán? Vagy elkülönülésről... ami végül is örökössé válik.”

A szerző ebben a tekintetben Sigmund Freud két levelét említi. Az elsőt 1930-ban intézte Raymond de Saussure-höz, a nyelvész fiához: „Maga mögött hagyni az anyanyelvet, amelyen (az emigráns) azelőtt élt és gondolkodott, pótolhatatlan veszteség.” A másikat Arnold Zweignek² írta 1936-ban, néhány évvel azelőtt, hogy saját maga is Londonba távozott: „Amerikában, többek között, magának is fel kell majd adnia anyanyelve használatát, amely nem egy egyszerű ruhadarab, hanem az ember saját bőre.”

Hannah Arendt³ 1933-ban, huszonhét éves korában hagyta el a náci Németországot, hogy Franciaországon keresztül New Yorkba meneküljön. 1964-ben interjút adott a német televíziónak. Arra a kérdésre válaszolva, hogy mit őrzött meg a Hitler-korszak előtti Európából, nem habozott válaszolni: „Mi maradt meg nekem? Hát mi más, mint az anyanyelvem.” Azért válaszolta ezt, mert miután megtudta, hogy a Gestapo célpontjai közé tartozik, már felnőttként hagyta el szülőhazáját, de szándékában állt örökös kapcsolatot tartani német anyanyelvével? Annak ellenére, hogy 1940-től fogva folyamatosan az Egyesült Államokban élt és angolul írt? Arendt hangsúlyozta: „Én mindig is meggondoltan utasítottam vissza azt az eshetőséget, hogy elveszítsem anyanyelvemet. Óriási a különbség az anyanyelv és egy másik nyelv között. Ami engem illet, egyszerű a dolog: nagyon sok német verset ismerek kívülről és ezek a költemények még mindig ott rejtőznek valahol az emlékezetem mélyén... Ami egyáltalán nem így van az angol nyelvvel. Számomra ugyanis a német nyelv az alapvető, ezért is őriztem meg érintetlenül.” Az „érintetlen” jelző azt jelenti-e, hogy a gyermekkori, a háború előtti nyelvhasználatot értené ezalatt? Amikor Günter Gauss, az interjúvoló újságíró felteszi neki a kérdést – „Még a legkese-rőbb pillanatokban is?” – Hannah Arendt habozás nélkül válaszol: „Mindig.

2 1887–1968, német író-filozófus, nem rokona Stefan Zweignek.

3 1906–1975, német filozófus és politológus.

Mert először is nem a német nyelv örült meg, másodszor pedig semmi más nem pótolhatja az anyanyelvet.” A német nyelvet megőrizve, sikerült megőriznie saját személyes gyökereit is. Annak ellenére, hogy Arendt több idegen nyelvet beszélt, az USA-ban élt és dolgozott, mégis megőrizte idegen akcentusát egészen 1975-ben bekövetkezett haláláig.

1930-ban, a *Pesti Hírlap*ban megjelent „Nyelv és lélek” című cikkében, Kosztolányi Dezső meglehetősen radikális formában értékeli az anyanyelv szerepét a később elsajátított idegen nyelvekkel szemben, és többek között ezt írja: „Csak az anyanyelvvél nem lehet soha jóllakni, csak attól nem kapunk soha csömört, csak azt fogadjuk magunkba korlátlanul úgy, hogy minden cseppjét azonnal vérré változtatjuk. A többi nyelvből kisebb-nagyobb adagot bírunk el, mint az orvosságból. Ami túl van ezen az adagon, az már nem gyógyít: mérgezést okoz.”

Judith Dupont, a Franciaországban élő magyar származású pszichoanalitikus kevésbé határozott véleményt képvisel (2015) ebben a kérdésben, ugyanis szülőhazáját elhagyva, anyanyelvét is elvesztette. „A kivándorlás sok veszteséggel járhat, és ezek közé tartozik az anyanyelv is. Én már a serdülőkort megelőzően hagytam fel anyanyelvem mindennapi használatával, s a hiátus a gyermekkori elfoglaltságok és a későbbi kulturális és érzelmi kifejezések között vált nyilvánvalóvá. Francia anyanyelvű gyerekeimmel például képtelen voltam a gyerekkoromban tanult magyar nyelvű nótákat énekelni, vagy valamilyen komplikált témát nekik a saját anyanyelvemen megmagyarázni.” Azt jelenti-e ez, hogy nem sikerült neki gyerekeit a magyar nyelvre megtanítani? Judith Dupont, aki 1925-ben született, a Ferenczi Sándorhoz közel álló és a magyar pszichoanalitikus iskola eredetéhez hozzájáruló budapesti intellektuális és művészi társadalom leszármazottjaként magyarázza meg írásaiban, mit jelent a magyar anyanyelv elvesztése és hivatásának átalakulása, s ezzel párhuzamosan a francia nyelv szerepe, amelyet 1937-ben, Párizsba érkezése után tanult meg. „Az emigráció kötelezővé teszi egy másik nyelv elsajátítását. Nekem a francia vált kulturális nyelvemé, míg a magyar a kiskoromat idézte vissza. Oda-vissza jártam e két nyelv között és úgy gondolom, ez is hozzájárult ahhoz, hogy szeressek fordítani. A fordítás hídként szolgál két nyelv, az élet két korszaka, talán két szülő, s esetleg két intellektuális vagy érzelmi kapcsolat között.”

Ami engem illet, hosszú évek óta tartó együttműködés köt Kathleen Kelley-Lainé-hez és Vámos Juliannához, akikkel gyakran vitatok meg különféle problémákat. Szerintük, árnyalatainak és szóképeinek hála, a magyar nyelv a többi nyelvhez képest kiváltképpen alkalmas a különféle pszichológiai kifejezésekre. Mindketten Magyarországon születtek. Kathleen gyerekkorában, Julianna pedig fiatal felnőttként telepedett le először angol nyelvű országokban, utána pedig Párizsban.

Sára Botella, egy másik magyarországi születésű pszichoanalitikus szerint az ő magyar anyanyelve abban különbözik az indoeurópai nyelvektől, hogy „nyelvtani felépítése követi az 'ok-okozat' formáját a 'másodlagos folyamat' szellemében.” A magyar nyelvű szövegekben kevés az agglutinációs típusú szó, s ennek hála, az sokkal világosabban fejezi ki a jelképeket. „A magyar nyelv, csakúgy mint az álom, érzelmileg nagyobb hatást gyakorol a beszélgetőtársra, azért mert a szavak testet öltenek benne.”

AZ ANYANYELVTŐL A SZÁMŰZETÉS NYELVÉIG

Judith Dupont mint fordító vált ismertté. Ő ültette át németről és magyarról franciára Freud és Ferenczi műveit a Coq Héron nevű csoport keretében, ami az 1969-ben alapított folyóiratuk címe is lett. Nagybátyja, Michaël Bálint órá bízta Ferenczi Sándor irodalmi képviselőnek a feladatát, s Ferenczi írásbeli művei az ő fordításainak hála lettek ismertek. A Coq Héron társulat tagjai poliglottok voltak, s közülük többen magyar volt az anyanyelve. Összejöveteleik szolgálták-e arra, hogy az egymás közötti intimitásban élénkítsék fel a hátrahagyott ország emlékeit? Judith Dupont szerint „a fordítás mód arra, hogy szembenézzünk az érzelmek, a vonzalmak, a visszautasítások és a tévedések bonyolultságával, mialatt a rejtett sebek gyógyítására is szolgál”. Mód volt neki arra is, hogy kapcsolatot teremtsen a magyar lélekelemzés fő személyiségével, aki 1908-as első bécsi találkozásuk óta oly közel állt Freudhoz. Ne felejtjük el azt sem, hogy Dupont anyai nagyanyja, Kovács Vilma a Magyar Iskola legelső pszichoanalitikusai közé tartozott. Csakúgy, mint nagynénje, Kovács Aliz, aki megismertette Bálint Mihállyal, a későbbi Michaël Balinttal a lélekelemzés elméletét, mielőtt összeházasodtak. A Budapest és Bécs közötti lélekelemzési kapcsolatok aranykorában, ez a nagyszámú intellektuális família az akkoriban divatos Naphegyen telepedett le. A harmincas évek politikai bizonytalansága és a második világháború fenyegető közelsége azonban véget vetett ennek az ideálisnak tűnő korszaknak, amelyben még az Osztrák–Magyar Monarchia bukása után is oly kitűnően virágzott a lélekelemzés tudománya.

Párizsba érkezve, Judith Dupont beiratkozik a hírneves Victor-Duruy Gimnáziumba, az „idegen diákok” számára nyitott osztályba. Olyan gyorsan tanulja meg új hazája nyelvét, hogy már a következő évben a helybeliekkel folytatja tanulmányait. Egy évtizeddel később, miután Magyarországból a szovjet befolyás következtében Népköztársaság lett, alkalma adódik családjával együtt meglátogatni szülőhazáját. Így írja le benyomásait: „Megtaláltam hozzátartozóimat és mégis, mindennek ellenére, teljesen idegennek éreztem magam. Az azóta történt események, változások következtében, még ilyen rövid idő alatt is átalakult a nyelv, mialatt nekem csak a tizenkét éves korombéli szókinccsem

maradt meg. Saját felnőtt nyelvem eközben a francia lett. De bizalmatlan voltam azokkal szemben, akik miatt családom kénytelen volt távozni, s akiknek számlájára írtam ismerőseink üldözését, halálba küldését. Ennek a rossz érzésnek lett áldozata anyanyelvem is, amit pedig, saját titkos nyelvünként, szívesen használtam szüleimmel Franciaországban, míg itt mindenki mindenhol csak az én anyanyelvemet beszélt. Bevallom, semmi erőfeszítést sem tettem, hogy felfrissítsem szókincsemet.”

Judith Dupont így próbálta meg „érinthetetlenné” tenni gyermekkori szókincsét, teljesen másféleképpen, mint Hannah Arendt esetében láttuk. Az elveszett ország nyelve a régi emlékek megőrzése céljából valóságos bátyafal lett az új környezetben. Ez lett az ő „titkos” nyelvük, az intimitásé, amit nem lehetett többé megosztani, gyakorolni azokkal, akik Magyarországon maradtak, s akik képtelenek voltak megérteni az emigrációban átélt nehézségeket. Egy másik, ellentmondásos gondolat is szerepet játszik ezekben az érzésekben: szülőföldjét maga mögött hagyni gyakran a kényszer műve, a visszatérés pedig a hazához intézett számonkérés, amiért nem volt képes visszatartani a kivándorlót.

A nyelv olyasvalami, amit az ember magával vihet és megőrizhet. Hannah Arendt 1949-ben tért vissza először Németországba, nagyjából akkor, amikor Judith Dupont meglátogatta Magyarországot. Érzései egészen mások voltak: „Megint hallottam németül beszélni az utcán, ami nagy boldogságot keltett fel bennem és őszintén meghatott.” Úgy tekintette ezt, mint visszatérést a múltbeli érzelmekhez és élményekhez. „A nyelvben fürödve visszagondoltam kiskoromra és az anyámhoz kötődő kapcsolatra.” Kosztolányi ezt úgy mondja, hogy az emlékezetben megőrzött költemények úgy tűnnek nekünk, mint a múltból megmentett, előzőleg véglegesen elveszítettnek hitt kincsek.

E néhány példát elemezve tehetjük fel a kérdést: Mit kell felhagynunk az emigrációban? A szülőföldtől eltávozva búcsút mondunk-e vajon az anyanyelvnek is? Az anyanyelvtől való eltávolodást, vagy annak az elvesztését bizonyos körülmények között az elmenekülés számlájára írhatjuk. Michèle Vierling-Weiss talált egy igazán szép kifejezést arra, hogyan ábrázolja, miként kötődik az anyanyelv fogalma a szülőföldéhez: „Az első pillantásra nekem, naivnak úgy tűnt, hogy egy nyelvet magunkkal vihetünk a határon túlra, még akkor is, ha kénytelenek vagyunk magunk mögött hagyni annak bizonyos elemeit, amelyeket vagy a határsorompó tart vissza, vagy az, hogy lefordíthatatlanok. De a nyelv egyes nyomai mégis megmaradnak úgy, mint a szülőföld cipőtalpukhoz ragadt rögei, amelyek nem könnyen hullanak le róla.” Ezeknek a nyomoknak különféle megnyilvánulásai lehetnek, mint például Hannah Arendt akcentusa, vagy a családnev, amely mögött gyakran ott rejlik viselőjének földrajzi, társadalmi vagy vallási eredete. A családnevet illető kérdések ritkán semlegesek, s az érdeklődés éppen úgy kelthet félreértést, mint alkalmat arra, hogy az illető elmesélhessen egy anekdotát a saját eredetéről, vagy arról az országról, ahol született.

1947 februárjában Márai Sándor már több hónapja Párizsban tartózkodik, arra várva, hogy a háború befejeztével a Vörös Hadsereg kivonuljon Magyarországról. Eközben papírra veti megrázó lelki dilemmáját, amely együtt jár a sarkára tapadt földdarabbal, és levonja belőle azt a következtetést, hogy „egyetlen hazám a magyar nyelv. Számomra ez a nyelv és ez az irodalom testesíti meg az élet fogalmát, mert én csak ebben az egyetlenben vagyok képes kifejezni azt, amit mondanom kell. [...] A vonat másnap korán reggel indult útnak... Úticélja? Visszavinni engem a magyar nyelv kebelébe.” (Márai, 1972). Tizennyolc hónappal később Márai valóban végleges emigrációba megy, amely Svájcban és Itálián keresztül az Egyesült Államokba vezet. Sohasem válik meg anyanyelvétől, amelyen további írásait veti papírra egészen 1989-ig, amikor néhány hónappal a Szovjetunió összeomlása előtt öngyilkosságot követ el.

AZ INTIMITÁS NYELVE

Az „anyanyelv” kifejezés több értelmezést foglal magába: közöttük az érzést, az érzelmet, az érzékelést. A fizikai kapcsolatot fejezi ki, vagyis az újszülött korai viszonyát abban a környezetben, amit Donald W. Winnicott angol pszichoanalitikus „holding”-nak⁴ nevez. Ezt a fogalmat írja le a francia pszichoanalitikus, Jacques Lacan is, amikor 1971-es szemináriumán az anyanyelvet, amelynek francia megfelelője, a „langue maternelle” a „lalangue”⁵ szóra kereszteli. Szerinte, annyi anyanyelv van, ahány család, mert az egyik családról a másikra változik a nyelvtan, a kifejezés mód, az értelmezés és a kiejtés. Szokásainak megfelelően tehát minden egyes családnak megvan a maga „lalangue”-ja. A következő évben, egy másik szeminárium alkalmával, Lacan kijelenti: „A 'lalangue' nem csupán a kommunikációra szolgál, hanem az érzés és az emberi kapcsolatok tolmácsolására is.” Ugyancsak itt utal az anyanyelv archaikus szerepére, ami visszavezet bennünket a tudatalattiságba. Lacan koncepciója egyébként itt találkozik Sára Botellával: „Az anyai-nyelvet nem lehet megtanulni, s az nem a klasszikus beszéd előjátéka sem. Inkább beszédmodor, amelyet a gyermek belélegzik, amelyet lelkén keresztül tesz magáévá. Ez a nyelv az érzéseket tükrözi: a kapcsolatot, a ritmust, a tónust, a melódiákat, amelyek majd egész élete folyamán elkísérik. Az anyai nyelv és az anyanyelv nem egy és ugyanaz.” Lacan „lalangue”-ja és Botella „anyai nyelve” részben, de nem egészen támaszkodnak az anyanyelvre, de nemcsak rá. Szerkezetükben része van a boldogságnak és az élvezetnek is, csakúgy, mint a csalódásnak vagy a testi szenvedésnek.

Vajon a „lalangue” csupán az anyától származik? Vagy része van benne minden olyan hangnak, szónak, amelyek körülveszik az újszülöttet? Mikép-

4 Ölelésben tartani, magához szorítani.

5 Nehéz magyarra átültetni, mert értelme a formájában van: „A-nyelv” vagy „nyenyelv”.

pen hatol be a két szülő üzenete a csecsemő tudatába? És mi történik abban az esetben, ha az apa nem továbbítja gyerekének a saját anyanyelvét? Van-e az apának „lalangue”-ja, ha a gyermekével fenntartott kapcsolatokban nem használja saját anyanyelvét? Vagy ilyen esetben nem is létezne apai kötelék? És, mi történik, ha az apától származó „anyai nyelv” nem jut el a gyermekig?

AZ APA ANYANYELVE

Szeretnék itt emlékeztetni Charles Aznavour, örmény származású francia énekes egyik sanzonjára: „Amiről mesélek / Azt nem értheti meg / Az ifjú s a kis gyermek...” (*Bohém élet*) – amelyet gyerekkorom óta mindig szívesen hallgattam. Ez a visszatekintés az apa anyanyelvét illetőleg, amelyet én apanyelvnek neveznék, érvényes az én apámra is. Ő mint fiatal újságíró hagyta maga mögött a kommunista Magyarországot, miután az 1956-os forradalom alatt Dudás Józseffel, a megtorlás későbbi legelső áldozatával összefogva, a *Magyar Függetlenség* című napilapot szerkesztette.

Ha elfogadjuk azt az alapelvet vagy közhelyet, hogy az anyanyelvet csak az anya közvetítheti az újszülöttnek, mi is valóságban az apa szerepe? Mit képes ő továbbítani a gyerekének? Vajon ezt a szellemi örökségemhez tartozó potenciális veszteséget tekintettem én is igazságtalannak gyerekkorom óta?

APÁM AZ EMIGRÁCIÓBAN

Apámnak nem volt más választása, mint a menekülés, ha nem akarta életét veszélyeztetni. Több nyelvet beszélt, de nem a franciát és egy, a véletlen művének nevezhető varsói találkozás után mégis Párizsban kötött ki. Később elmesélte nekünk, hogyan tanult meg franciául a Sorbonne keretébe tartozó *Civilisation Française* nevű nyelvtanfolyamon, és hosszú órákon keresztül figyelve a klasszikus francia filmek párbeszédeit, zenéjét. Néhány évvel később feleségül vette francia születésű édesanyámat, és ennek hála folyékonyan beszél az ország nyelvét, hiba és idegen akcentus nélkül.

Sára Botella elmélete szerint a kivándorlás káros hatással lehet az anyanyelvre. A kivándorló „én”-je kilép, kiköltözik testéből, úgyszólván függ a légből, megkapaszkodik mindenben, amit a sors a keze alá nyújt, és alkalmazkodó képességével új pszichológiai környezetet próbál teremteni magának egy új világban... Ilyen módon határolódik el az „én” az anyanyelv libidinális gyökereitől. Az új nyelv iránt érzett szeretet menti meg a kivándorlót az anyanyelv elvesztése iránt érzett pszichológiai jellegű fájdalomtól.

Gyermekkoromban, s később mint serdülő is, szokásom volt azt mondani, hogy apám „magyar származású”, ami időben és térben is távolságot jelentett ő és szülőhazája között. Magyar család nélkül növekedve, minthogy annak a tagjai vagy már elhunytak, vagy a vasfüggöny mögött maradtak, komoly pszichológiai vajúdon mentem keresztül, amíg megértettem a „lelki vasfüggöny” szerepét az én eredetemet illetően. Kislánként meglepődtem és irigy is voltam azokra a lányokra, akiknek négy nagyszülőjük volt. Vagy még több is, ha a felmenők elváltak és újból összeházasodtak, imígy gyarapítva a családot. Idősebb nővérem egy szép napon azzal jött haza, hogy egyik osztálytársa állítani meri: neki két nagyapja és két nagyanyja van, holott az teljesen lehetetlen. Család-fánk eme tudomásul nem vett ága apánk lélektani struktúrájához tartozott, amelyet mi is hosszú ideig elfogadtunk. Anyanyelve helyett apám azt az új nyelvet használta, amelyet az emigrációban tett magáévá, de ezzel párhuzamosan lelke mélyén mégis, ha távolról is, megtartotta intim „lalangue”-ját, hogy kifejezze magában érzelmeit, lelki megmozdulásait.

Így hát nálunk ismeretlen volt a magyar szó. Szüleim, amikor nem akarták, hogy megértsük őket, angolul beszéltek egymás között, ami persze nagyban hozzájárult az ebben az idegen nyelvben elért fejlődésünkhöz. Ha valaki megkérdezte, beszélünk-e magyarul, a válasz negatív volt. Úgy érte, hogy számunkra a kérdés alaptalannak tűnt. Apánk szerint sohasem lesz lehetőségünk „oda” utazni, mivel „a politikai helyzet soha nem fog megváltozni”, s ez így marad majd a Varsói Szerződés minden országában. Szerinte „lehetetlen megtanulni magyarul ha az ember nem ott született”. Ez a megállapítás eleve kizárt minden lehetőséget a nyelv elsajátítása terén. Én is elfogadtam ezt a teóriát és idővel arra a következtetésre jutottam, hogy gyökeremnek ez a része örökre rejtelmes, de mégis fantáziával teli marad anélkül, hogy kérdéseinkre választ kapjunk. Az apai utasítások arra készítettek bennünket, hogy tanuljunk meg más, „sokkal hasznosabb” nyelveket. A jövő nyelveit, mert ezt kívánja meg a pragmatikus, gyakorlati szellem. A gyakorlati életben apámnak is így sikerült áthidalnia a különféle megpróbáltatásokat, amelyek, mint később megértettem, gyakran majdnem elviselhetetlenek voltak.

Apám magyarul beszélt néhány „magyar eredetű” barátjával, akik mint jó-maga Párizsban vagy az Egyesült Államokban telepedtek le. Többnyire a mi kis konyhánkban vitatkoztak, mialatt apám nagy mennyiségű ízletes, paprikás szószban fürdő pörkölteket főzött, meglepően nagy lábasokban. Intim, a világtól elvágott pillanatok voltak ezek. Nekem is így volt alkalmam megízlelni azokat a kifejezéseket, amelyekből semmit sem értettem, de amelyek azt bizonyították, hogy apám „egy kicsit más”, s ezt a „másságot”, csakúgy mint az ő „lalangue”-ját, nem könnyű megérteni. A hang zenéje és a lelket beleadó főzőcskés tipikusak voltak a kivándorlók családjaiban. Ezt a nyelvi atmoszférát találtam meg később Bernard Martino filmjeiben, amikor ő a budapesti Lóczy

csecsemőotthont mutatja be nekünk. Pikler Emmi magyar gyermekgyógyász, aki 1946-ban a bölcsődét alapította, megértette, hogy ezeknek az elhagyott vagy családjuktól távol élő kisgyerekeknek a számára egyebek között csak a nyelv használata vezethet a lelki egyensúlyhoz.

Ebben az időszakban a befogadó ország még a beilleszkedést, az asszimilációt követelte meg annak érdekében, hogy az újonnan érkezett beolvadjon új otthonába. A legelső feladat természetesen a nyelv elsajátítása volt. Viviane Chocas (Csókás) újságíró, akinek anyja és apja magyar, 1962-ben született Franciaországban, miután szülei az 1956-os események után külföldre menekültek. A szülők sohasem tanították meg lányukat magyarul. A *Magyar bazár* című, 2006-ban megjelent könyvében elmeséli, miként örökölte magyar gyökereit a magyar konyhán keresztül. Mert egyéb kulturális gyökérről sohasem esett szó. Szülei úgy viselkedtek, ahogy az velem is történt. Ha valaki náluk valamikor magyarul beszélt, sohasem intézte a szót a kislányhoz. „De ez a nyelv közel állt hozzám. Fizikailag is” – mondja könyvében. „Szüleim még érkezésem előtt elhatározták, valószínűleg azért, mert szerintük megfelelő körülmények között, minden előzetes feltevés nélkül kellett a világra jönnöm, hogy nem beszélnek többé magyarul, noha kamaszkorukban ők ezen a nyelven ismerkedtek meg és szerették egymást.” Viviane csak tizenkét éves korában fedezi fel szülei hazáját, amikor odautaznak, hogy részt vegyenek apai nagyanyja temetésén. Ugyancsak ekkor találkozik először apai nagybátyjával, akiről sohasem esett szó a családi beszélgetésekben.

Gimnazista korában szülei tudta nélkül, titokban vesz magyar órákat a párizsi Balassi Kulturális Intézetben. Titokban érettségizik a magyar nyelvből. A meglepett vizsgáztató előtt a gazdag magyar irodalom művei helyett ételreceptekből idéz. Miért? – kérdi a tanár. „Azért, mert a szüleim előtt képtelen vagyok egy teljes mondatot elmondani anélkül, hogy el ne vörösödjek. Mégis arra vágyok, hogy egy pecséttel ellátott hivatalos aktával bizonyíthassam, milyen erőfeszítést teszek a magyar nyelv elsajátítása érdekében.” Később, amikor megkapja bizonyítványát, „örvendezik”, mert a tanár, mint ő később mondja, „egy kicsit csalt” azzal, hogy az elismerő 16/20 osztályzatot adta neki. Ő meg természetesen erről sem mondott semmit a szüleinek.

A SOHA-SOHA ORSZÁGÁBAN

Kathleen Kelly-Lainé, a már említett pszichoanalitikus figyelmét Peter Pan históriája, James Matthew Barrie műve vonta magára. Könyvében, amely *Peter Pan, a bánatos gyerek* címen jelent meg franciául, saját históriáját hasonlítja össze Peter Pan hősével, amikor családja 1949-ben, hatéves korában az emigrációt választja. A fajellenes náci üldözés után a szovjet típusú, polgárság elleni

propaganda ösztönzi családját a kivándorlásra. A harmincas-negyvenes években ezeknek a megrázkódtatásoknak esett áldozatául számos család.

A szerző elmeséli, hogy Kanadába érkezve apja elhatározza a családnév megváltoztatását. „Apám úgy gondolta, hogy mindent előről kellett kezdenünk. A történelem ebben neki adott igazat. A második világháború alatt rendkívül megviselte, amikor arra kényszerítették, hogy a sárga csillagot hordja. Annál is inkább, mert szerinte ugyanazok rendelték ezt el, akik négyszáz évvel korábban nemességgel tüntették ki Moraviából érkezett családját. Az ő birtokában lévő Kánitz nyomdavállalat több nemzedéken keresztül szolgált az országot és most hirtelen meg kellett semmisíteni a tulajdonosait... Később, az egyik üldözötől alig megszabadulva, máris egy másik csapdájába esett... Hitlert Sztálin követte. Egyik gyilkos a másik után...”

Mihelyt Kanadába érkeznek, Kánitz úr elhatározza, hogy a családneve ettől fogva Kelley lesz. „Elhatároztuk, hogy rejtegetjük magunkat. Ezúttal nem a szekrényben vagy a pincében, hanem egy új név alatt. De nem is gondoltunk volna arra, hogy ezen az új búvóhelyen mi sem fogjuk többé tudni, kik vagyunk igazán. Vagyis saját magunk elöl rejtettük el magunkat.” A szerző a saját elhagyott hazáját a Jamais-Jamais, vagyis Soha-Soha kifejezéssel illeti, ami azt is ábrázolja, mennyi mindent veszít a gyerek a száműzetésben. A Soha-Soha országában rengeteg volt a kedvtelés, amire az újban már nem akad mód.” És hozzáteszi: „Nekem Magyarország volt a Soha-Soha földje, ott éltem végig gyerekkorom álmaim, s vele mindazt, amiről édesanyám mesélt. Távoli ország lett belőle, távolabbi, mint Kína vagy a Mars bolygója.”

KÉPZELETEM ORSZÁGÁBAN

Az apai példakép, amelyből jómagam és három nővérem táplálkozott, nem nagyon hasonlított az osztálytársakéra. Apám szerepe nem szorítkozott a szimbólumokra. Ő szívesen foglalkozott négy kislányának a mindennapi kisebb-nagyobb feladataival. Egyszerre volt szemérmes és dajkáló. Ha aggódott is értünk, szüntelenül arra ösztökélt bennünket, hogy a lét veszélyeivel szembeállva, siker koronázza életünket. Anyámmal egyetértve, mindketten arra neveltek bennünket, hogy az életben önállóak legyünk, és se vállalkozásainkban, sem pedig abban, hogy elérjük céljainkat, ne függjünk senki mástól, mint saját magunktól.

Magyarországi életéről nem sokat mesélt nekünk. Egyszer s másszor szó került különböző emberi figurákról, édesapja kedves, joviális személyiségéről, anyja mulatságos, fantáziával teli viselkedéséről, gyermek- és kamaszkori csínyeiről, amelyet kis barátaival eszelt ki. Csupán egy maroknyi, csodálatosan fennmaradt régi fotó tette lehetővé, hogy belessünk a múlt világába, s felfe-

dezzünk belőle néhány arcot, néhány sziluettet. Eme ismeretlen, semmilyen másra nem hasonlító nyelv néhány morzsájából, meg a gazdag, ízes magyar konyha zamatjaiból állítottam össze magamnak az én saját Soha-Soha országot, próbáltam fantáziálni róla. Hogyan kötődtek össze az én elképzeléseim apám múltbeli világával, mindazzal, amit közös családi életünkben ismertem meg róla? Kislánykoromban, amikor csak alkalmam akadt egy riportot olvasni, vagy egy televíziós adást látni a magyar forradalomról, önkéntelenül is őt kerestem benne.

Barátaival ellentétben, apám idegen akcentus nélkül beszélt franciául, de később felfedeztem, hogy mondatainak egyes fordulatai még magyar anyanyelvének a hatását viselik. Beszédmódja, amely gyakran a „virtuális valóságot” tükrözte, mindig tele volt képletes formulákkal, szójátékokkal, szóviccekkel. Estefelé, amikor fiatalabb nővéremmel már az ágyban voltunk, véget nem érő históriákat mesélt nekünk, amelyeket persze saját maga ötölt ki. Ebben alkalomadtán Laci, volt budapesti cserkésztestvére is segítette, akivel Párizsban találkozott megint össze. Habár mi nem nagyon hittünk a Mikulásban, mégis az ő csapdájukba estünk, amikor azt mesélték nekünk, hogy gyerekkorukban mindketten kínai kislányok voltak és egyikük a „Mákvirág”, másikuk pedig a „Lótusz” nevet viselte, s rengeteg kalandon mentek keresztül, amit mi nagy élvezettel hallgattunk. Gyerkőckorunkban órákat töltöttünk a sötétben azzal, hogy kieszeljük, vajon viccelésről, vagy valóságról volt-e szó. Mert attól féltünk, hogy ha nem hiszünk benne, többé sohasem fog nekünk ilyen történeteket mesélni. És végső fokon ő egy olyan „máshonnanból” jött, ahol egy kicsit talán minden lehetségesnek bizonyult.

HIVATALOS OKMÁNYAIMNAK HÁLA ÚJ HAZÁRA TALÁLOK

Tizenöt évvel ezelőtt apám egy szép napon azzal érkezik, hogy beadta kérelmét magyar útlevelére. Ez kissé meglepett, mert sohasem gondoltam a kettős állampolgárság fogalmára. Kiderült az is, hogy egy magyar állampolgár egyenes leszármazottjaként én is kérvényezhetem a magyar állampolgárságot. Apám felbátorított rá és tüstént beadtam a kérelmemet. Ezzel új fejezetet nyitottam családjunk történetében és megerősítettem azt a tudatot, azt a tényt is, hogy félig magyar vagyok. Így léptem be az én saját Soha-Soha országomba. De mégis bűnösnek éreztem magam, mert nem beszéltem a nyelvet. Tanárt kellett találnom. Zsuzsa lett a professzorom, akitől magánórákat vettem. Az első tízet apám finanszírozta, mert ez igazában az ő feladata lett volna. De éppen úgy, mint Viviane Chocas, képtelen vagyok vele szót váltani anélkül, hogy tökéletesen kétnyelvű legyek, ami valószínűleg sohasem fog nekem sikerülni. Hiszen az anyanyelv sajátosságai közé tartozik az is, hogy azt lépésről lépésre,

hibákkal teli továbbítsák az újszülöttnek a mindennapi ápolás, gondozás és az első gagyogások pillanataiban. Amikor én is ebben a korban jártam, miként volt lehetséges, hogy apám sohasem csempészett be egy vagy két magyar szót a kotyogásunkba? Ez a lélekhasadásból származó önvédelem biztosan elkerülhetetlen volt számára annak érdekében, hogy létezését egy hirtelen teljesen megváltozott életforma keretében folytassa. Ideérkezése után nem maradt neki semmi más, mint politikai menekült státusza és egy magyar billentyűzetű hordozható írógép. Ez utóbbi is csak 1989-ben, a berlini fal lehullása után nyerte vissza használhatóságát, amikor apám ismét írni kezdett anyanyelvén.

Ferenczi Sándor, a pszichoanalitikus azzal érvel, hogy a megrázkódtatást szenvedő alany személyisége belső tehetetlenséget, szorongást (*Hilflosigkeit*) érez át, amellyel egész életén keresztül kell szembenéznie. Az 1932-es *Töredezettség* című írásában elemzi az emberi trauma által keltett szellemi meghasadás veszélyét: „Az egyén két különböző személyiségre bomlik, s ezáltal elkerüli a szubjektivitásból származó konfliktus veszélyét.”

Az elmondás, elmesélés, tanúskodás képtelensége éppen ennek a meghasadásnak a következménye. Török Mária és Ábrahám Miklós meghatározása szerint, akik folytatták Ferenczi munkásságát a traumát illetően, ennek egyik oldala magában foglalja a „magyarázatot”. Olyan elszigetelt jelenségekről van itt szó – mondják –, amelyek a tudatalatti szférában formálódtak ki. Bizonyos témák, emlékek visszaidézését csak a némaság teszi lehetővé. Apám Párizsban született édesanyámon keresztül fedezte fel a szerelem vonzerejét és volt képes egy francia családot alapítani, ami egyrészt egy teljesen új valóságot teremtett számára, s amelyben másrészt újrakezdte valahol máshol az életét. Miközben az emigrációs megrázkódtatása járult hozzá a pszichológiai védőfegyverek kifejlesztéséhez, s ez adott módot neki arra is, hogy eltávolodjon a magyar anyanyelv használatától, s vele együtt bizonyos emocionális problémáktól.

KINYÍLIK A KAPU

Húszéves voltam, amikor lehullott a berlini fal és hirtelen kitárult előttem a kapu egy ismeretlen világ előtt. Nem kellett többé arra gondolnom, hogy titokban, az apai utasítások ellenére látogassam meg a magyarok földjét. Mert a kíváncsiság mindig arra ösztönzött, hogy felfedezzem azt, „amikor majd nagy leszek”.

A Szovjetunió bukásával apám hirtelen újból kész lett meglátogatni szülőföldjét. Magam is éppen ekkor érkeztem a felnőttek korába. Csak attól félttem, hogy ha most fedezem fel ezt a számomra oly hosszú ideje tiltott, misztikus országot, nem leszek ott semmi más, mint egy turista, egy idegen. Mit találok

majd? Kicsoda, micsoda leszek én ott, miután a nagy kezdőbetűvel írt Történelem megfosztott apai örökségem bizonyos részétől?

Első látogatásaim apám társaságában zajlottak le. Az ő magyarázatainak eredményeként kezdetben volt alkalmam tájékozódni az alapvető problémákat illetően, később pedig választ keresni saját kérdéseimre. A legelső látogatás 1993-ban volt, s attól fogva többször jártam Magyarországon. Valahogyan ugyanazt éreztem, mint Yasmina Reza, a francia drámaíró, aki anyja oldaláról félig magyar eredetű. *Hammerklavier* című elbeszélésében Reza ezt írja: „... (anyám) hirtelen hazát cserélt és most vígan lépked előre a Várnegyed régi épületei között. S mialatt én melankolikusan követem őt, azt szeretném tudni, vajon hol is van igazán lelkének hazája.”

Mióta „felfedeztem” Magyarországot, rendszeresen járok oda meglátogatni szüleimet – akik több hetet töltenek ott minden évben – egyedül, vagy gyerekeim és férjem társaságában.

Budapesten kora reggel szívesen járom végig egyes-egyedül azt, amit úgy hívok, hogy „az én fantom zárandokutam”. Tornacipőben kocogva teszem meg a rendszerint azonos útvonalat. A Lánchídnál kezdem, a rakparton, a 2-es villamos vonalán, annak a végállomásáig, ahol apai szépanyám lakott. Onnan, a Szent István körutat keresztezve a Pozsonyi úton folytatom, egy pillanatra megállva a 21-es szám előtt, ahol annak idején apám családja élt. Azután a Szent István park felé veszem az utat, a Dunapark kávéházig, amely cukrászsüteményeket és tejszínhabot jelent a családi emlékezetben. Pestről a Margitszigetre szaladok át, s ott folytatom a fák és bokrok között, mielőtt a Hold utcában Lechner Ödön zseniális építészetét csodálom, a Vadász utcában pedig az Üvegházat, amely a háborús idők emlékeit idézi vissza.

ÉS A KÖVETKEZŐ GENERÁCIÓ?

2002-ben, nyugdíjba menetele után, apám kedvet kapott megírni regény formájában egy csapat kamasz háború utáni kalandjait. Ez volt az első kísérlete, hogy írásban tekintsen vissza fiatalkori élményeire. Alkalom egyebek között arra is, hogy – mint Török és Ábrahám jegyzik meg – „feltárja tudat alatt a magában hordott titkokat”.

Csak egy bizonyos idő után jöttem a tudatára, hogy „zarándokutam” különböző pontjait gyerekkoromban hallott történetekből ismertem meg. Legtöbbjük az ostrom előtti korból származtak, a negyvenes évek közepéig, amikor apám csupán 12–13 éves volt. Személyes kapcsolatunkban tagadhatatlan az egyik nemzedékről a másikra gyakorolt hatás. Még akkor is, ha annak idején nem tanított meg engem az ő anyanyelvére. A kapcsolat, amelyet én apanyelvnek hívok, mégis létezett közöttünk.

A lélektan terén ismeretes, hogy mind a pszichikai, mind a tudatalatti jellegű idő meghatározhatatlan. Freud ezt részletesen fejti ki *Metapszichológia* című művében: „A tudatalatti folyamatokra nem hat az idő múlása, és ezek az idő múlásával sem változnak meg, egyszerűen azért, mert nincs semmiféle kapcsolatuk az idővel. A kapcsolat, amely bennünket az időhöz köt, ezzel szemben a tudatosság műve.” Így vált hirtelen lehetővé számunkra, hogy együtt, közösen ismerjük fel a város valóságait, ha mégis egy bizonyos időre volt szükségünk ahhoz, hogy jól megértsük egymást.

A szerelemnek hála én is egy olyan férfihoz kötöttem az életemet, akinek a családi háttere hasonló az enyémhez. Édesanyja fiatalon hagyta el Kelet-Németországot, hogy Párizsban telepedjen le. A Közép-Európához való kötődésünk és nosztalgikus érdeklődésünk annak a két világháború közötti kultúrája iránti vonzalma hozott össze bennünket. Házasságunkból két gyerek született. Lányunk, Cléo, 2000-ben jött a világra, amikor még korai lett volna egy magyar keresztnevet adni neki. Második gyermekünk 2003-ban született, s előre elhatároztuk, hogy az ő neve Árpád lesz. Anélkül, hogy tudtuk volna, fiú-e, vagy lány érkezik a családba. Szerencsére, egy fiúcskával gyarapodtunk. Kíváncsi voltam persze arra, hogyan fogadja majd apám az újságot. Úgy találja-e, hogy túloztunk a névválasztással, hiszen mi a nővéreimmel mind a négyen internacionális keresztneveket viselünk? Persze nem volt rá okom, mert nagyon meghatottan vett róla tudomást.

A gyerekek nagyon közel állnak nagyapjukhoz. Apának hívják őt, mert kiskorukban, nehéz volt kimondaniuk a nagyapa szót. Gyakran utaztak vele budapesti vakációra. Árpád hatéves korában, az elemi iskola első osztályában azt beszélte be a tanítónőnek, hogy ő Budapesten született, de ennek ellenére sem beszél magyarul. Vajon a Soha-Soha országát kereste-e, az ő maga módján, hogy megerősítse a nagyapjához kötődő kapcsolatot? Engem is rávett arra, hogy ne áruljam el párizsi születését. Ígéretemet persze betartottam.

Néhány évvel később, 2017 elején, apám egy konferenciát szervezett a párizsi Magyar Intézetben Gara László emlékére, aki újságírói, fordítói és a magyar költészetért és irodalomért rajongó minőségében sokat tett a magyar kultúráért, s akit ő az ötvenes évek elejéről ismert. Apámat egy váratlan betegség megakadályozta a részvételben és rám bízta az est levezetését. Nem is gondolva arra, hogy ez a váratlan esemény utat mutat majd nekem a tudományos kutatás irányában. A költészetnek szentelt konferenciát követően, József Attila életművéből kiindulva fedeztem fel azt a szoros köteléket, amely a budapesti Pszichoanalitikai Iskolát a magyar poézishoz és irodalomhoz köti. Elhatároztam egy tartalmas bibliográfia létrehozását, már csak azért is, mert amikor az érettségi után pszichológiai tanulmányaimat végeztem, Ferenczi Sándortól kezdve meglepett a sok magyaros hangzású név e tudomány kiválóságai kö-

zött. Egyedül kezdtem neki, majd pedig más szakértők társaságában, eszme-cserék és konferenciák formájában folytattam.

Ez a munka, s a vele járó felfedezések hoztak engem egyre közelebb a magyar pszichoanalitikus mozgalomhoz, s vele együtt apám családi múltjához is. Ferenczi szülővárosából (1873), Miskolcra származott ugyancsak nagyanyám, Ella, aki 1902-ben jött a világra. Az ő édesanyja is ott született, körülbelül akkoriban, mint Ferenczi. Elképzelhető, hogy talán ismerték egymást...

Apám sokat mesélt nekünk az Erzsébet körüti híres New York kávéházzal, ahol gyerek- és kamaszkorában sok időt töltött szüleivel, s akiknek ott volt állandó asztaluk. Újságíró nagyapám a harmincas években ott találkozott össze a magyar irodalom ismert szerzőivel. Engem is elvitt oda apám, amikor először jártam Budapesten. Ismeretes az is, hogy a múlt század elején Ferenczi hosszú éjszakákat töltött a New Yorkban a magyar írók és költők társaságában.

Lőrinc Dóra pszichoanalitikus barátom egy szép napon azt javasolta, megmutatja nekem Ferenczi házát a Lisznyai utcában, a Naphegyen. Meglepve fedeztem fel, hogy ez a villa az MTI székháza mellett állt, ott, ahol annak idején apám dolgozott, s amelyről már sokat hallottam tőle. Séta közben, távolabbról, gyakran mutatta nekem ezt a masszív, barna sztálini stílusú, antennákkal megtűzdelt épületet, amelyet látva el sem lehet képezni, hogy szomszédságában bújjik meg Ferenczi csendes, kedves kertje. Az ötvenes évek elején, amikor az MTI külpolitikai szerkesztőségében dolgozott, minden nap ott sietett le a völgybe, hogy elérje a villamost. Hogyan is sejtette volna, hogy egy másik életben majd egyik lánya is ide jön, hogy meglátogassa a magyar pszichoanalitika apjának dolgozószobáját?

Még egy példa: amikor 2017 júniusában először utaztam egyedül Budapestre, hogy egy csoport francia pszichoanalitikus társaságában részt vegyek egy Ferenczi-konferencián, egy Rákóczi úti szállodában foglaltam szobát, közel a Blaha Lujza térhez. Odaérkezésemkor fedeztem fel, hogy nyolcvan évvel korábban, Debrecenből Budapestre költözve, amikor apám még kisfiú volt, nagyszüleim is itt laktak egy évig. A hotelt annak idején Metropolnak hívták. Első önálló látogatásom alkalmával ott aludtam én is, a magyarok Soha-Soha országában.

KÖTELEK ÉS KÖTELEZETTSÉG

Van még mit mesélni, nyilvánosságra hozni e gazdag témáról. Apám memóriája nekem kifogyhatatlannak tűnik, és sok kérdésemre kell még válaszolnia. Emlékiratai nem formálnak regényt, nem tartoznak a fikciók körébe. Ahogy múlik az idő, ahogy az unokák kérdezősködnek, úgy kerülnek a felszínre az emlékek. Így ölt testet a család regénye is.

Doktori disszertációm, amelyen jelenleg dolgozok, s amelynek témája a modern pszichoanalitikai tudomány magyar gyökerei, megkísérel választ adni az előbb idézett kérdésekre is. Tudományos kutatásaimban igyekszem összekötni az általam választott általános jellegű témaköröket saját professzionális tevékenységemmel és érdeklődési köreimmel.

Ez tette számomra lehetővé azt is, hogy ismeretséget kössék a mai magyar pszichoanalitikai közösség tagjaival, nemcsak Magyarországon, de a világ különféle tájain is. Típusosan magyar családnévem ebben mindig a segítségemre szolgált. Alig mutatokozom be és máris felmerül hovatartozásom és eredetem kérdése. Mögötte pedig egy kivándorlás története. És persze az is, hogy miként nőtt egy új ága a magyar eredetű családfának. Apjuk családnéve mellé kanyarítva, mindkét gyerekem büszkén viseli a nagyapjukét is.

BIBLIOGRÁFIA

- Arendt, H. 2015. « Que reste-t-il ? La langue maternelle reste », dans *La langue maternelle*, Paris, Eterotopia p. 19–48.
- Botella, S. 2001. « L'exil : la langue-mère en souffrance », actes du Colloque International de Psychanalyse « Une terre, une mère, une langue », unesco.
- Chocas, V. 2006. *Bazar magyar*, Paris, Éditions Héloïse d'Ormesson.
- Dupont, J. 2015. *Au fil du temps... Un itinéraire analytique*, Paris, Campagne Première.
- Ferenczi, S. 1931. « Analyse d'enfants avec des adultes », dans *Psychanalyse*, iv, Paris, Payot, 1982.
- Ferenczi, S. 1932 « Fragmentation » in *journal clinique*, Paris, Payot, 1985.
- Freud S., « L'inconscient », *Métapsychologie*, Paris, Editions Gallimard, 1968, p. 96.
- Lacan, J. 1971. *Le Séminaire*, Livre xix, *Le savoir du psychanalyste*, inédit.
- Lacan, J. 1972–1973. *Le Séminaire*, Livre xx, *Encore*, Paris, Le Seuil, 1975.
- Vierling-Weiss, M. 2006. « Que reste-t-il ? La langue maternelle », *Che vuoi ?* n° 26, p. 11–21.
- Márai, S. 1972. *Mémoires de Hongrie*, Paris, Albin Michel, 2004.

DOKUMENTUMOK

Megemlékezés Szilvási Lajosról születésének 80. évfordulóján
Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012. január 13.

Kedves Barátaim és, *prima inter pares*, kedves Szilvási Krisztina,

Azért gyűltünk össze itt, a magyar irodalom múzeumában, hogy pályafutására visszatekintve, együtt értékelhessük Szilvási Lajos szinte felbecsülhetetlen írói hagyatékát. Hogy felidézzük e rendkívül népszerű író emlékét, akinek huszonhét regényével és kiterjedt olvasóközönségével sikerült fémjeleznie országunk történetének egy igen sokat vitatott korszakát. Talán meglepőnek találják, ha mondanivalómat egy furcsa vallomással kezdem. Ami engem illet, az aktív író, a saját irodalmi korszakában élő, a saját könyveinek atmoszférájában alkotó szerzőt én személyesen nem ismertem. Jogosan merülhet fel tehát a kérdés: mi hozott engem ide ma este?

Úgy tekintem, hogy Lajos briliáns regényírói pályafutásának volt egy előkora és egy utókora. Az előkort, Lajos és jómagam, együtt éltük át szoros barátságban, mielőtt a sors, az események, és főleg 1956 következményei, elsodortak bennünket egymástól. Harmincnégy hosszú évig minden kapcsolatunk megszakadt. Azt se tudtuk, él-e, hal-e a másik. És hirtelen, csodák csodájára, kinyílt a burgenlandi drótkerítés kapuja, leomlott a berlini fal, s az ezeket követő rendszerváltozás megint összehozott bennünket. Közben persze más emberek lettünk. Valamikor, a kilencvenes évek elején, Lajossal beszélgetve, mosolyogva állapítottuk meg, hogy annakidején két srác hagyta el egymást, s egy szép napon két bácsit hozott össze a történelem fantáziája Szilvásiék lakásában. S ő vagy én még tréfálva hozzátettük: akkor elvtársak voltunk, most urak lettünk.

Igen, mi valóban fiatal srácok voltunk, amikor az ötvenes évek legelején, mint kezdő újságíró-palánták, összetalálkoztunk a Magyar Távirati Irodában. Az MTI akkor még a Rádió épületében volt. Ott, ha jól emlékszem a földszinti kávézóban, két szimpla fekete mellett, hamarosan jóbarátok lettünk. Hatvan év távolából visszanézve felmerül a kérdés: hogyan jött létre ez a barátság és mire alapult? Én azt hiszem, főleg arra a fizikai törvényre, amely szerint az ellentétek vonzzák egymást.

Lajos a belpolitikai szerkesztőségben dolgozott. Barangolta az országot, üzemekről, bányákról, tévészcékről, kultúrházakról adott jelentést. Én külpolitikával foglalkoztam, s abban is főleg a nyugati országok közgazdaságával. Lajos témája Sztálinváros őse, Dunapentele volt, az enyém a Wall Street. Ő bemutatatta az olvasónak, hogyan építjük sikerrel országunkban a szocializmust, s hogyan visszük előre a nép jólétét és boldogságát. Én eközben, angolszász és

nyugatnémet újságokat idézve, példákat hoztam fel arra, miként megy csődbe a kapitalista világ és hogyan szegényednek el az ottani tömegek.

Származás tekintetében is különböző égtájakról jöttünk. Lajos vidéki fiú volt, rendkívül nehéz körülmények között élő családba született, népi kollégiumban nevelkedett. Én pesti kispolgár voltam, újságíró-sarjadék, belvárosi gimnáziumok padjain nyűttem a nadrágomat. Gyermekkorunkban ő a lovaszekeret tekintette közlekedésnek, én a 6-os villamost.

Húszéves korában, a sovány és ábrándozó tekintetű Lajos tizenhatnak tűnt, pedig nálam csak egy évvel volt fiatalabb. Engem a szemüveg meg a néhány kilós túlsúly inkább huszonötnek mutatott.

Mint minden nyakas földművesivadék, Lajos szinte határtalan szellemi befogadóképességgel rendelkezett. Pályája kezdetén, a hírügynökség éjjel-nappal zsibongó környezetében, ahol több száz újságíró, fordító, gyorsíró, szaladgált, kommentált és gesztikulált a folyosókon, ő inkább csak hallgatta a többieket. Figyelt. Analizált. Felhalmozta mindazt, amit látott és hallott. Archivált a memóriájában. Keveset szólt hozzá, inkább bólogatott, mialatt tövig szívta cigarettáját. Úgy viselkedett, mint a mestereit értékelő tanítvány. De amit hallott, azt learatta, betakarította, úgy mint a földműves.

Megemésztette. Itta a zenét, az irodalmat, a társadalomtudományt, a történelmi epizódokat. Néhány rövid év elég volt neki ahhoz, hogy megteremtse mindenre kiterjedő kultúráját. Cikkei kezdettől kezdve jók voltak, hiszen ő írástudónak született. Amikor társaságban, vagy a szerkesztőségi asztalnál ülve, az üres levegőbe tekintett, tudtam, hogy fejében a szavakkal, a kifejezésekkel skálázik. Éreztem, hogy képzeletében jövőbeli irodalmi munkájának stílusát és jeleneteit alapozza meg.

Ebben is meglehetősen eltértünk egymástól. A magukat *ab ovo* intellektuelnek tekintő, fölényes és beavatottságukat kitergegető fővárosi fiatalok rossz szokása szerint, én huszonegynéhány éves koromban gyakran úgy viselkedtem, mint aki már nemcsak mindent tud, de még a mindent is a többieknél jobban tudja. Akkor még nem ismertem azt a francia szólást, amely szerint a kultúra olyan, mint a lekvár. Mennél kevesebb van belőle, annál szélesebben kell szétkengetni.

Jellemvonásaink különbözősége sohasem távolított el bennünket egymástól. Általános fontosságú kérdésekben ugyanis többnyire egyetérttünk. Mindenekelőtt világnézetünk tekintetében. Mi vakon hittünk abban a politikai ideológiában, amely a világ gyökeres megváltoztatását és az emberiség jobb útra térítését hirdette. Úgy tartottuk, hogy az ehhez szükséges körülmények és szerszámok rendelkezésünkre állnak. Karl Marx már régóta kirajzolta a jövőt, a párt mutatta az utat, bölcs vezetőink pedig fogták kezünket, hogy átsegítsenek az akadályokon. Röviden mondva: idealisták voltunk.

Mi más kötött össze bennünket az ideológián kívül? Hát be kell vallanom, hogy ez a más valami a rum volt. A hamis aromákból és ipari szeszből fabrikált 40 százalékos alkoholtartalmú magyar rum. Abban az időben az *ersatz* rumot féldecis adagokban mérték a kocsmákban.

Mennél nagyobb mennyiségű rumot fogyaszt el valaki egy este folyamán, s mennél későbbre jár az idő, annál jobban oldódik meg az iszogató ember nyelve. Mi szombat éjszakáinkat hol baráti társaságban, hol Lajossal kettesben, többnyire italmérésekben töltöttük. Ilyesmiben Budapesten sohasem volt hiány. Jártuk a szerény angyalföldi talponállókat, ahol csak a részek ordibáltak, kimentünk a margitszigeti Nagyszállóba, ahol rumozás közben Filu jazz-zenekarát* hallgattuk. Gyakran a Kispipa vendéglőben kezdtük az estét, ahol Seress Rezső ujjai szaladgáltak a billentyűkön, és örömmel zarándokoltunk el hajnalban az Oktogon téri Savoy bárba, ahol Cziffra György, a világhírűvé lett zongoravirtuóz játszotta Chopint. Ezeken a véget nem érő éjszakákon persze beszélgettünk.

Elmeséltük egymásnak mindazt, amit újságírói munkánk közben láttunk, hallottunk, tapasztaltunk. Így ismertem fel a szerény, kisfiús, rendkívül udvarias Szilvási Lajos éles kritikai szellemét. A fiatal riporter, akit szerkesztőségünkben a „kis Szilvásinak” hívtak, nem tűrte se a hülyeséget, se a nagyképűséget, se a rosszindulatú intrikálást, se a vezető káderek szakképzettségének hiányát. Lajos félelmetesen logikus volt. Az ötvenes évek ipari és mezőgazdasági termelési egységeit járva, amerre csak megfordult, rengeteg fonák dologra bukkant. Technikai, emberi, szervezési hibák seregére. Olyasmire, aminek nem volt helye a távirati iroda győzelmeskedő fogalmazványában. Hát az ilyesféle tapasztalatait nekem mesélte el, két féldecis között. Milyen következtetést vontunk le belőle? Azt, hogy hazánknak a sajtóban megénekelte, mindenben tökéletes optimista képe virtuális volt. Nem hasonlított a valóságra.

Ez a konklúzió persze szigorúan négy szemközt maradt. Ki előtt lehetett volna ilyesmire utalni? A pártban nem létezett panaszkönyv. Így hát továbbra is csak magunk között zsörtölődtünk, de kritikai szellemünk kiélesedett.

Ami érvényes volt Lajosra, az érvényes volt rám is. Újságírói munkámban én is egy virtuális, dramatizált képet festettem a nyugati országok gazdasági helyzetéről és polgári demokráciájuk politikai módszereiről. Ki tudta volna állításaimat megkérdőjelezni? A magyarok 99 és fél százaléka semmi módon sem juthatott hozzá a vasfüggönyön túli újságokhoz. Minthogy én rendszeresen olvastam az angol nyelvű lapokat, előttem aligha volt titok, hogy az egyszerű nyugat-európai ember sokkal magasabb életszínvonalnak örvendett a kapitalista pokolban, mint mi, a győzelmes népi demokráciában. Ezek a vitathatatlan

* Filu (eredeti neve Schenkelbach Fülöp, 1902–1981) a Farkas család szomszédja volt a Pozsonyi út 21.-ben a negyedik emeleten, hegedült, szaxofonozott és trombitált. 1934-től 1950-ig Magyarországon élt, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. (T. A.)

tények ugyancsak betelefonáltak a mi szombat éjszakai véget nem érő csevegéseinkbe. Elméletileg, a mi emberi ideálunk még mindig a novoszibirszi Vörös Csillag gyár sztahanovista esztergályosa, vagy a Vörös Október kolhoz érdemes traktoristája kellett, hogy legyen. De igazában szívesen ellátogattunk volna a római Via Venetóra, vagy a londoni Piccadillyre, báméskodni a csinosan öltözött, jól sminkelt lányok után. Meg egy-két nejloninget vásárolni. Ilyesmire annak idején csak nyugaton meccsező futballistáinknak volt lehetőségük.

Lajos kritikus szelleme az 1953 utáni években bontakozott ki igazán. De hadd idézzek fel előbb egy régi jelenetet! Úgy emlékszem rá, mintha tegnap történt volna. Sztálin halálára célzok. Azt ugyanis mi együtt könnyeztük meg. Az MTI külpolitikai szerkesztőségében találtuk magunkat, amikor a moszkvai TASSZ-ügynökség világgá sugározta a tragikus hírt. Ott volt a nálunk néhány évtizeddel idősebb, de nagyon fiatal szellemű jóbarátunk, Gara László is, az MTI párizsi tudósítója, a nagy műfordító. Szipogásunkhoz asszisztálva, ő halkan, de nagyon határozottan lemarházott bennünket. Ehhez igenis nagy bátorság kellett. A Hruscsov-beszéd akkor még nem húzta le Sztálinról a leplet. Gara Lacinak megvolt a bátorsága. Azért is idézem most a nevét, mert ő nagyon sokat tett a magyar irodalom franciaországi terjesztése ügyében. Szerintem megérdemelné, hogy a Petőfi Múzeum alkalomadtán egy kiállítást rendezzen az emlékére.

De visszatérek a Sztálinért ontott könnyeinkhez. Ők hamar felszáradtak. 1953 után, aki merte, feladhatta a fából faragott dogmatikus stílust és a szovjetizált, leszegényített orosz nyelv recsegő fordulatainak majmolását. Megkezdődtek Nagy Imre reformkísérletei. Jöttek íróink és újságíróink tabumentes politikai vitái, kritikus írásai. Ezek kölcsönösen hatottak egymásra, felfrissítettek a közélet légkörét. Estéinket ez időben leggyakrabban az újságírószövetség klubjában töltöttük. Ott, a Bajza utca sarkán, az első emeleti étteremben, találkoztak munka után a budapesti tollforgatók. A beszéd egyre szabadabbá vált közöttük. A kritika is. Ilja Ehrenburg „olvadás”-ként meghatározott folyamata már útban volt.

Szilvási Lajos közben az MTI-től a *Szabad Néphez* került. Ott is megváltozott, merészebb lett a hangnem. Lehetett olyasféle témákat és tényeket is megpendíteni, amelyekről régebben csak magunk között suttogtunk. Nem tárgya mai összejöveteleinknek a Nagy Imre-csoport és a Rákosihoz hú apparatcsikok közötti küzdelem elemzése. Csak annyit, hogy ennek a fordulatokkal teli hadi játéknak voltak egyaránt győztesei és áldozatai. Amikor a Rákosi-klikk került fölénybe, s megszorult a hurok a *Szabad Nép* kritikus szellemű munkatársainak a nyakán, Lajos is állásával és párttagságával fizetett szókimondásos viselkedéséért.

Az olvadásból erjedés lett, az erjedésből lázadás, a lázadásból forradalom, a forradalmat pedig megtorlás követte. Nem volt tanácsos itthon maradnom.

1956. december 10-én elhagytam Magyarországot. Kevés reményem volt arra, hogy valaha is visszatérjek. Úgy gondoltam, az orosz megszállás, mint annak idején a török iga, eltarthat egy másfél évszázadig is. Tévedtem.

1990 szeptemberében, harmincnégy év után először, feleségemmel Budapestre érkeztünk. A szállodában első dolgom volt a telefonkönyvet kérni. Abban rögtön az „Sz” betűvel kezdődő neveket lapoztam fel. Találtam is egy Szilvási Lajost Budán. Az igazit? Nem az igazit? Feltárcsáztam. Egy hölgy válaszolt. Szilvási Lajos hitveseként jelentette be magát. Hangja azonnal szimpatikus volt. Ebből arra következtettem, hogy a szerelem kiszámíthatatlan lottójában Lajos egy jó számot húzott ki. Igen, igen, mondta Kriszti, ő tudja, ki vagyok. Lajos átvette a kagylót: „Jelezd a taxisofőrnek, hogy a Vasas pálya mellett lakunk.”

Úgy mondta ezt, mintha tegnap láttuk volna egymást utoljára. Hát kimentünk hozzájuk, s attól a naptól kezdve, megint éppen olyan jól megértettük egymást, mint ifjúkorunkban. Csak a témák voltak mások.

Itt érkezünk el Lajos írói pályafutásának utókorához. Mert időközben, mi alatt nem érintkeztünk egymással, ő nagy mennyiségben fogyasztotta a tintát. Huszonhét regényt írt. Könyvei tizenegy millió példányban keltek el a szerény népességű Magyarországon. És ebből a sok regényből én egyet sem ismertem. Gyorsan bejártam a pesti antikváriusokat és meg is találtam egy tucatnyi művét. Belőlük fedeztem fel a hatvanas és hetvenes évek Magyarországot, amelytől ezeröttszáz kilométerre éltem, s amelynek a nyelvét, az én édes anyanyelvemet, három évtizedig jóformán sohasem használtam. Lajos stílusa, szókinccse, mondatépítése vezetett vissza a magyar valóságba.

A 90-es évek elején úgy éreztem, hogy Lajos búcsút vett a kortársi regényírástól. Témái, gondolatai visszavezették az elmúlt évszázadokba. Még az akkori nyelvhasználatot is sikerült felvennie. Kritikai szelleme a jelennel szemben azonban éppen olyan éles maradt, mint ifjúkorában. Beszédtémáink ezerkilencszázötvenegynéhány és 1990 között megváltoztak. De két panaszkodásra teremtett, zsörtölődő öreg fickónak, mint mi voltunk, még mindig alkalma lehetett fortyogni a világ dolgain.

Jómagam időközben teljesen felhagytam az írással. Tevékenységeim különféle gazdasági ágakkal hoztak kapcsolatba. Így történt, hogy amikor a vasfüggöny lehullott, hirtelen két irányból kértek fel Franciaországban, hogy segítsem őket bejutni a szabadabbá vált magyar gazdaságba. Az egyik jól ismert cég Franciaország repülőtereinek éttermeit forgalmazta. Vezetősége hallotta, hogy a ferihegyi koncessziót az állam magánkézbe készül átadni, és megbízott, hogy tárgyaljak nevükben az illetékesekkel. A másik érdeklődő egy Bordeaux-vidéki borászati termelőszövetkezet volt. Több mint száz tagja 2500 holdnyi szőlőt művelt és évente közel tízmillió palackot értékesített Európában.

Minthogy Bordeaux körül nem tudták kiterjeszteni földterületüket, ők szaktanácsokat, finanszírozást és kereskedelmi együttműködést ajánlottak magyar kollégáiknak, hogy növeljék termelési kapacitásukat.

Igy ismertem meg közelebbről a magyarországi privatizációk titkait. A gyors személyes meggazdagodás módszereit, az „urambátyám” rendszer posztkommunista változatát. Francia üzlettársaim nem voltak hívei se a baksisnak, se a strómankodásnak, úgyhogy terveink sajnos csak elképzelések maradtak.

Amikor ezekben az ügyekben Budapesten jártam, rendszerint Szilvásiéknál szálltam meg, s Lajos iszonnal hallgatta tapasztalataimat. Ő, aki könyveiben kíméletlenül tette kalodába az előző rezsim üzleti „bulizóit”, megrökönyödve látta, hogyan válnak egyik napról a másikra milliommossá a kulcshelyzetben lévő „nacsalnyikok”.

A sors sajnos nagyon szűkmarkúan mérte az időt barátságunk folytatására. Lajos hat rövid év után itthagyt bennünket. Még alkalma volt arra, hogy Krisztivel ellátogasson Párizsig, hogy együtt járjuk be a Loire-völgyi kastélyokat, s hogy *Karácsony* című regényét sikerüljön a párizsi Flammarion kiadónál franciául megjelentetni.* A cég akkori vezérigazgatója, akinek hírül adtam a Petőfi Múzeum megemlékezési tervét, 18 év után újból elolvasta a regényt, hogy egy üzenetben hangot adhasson a szerző iránti elismerésének, akivel többször találkozott Budapesten és Párizsban.

Lajos, a hajdani Síp utcai albérlő, a remek *Albérlet a Síp utcában* című könyv szerzője, nagyon is megérdemelte, hogy egy emléktábla őrizze nevét a történet helyszínén. Én magam, ha nem is tudtam nevét márványba vésni, beolvasztottam Lajos alakját a két évvel ezelőtt Párizsban megjelent történelmi regényembe. Könyvem az 1945 és 1956 közötti Magyarország eseményeit idézi fel egy pesti fiatalember prizmáján keresztül. Ha a francia olvasónak fogalma sem lehet arról, ki rejtőzik az Almási Bálint nevű fiatal újságíró mögött, én nem tagadom, hogy számomra, legalábbis a könyv megírása alatt, ez volt az egyetlen lehetőség, hogy folytassam Lajossal a hatvan évvel ezelőtt megkezdett dialógusunkat.

Végül köszönetet kívánok mondani a Petőfi Irodalmi Múzeumnak. Nagyon meghatott, hogy ezen az estén, mialatt visszatekintünk az íróra és munkásságára, a múzeum igazgatósága módot adott nekem, hogy megemlékezhesek egy igazi, felejthetetlen jóbarátról.

* Szilvási, Lajos, Noel: Roman, trad. du hongrois par Csilla Gergely, Paris, Éd. J'ai lu, 1993, 510 p. (T. A.)

FÉNYKÉPEK

FÉNYKÉPEK

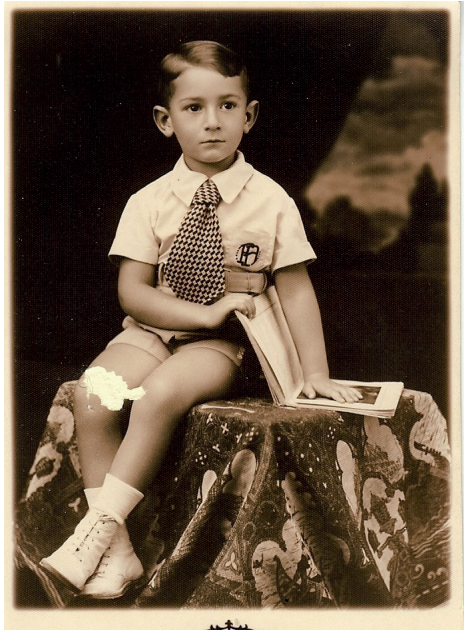

1. kép. Kéthetesen édesanyámmal, Vass Ellával

2. kép. Háromévesen Debrecenben

DOKUMENTUMOK

3. kép. Ötévesen

4. kép. Kilencéves kiscserkészként

FÉNYKÉPEK

5. kép. Tizenhárom évesen a Berzsényi Gimnázium egyenruhájában

6. kép. Tizennyolc évesen

DOKUMENTUMOK

7. kép. Szüleimmel

 <p><i>Farkas Andras</i> Az igazolvány tulajdonosának sajátkézzel aláírása</p>	
1. Családi neve:	FARKAS
2. Utóneve:	ANDRAS
3. Előző (leánykori) neve:	
4. Születési helye:	DEBRECEN
5. Születési ideje:	1931. év <i>április</i> hó 15. n.
AU-I. 550516	
6. Érvényes:	1959. év <i>február</i> hó 12. ³ ig
7. Foglalkozása:	<i>újságíró</i>
8. Szakképzettsége:	<i>vaszerkezetgályos</i>
9. Katonakönyvének száma: Összesítési ig-nak száma:	
10. Állampolgársága:	<i>magyar</i>
11. Anyjának leánykori családi és utóneve:	VASS ELLA
12. Apjának családi és utóneve:	<i>Farkas Lajos</i>
13. Kiállítás alapja:	<i>születés előtti kiv. Államnév tartás bejelentés Önéletrajzi igazolvány</i>
14. Kiállító hatóság:	<i>B. M. Budapesti Főosztály Budapest, 1954. február hó 12. n.</i>
 <p><i>Demjén Pál</i> alőrész</p>	

8. kép. Személyi igazolványom, 1954. Foglalkozása újságíró, szakképzettsége esztergályos

9. kép. Újságíró-igazolványom, 1956

10. kép. Az Esti Budapest épülete

DOKUMENTUMOK

11. kép. Dudás József, 1956

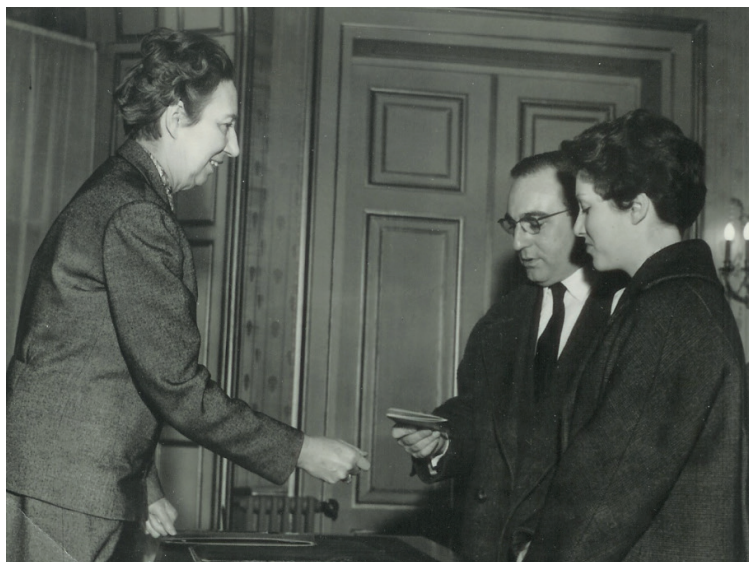
12. kép. Marie-Hélène édesapjával, 1960

13. kép. Marie-Hélène, amikor megismerkedtünk, 1961

14. kép. Esküvőnk, 1961. november 30. Tanúk: Gara László és Paul Chaulot

15. kép. Esküvőnk

16. kép. Lányaink: Evelyne, Olivia, Karen, Patricia, 1977

17. kép. Borászatunk Saint-Émilionban, 1983

18. kép. Hirdetés a boroknak, 1988

DOKUMENTUMOK

19. kép. A debreceni püspöki palota előtt, 1990

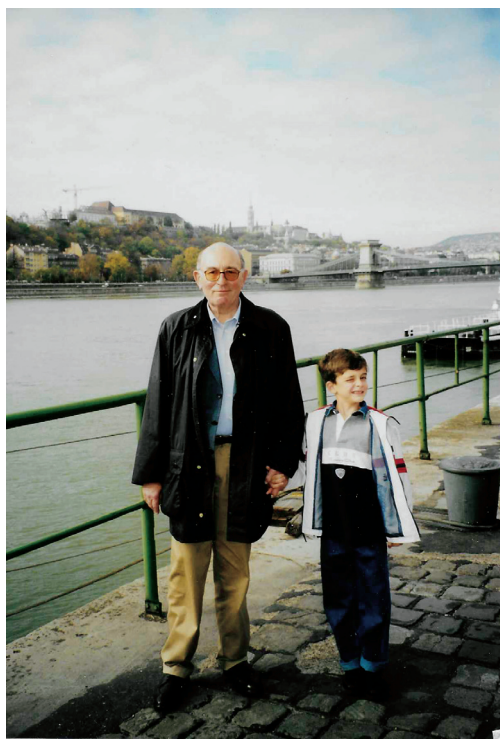
20. kép. Békéscsabán, 1990

21. kép. A Mikael lányok a Balti-tenger partján, 1994

22. kép. A négy nővér Olivia esküvőjén, 1997

23. kép. A hétéves Tim Budapesten, 2000

24. kép. Marie-Hélène és az unokák, Árpád, Cléo és Tim, 2006

25. kép. Bugacon a családdal, 2007

26. kép. Normandiai házunk előtt az unokákkal, 2008

27. kép. Normandiában vejenkkel, Jean-François-val, 2009

28. kép. Cléo a huszárokkal, 2010

29. kép. Húzd rá, cigány!, 2010

30. kép. Ötvenéves házassági évfordulónk, 2011

31. kép. Evelyne, a borszakértő, 2011

32. kép. Viszatérés Varsóba ötvennégy év után, 2011

33. kép. Szilvási Krisztinával a PIM-ben, 2012

34. kép. Szilvási-megemlékezés a PIM-ben, 2012

35. kép. Evelyne-nel a schönbrunni kastély kertjében, 2012

36. kép. Árpád unokánk Árpád szobránál (Budapest, Millenniumi emlékmű), 2013

37. kép. Gara-konferencia a PIM-ben, 2013

38. kép. Marie-Hélène és a busó, Mohács, 2013

39. kép. Tim unokánkkal és Patricia lányunkkal a Vörösmarty téren, Budapest, 2013

40. kép. Gara-konferencia a Magyar Intézetben, Párizs, 2014

41. kép. Richard Stead egykori borüzlettársam, 2014

42. kép. Pádár Lajos, a Duna-korzó primása, 2015

43. kép. Nyolcvanötödik születésnapom a Szajján, 2016

44. kép. Marie-Hélène-nel a Musée Rodin kertjében, 2016

45. kép. Gara-konferencia a Magyar Intézetben. Tüskés Anna, Christophe Dauphin, ismeretlen, Claire Meljac (Gara László lánya) és Olivia Farkas, Párizs, 2016

46. kép. Marie-Hélène és Patricia a Crillon Hotelben, 2017

47. kép. Tim gyakornok Kamerunban, 2017

48. kép. Unokáinkkal a Duna-korzón, 2017

49. kép. Marie-Hélène-nel Dobogókőn, 2019

50. kép. Marie-Hélène 80. születésnapja, 2019

51. kép. Karen és Marie-Hélène, 2020

52. kép. Cléo és Marie-Hélène, 2021

53. kép. Olivia televíziós műsora, 2021

